

سلام پوهنتون
د شرعیاتو او قانون پوهنځی
د تفسیر او حدیث ماسټری برنامه

د افغانستان اسلامي امارت
د لویو زده کړو وزارت
د علمي چارو معیشت

د التسهیل لعلوم التنزیل د مقدمو ژباړه او څیړنه

د ماسټری رساله

محصل: محمد سعید الزهري
لارښود: استاد محمد نعیم جلیلی

کابل ۱۳۷۰ هـ ش ۱۳۶۵ م

سلام پوهنتون
د شرعیاتو او قانون پوهنځی
د تفسیر او حدیث ماستری برنامه

د افغانستان اسلامی امارت
د لوړو زده کړو وزارت
د علمی چارو معینیت

د التسهیل لعلوم التنزیل د مقدمو ژباړه او څیړنه

د ماستری رساله

محصل: محمد مسعود (ازهری)
لارښود: استاذ محمد نعیم (جلیلی)

کال: ۱۴۰۲ هـ ش / ۱۴۴۵ هـ ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلاّم پوهنتون

د شرعیات او قانون پوهنځی

د تفسیر و حدیث دیپارټمنټ

د ماسټری بورډ

تصدیق نامه

بناغلی محمد مسعود د عبدالشکور زوی د ID: SH-MST-S1400-842 نمبر لرونکی، د تفسیر و حدیث د اومی دوری محصل د ماسټری مرحلې رساله چی عنوان یی: د التسهیل لعلوم التنزیل د مقدمو ژباړه او څیرنه، د ۱۳۰۲/۱۳/۱۷ هـ ل نېټه یی په بریالیتوب سره دفاع کړه او د حکم پلاوي د ارزونې پر اساس د ۹۳ (نمره په عدد) دو لوی (نمره په حروفو) مستحق وگرځید، له الله تعالی څخه ورته د لازیاتی بریا غوښتونکی یو.

د حکم پلاوي اعضاء :

لاسلیک	عضویت	داستاد نوم	ردیف
	د حکم پلاوي عضو	دکتور رحمت الله زاهد	۱
	د حکم پلاوي عضو	دکتور فصیح الله عبدالباقي	۲
	لارښود او د حکم پلاوي مشر	استاد محمد نعیم جلیلی	۳

علمی مرستیال

د ماسټری د بورډ امر

ډالی

دا بحث خپل والدينو ته او په خانگري ډول گراني مورجاني ته، چې ماته د مور او پلار دواړو مينه يې راکړې؛ دا ځکه چې پنځه کلن وم، چې د کمونستي رژيم د باغي ترکي لخوا زما د پلار د ژوند بڼ يې ونراوه، په شهادت يې ورساوه او زه يې د تل لپاره له دې ښکلي، ميناکه او مهربانه بڼ له سيوري څخه محروم کړم. تقبله الله في الشهداء

بيا دا علمي ډالی د ژوند شريکي ته ډالی کوم. په رښتيا چې زما د ژوند په هر ډگر کې له ماسره مرسته کړې، د خپل زدکړيزې کچې په لوړولو کې هڅولی يم او همدارنگه د اولادونو په ښوونه او روزنه کې او ددی بحث په ليکلو کې ډيره مرسته راسره کړې ده. د دې ترڅنگ ځای لري، چې د خپل ژوند ښايسته گلانو ته يې هم ډالی کړم.

د حق د لارې سرښندنکو شهيدانو ته چې په ډيره کمه موده کې يې د وخت دوو مغورو متکبرو امپراطوريو سرو روسانو او د اوسني وخت متکبره امريکا او متحدين يې (د ناټو غړو) ته داسې تاريخي ماتې ورکړه، چې تر ډېرې مودې پورې به يې په سرونو کې د مرگوني گزارونو غږ پاتې وي.

تَيْبَتِ مَي مَه بُولَه غورځنگ راباندې مه کړه
زه په دې افتاده گي کې لوی گړنگ يم

او په آخر کې ټولو هغو ملگرو او دوستانو ته يې ډالی کوم، چې ما سره يې په دی علمي سفر کې هر ډول مرسته کړې ده.

مننلیک

قال الله تعالى: ﴿وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ﴾^(۱) عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لا يشكر الله من لا يشكر الناس»^(۲).

د دې الهي ارشاد او نبوي لارښوونې پر بنسټ له هر څه نه مخکې د لوی الله جل جلاله شکر پر ځای کوم، چې په خپل فضل او کرم سره یې د دې عظیم کار د (التسهیل لعلوم التنزیل) د مقدمو ژباړلو او څېړلو دا توفیق یې راکړ، چې په ښه توګه یې ترسره کړم. د خپل قدرمن او معزز استاد محمد نعیم "جليلي" څخه ډیره زیاته مننه کوم، چې سره له ډیرو بوختیاوو سره یې ماته د دې څېړنې په برخه کې وخت ناوخت لارښوونې او مشورې راکولې.

د سلام پوهنتون له رهبري، اداري پرسونل او په ځانګړي ډول د ماسټرۍ له بورډ څخه یوه نړۍ مننه کوم، چې په ډیر ورین تندي یې ما سره چلند کړی. د پوهنتون له درنو استادانو څخه مننه کوم، چې د دې درېو کالونو په موده کې چې زه له دوی سره مل وم؛ د ښوونې او روزنې ترڅنګ د صبر او زغم زدکړه مو هم ترلاسه کړه. الله جل جلاله دې د دوی په مالونو او اولادونو کې خیر او برکت واچوي. په اخر کې له کورنۍ او په ځانګړي ډول له مورجاني څخه مننه کوم، چې په دې برخه کې یې لاسنیوی او مرسته راسره کړې ده.

۱ - سورة النمل : ۴۰ .

۲ - أبو داود مع عون المعبود ۱۳ / ۱۶۵ کتاب الأدب .

د بحث لنډيز

د التسهيل لعلوم التنزيل د دوو مقدمو ژباړه او څيړنه

دا بحث د دوو مقدمو چې لومړی يې په (علوم القرآن) او دويمه يې (فی تفسير معانی اللغات) د «التسهيل لعلوم التنزيل» د علامه ابن جزی الكلبي د تفسير ژباړه او څيړنه كوي. په تمهيد كې د مؤلف په هكله د هغه بيوگرافي، تگلاره، علمي خدمتونه او آثار يې، په تفسير بالمأثور كې د مؤلف تگلاره او د شعرونو بيلگي يې راغلي دي. لومړی مقدمه كې يې هغه علوم چې بيان شوي دي، ژباړه يې شوي دي او هغه ځايونه چې تعليق، تحقيق او څيړني ته اړتيا لري، څيړلي مي دي. هغه اصول او قواعد چې ابن جزی ذكر كړي د هغې لپاره مي بيلگي راوړي، دويمه مقدمه چې د قرآن كريم د هغه ستونزمنو يا مشكلو كلمو معناوي بيان كړي. د هغو ژباړه او په ځيني اړوندو كتابونو لكه «مقاييس اللغه» د ابن فارس او «مفردات القرآن» د اصفهاني او نورو سره مقايسه كړي او بيا هغو كلمو ته چې مؤلف بيلگي يې نه دي ذكر كړي، ما په ټول قرآن كريم كې د سورت نوم او د آيت شمير يې په ذكر كولو سره راوړي دي.

دا بحث يا رساله په يوې پيليزې، سريزې يو تمهيد او دوه فصلونو مشتمله ده. د موضوع اهميت، د ټاكلو لاملونه د څيړني تگلاره او خطه بيان شوي ده.

د موضوعاتو ليكلر

موضوع

پاڼه

۱	پيليزه
۱	د موضوع ارزښت:
۲	د موضوع شاليد:
۴	سريزه
۴	د څېړني مېتود:
۴	ليكلر:
	سريزه
۵	د موضوع ارزښت
۵	د موضوع شاليد
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
	Error! Bookmark not defined.
۷	تمهيد: د ابن جزى رحمه الله تعالى پېژندنه او تگلاره
۸	لومړى مطلب: نسب، ژوند او علمى مقام يې:
۸	الف: نوم او نسب يې
۷	ب: زوكړه او روزنه:
۸	ج: علمي مقام او اخلاق يې:
۱۰	دويم مطلب: علمي خدمتونه او آثار يې:
۸	الف: استادان يې:
۹	ب: شاگردان يې:
۱۰	ج: تصنيفات يې:
	مړينه يې:

۱۲	د ربيم مطلب: په تفسير بالمأثور كې د ابن جزى رحمه الله تگلاره:
۱۲	د تفسير القرآن بالقرآن مثالونه يې:
۱۲	د قرآن تفسير په سنت او بيلگي يې:
۱۳	د صحابه وو د تفسير مثال:
۱۳	څلورم مطلب: د شعرونو بېلگه يې:

لمړى فصل

د مفسر مقدمه او د كتاب لمړى مقدمه

۱۸	د مفسر مقدمه او د كتاب لمړى مقدمه
----	-------	-----------------------------------

۱۹	لمړی مبحث: د قرآن کریم نزول او مکي او مدني سورتونه
۲۰	لمړی مطلب: دمقدمی لمړی باب د قرآن کریم نزول:
۲۹۳	دویم مطلب: د مقدمی دویم باب، د مکي او مدني سورتونو بیان:
۲۹۴	د سورتونو درې ډوله:
۳۰۴	د مکي سورتونو ځانگړني:
۲۵	دویم مبحث: د مقاصد او علوم او د علم د هغه فنونو چي قرآن کریم سره تړاو لري ...
۳۱۵	لمړی مطلب: د مقدمی درېیم باب، د مقاصدو او علومو په اړه
۳۷۹	دویم مطلب: د مقدمی څلورم باب، د علم د هغو فنونو بیان چي له قرآن کریم سره تړاو لري
۴۷	درېیم مبحث: د مفسرينو د اختلاف اسباب
۳۸	لمړی مطلب: د مقدمی پنځم باب د مفسرينو ترمنځ د اختلاف اسباب
۴۲	دویم مطلب: د مقدمی شپږم باب، د مفسرينو بیان
۴۴	څلورم مبحث: د قرآن کریم ناسخ او منسوخ، اړوند جامع قواعد او د وقفونو بیان
۵۳	لمړی مطلب: د مقدمی اووم باب، د ناسخ او منسوخ بیان
۶۱	دویم مطلب: د مقدمی اتم باب، د قراءت اړوند جامع قواعد
۶۳	درېیم مطلب: د مقدمی نهم باب، د وقف بیان
۶۶	پنځم مبحث: د قرآن کریم اعجاز، فصاحت او بلاغت او فضایل يي
۶۶	لمړی مطلب: د مقدمی لسم باب، د فصاحت، بلاغت بیان
۶۸	دویم مطلب: د مقدمی يوولسم باب، د قرآن د اعجاز بیان
۶۹	درېیم مطلب: د مقدمی دوولسم باب، د قرآن فضائل

دویم فصل

د تفسیر دویمه مقدمه

۷۴	لمړی مبحث: له (ع – ثا) پوري
۷۴	لمړی مطلب: د همزي توری
۷۹	دویم مطلب: د باء توری
۸۳	درېیم مطلب: د تاء توری
۸۳	څلورم مطلب: د ثاء توری
۸۵	دویم مبحث: له (ج – ر) پوري
۸۵	لمړی مطلب: د جيم توری
۸۶	دویم مطلب: د حاء توری
۸۹	درېیم مطلب: د خاء توری
۹۱	څلورم مطلب: د دال توری
۹۲	پنځم مطلب: د ذال توری
۹۳	شپږم مطلب: د را توری
۹۶	درېیم مبحث: له (ز – ض) پوري

- ۹۶ لمړی مطلب: د ز ا توری
- ۹۷ دویم مطلب: د سین توری
- ۱۰۰ درېیم مطلب: د شین توری
- ۱۰۱ څلورم مطلب: د صاد توری
- ۱۰۳ پنځم مطلب: د ضاد توری
- ۱۰۵ **څلورم مبحث: له (ط - ک) پوري**
- ۱۰۵ لمړی مطلب: د طاء توری
- ۱۰۶ دویم مطلب: د ظاء توری
- ۱۰۶ درېیم مطلب: د عین توری
- ۱۰۹ څلورم مطلب: د غین توری
- ۱۱۰ پنځم مطلب: د فاء توری
- ۱۱۲ شپږم مطلب: د قاف توری
- ۱۱۴ اووم مطلب: د کاف توری
- ۱۱۷ **پنځم مبحث: له (ل - ی) پوري**
- ۱۱۷ لمړی مطلب: د لام توری
- ۱۱۸ دویم مطلب: د میم توری
- ۱۱۹ درېیم مطلب: د نون توری
- ۱۲۲ څلورم مطلب: د هاء توری
- ۱۲۴ پنځم مطلب: د واو توری
- ۱۲۶ شپږم مطلب: د یاء توری
- ۱۲۸ **پایلي**
- ۱۲۸ وړاندیزونه:
- ۱۲۹ د آیتونو ليكلر
- ۱۴۳ د حدیثونو ليكلر
- ۱۴۴ د اعلامو ليكلر
- ۱۴۶ د مصادر و او مراجعو ليكلر

پيليزه

إن الحمد لله نحمده و نستعينه و نستغفره و نعوذ بالله من شرور أنفسنا و من سيئات أعمالنا ، من يهده الله فلا مضل له ، و من يضل فلا هادي له ، و أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، و أشهد أن محمدا عبده ورسوله ، أرسله الله تعالى بالحق بشيرا و نذيرا ، و داعيا إلى الله بأذنه و سراجا منيرا ، و بعد:

تر ټولو لوی او غوره نعمت په هغه چې یو مسلمان خوشاله شي او د هغه په حاصلولو کې خپل ټول وس او توان په کار واچوی ، هغه د قرآن کریم حفظ یا یادول ، د هغه په مفهوم ځان پوهول ، خدمت یې کول ، او په هغه عمل کول دي: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾ [یونس: ۵۸].

د هغه وسائلو او اسبابو څخه چې د قرآن کریم په پوهې او تدبیر کې مرسته کوي ، هغه علوم دي چې قرآن کریم سره تړاو لري ، لدی امله ، په اسلامي نړۍ کې په هر وخت او هر ځای کې علماوو ددی علومو خدمت کړی ، لدی علومو څخه علوم القرآن او کلمات القرآن هم دي ، علماوو پدې علومو کې ځانگړی کتابونه هم لیکلي او ځینو په خپلو تفسیرونو کې د مقدمو په توگه ذکر کړي دي، لدې ډلې نه:

علامه امام محمد بن احمد بن جزی الکلبی (ت: ۷۴۱ هـ) دی چې په خپل کتاب (التسهيل لعلوم التنزيل) یې په غوره فوایدو مستندو مسائلو مختصر تفسیر چې په دوه مهمو مقدمو: (علوم القرآن) او (فی تفسیر معانی اللغات) مشتمل تفسیر دی داسې یو عمل دی چې له ده نه مخکې مفسرینو په داسې بنکلي طریقي عمل نه په سترگو کيږی ، لدی امله ما خپلو درنو ښوونکو او د ماسترۍ بورډ مسؤلینوسره د مشورو نه وروسته و مې غوښتل چې دا دوه په علومو بنکلي مقدمې د ماسترۍ د رسالې د موضوع په توگه غوره کړم؛ نو ما دا دواړه مقدمې د (التسهيل لعلوم التنزيل د مقدمو ژباړه او څیړنې) تر عنوان لاندې د موضوع په توگه د سلام پوهنتون د تفسیر او حدیث څانگې ته مخکې کړه، چې د الله پاک په فضل او کرم سره قبوله شوه او ما دغه څېړنه د درانه استاذانو ښاغلي محمد نعیم «جليلي» په لارښوونې سره پیل کړه. له الله پاک څخه دا سوال کوم، چې د خپل کتاب قرآن کریم او د رسول الله صلی الله علیه وسلم دستنو د خدمت توفیق را نصیب کړي او د خپلې رضا سبب یې وگرځوي.

ولې دغه موضوع مې د څېړنې لپاره د استاذانو او ماسترۍ د بورډ په مشوره وټاکله؟
د موضوع ارزښت:

۱. دغه تفسیر د دوو مقدمو په لرلو سره یو داسې ځانگړنه ده، چې نور تفسیرونه یې نه لري.
۲. دغه تفسیر له لنډو تفسیرونو څخه دی، چې ارزښت یې له جلالین تفسیر څخه کم نه دی.
۳. د دغه تفسیر بله ځانگړتیا ، روان والی او جامعیت دی .
۴. دغه تفسیر په پښتو ژبه ژباړل شوی نه و؛ نو د لومړۍ هڅې په توگه مې دغه لومړۍ دوي برخې وژباړلي.

۵. د دغه تفسير ځيني برخي لاڅپړنو ته اړتيا لرله؛ لدې امله ومي غوښتل چي تحقيق پرې وشي

د موضوع شاليد:

دا تفسير تر دې دمه په پښتو ژبه نده ژباړن شوی ، خو د دې تفسير مختلف اړخونه په مختلفو پوهنتونو کې څيړل شوي ، ابن جزى او دده علمي او ټولنيز ژوند ، د ده تگلاره په تفسير کې ، تفسيرې ترجيحات او استنباطات يې په (التسهيل لعلوم التنزيل) کې ، او ځيني يې دا دي:

- ❖ ابن جزى و منهجه فى التفسير ليكوال يې على محمد الزبيدى، دراسة مسهبة عن الإمام ابن جزى، و توضيح مفصل لمنهجه في تفسيره، رسالة ماجستير في الجامعة الإسلامية (١٣٩٨هـ).
- ❖ مقاصد التنزيل من خلال كتاب التسهيل لابن جزى الكلبى لإدريس فريان، رسالة دكتوراه في كلية الآداب في الدار البيضاء بالمغرب (١٩٩٤م).
- ❖ ابن جزى الكلبى و أثره في الفقه الإسلامى لسليمان أبى الریش، رسالة دكتوراه في كلية الشريعة والقانون لجامعة الأزهر (١٣٩٥هـ).
- ❖ الإمام ابن جزى الكلبى و جهوده في التفسير من خلال التسهيل لعلوم التنزيل لعبد الحميد محمد ندا، رسالة ماجستير في كلية الدعوة و أصول الدين بالأزهر (١٤٠٠هـ).
- ❖ ابن جزى الكلبى و منهجه في التفسير، لإقبال عمر محجوب، رسالة ماجستير في كلية القرآن بالسودان (٢٠٠١م).
- ❖ قواعد الترجيح عند ابن جزى في تفسيره لعبد الله بن حمدان الجمعان، بحث تكميلي لدرجة الماجستير بجامعة الملك سعود.
- ❖ مدرسة التفسير في الأندلس، لمصطفى المشينى، رسالة دكتوراه في جامعة الأزهر.
- ❖ منهج ابن جزى الكلبى في تفسيره إعداد الدكتور عبدالسلام حمدان اللوح، الأستاذ المشارك بقسم التفسير و علوم القرآن بالجامعة الإسلامية بغزة.

سريزه

په ټوله کې ما خپله څېړنه په يوه تمهيد او دوو فصلونو کې راټوله کړې ده. په دې څېړنه کې ځينې موضوعات کړتوب، څېړنې ته اړتيا لري او ځينې موضوعات د تائيد او رد وړ دي، چې زه به دغه برخې د کره او دقيقو ماخذونو په رڼا کې ان شاءالله څېرم. اوس غواړم هغو موضوعاتو ته اشاره وکړم، چې زه به پرې په عمومي ډول څېړنه کوم. په تمهيد کې د ليکوال په ژوندليک بحث کړی. د هغه بيوگرافي، تگلاره، علمي خدمتونه او آثار يې، په تفسير بالمأثور کې يې تگلاره او د شعرونو بيلگه او اثارو مشتمل دي.

په لومړي فصل کې د تفسير په لومړي مقدمې بحث شوی. دغه برخه د مفسر په سريزي سره پيليري، چې ليکوال پکې د دې تفسير د ليکلو لاملونه ذکر کړي دي. له هغې وروسته د دې مقدمې په عمومي موضوع بحث پيلوي، چې عنوان يې «علوم القرآن» دی. دغه موضوع ليکوال په دولسو بابونو کې شنلې ده. ما دغه په يو فصل چې پنځه عمومي مکالمې لري، څېړلې ده. په دې فصل کې هغه برخې چې څېړنې ته اړتيا لري په لاندې ډول سره وړاندې کوم:

د قران کریم د نزول په برخه کې، هغه علوم چې په قران کریم کې راغلي او هغه علوم چې له قران کریم سره اړیکه لري، د مفسرينو د اختلاف او د قولونو د غوره توب لاملونه، د ذکر شويو مفسرينو لنډ ژوندليک، ناسخ او منسوخ، قراءتونه، وقفونه، فصاحت، بلاغت، د بيان ادوات، د قران کریم اعجاز او د قران کریم فضائلو باندې بحث کوم.

دويم فصل په دويمې مقدمې سره پيليري، چې عنوان يې «فی تفسير معاني اللغات» دی. په دې برخه کې مفسر ټول هغه اړين او ډېر تکراري کلمات له معنا سره، د الفبا په ترتيب سره راوړي. ما دغه برخه په پنځو عمومي عنوانونو کې څېړلې ده. په دې برخه کې ما هڅه کړې چې په ټول قران کریم، د هرې کلمې لپاره مختلف ځايونه چې دا کلمې پکې راغلي وي ذکر کړم پدې لړ کې د سورت نوم او د آيت شمېره هم ذکر کوم. نور تاسو او دا څېړنه...

د څېړنې مېتود:

دا څېړنه په تحليلي مېتود ترسره شوې ده. تخريج د ټولو هغو اياتونو چې په دې بحث کې ذکر کيږي.. تخريج چې په څېړنه کې داغلی وي د ټولو هغو حديثونو او اثارو، په تفصيلي ډول او حکم کول په حديثونو.

د مفسرينو، قراوو او د هغو شخصيتونو لنډه پېژندنه چې په دې بحث کې ذکر شوي

وي.

د بحث پلان :

پيليزه

سريزه

ليکلر

د ليکوال ژوندليک

۱- زوکړه

۲- زدکړې

۳- بوختياوي

۴- اثار

لومړی فصل: لومړی مقدمه

۱- نزول القرآن او مکي و مدني سورتونه

۲- په قران کریم راغلي علوم او هغه علوم چې اړیکه ورسره لري

۳- د مفسرينو ترمنځ د اختلاف لاملونه او د مفسرينو لنډه پېژندنه

۴- ناسخ و منسوخ، قرآتونه او وقفونه

۵- فصاحت، بلاغت، ادوات د بيان، د قران اعجاز او د قران کریم فضائل

دويم فصل: دويمه مقدمه (فی تفسير معانی اللغات)

۱- له (ء - ثا) پورې

۲- له (ج - ر) پورې

۳- له (ز - ض) پورې

۴- له (ط - ک) پورې

۵- له (ل - ی) پورې

لنډيز

پايله

وړانديزونه

فهرستونه

تمهيد

د ابن جُزَي رحمة الله تعالى پيژندنه^(۱) او تفسيری تگلاره

لومړی مطلب: نسب، ژوند او علمی مقام، استادان او شاگردان يي:

الف: نوم او نسب يي:

د ده نوم دی: محمد بن أحمد بن محمد^۲ بن عبد الله بن يحيى بن امير ابوبکر عبد الرحمن بن يوسف ابن جُزَي کلبی د اندلس له پلازمېني غرناطې سره تړاو لري، کنيه نوم يي ابو القاسم دی، د يماني فُضاعة قبيلې د کلب قبيلې ته يي نسبت شوی، د کلبی قبيلې / تېر حُيني خلک اندلس ته د والي / حاکم په توگه ورغلي لکه عَنبَسه بن سحيم کلبی چې په ۱۰۳ هـ کال ور داخل شو، حُيني يي د سوبمن مجاهد په توگه ور داخل شوي، له دغو له جملې د ابن جُزَي پخواني مشران هم دي لکه خرنکه چې ابن خطيب ويلي: د ده پخواني مشران (نيکونه) په ولبه^۳ کي له برجله^۴ قلاگانو څخه وو، لومړی مشر يي د خپل قريب ابو الخطار حسام بن ضرار کلبی په ملگرتيا کي د فتح په وخت کي هلته استوگن شو او ابو الخطار اندلس ته ۱۲۵ هـ کال کي داخل شو.

د ده نيکه شاهزاده سلطان ابوبکر عبد الرحمن ابن جُزَي د «جيان» پر سيمه مشري او خپلواک حکومت درلود چې په (۵۳۹) هـ کال کي هلته له ده سره بيعت وشو.

ب: زېږېدل او لويېدل:

ابن جزى د (۶۹۳ هـ) کال د ربيع الثانى نهمه د پنجشنبې په ورځ زېږېدلى دى.

۱ د نوموړي ژوندليک په دې سرچينو کي وگوره: الاحاطة فى اخبار غرناطة (۳ / ۲۰) محمد بن عبدالله الشهير بلسان الدين ابن الخطيب ت: ۷۷۶ هـ، الناشر دار الكتب العلمية بيروت، ط: ۱۴۲۴ هـ. والكنية الكامنة في من لقيناه بالاندلس من شعراء المائة الثامنة، (ص ۴۶) محمد بن عبدالله الشهير بلسان الدين ابن الخطيب ت: ۷۷۶ هـ، محقق: إحسان عباس، الناشر: دار الثقافة بيروت لبنان، ط: ۱۹۶۳. والديباج المذهب في معرفة علماء المذهب (۲ / ۲۷۴) إبراهيم بن علي بن محمد ابن فرحون (ت: ۷۹۹ هـ) محقق: د. دكتور الأحمدى، الناشر: دار التراث، القاهرة. وأعلام المغرب والاندلس فى القرن الثامن (ص ۱۶۵) إسماعيل بن يوسف بت محمد المعروف بابن الأحمر، (ت: ۸۰۷) محقق: محمد رضوان مؤسسة الرسالة. وغاية النهاية في طبقات القراء (۲ / ۸۳) شمس الدين محمد بن محمد بن يوسف ابن الجزري (ت: ۸۳۳) الناشر مكتبة ابن تيمية، ط: ۱۳۵۱ هـ. الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة (۵ / ۸۸) أحمد بن علي ابن حجر العسقلاني ت: ۸۵۲ هـ الناشر: دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد الدكن الهند، ط: ۱۳۹۲ هـ. طبقات المفسرين (۲ / ۸۵) محمد بن علي بن أحمد شمس الدين الداودي المالكي، ت: ۹۴۵ هـ الناشر: دار الكتب العلمية بيروت. نيل الابتهاج بتطريز الديباج (ص ۳۹۸) أحمد بابا بن أحمد بن الفقيه التنبكتي أبو العباس ت: ۱۰۳۶ هـ، الناشر: دار الكاتب طرابلس-ليبيا، ط: ۲۰۰۰ م. نفع الطيب من غصب الأندلس الرطيب وذكر برهان الدين بن الخطيب (۵ / ۵۱۴) شهاب الدين أحمد بن محمد المقري التلمساني ت: ۱۰۴۱ هـ، محقق: إحسان عباس الناشر: دارالصادر بيروت-لبنان، ط: ۱۹۹۷ هـ. أزهار الرياض في أخبار القاضي عياض (۳ / ۱۸۴) شهاب الدين أحمد بن محمد المقري التلمساني ت: ۱۰۴۱ هـ، محقق: مصطفى السقا، الناشر: مطبعة لجنة التأليف والترجمة-القاهرة، ط: ۱۳۵۸ هـ. او شجرة النور الزكية في طبقات المالكية (۱ / ۳۶۰) الشيخ محمد بن محمد بن عمر مخلوف ت: ۱۳۶۰ هـ محقق: عبدالمجيد خيالي، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت-لبنان.

۲ د تصادفاتو له جملې يوه دا هم ده چې د نوموړي زوى (محمد) هم په دغه نوم کي ورسره گډون لري او هغه هم اديب ليکوال دى؛ لکه خرنکه چې يي نيکه هم په دغه نوم کي ورسره گډون لري، دوى ټول په محمد بن جزى يادېږي. نو چې کله محمد بن احمد بن محمد بن جزى وويل شي بيا نو له خپل زوى او نيکه دواړو څخه بېل شي.

۳ ولبه په پخوا کي (اونبه) هم بلل شوي ده، په اندلس کي د يو ښار نوم دى. المغرب في حلى المغرب أبو الحسن على بن موسى بن سعيد المغربي الأندلسي (ت ۶۸۵ هـ) المحقق: د. شوقي ضيف الناشر: دار المعارف - القاهرة (۱ / ۳۵۰).

۴ برجله په اندلس کي د غرناطې يوه سيمه ده. التكملة لكتاب الصلة (۱ / ۲۰۴) ابن الأبار، محمد بن عبد الله بن أبي بكر القضاعي البلنسي (المتوفى: ۶۵۸ هـ) المحقق: عبد السلام الهراس الناشر: دار الفكر للطباعة - لبنان ط: ۱۳۱۵ هـ د ابن الأبار ليکنه دي وکتل شي (مترجم).

نوموړی د علم ، ارزښت ، عظمت، دیانت او هوښیاری په کور کې روزل شوی ، د ابن جزی کورنی د اندلس په پلازمېنه غرناطه کې له لوړو کورنیو څخه وه او له یادي کورنی څخه په فقه، قضاء او خطابت کې نومیالي پوهان ټولني ته وړاندې شوي. ابن جزی د خپل عمر له ډېر ابتدا څخه د علم په طلب کې رالوی شوی.

ج: علمي مقام او اخلاق يي:

د ده شاګر ابن خطیب يي په اړه وايي: هغه (رحمه الله) د ډېري ښې تګلارې خاوند و؛ چې علم ته يي جدي پاملرنه، له خپل مال او مخکي څخه يي په منځلاري ډول مصارف کول، په مطالعې، قلم او لیکوالي بوخت و، حافظ او د تدریس دنده يي پر مخ وړه، د عربي علومو، فقهې، اصولو، قراءاتو، احاديثو او ادب په بېلابېلو فنون کې ګډونوال، د تفسیر حافظ ، د اقوالو پوره راخيستونکی، د کتابونو راغونډوونکی، د پاچاهانو په څېر کتابتون لرونکی ، د ښه مجلس خاوند، ګټور لکچرار، ژورآندی او سم فکره مخلص و، د خپل ښار تر ټولو ستر جامع جومات ته د خطیب په توګه وړاندې شو، نو پر غوره والي يي اتفاق وشو او د خپل اصيلتوب پر تګلاره مخ ته ولاړ.

ابن الاحمر^(۱) د ده په هکله وايي: په غرناطه کې د ستر جامع جومات خطیب و او دی فقيه، امام ، په ټولو علومو پوه او د لاس ته راوړني څښتن و، د اجتهاد درجي ته نژدې شوی و، په هر فن کې يي ليکل او تصنيف وکړ او په غرناطه کې له فتوا ورکولو د وړتيا والا شخصيتونو څخه و.

بل شاګرد يي حضمي وايي: د بشپړ انسانيت والا شخصيت، حافظ ، د فنونو ماهر، د ښو اخلاقو، ديندارۍ، پرهېز او پاکوالي څښتن و ، علمي او ديني شهرت يي له دې څخه بډايه کړی چې څوک يي معرفي کړي.

د : استادان يي:

ارواښاد د خپل وخت او هيواد له ګڼ شمېر عالمانو او فاضلانو څخه علم زده کړی، له مشهورو استادانو له جمل يي دغه اشخاص دي:

(۱) استاد ابو جعفر احمد بن ابراهيم بن زبير غرناطي چې په (۷۰۸ هـ) کال وفات شوی، له نوموړي څخه يي عربي علوم، فقه ، حديث او قرآن زده کړي دي^(۲).
(۲) د تېز نظر څښتن (خیرک) د فنون ماهر استاد ابو القاسم، قاسم بن عبد الله بن شاط انصاري سبتي چې په (۷۲۳ هـ) کال وفات شوی^(۳)، نوموړی د « انوار البروق في تعقب مسائل القواعد الفروق » کتاب لیکوال دی چې د قرافي پر (الفروق) کتاب يي اصلاحي نيوکې کړي دي.

(۳) د ډېرو رواياتو څښتن د قراءت استاد ابو عبد الله محمد بن احمد اللخمي چې په ابن الکمد مشهور او په (۷۱۲ هـ) کال وفات شوی دی.

۱ - إسماعيل بن يوسف بت محمد المعروف بابن الأحمر، (ت: ۸۰۷) صاحب كتاب أعلام المغرب والأندلس في القرن الثامن

۲- الإحاطة في أخبار غرناطة ج ۱ ص ۱۸۸ : محمد بن عبدالله الشهير بلسان الدين ابن الخطيب ت: ۷۷۶ هـ , الناشر دار الكتب العلمية بيروت، ط: ۱۴۲۴ هـ

۳ - الإحاطة لابن الخطيب ج ۴ ص ۲۵۹ .

(۴) خطيب ابو عبد الله محمد بن عمرو فهري سبتي چي په ابن رُشيد مشهور او په (۷۲۱ هـ) كال وفات شوی دی^(۱).

(۵) عبد الله بن يوسف بن رضوان النجاري المالقي الفاسي. پر ده ابن جزى د قراءت ډېر کتابونه، څه برخي د موطأ مسلم، ترمذي، نسائي، سنن ابي داود، شمائل، شفاء، سراج د ابن عربي ليکنه، التلقين فى الفقه المالكي د عبد الوهاب بن علي بغدادي ليکنه او د ده ډېر تالیفات او نور کتابونه.

(۶) شيخ وزير ابو محمد عبد الله بن احمد بن مؤذن^(۲).

(۷) خطيب وليد ابو عبد الله طنجالي.

(۸) أبو عبد الله بن عامر بن ربيع .

(۹) أبو المجد بن الأحوص.

دا رنگه د خپل وخت له ډېرو نورو عالمانو څخه يې هم علم حاصل کړی او روايت يې ترې کړی، له دې جمله دی: وزير شيخ ابو محمد عبد الله بن احمد ابن المؤذن، د ډېر عمر والا او رواياتو څښتن ابو الوليد حضرمي^(۳)، ستر محدث شيخ ابوزکريا برشاني، ستر محدث خطيب ابو عبد الله محمد بن محمد علي انصاري، قاضي ابو المجد ابو علي بن احوص، قاضي ابو عبد الله بن برطال، وزير شيخ ابن عامر بن ربيع او خطيب ولي ابو عبد الله طنجالي .

ه: شاگردان يې:

د شاگردانو له جملې يې خپل درې زامن هم دي:

(۱) ابو محمد عبد الله بن ابي القاسم محمد بن احمد ابن جزى اديب او حافظ.

(۲) ابو بکر احمد بن ابي القاسم ابن جزى، د فنونو ماهر فقيه، د شاهي دربار د ميرزا (د دفتر رئيس)، په غرناطه کي د قاضي او د هغه ځای د مسجد جامع د خطيب په توگه يې دندې تر سره کړي او په (۷۸۵ هـ) كال کي وفات شوی دی.

(۳) ابو عبد الله محمد بن ابي القاسم ابن جزى، په (۷۵۷ هـ) کي وفات شوی، په شعر او نثر کلام کي اوچت شخصيت و او دی هغه څوک دی چي د ابو عبد الله محمد بن عبد الله طنجي مشهور په ابن بطوطه يونليک يې جمع کړ چي د رحله ابن بطوطه په نوم مشهور کتاب دی.

دا رنگه د ده له شاگردانو له جملې دي:

(۴) لسان الدين ابو عبد الله محمد بن عبد الله سلماني غرناطي چي په ابن الخطيب مشهور، او د الإحاطة في أخبار غرناطه کتاب خاوند په (۷۷۶ هـ) كال کي وفات شوی دی^(۴).

(۵) ابو محمد عبد المهيم بن محمد حضرمي د (الفهرسة) ليکوال چي په (۷۴۹ هـ) کي وفات شوی دی.

۱ - الإحاطة لابن الخطيب ج ۳ ص ۱۳۵ .

۲ - الإحاطة لابن الخطيب ج ۳ ص ۶۰ .

۳ - ابو محمد عبد المهيم بن محمد حضرمي د (الفهرسة) ليکوال چي په (۷۴۹ هـ) کي وفات شوی دی.

۴ - الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة ج ۵ ص ۲۱۳ أحمد بن علي ابن حجر العسقلاني ت: ۸۵۲ هـ الناشر: دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد الدکن الهند، ط: ۱۳۹۲ هـ .

٦) ابو القاسم محمد بن محمد بن يوسف انصاري چې په ابن الخشاب مشهور و، په (٧٧٤ هـ) كال كې وفات شوی دی^(١).

٧) ابو عبد الله محمد بن قاسم انصاري چې په شُدید مشهور، په (٧٧٤ هـ) كال كې وفات شوی دی^(٢).

دويم مطلب: تصنيفات او آثار يې:

الف : تصنيفات يې:

مفسر ابن جزى رحمه الله په بېلابېلو علومو كې د كتابونو لويه شتمني شاته پرې ايښي ده، ځيني چاپ شوي دي او ځيني د ورك شويو په جمله كې دي، د دغو كتابونو مشهور يې دا دي:

١) التسهيل لعلوم التنزيل، هغه همدا كتاب دی چې د محترم لوستونكو مخ ته (تحقيق پر روان) دی.

٢) وسيلة المسلم في تحقيق صحيح المسلم.

٣) الأنوار السنّية في الكلمات السنّية^(٣).

٣) الدعوات والأذكار المخرجة من صحيح الأخبار.

٥) القوانين الفقهية في تلخيص مذهب المالكية والتنبية على مذهب الشافعية والحنفية والحنبلية^٤.

٦) تقريب الوصول إلى علم الأصول^(٥).

٧) النور المبين في قواعد عقائد الدين^(٦).

٨) المختصر البارع في قراءة نافع^(٧).

٩) أصول القراء الستة غير نافع.

١٠) الفوائد العامة في لحن العامة.

١١) فهرسة كبيرة اشتملت على جملة من أهل المشرق والمغرب^(٨).

مړينه يې:

ابن جزى رحمة الله عليه په يوه عجيبه جگړه كې وفات شوی، هغه يوه مشهوره جگړه چې د مسلمانانو او نصرانيانو ترمنځ واقع شوي ده، گڼ شمېر مسلمانان په كې شهيدان شوي دي، دا جگړه د (٧٤١ هـ) كال د جمادى الأولى په اومه دوشنبې په ورځ واقع شوي ده. په دې جگړه كې ابن جزى رحمه الله ورك شو په داسې حال كې چې خلك يې پر جهاد تېزول او تشويقول او د دوى بصيرتونه يې تقويه كول، د نيل الابتهاج ليكوال د حصرمي له فهرست نومي كتابه تاريخي عبارت نقل كړی چې د ابن جزى رحمه الله د ژوندي وروستيو شېبو

١ - الدرر الكامنة ج ٥ ص ٥١٤ .

٢ - الإحاطة في أخبار غرناطة ج ٣ ص ١٩٦ .

٣ - كتاب چاپ شوی ، عنوان يې الأنوار السنّية في الألفاظ السنّية ، تحقيق د. دكتور محمد بن عرور ، دار ابن حزم - بيروت - لبنان .

٤ - كتاب چاپ شوی، تحقيق: ماجد الحموي ، ناشر: دار ابن حزم ، كال: ١٤٣٤ هـ ، ط: بيروت - لبنان .

٥ - كتاب چاپ شوی، تحقيق: محمد علي فركوس ، كلية أصول الدين ، جامعة الجزائر .

٦ - كتاب چاپ شوی، تحقيق: نزار حمادي ، ط: دار الضياء - كويت .

٧ -- كتاب چاپ شوی، تحقيق: العبيدي فتحي بن الشريف الناشر: دار القلم العربي .

٨ ياد كتاب يې د تاريخ په اړه دی، د ختيځ او لوېديځ د عالمانو ژوندليکونه هم په كې ذكر شوي دي. (څيرونكى) .

سره تړاو لري، وايي: (فقيه محدث ابوبکر د دوه وزارتونو والا وزير ابن الحکيم د جگړې په ورځ د ابن جزري له وروستي شعره يې دا وينا را ته واوروله:

قصدي المؤمن في جهري وفي اسراري
ومطلبي من إلهي الواحي الباري
شهادة في سبيل الله خالصة
تمحو ذنوبي وتنجيني من النار
إن المعاصي رجس لا يطهرها
إلا الصوارم من أيمان كُفَّار^(۱)

ژباړه: په پټه او بنکاره مي هيلمن مقصد او له يوازيني خالقه زما غوښتنه د الله په لاره کې داسې خالصه شهادت دی چې گناهونه مي محو کړي او له اوره مي وژغوري

شک نشته چې گناهونه داسې گنده گي ده چې بل څه يې نه پاکوي پرته له هغو پرېکونکو تورو چې د کافرانو بني لاسونه يې چلوي.

بيا يې وويل: دا هيله لرم چې نن ورځ به الله تعالی ما ته هغه څه راکړي چې په دغو بيتونو کې مي ترې غوښتي دي. وزير ويلي: ما ورته وويل: آیا کافرانو ته دي هم بني لاس ثابت کړ؟ که د دي لفظ پر ځای بل لفظ وايي؟

نو يې را ته وويل: په خلکو کې دا په خپلو کې سره ميده کېدل د کافرانو له لاسه دي. دی وايي: نو دا د ده په اړه زما وروستي معلومات دي^(۲).

نو پر ابن جزري دي الله رحم وکړي، زموږ د مسلمانانو له طرفه دي الله تعالی ده ته بڼه بدله ورکړي او الله تعالی دي مور له ده سره د نعمتونو په جنتونو کې يو ځای کړي له پېغمبرانو، رښتيني مؤمنانو، شهيدانو او نور صالحانو په ملگرتيا کې او هغوی څومره بڼه ملگري دي.

۱- نيل الإبتهاج ص ۲۳۸ .
۲- نيل الإبتهاج بتطريز الديباج ، احمد بابا بن احمد بن الفقيه الحاج السوداني (ت: ۱۱۳۶ هـ) ظ: دارالکتب طرابلس - ليبيا كال ۲۰۰۰ م : ۳۹۸ - ۳۹۹ .

درېيم مطلب: په تفسير بالمأثور کې د ابن جزى رحمه الله تگلاره:

ابن جزى رحمه الله په خپل کتاب (التسهيل) کې د تفسير القرآن بالقرآن ته لومړيتوب ورکړی، که يې په قرآن کې و نه مومي، بيا سنت ته ورځي، که په هغه کې و نه مومي تر هغه وروسته سرچينو ته ورځي، په همدې ترتيب... نوموړي د مفسرينو ترمنځ د اختلاف اسباب ذکر کړی او په هغو کې د ترجيح له وجوهاتو دوولس وجهي بيان کړي. د تفسير القرآن بالقرآن مثالونه يې:

أ - د "کلمات" تفسير: د آدم عليه السلام په قصه کې ﴿فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾ (البقرة: ۳۷) چې «کلمات» په مبهم ډول ذکر شوي ﴿قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا﴾ د سورة الأعراف په (۲۳) آيت تفسير کړي ويلي يې دي: له (کلمات) دغه دا دي: ﴿قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾؛ ځکه په سورت أعراف کې دغسې راغلي. چا نور څه ويلي^(۱).

ب - د ولايت تفسير: په سورة يونس کې يې ويلي: د ولي په معنا کې خلکو ډېر اختلاف کړی، خو حق هغه ده چې په دې پسې آيت ويلي: ﴿الَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾ (يونس: ۶۳). نو چا چې ايمان او تقوا سره جمع کړل بس همغه ولي دی. دا يې څو مثالونه دي، له دې پرته نور هم ډېر دي. د قرآن تفسير په سنت:

ابن جزى رحمة الله عليه د نبي عليه السلام د تفسير منلو ته هم ځان ژمن ګرځولی دی که چېرې شتون ولري، د تفسير بالقرآن د ترجيح له وجوهاتو وروسته يې ويلي: د ترجيح دويم سبب د پيغمبر صلى الله عليه وسلم حديث دی. نو چې کله له پيغمبر صلى الله عليه وسلم څخه د قرآن د کومې برخې تفسير راشي مور اعتماد ورباندې کوو په ځانګړي ډول بيا چې کله په صحيح حديث کې راغلي وي.

نبوي سنت د قرآن بيانونکى وى ، کله تخصيص ورکوي او د ځينو په اند کله د قرآن ناسخ هم کېږي، خو نورو بيا له دې انکار کړی چې حديث دی د قرآن ناسخ جوړ شي. د دې مثالونه:

أ - د تفسير مثال: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ (الأنعام: ۱۵۱) يعنى ناحقه څوک مه وژنئ. د دې تفسير د رسول الله صلى الله عليه وسلم دا وينا کوي: " لا يحلّ دم امرئ مسلم إلا بإحدى ثلاث: زنى بعد إحصان ، أو كفر بعد إيمان ، أو قتل نفس بغير نفس"^(۲).

ترجمه: د هيڅ مسلمان وينه تول د يو له درو کارونو پرته نه ده روا: د نکاح وروسته زنا ، بل له ايمان وروسته کفر او د يو چا ناحقه وژل.

۱ تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل (۱/ ۸۰).

۲ تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل (۱/ ۲۸۱) ذکر شوى حديث په دغه لفظ صحيح البخاري (۶۸۷۸)، محمد بن إسماعيل البخاري، محقق: جماعة من العلماء، الناشر: مطبعة الأميرية بولاق-مصر، ط: ۱۳۱۱هـ او صحيح مسلم: كتاب القسامة، باب ما يباح من دم المسلم په (۱۶۷۶) مسلم بن الحجاج أبو الحسين النيسابوري ت: ۲۶۱هـ محقق: محمد فؤاد عبدالباقي، الناشر: مطبعة عيسى الحلبي القاهرة، ط: ۱۴۳۱هـ. امام طحاوي په شرح مشكل الآثار: أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة المصري المعروف بالطحاوي ت: ۳۲۱هـ، محقق: شعيب الأرنؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة، ط: ۱۴۱۵هـ: کې باب بيان مشكل ما روي عن رسول الله په (۴۹۵۳) شمېره راوړی نور خو نو دغه مضمون په کې په ذکر شوى دی.

ب - د اسباب نزول مثال: (۱) قرآن كريم ويلي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَوْا وَتَصَفَحُوا وَتَغَفَرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (التغابن : ۱۴). د دغه آيت په تفسير كې يې ويلي: د دې سبب دا و چې څه خلك مسلمانان شوي وو او غوښتل يې هجرت وكړي، د دوی اولادونو او مېرمنو له هجرت له منع كړل، نو الله تعالى په دې كې د هغوی له خبرو منلو څخه دوی ووېرول. چا ويلي: د عوف بن مالك اشجعي (۲) به هكله نازل شوی دی، چې د جهاد اراده يې كړې وه، اولادونه او كورنۍ يې راغونډ شول د ده له بېلتون څخه يې ده ته شكايت وكړ، نو د ده زړه ورباندي وسوځېدی بيرته را وگرځېدی. بيا دی پښېمانه شو او غوښتل يې چې هغوی ته سزا ورکړي، نو دا آيت نازل شو (۳).

د صحابه وو د تفسير مثال:

قرآن كريم ويلي: ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ﴾ (فصلت : ۳۰) د {ثُمَّ اسْتَقَمُوا} په تفسير (۴) كې ابو بكر الصديق - رضي الله عنه- ويلي: خپل د {رَبُّنَا اللَّهُ} پر وينا مستقيم پاته شي، نو ايمان يې صحيح او توحيد يې دائم پاته شي. او عمر بن خطاب رضي الله عنه ويلي: پر طاعت (حكم منلو) او د گناه پر پرېښودلو مستقيم (دائم) پاته شي. د عمر رضي الله عنه قول ډېر جامع او پر احتياط ولاړ دی او د ابوبكر رضي الله عنه قول راجح دی؛ ځكه انس رضي الله عنه روايت كړی چې پېغمبر صلی الله عليه وسلم دغه آيت ولوست او وپې ويل: دغه وينا څو خلكو وكړه بيا كافران شول، نو كه څوك پر دغه وينا ومړ هغه د هغو خلكو له جملې دی چې مستقيم پاته شوي دي (۵).

نو ابن جزی رحمه الله د دې دوو قولونو ترمنځ د نبوي حديث له غوښتنې سره سمه ترجيح وكړه. په دې كې د تفسير القرآن بالقرآن، تفسير القرآن بالسنة او تفسير القرآن بقول صحابي په اړه د نومړي تگلاره او د دې بيان دی چې په دې دوو كې كوم د ده په اند اولی دی.

څلورم مطلب: امام ابن جزی د اديب او شاعر په توگه:

ابن جزی بنايسته غوره شوي شعرونه لري چې په غوره ادبي ذوق دلالت كوي، له هغې جملې يې دا وينا ده:

لکل بني الدنيا مراد ومقاصد	وإن مرادي صحة وفراغ
لأبلغ في علم الشريعة مبلغا	يكون به لي للجنان بلاغ
وفي هذا فلينافس أولو النهي	وحسبي من الدنيا الغرور بلاغ
فما الفوز إلا في نعيم مؤبد	به العيش رغد والشراب يساغ (۶)

۱ - أسباب النزول ص ۴۳۴ أبو الحسن علي بن أحمد الواحدي النيسابوري الشافعي، تحقيق: عصام عبدالمحسن الحميدان ط: دارالإصلاح - الدمام

۲ - أخرجه أبو عيسى الترمذي ج ۵ ص ۴۱۹ ح ۳۳۱۷ والحاكم في المستدرک ج ۲ ص ۴۹۰ .

۳ - تفسير ابن جزی التسهيل لعلوم التنزيل (۲/ ۳۸۱)

۴ - عطاء د عبدالله بن عباس نه روايت كړی چې دا آيت د ابوبكر صديق په هكله نازل شوی دی، اسباب النزول للواحدی ص ۳۷۳ .

۵ - تفسير ابن جزی التسهيل لعلوم التنزيل (۲/ ۲۴۱)

۶ - الإحاطة في أخبار غرناطة ج ۳ ص ۲۲

ژباړه: د نړۍ ټول اشخاص ارمان او مقاصد لري او زما ارمان روغتيا او فارغ وخت دی د دې لپاره چې د شريعت په پوهه کې داسې ځای ته ورسېږم چې زه د هغه په مرسته جنت ته ورسېدای شم.

په داسې څه کې دي عقلمندان يو له بل سره سيالي وکړي او له تېر ايستونکو دنيا څخه ما ته يوازې د رسېدو ذريعه بس ده.

بريا يوازې په تلپاتې نعمت کې ده چې په هغه کې پراخه ژوند وي او داسې څښاک چې په آسانه تېرېږي.

د پېغمبر صلی الله عليه وسلم په مدح کې يې ويلې:

قصورى عن إدراك تلك المناقب	أروم امتداح المصطفى و يردني
ومن لي بحصر البحر ، والبحر زاخر؟	ولو أن أعضاءي غدت ألسنا إذن
لما بلغت في المدح بعض مآربي	ولو أن كل العالمين تألفوا
على مدحه لم يبلغوا بعض واجب	فأمسكت عنه هيبة وتادبا
وخوفا وإعظاما لأرفع جانب	ورب سكوت كان فيه بلاغة
ورب كلام فيه عتب لعاتب ^(۱)	

ژباړه: د مصطفى د ستاينې قصد کوم ، خو د دغو مناقبو په هکله زما قصور مې منع کوي،

څوک به ماته سمندر راگيروي په داسې حال کې چې سمندر ډک دی؟ څوک به ماته شگې او ستوري شمېري؟

که زما ټول غړي ژبې جوړې شي ، بيا به يې هم په ستاينه کې زما ځينو مقاصدو ته و نه رسېږم.

که د نړۍ ټول خلک د ده پر مدح سره راغونډ شي ، بيا به هم د خپلې وجيبي ځيني برخي ادا نکړي.

نو لاس مې ځيني بند کړ د هيبت ، ادب ، وېرې او ډېر لوړ جناب ته د تعظيم په خاطر.

په ډېر ډول چپتياوو کې بلاغت وي او په ډېر ډول خبرو کې د ملامتونکي لپاره ملامتيا وي.

له خپلو گناهونو څخه د وېرې په وجه يې ويلې:

يا رب إن ذنوبي اليوم قد كثرت	فما أطيق لها حصرا ولا عددا
وليس لي بعذاب النار من قبل	ولا أطيق لها صبيرا ولا جلدا
فانظر إلهي إلى ضعفي ومسكنتي	ولا تذيقني حر الجحيم غدا ^(۲)

اې زما ربه ! اوس مې گناهونه دومر ډېر شوي چې گڼل او شمېر يې نه شم کولای او زه د اور عذاب ته وس او طاقت هم نه لرم او نه يې په وړاندي صبر او کلکتيا لرم نو اې زما ربه ! ته زما کمزورتيا او مسکنت ته نظر وکړي او سبا د دوزخ تودوالی په ما هيڅ و نه څکي.

او ويلې يې دي:

۱ - الإحاطة في أخبار غرناطة ج ۳ ص ۲۳ والكتيبة الكامنة في من لقيناه بالأندلس من شعراء المائة الثامنة ص ۴۶ .
۲ - الكتيبة الكامنة ص ۴۶ .

وكم صفحة كالشمس تبدو فيسلي حسنها قلب الحزين
 غضضت الطرف عن نظري إليها محافظة على عرضي وديني ١
 ژباړه: ډېر د لمر په څېر مخونه څرگندېږي نو بنايست يې د غمجن زړه ته تسلي
 ورکوي.

ما خبله سترگه د هغه خوا ته له نظر کولو څخه منع کړه په دې خاطر چې د خپل عزت
 او دين ساتنه وکړم.
 دا رنگه يې ويلي دي:

وقائلة لم هجرت التصابي وسنك في عنفوان الشباب
 يمر زمان الصبا ضائعا ولم تدر لذة طيب الهوى
 فقلت: أبي العلم إلا التقى وهجر المعاصي ووصل المتاب
 ومن لم يفده طلاب العلوم رجاء الثواب وخوف العقاب
 فخير له الجهل من علمه وأنجى له من أليم العذاب (٢)

ژباړه: ډېرو را ته ويلي: ته ولي مينه نه کوي په داسي حال کي چې د ځوانی په قوت
 کي يې؟

د ميني د وړتيا وخت دي خوشي تېرېږي په داسي حال کي چې له سپينو شخ سينو سره
 به دي لوبي نه وي کړي
 نه به د عشق له بنو خوندونو خبر شوی يې او نه به دي د معشوقې د خولې په شرابو
 ځان خړوب کړی وي.

نو ما ورته ويل: علم يوازي تقوا، د گناهونو ترک او د توبې پيوستون غواړي
 او چا ته چې د علومو طلب د ثواب هيله او د عذاب وېره پيدا نکړي
 نو د هغه تر پوهني خو يې ناپوهي ورته غوره او له دردوونکي عذابه ورته نجات
 ورکوونکي ده.

دا يې هم ويلي دي:

أيا من كفتُ النفس عنه تعففا وفي النفس من شوقي إليه لهيب
 ألا إنما صبري كصبر وإنما على النفس من تقوى الإله رقيب (٣)

ژباړه: اي هغه څوکه چې د تقوا په خاطر مي خپل ځان ورڅخه بند ساتلی په داسي
 حال کي چې په زړه کي مي ورته د شوق لمبي دي
 خبر اوسه چې زما صبر د تريخ دارو په څېر دی او پر نفسي غوښتنو مي د الله وېره
 د څارگر په څېر ده.

قصدي المؤمل في جهري وفي إسراي ومطلبي من إلهي الواحي الباري
 شهادة في سبيل الله خالصة تمحو ذنوبي وتنجيني من النار
 إن المعاصي رجس لا يطهرها إلا الصوارم من أيمان كُفَّار (٤)
 ژباړه: په پټه او بنکاره مي هيلمن مقصد او له يوازيني خالقه زما غوښتنه

١ - المرجع السابق ص ٤٦ والإحاطة ج ٣ ص ٢٣ .

٢ - الكتيبة الكامنة ص ٤٦ .

٣ - نفع الطيب ج ٨ ص ٣١ .

٤ - نيل الإبتهاج ص ٢٣٨ .

د الله په لاره کې داسې خالصه شهادت دی چې گناهونه مې محو کړي او له اوره مې
وژغوري
شک نشته چې گناهونه داسې گنده کې ده چې بل څه يې نه پاکوي پرته له هغو
پرېکونکو تورو چې د کافرانو بڼې لاسونه يې چلوي.

لمری فصل د تفسیر لمری مقدمه

په دی کی پنځه مبحثونه دی:

لمری مبحث: د قرآن کریم نزول او مکی او مدنی سورتونه.
دویم مبحث: د مقاصد و او علومو او د علم د هغه فنونو چی قرآن کریم سره
تراو لری.

درېیم مبحث: د مفسرینوا د اختلاف اسباب او د هغو بیان.
څلورم مبحث: د قرآن کریم ناسخ او منسوخ، اړوند جامع قواعد او وقفونه.
پنځم مبحث: د قرآن کریم اعجاز، فصاحت او بلاغت او فضایلو کی.

د مفسر مقدمه او د کتاب لمړی مقدمه

«بسم الله الرحمن الرحيم قال الشيخ الفقيه الإمام العالم العلم العلامة، فريد دهره، ووحيد عصره، أبو عبد الله محمد المدعو بالقاسم بن أحمد بن محمد بن جزي الكلبي، رضي الله عنه وأرضاه وجعل الجنة مأواه، بحرمة النبي الأواه:

الحمد لله العزيز الوهاب، مالك الملوك ورب الأرباب، هو الذي أنزل على عبده الكتاب [الكهف: ١] ، هدى وذكرى لأولي الألباب [المؤمن: ٥٤] ، وأودعه من العلوم النافعة، والبراهين القاطعة: غاية الحكمة وفصل الخطاب وخصه من الخصائص العلية، واللطائف الخفية، والدلائل الجلية، والأسرار الربانية، العجب بكل عجب وعجاب وجعله في الطبقة العليا من البيان، حتى أعجز الإنسان والجان، واعترف علماء أرباب اللسان بما تضمنه من الفصاحة والبراعة والبلاغة والإعراب والإغراب ويسر حفظه في الصدور، وضمن حفظه من التبديل والتغيير، فلم يتغير ولا يتغير على طول الدهور وتوالي الأحقاب وجعله قولاً فصلاً، وحكماً عدلاً، وآية بادية، ومعجزة باقية: يشاهدها من شهد الوحي ومن غاب وتقوم بها الحجة للمؤمن الأواب، والحجة على الكافر المرتاب وهدى الخلق بما شرع فيه من الأحكام، وبين الحلال والحرام، وعلم من شعائر الإسلام، وصرف من النواهي والأوامر والمواعظ والزواجر، والبشارة بالثواب، والندارة بالعقاب، وجعل أهل القرآن أهل الله وخاصته، واصطفاهم من عباده، وأورثهم الجنة وحسن المآب»^(١).

الهي ستاينه هغه الله ته خاص ده چې زورور بخښونکي، د پاچاهانو پاچا او د څښتنانو څښتن دی، دی هغه ذات دی چې پر خپل بنده یې کتاب نازل کړی، د عقلمنو لپاره د لارښود او یادښت په توګه. په دې کتاب کې له ګټورو علومو، قاطع دلائلو تر آخري نقطې حکمت او پرېکړه کوونکي ویناوې ځای پر ځای کړي، په لوړو ځانګړونو، پټو بارکيو، روښانه دلائلو او حيرانوونکو رباني اسرارو یې په ډېر عجيبه طريقي ځانګړی کړی، د بیان په لوړه طبقه کې یې ګرځولی تر دې چې ټول انسانان او پېریان ورڅخه عاجزه شوي دي، د ژبپوهني عالمانو یې په هغه فصاحت، لوړوالي، بلاغت، ښکاره او نااشنا تګلاري اقرار کړی چې قرآن یې لري او الله تعالی یې په سینو کې حفظ آسانه کړی او له تېدیل او تغییره یې د هغه ساتنه تضمین کړې ده، نو د زمانې په اوږدو او پرله پسې پېړیو کې یې نه تغییر کړی او نه به تغییر وکړي، پرېکړه کوونکي قول، عادلانه حکم، ښکاره او تلپاتې معجزه یې ګرځولي ده چې هم هغه چا لېدلي چې وحي یې لیدلي او هم هغه چا چې نه یې ده لیدلي او په دې سره هم توبه کوونکي مؤمن ته دلیل جوړېږي او هم پر شکمن کافر حجت جوړېږي، خلک یې په هغو احکامو هدایت کړي چې د شریعت برخه یې ګرځولي ده، حلال او حرام یې بیان کړي، د اسلام له نښو، ښوونه یې کړې، اوامر، نواهي، نصیحتونه، منع کوونکي سزاګانې، په ثواب زېږی او په عذاب له وېرې بیانونه یې په بېلابېلو ډولونو راوړي، د قرآن اهل یې د الله اهل او خاص شخصیتونه ګرځولي، له خپلو بندګانو له منځه یې غوره کړي او هغوی ته یې جنت او د ورتلو ښایسته ځای په وربرخه کړی دی.

«فسبحان مولانا الکریم الذی خصنا بکتابه، وشرفنا بخطابه، فیا له من نعمة سابغة، وحجة بالغة، أوزعنا الله الکریم القیام بواجب شکرها، وتوفیة حقها، ومعرفة قدرها، وما توفیقی إلا بالله [هود: ٨٨] ، هو ربی لا إله إلا هو، علیه توکلت وإلیه متاب [الرعد: ٣٠].

١ - «تفسیر ابن جزي التسهيل لعلوم التنزيل» (٩ / ١)

وصلاة الله وسلامه، وتحياته وبركاته وإكرامه، على من دلنا على الله، وبلغنا رسالة الله، وجاءنا بالقرآن العظيم، وبآيات والذکر الحكيم، وجاهد في الله حق الجهاد، وبذل جهده في الحرص على نجات العباد، وعلم ونصح وبين وأوضح حتى قامت الحجة، ولاحت المحجة، وتبين الرشد من الغي، وظهر طريق الحق والصواب، وانقضت ظلمات الشك والارتياب. ذلك: سيدنا ومولانا محمد النبي الأمي، القرشي الهاشمي، المختار من لباب اللباب، والمصطفى من أظهر الأنساب، وأشرف الأحساب، الذي أيده الله بالمعجزات الظاهرة والجنود القاهرة، والسيوف الباترة الغضاب، وجمع له بين شرف الدنيا والآخرة، وجعله قائدا للغر المحجلين والوجوه الناضرة، فهو أول من يشفع يوم الحساب، وأول من يدخل الجنة ويقرع الباب، فصلى الله عليه وعلى آله الطيبين، وأصحابه الأكرمين، خير أهل وأصحاب، صلاة زاكية نامية، لا يحصر مقدارها العد والحساب، ولا يبلغ إلى أدنى وصفها السنة البلغاء ولا أقلام الكتاب»^(١).

ز مور هغه عزتمن مددگار پاک دی چې خپل کتاب ته یې مورن خاص کړي یو، په خپل خطاب یې مورن مشرف کړي یو، ای دا څومره پراخه نعمت او بشپړ حجت دی! عزتمن الله دی مورن ته د دې نعمت د واجب شکر پر ځای کولو، حق ادا کولو او ارزښت پیژندلو توفیق راکړي. له الله پرته بل څوک توفیق نه شي راکولای، دی می څښتن دی، پر ده می ځان سپارلی او ده ته می رجوع ده.

د الله لخوا دې سلام، هرکلی، برکات او عزت ورکول وي هغه چا ته چې الله یې را پیژندلی، د الله پیغام یې را رسولی، ستر قرآن، معجزات او حکمتونو والا وپښوونکی کتاب یې را ته راوړی، د الله په لاره کې یې حق جهاد کړی، د بندگانو پر ژغورنه په حرص کې یې خپل بشپړ زحمت ایستلی، ښوونه، نصیحت او وضاحت یې کړی تر دې چې حجت قائم شو او لاره روښانه شوه، هدایت له بېلاری څخه بېل معلوم شو، د حق او سمون لاره څرگنده شوه، د تیارو شکونه او اندېښنې له منځه ولاړې، دا شخصیت زموږ سردار او گران محبوب لوړ مقامی محمد لیک نالوستی، قرشي او هاشمي دی چې د مغزونو له مغزه غوره شوی او تر ټولو له پاک نسبونو او شرافتمنو کورنیو له منځه انتخاب شوی کوم چې الله تعالی په څرگندو معجزاتو، زورورو لښکرو او پرېکونکو غیرتمنو تورو، د دنیا او آخرت شرف ورته راغونډ کړی، د پاک لاسو سپین مخو نوراني څېرو (نامتو شخصیتونو) لپاره یې سرلاری گرځولی، دی لومړی شخص دی چې د قیامت په ورځ شفاعت کوي او لومړی شخص دی چې لومړی جنت ته ننوزي او ور یې ټکوي، نو پر ده او د ده پر پاکی کورنی، عزتمنو او غوره ملگرو دي د الله لخوا بې شمېره او بې حسابه درود وي چې برکتونو یې مخ په ډېرېدو وي او د ژبغړاندو خلکو ژبي او لیکوالانو قلمونه یې لږ صفت ته هم نه رسېږي.

«أما بعد فإن علم القرآن العظيم: هو أرفع العلوم قدرا، وأجلها خطرا، وأعظمها أجرا، وأشرفها. ذكرا وإن الله أنعم علي بأن شغلني بخدمة القرآن، وتعلمه وتعليمه، وشغفني بتفهم معانيه وتحصيل علومه، فاطلعت على ما صنف العلماء رضي الله عنهم في تفسير القرآن من التصانيف المختلفة الأوصاف، المتباينة الأصناف، فمنهم من أثر الاختصار، ومنهم من طول حتى كثر الأسفار، ومنهم من تكلم في بعض فنون العلم دون بعض ومنهم من اعتمد

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١ / ٩)

على نقل أقوال الناس، ومنهم من عول على النظر والتحقيق والتدقيق، وكل أحد سلك طريقا نحاه، وذهب مذهبا ارتضاه، وكلا وعد الله الحسنی [النساء: ٩٥]، فرغبت في سلوك طريقهم، والانخراط في مساق فريقهم، وصنفت هذا الكتاب في تفسير القرآن العظيم، وسائر ما يتعلق به من العلوم، وسلكت مسلكا نافعا، إذ جعلته وجيزا جامعا، قصدت به أربع مقاصد: تتضمن أربع فوائد»^(١).

له دي بيان وروسته خبره دا ده چي د ستر قرآن علم تر ټولو علومو لور قدر، بنایسته ارزښت، لوی اجر والا او تر ټولو ډېر شرف والا ذکر دی او الله تعالی پر ما دا پېرزوینه وکړه چي د قرآن په خدمت، زدکړي او ښوونې يې بوخت کړم او د هغه په معنوو د پوهېدو او د علومو پر لاس ته راوړني يې زه مين کړم، نو مي د قرآن کریم په تفسیر کي د عالمانو (رضي الله عنهم) ډول - ډول اوصافو او بېلابېلو اصنافو والا کتابونه وکتل، ځينو يې اختصار غوره کړی، ځينو يې خبره اوږده کړې حتی چي د کتابونو ټوکونه يې ډېر کړي، ځيني يې د علم په ځينو برخو کي رغېدلي په ځينو کي نه دي رغېدلي، ځينو يې د خلکو د اقوالو پر نقل اعتماد کړی او ځينو يې د فکر، تحقيق او تدقيق لاره غوره کړې ده، هر يو يې داسي لارې ته ورننوتلی چي اراده ورته کړې او پر داسي لاره تللی چي خوښه کړې يې ده او الله تعالی له ټولو سره ښکلې وعده کړې ده، نو ما هم د دوی پر لاره تلو او د دوی په ډله کي داخلېدو ته شوق وکړ او دا کتاب مي د ستر قرآن په تفسیر او ورسره اړوندو علومو کي تصنيف کړ او په گټوره لاره کي روان شوم؛ ځکه ما ياد کتاب مختصر او جامع وليکی چي داسي څلور مقاصد مي ځيني اراده کړې چي څلور فايدي له ځان سره لري:

قصدت به أربع مقاصد: تتضمن أربع فوائد:

الفائدة الأولى: جمع كثير من العلم، في كتاب صغير الحجم تسهيلا على الطالبين، وتقريبا على الراغبين فلقد احتوى هذا الكتاب على ما تضمنته الدواوين الطويلة من العلم، ولكن بعد تلخيصها وتمحيصها، وتنقيح فصولها، وحذف حشوها وفضولها ولقد أودعته من كل فن من فنون علم القرآن: الباب المرغوب فيه، دون القشر المرغوب عنه، من غير إفراط ولا تفريط. ثم إنني عزمت على إيجاز العبارة، وإفراط الاختصار، وترك التطويل والتكرار.

الفائدة الثانية: ذكر نكت عجيبة، وفوائد غريبة، قلما توجد في كتاب لأنها من بنات صدري، وينابيع ذكري. ومما أخذته عن شيوخي رضي الله عنهم، أو مما التقطته من مستظرفات النوادر، الواقعة في غرائب الدفاتر.

الفائدة الثالثة: إيضاح المشكلات، إما بحل العقد المقفلات، وإما بحسن العبارة ورفع الاحتمالات، وبيان المجملات.

الفائدة الرابعة: تحقيق أقوال المفسرين، السقيم منها والصحيح، وتمييز الراجح من المرجوح^(٢).

لومړی فايده: په وړو کي حجم والا کتاب کي د ډېر علم را جمع کول د دي لپاره چي طالب علمانو ته آسانه او مينه والو ته نژدې شي؛ نو دا کتاب هغه علوم په خپله غېږه کي لري چي په لويو کتابونو کي ځای پر ځای شوي، خو د خلاصه کولو، صافولو، د فصلونو

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٠ / ١)

٢ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٠ / ١)

تر چاڼلو ، د تکرار او بې گټو خبر تر حذفولو یې وروسته. په دې کې می له افراط او تفريط پرته د قرآني علومو د هر فن هغه غوره مغز را اخیستی، نه هغه ناکاره پوستکی، بیا می د عبارت د لنډولو، ډېر اختصار او د اوږدوالي او تکرار د پرېښودلو قصد وکړ.

دویمه فایده: داسې عجیبه نکتې او نااشنا فایده یې می ذکر کړي چې په کتابونو کې بېخي لږ پیدا کېدای شي؛ ځکه دا یا زما د فکر او یادښتونو د سرچینې زېږنده ، یا هغه څه دي چې ما له خپلو استادانو (رضي الله عنهم) څخه اخیستي یا می له نادرو ځیرکو خبرو څخه دانه – دانه را اخیستي چې په نااشنا یادښتلیکونو کې واقع شوي دي.

درېیمه فایده: د غوټه شویو بندو الفاظو په حل کولو، د عبارت په بڼه والي، د احتمالاتو په رفع کولو او د مجملاتو په بیانولو د مشکلو الفاظو تشریح.

څلورمه فایده: د مفسرینو د سمو او ناسمو اقوالو څېړنه او راجح یې له مرجوح څخه بېلول.

«وذلك أن أقوال الناس على مراتب: فمنها الصحيح الذي يعول عليه، ومنها الباطل الذي لا يلتفت إليه، ومنها ما يحتمل الصحة والفساد. ثم إن هذا الاحتمال قد يكون متساويا أو متفاوتا، والتفاوت قد يكون قليلا أو كثيرا، وإني جعلت لهذه الأقسام عبارات مختلفة، تعرف بها كل مرتبة وكل قول فأدناها ما أصرح بأنه خطأ أو باطل، ثم ما أقول فيه إنه ضعيف أو بعيد، ثم ما أقول إن غيره أرجح أو أقوى أو أظهر أو أشهر ثم ما أقدم غيره عليه إشعارا بترجيح المتقدم أو بالقول فيه: قيل كذا، قصدا للخروج من عهده، وأما إذا صرحت باسم قائل القول فإني أفعل ذلك لأحد أمرين: إما للخروج عن عهده، وإما «لنصرته إذا كان قائله ممن يقتدى به، على أني لست أنسب الأقوال إلى أصحابها إلا قليلا، وذلك لقلّة صحة إسنادها إليهم، أو لاختلاف الناقلين في نسبتها إليهم، وأما إذا ذكرت شيئا دون حكاية قوله عن أحد فذلك إشارة إلى أني أتقلده وأرتضيه سواء كان من تلقاء نفسي، أو مما أختاره من كلام غيري، وإذا كان القول في غاية السقوط والبطلان لم أذكره تنزيها للكتاب، وربما ذكرته تحذيرا منه، وهذا الذي من الترجيح والتصحيح مبني على القواعد العلمية، أو ما تقتضيه اللغة العربية، وسنذكر بعد هذا بابا في موجبات الترجيح بين الأقوال إن شاء الله. وسميته كتاب التسهيل: لعلوم التنزيل وقدمت في أوله مقدمتين: إحداهما في أبواب نافعة، وقواعد كلية جامعة والأخرى فيما كثر دوره من اللغات الواقعة. وأنا أرحب إلى الله العظيم الكريم: أن يجعل تصنيف هذا الكتاب عملا مبرورا. وسعيا مشكورا، ووسيلة توصلني إلى جنات النعيم، وتنقذني من عذاب الجحيم، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

[رحم الله المؤلف ما أوجز عبارته وأكثر فائدته وقد وفي بكل ما وعد به جزاه الله خيرا عن الدين وأهله]»^(١).

دا ځکه چې د خلکو وينا څو مرتبې لري: ځينې هغسې صحيح دي چې اعتماد ورباندي کېږي، ځينې هغسې باطل دي چې هيڅ کتنه نه ده ورته په کار ، ځينې هغه دي چې د فاسد او صحيح دواړو احتمال لري. بيا نو دغه احتمال کله سره برابر وي او کله توپير سره لري، توپير يې کله لږ وي او کله ډېر او ما د دې ټولو لپاره بېلابېل عبارات راوړي چې هره مرتبه او هره وينا په پېژندل کېدای شي، نو تر ټولو ټيټ يې دا دی چې تصريح وکړم چې دا خطا يا باطل دی، بيا هغه دی چې په کې وايم: دا ضعيف دی يا بعيد (له واقعيت لري) دی، بيا

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١ / ١١)

هغه دی چې وایم: تر دې بل قول ارجح، ډېر قوي، ډېر څرگند یا ډېر مشهور دی، بیا هغه دی چې بل ورباندې مخکې کووم د دې لپاره چې د مخکني د ترجیح پوهاوی وکړم، یا داسې ورسره ووايم: داسې ویل شوي، د دې لپاره چې له مسؤلیته یې ووزم. کله چې د کوم قول د وینا وال د نوم تصریح کوم دا په دوو کارونو کې د یوه په خاطر کوم: یا د دې لپاره چې له مسؤلیته یې ووزم یا یې د مرستي او دفاع لپاره چې کله یې قائل داسې څوک وي چې اقتدا پسې کېږي، سره له دې چې زه اقوال خپلو وینوالو ته بېخي لږ نسبتوم؛ دا په دې خاطر چې تر دوی یې سندونه په لږو مواردو کې صحیح دي یا په دې خاطر چې نقل کوونکي دوی ته د دغو ویناوو په نسبت کولو کې اختلاف لري. خو کله چې کوم څه چا ته له نسبت کولو پرته ذکر کړم نو هغه دې ته اشاره ده چې زه یې پر غاړه اخلم او خوښ می دی، برابره خبره ده چې هغه قول زما د ځان لخوا وي یا می زما پرته د بل چا له وینا څخه غوره کړی وي. کومه خبره چې کله بېخي له اعتباره لوېدلې او باطله وي هغه د کتاب د پاک ساتلو په خاطر هیڅ نه ذکر کوم او که یې کله ذکر کړم نو د دې لپاره چې خلک ورڅخه ووېروم او دا ترجیح او تصحیح پر علمي قواعدو او هغه څه ولاړه ده چې عربي ژبه یې غوښتنه کوي او له دې وروسته به د اقوالو ترمنځ د ترجیح ثابتونکو چارو په هکله یو باب هم ذکر کړم ان شاء الله او دا کتاب ما نومولی دی: کتاب التسهيل لعلوم التنزيل او په اوله کې یې ما دوي مقدمې ذکر کړي دي: یوه یې د گټورو ابوابو او کلي جامع قواعدو په بیان کې ده او هغه بله په قرآن کې د هغو کارول شویو لغاتو په هکله ده چې رول یې ډېر دی او زه ستر کړم والا الله ته زاری کوم چې د دې کتاب تصنیف یو ښه عمل، منل شوي هڅه او د یوې داسې وسیلې په توگه ومني چې ما جنت ته ورسوي او د دوزخ له عذابه مې وژ غوري او له لور ستر الله له مرستي پرته بل له گناه څخه د اړولو او پر طاعت کولو توفیق نشته.

المقدمة الأولى

وفيه اثنا عشر بابا:

الباب الأول

في نزول القرآن على رسول الله صلى الله عليه وسلم من أول ما بعثه الله بمكة، وهو ابن أربعين سنة، إلى أن هاجر إلى المدينة، ثم نزل عليه بالمدينة إلى أن توفاه الله، فكانت مدة نزوله عليه عشرون سنة، وقيل كانت ثلاثا وعشرين سنة على حسب الاختلاف في سنة صلى الله عليه وسلم يوم توفي، هل كان ابن ستين سنة، أو ثلاث وستين سنة؟ وكان ربما تنزل عليه سورة كاملة، وربما تنزل عليه آيات مفترقات، فيضم عليه السلام بعضها إلى بعض حتى تكمل السورة»^(١).

١ - «تفسير ابن جزي التسهيل لعلوم التنزيل» (١٢ / ١)

لمری مبحث

د قرآن کریم نزول او مکی او مدنی سورتونه

لمری مطلب: دمقدمی لمری باب د قرآن کریم نزول:

په مصحف کې یې د جمع کېدلو، برخو ته وپشلو، لسيز نبنو^(۱) او د نومونو په بیانولو کې دی، په مکه کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په څلوېښت کلنۍ کې له اول بعثته مدینې ته تر هجرت، بیا په مدینه کې تر وفاته قرآن کریم پر نازل شوی، نو پر ده د قرآن کریم د نزول وخت شل کلونه و او څوک وايي: درويشت کلونه و^(۲)، دا د هغه اختلاف پر اساس دی چې د پیغمبر صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت کې یې د عمر په اړه شوی چې آیا هغه وخت دی شپېته کلن و او که درې شپېته کلن و^(۳)؟ کله به بشپړ سورت ورباندې نازلېدی او کله به بېل – بېل آیتونه ورباندې نازلېدل، بیا به یې پیغمبر علیه الصلاة والسلام ځینې برخې له نورو سره یو ځای کړې تر دې چې سورت به کامل شو.

وأول ما نزل عليه من القرآن: صدر سورة العلق، ثم المدثر والمزمل، وقيل: أول ما نزل المدثر وقيل: فاتحة الكتاب، والأول هو الصحيح لما ورد في الحديث الصحيح، عن عائشة في حديثها الطويل في ابتداء الوحي قالت فيه: جاءه الملك وهو بغار حراء، قال اقرأ، قال ما أنا بقارئ، قال فأخذني فغطني حتى بلغ مني الجهد، ثم أرسلني، فقال اقرأ، قلت ما أنا بقارئ، قال فأخذني فغطني الثانية، حتى بلغ مني الجهد ثم أرسلني، فقال اقرأ، قلت ما أنا بقارئ، قال فأخذني وغطني الثالثة حتى بلغ مني الجهد ثم أرسلني، ثم قال: اقرأ بسم ربك الذي خلق. خلق الإنسان من علق. اقرأ وربك الأكرم. الذي علم بالقلم. علم الإنسان ما لم يعلم. فرجع بها رسول الله صلى الله عليه وسلم يرجف فؤاده، فقال زمونى زمونى، فزملوه حتى ذهب عنه ما يجد من الروح» «۱»، وفي رواية من طريق جابر بن عبد الله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم زمونى فأنزل الله تعالى يا أيها المزمل وآخر ما نزل إذا جاء نصر الله والفتح وقيل آية الزنى التي في البقرة، وقيل الآية قبلها^(۴).

۱- برخو ته وپشلو ته په عربي کې تحزيب ويل شوی چې پر حزب (برخو) ته وپشل یې مطلب دی. لسيز نبنو ته په عربي کې (تعشير) یا (أعشار) ويل شوي چې له (عشر) څخه اخیستل شوی، په لغت کې لسو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې پرلسم شمېره آيت نبنه لگول، بیا چې بل لسگون پر اضافه کېږي بیا نبنه پر لگول همداسې ترپايه. دې ته ورته د (أخماس) اصطلاح هم ده چې له (خمس) څخه اخیستل شوی او په لغت کې پنځو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې پر پنځم شمېره آيت نبنه لگول، بیا چې بل پنځگون پر اضافه شي همداسې نبنه پر لگوي (شرح مقدمة التسهيل لعلوم التنزيل ص: ۵۹ د مساعد بن سليمان بن ناصر الطيار ليکنه دي وکتل شي).

۲- امام ماوردي روايت کړی چې حفظه ملايکو قرآن کریم به جبريل عليه السلام په شلو شپو کې نازل کړی او بیا جبريل عليه السلام په رسول الله صلی الله علیه وسلم په شلو کلونو کې نازل کړی ا ه . ددې معنا دا ده چې جبريل عليه السلام قرآن کریم په شلو کلونو کې لک لک په رسول الله صلی الله علیه وسلم نازل کړی ، لاکن ددې قول قایل یا ويونکی معلوم ندی او نه کوم دليل يا شبه دليل لري . مناهل العرفان في علوم القرآن ج ۱ ص ۴۷، محمد عبدالعظيم الزرقاني (ت: ۱۳۶۷ هـ) ط: عيسى الحلبي القاهرة (۱۳۳۱ هـ) .

۳- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " أَنْزَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعِينَ، وَكَانَ بِمَكَّةَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ، وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرًا، فَمَاتَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ " (مسند أحمد بن حنبل: أحمد بن محمد بن حنبل ت: ۲۴۱ هـ محقق: أحمد محمد شاکر الناشر: دار الحديث القاهرة ط: ۱۴۱۶ هـ . ج ۴ ص ۱۹ ۲۱۱۰ ومثله في صحيح البخاري: كتاب مناقب الأنصار، باب مبعث النبي ص ۳۸۵۱) ژباړه: ابن عباس رضي الله عنه وايي: پر پیغمبر علیه الصلاة والسلام قرآن په داسې حال کې نازل شوی چې دی څلوېښت کلن و، (له نبوت وروسته) په مکه کې ديارلس کاله و او په مدینه کې لس کاله، نو د وفات په وخت کې درې شپېته کلن و.

۴ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (۱/ ۱۲)

پر پیغمبر صلی الله علیه وسلم باندي چي لومړني آیتونه نازل شوي هغه د سورة العلق اولني آیتونه (۱- ۵) دي، بيا سورة المدثر او مزمل ده، داسي ويل شوي چي اول سورة المدثر نازله شوي او داسي هم ويل شوي چي قرآن شروع (الحمد لله) نازله شوي ده، خو هغه اول قول صحيح دی^(۱)؛ ځکه په صحيح حديث کي له عائشي رضي الله عنها څخه د وحي د شروع په اړه د دي په روايت هغه اوږده حديث کي راغلي، دا وايي: ملک ورته راغلی په داسي حال کي چي دي په غار حراء کي و، نو ورته يي وويل: ولوله، ده وويل: زه نه يم لوستونکی، وايي: نو يي زه ټينگ کړم او کبني يي کنبولم آن تر دي چي ما ته زحمت او تکليف ورسېدی، بيا يي خوشي کړم، نو ويي ويل: ولوله. ما ورته ويل: زه لوستونکی نه يم. نو يي دويم ځل زه ټينگ کړم او کبني يي کنبولم آن تر دي چي ما ته زحمت او تکليف ورسېدی، بيا يي خوشي کړم، نو ويي ويل: ولوله. ما ورته ويل: زه لوستونکی نه يم. نو زه يي درېيم ځل ټينگ کړم او کبني يي کنبولم تر دي چي ما ته تکليف او زحمت ورسېدی، بيا يي خوشي کړم او ويي ويل: خپل د هغه رب په نامه لوستل کوه چي مخلوقات يي پيدا کړي، انسان يي له توتي ويني څخه پيدا کړی دی، لوستل کوه په داسي حال کي چي ستا رب هغه کرم والا ذات دی چي د قلم په ذريعه يي بنسونه کړي ده، انسان ته يي هغه څه ور زده کړي دي چي نه په پوهېدی. رسول الله صلی الله علیه وسلم له دغو آیتونو سره بيرته کورته راغلی په داسي حال کي چي زړه يي ريپدی، نو ويي ويل: ومي پيچي ومي پيچي، نو دوی وپيچي تر دي چي هغه وارخطايي يي ولاړه چي ده احساسوله^(۲).

په يو بل روايت کي د جابر بن عبد الله رضي الله عنه له لاري راغلي چي بيا رسول الله صلی الله علیه وسلم وويل: ومي پيچي. نو بيا الله تعالی دا آيت نازل کړ چي وايي: { يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ } اي ځان پيچونکي^(۳)! او د نزول په لحاظ د قرآن کریم آخري برخه د { إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ } سورت دی او ويل شوي چي د سود اړوند هغه آيت دی چي په سورة البقرة کي دی او چا ويلي چي تر هغه مخکي آيت دی^(۴).

- ۱- په دي اړه دي د صحيح البخاري کتاب بدء الوحي: ۳، ۴، او ۴۹۲۴ شمېره حديثونه وکتل شي.
- ۲- دا صحيح حديث دی، او دا په «بدء الوحي» کي د عائشي رضي الله عنها د اوږده حديث برخه ده چي امام بخاري د خپل صحيح په کتاب (بدء الوحي، باب كيف كان بدء الوحي الى رسول الله صلى الله عليه وسلم) او په کتاب احاديث الانبياء کي په (۴۳۵۳) شمېره، په کتاب التفسير کي يي په (۳۰۶۱) شمېره او نورو ځايونو کي هم نقل کړی او مسلم په (۱۶۰) شمېره کتاب الايمان باب بدء الوحي إلى رسول الله (ص) کي او ترمذي په خپل کتاب السنن الكبرى ابواب تفسير القرآن عن رسول الله ص باب ومن سورة المدثر (۳۲۲۵) شمېره او په مسند کي په (۱۳۹۵۹) شمېره نقل کړی دی.
- ۳- کوم څه چي په صحيح البخاري (۴) شمېره کتاب بدء الوحي (۳۲۳۸) (کتاب بدء الخلق) او په صحيح مسلم کي (۱۶۱) کتاب الايمان باب بدء الوحي إلى رسول الله ص او نسائي حديث شميره (۳۱۵۲) کي { يَا أَيُّهَا الْمُدْتِرُّ } ذکر دي او زموږ له معلوماتو سره سم يو ځای هم { يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ } نه دي ذکر شوي.
- ۴- په دي خبره کي ډېر اختلاف دی چي د قرآن کوم آيت وروستی نازل شوی دی، بخاري او مسلم له براء بن عازب رضي الله عنه څخه نقل کړي دي چي وروسته آيت چي نازل شوی دغه آيت دی { يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ } او وروستی آيت چي نازل شوی د سود آيت دی، بيهقي له عمر رضي الله عنه څخه هم دي ته ورته خبره او له دي څخه مراد دغه آيت دی: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ } په مسند احمد او سنن ابن ماجه کي له عمر رضي الله عنه څخه نقل دي چي آخري آيت چي نازل شوی د سود آيت اړوند آيت دی، ابن مردويه له ابو سعيد خدي رضي الله عنه څخه نقل کړي وايي: عمر مور ته بيان وکړ نو ويي ويل: د نزول په لحاظ د قرآن آخري برخه د سود اړوند آيت دی، نسائي د عكرمه له لاري له ابن عباس رضي الله عنه څخه نقل کړي وايي: د نزول په لحاظ د قرآن وروستی برخه { وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ } ابن مردويه دي ته ورته د سعيد بن جبیر له لاري له ابن عباس رضي الله عنه څخه نقل کړي په دي لفظ چي د نزول په لحاظ وروستی آيت. ابن جرير د عوفي او ضحاک له لاري له ابن عباس رضي

وكان القرآن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم متفرقا في الصحف وفي صدور الرجال، فلما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم قعد علي بن أبي طالب رضي الله عنه في بيته، فجمعه على ترتيب نزوله، ولو وجد مصحفه لكان فيه علم كبير، ولكنه لم يوجد. فلما قتل جماعة من الصحابة يوم اليمامة في قتال مسيلمة الكذاب أشار عمر بن الخطاب على أبي بكر الصديق رضي الله عنهما بجمع القرآن مخافة أن يذهب بموت القراء. فجمعه في صحف غير مرتب السور وبقيت تلك الصحف عند أبي بكر، ثم عند عمر بعده، ثم عند بنته حفصة أم المؤمنين، وانتشرت في خلال ذلك صحف كتبت في الآفاق عن الصحابة، وكان بينها اختلاف، فأشار حذيفة بن اليمان على عثمان بن عفان رضي الله عنهما، فجمع الناس على مصحف واحد خيفة من اختلافهم، فانتدب لذلك عثمان، وأمر زيد بن ثابت فجمعه، وجعل معه ثلاثة من قريش: عبد الله بن الزبير بن العوام، وعبد الرحمن بن الحارث بن هشام، وسعيد بن العاصي بن أمية، وقال لهم إذا اختلفتم في شيء فاجعلوه بلغة قريش، وجعلوا المصحف الذي كان عند حفصة إماما في هذا الجمع الأخير، وكان عثمان رضي الله عنه يتعهدهم ويشاركهم في ذلك، فلما كمل المصحف نسخ عثمان رضي الله عنه منه نسخا ووجهها إلى الأمصار وأمر بما سواها أن تحرق أو تحرق «يروى بالحاء والخاء المنقوطة» فترتيب السور على ما هو الآن من فعل عثمان وزيد بن ثابت والذين كتبوا معه المصحف، وقد قيل إنه من فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذلك ضعيف ترده الآثار الواردة في ذلك^(١).

قرآن كريم د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کې په کاپیانو او د خلکو په سینو کې سره بېل و، چې کله رسول الله صلى الله عليه وسلم وفات شو علي رضي الله عنه په خپل کور کې کېناست، قرآن يې د خپل نزول په ترتيب جمع کړ، که هغه مصحف موندل شوی وای، لوی علم به په کې وای، لیکن نه دی موندل شوی^٢.

الله عنه څخه نقل کړي. فريابي په خپل تفسیر کې ويلي: مور ته سفيان له کلي څخه حديث بيان کړی، هغه له ابن صالح څخه هغه له ابن عباس رضي الله عنه څخه ويلي يې دي: د قرآن وروسته آيت چې نازل شوی: {وَأَتَوْا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ} اود دغه آيت د نزول او د پېغمبر صلى الله عليه وسلم د وفات تر منځ يو اتيا ورځي وي. (الاتقان في علوم القرآن) عبدالرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي ت: ٩١١ هـ محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم الناشر: الهيئة المصرية العلمية للكتاب، ط: ١٣٧٦ هـ: ١ / ٨٢ وگوره.

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٣ / ١)

٢ - دغه اثر (روایت) ضعيف دی. ابن کثير په فضائل قرآن (ص: ٨٨) کې ويلي: په دې کې ډېري ناوړه خبرې دي. حافظ ابن حجر په فتح الباري (٨ / ٦٢٨) کې ويلي: د دې روايت سند د پرېکېدو په وجه ضعيف دی. دا روايت ابن ابي داود په کتاب المصاحف کې په (٣٢٣٦) شمېره له محمد بن سيرين څخه نقل کړی راوړی وایي: که هغه کتاب لاس ته راغلی وای، په هغه کې به علم و. دا رنگه ابن عبد البر په تمهيد (٨ / ٣٠٠) او ابن ابي شيبه په المصنف (١٠ / ٥٤٥) کې ټولو د ابن سيرين له طريقه نقل کړی دی. سيوطي په تاريخ الخلفاء عبدالرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي ت: ٩١١ هـ، الناشر مكتبة نزار مصطفى الباز، محقق: حمدي الدمرداش، ط: ١٤٢٥ هـ، (ص: ١٦٤) کې راوړی. شايد د ده مطلب دا وي چې د علي رضي الله عنه په مصحف کې اسباب نزول، احکام او نور څه د تفسیر په توگه وو او د نزول به ترتيب ليکل شوی و. زه (مترجم) وایم: صحيح خبره دا ده چې بل داسې مصحف نه دی رامنځ شوی چې له موجوده مصحفه دي اضافه شې په کې وي؛ الله تعالى ويلي: {إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} (سورة الحجر: ٩) ژباړه: ما دا قرآن نازل کړی او زه يې ساتونکی يم. که څوک فکر کوي چې په قرآن کې د سورتونو موجوده ترتيب په خپلي سري ډول را منځ ته شوی، دا خبره يې سمه نه ده؛ ځکه الله تعالى ويلي: {إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ} (القيامة: ١٧): د دغه کتاب جمع کول او لوستل زما پر ذمه دي؛ د صحيح البخاري به کتاب التفسير کې د سورة النور د تفسير په اوله کې يې دغه آيت ذکر کړی، بيا يې د {جَمْعَهُ} په تفسير کې ويلي: «تَأَلَّفَ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ» يعني په ترتيب جمع کول يې هم الله تعالى پر ذمه اخيستي دي. نو دا قطعي دليل دی چې د قرآن جمع کېدل د الله تعالى د خوښې مطابق ترسره شوي. که له علي رضي الله عنه سره داسې کوم مصحف وای د خپل حکومت په وخت کې خو هر وروړو د خپلي واکمنۍ مرکزونو ته لېږد اووه او که

نو چې کله د صحابه کرامو یو ډله د یمامه په ورځ د مسیلمه کذاب په مقابل کې ووژل شول، له دې وېرې چې د قاریانو د مړینې په وجه به قرآن کریم له منځه ولاړ شي عمر بن خطاب ابوبکر رضي الله عنهما ته مشوره ورکړه چې قرآن کریم یو ځای (غونډ) ولیکي^(۱). نو قرآن کریم یې په صحیفو کې را جمع کړ په داسې حال کې چې سورتونه یې نامرتب وو، هغه صحیفې له ابوبکر رضي الله عنه سره پاته وې، بیا تر هغه وروسته له عمر (رضي الله عنه) سره وې، بیا د هغه له لور حفصی ام المؤمنین سره وې^(۲).

په دې وخت کې له صحابه وو څخه ځینې صحیفې اطرافو ته خپرې شوې او د هغو ترمنځ اختلاف و. نو حذیفه بن یمان^(۳) د اختلاف له وېرې په وجه عثمان رضي الله عنهما ته مشوره ورکړ چې خلک پر یوه مصحف را جمع کړي، نو عثمان رضي الله عنه هم دغې خبرې ته خلک وهڅول، زید بن ثابت^(۴) یې په جمع کولو امر کړ او درې نفره قریش عبد الله بن زبیر بن العوام^(۵)، عبد الرحمن بن حارث بن هشام^(۶) او سعید بن عاص بن أمیه^(۷) یې ورسره ملګري کړل، دوی ته یې وویل: په کوم شي که مو اختلاف سره وکړ د قریشو په لغت یې ولیکئ، دوی هغه مصحف په دغه وروستی جمع کې اصلي مرجع وګرځوله چې له حفصی رضي الله عنها سره و، عثمان رضي الله عنه به د دوی احوال اخیسته او په دې کار کې یې ګډون ورسره کاوه. چې کله مصحف کامل ولیکل شو، عثمان رضي الله عنه له هغه څخه نسخې ولیکلې، بنارونو ته یې ولېږلې او له دې په پرته د نورو صحیفو په هکله

داسې که شوی وای حتما یې خبره تواتر ته رسېدله. مصحف (قرآن) وړه خبره نه ده چې څو محدود کسان په خبر وې او له نورو څخه پټ وې او بیا له منځه ولاړ شي.

۱- دا صحیح حدیث دی امام بخاري د خپل صحیح کتاب په کتاب التفسیر کې په (۴۶۷۹) شمېره، ترمذی د خپل سنن په کتاب تفسیر کې په (۱۳۰۳)، نسائي (۱۳)، المسند الصحیح: محمد بن حبان بن أحمد أبو حاتم البستي ت: ۳۵۴هـ، محقق: محمد علي، الناشر: دار ابن حزم بيروت، ط: ۱۴۳۳هـ (۱۰ / ۳۵۹)، ابن عبد البر په التمهيد (۸ / ۲۷۹) کې، بیهقي په سنن کبير (۲ / ۴۰)، مسند په (۲۰۵۷)، بزار په خپل مسند (۱ / ۸۸) کې او طیالسي په خپل مسند کې په (۳) شمېره نقل کړی دی.

۲- دا ام المؤمنین حفصه رضي الله عنها د عمر بن خطاب رضي الله عنه لور ده، په (۴۵ هـ) کې د معاویه په خلافت کې وفات شوي او داسې هم ویل شوي چې د عثمان په خلافت کې وفات شوي ده. اسد الغابة في معرفة الصحابة: علي بن أبي الكرم عز الدين ابن الأثير ت: ۶۳۰هـ، محقق: علي محمد معوض، ناشر: دار الکتب العلمیة - بيروت، ط: ۱۴۱۵هـ: ۱۶۷/۷ لیکنه وګوره.

۳- هغه عزتمن صحابي حذیفه بن یمان بن جابر بن عمرو بن ربیع دی په (۳۶ هـ) کال کې وفات شوی. اسد الغابة في معرفة الاستيعاب في معرفة الأصحاب: يوسف بن عبدالله ابن عبدالبر، ت: ۴۶۳هـ، محقق: علي البجاري، الناشر: دار الجیل بيروت لبنان ط: ۱۴۱۲هـ. (۱ / ۳۴۴) لیکنه وګوره.

۴- هغه عزتمن صحابي زید بن ثابت بن ضحاک د انصارو د خزرج قبیلې سره تړاو لري، د قراءت استاد، د میراث د علم ماهر او د رسول الله صلی الله علیه وسلم لیکوال (د نبوي دفتر میرزا د وحی کاتب) په (۴۸ هـ) کې وفات شوی دی. اسد الغابة في معرفة الصحابة: ۳۴۶/۲ لیکنه وګوره.

۵- هغه عزتمن صحابي عبد الله بن زبیر بن عوام دی، د معاویه بن یزید له مړینې وروسته یې د خلافت چارې پر غاړه واخیستلې او په ۷۳ هـ کال وفات شو.

۶- هغه عبد الرحمن بن حارث بن هشام بن مغیره د قریشو له بني مخزوم قبیلې سره تړاو لري، د پیغمبر صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت کې شل کلن و، دی د معاویه په خلافت کې وفات شوی. (الأعلام: خير الدين بن محمود بن محمد الزركلي الدمشقي ت: ۱۳۹۶هـ، الناشر: دار العلم للملايين ط: ۲۰۰۲م: ۳ / ۳۰۳)، سير اعلام النبلاء لیکنه وګوره.

۷- دی سعید بن العاص بن أمیه فُرشي أموي دی په (۵۹ هـ) کال وفات شوی دی. اسد الغابة في معرفة الصحابة: ۴۸۱/۲ لیکنه وګوره.

یې امر وکړ چې څېري شي يا وسخول شي^(۱). اصل عربي متن يې (تخرق أو تحرق) په حاء او ټکي والا خاء نقل شوی، اول يې د څېرلو معنا لری او دویم يې د سوخولو معنا لري. نو د سورتونو اوسنی ترتیب د عثمان، زيد بن ثابت او هغو کسانو رضي الله عنهم کړنه ده چې له ده سره يې مصحف ليکلی دی. داسي هم ويل شوي چې د سورتونو ترتیب هم د رسول الله صلی الله عليه وسلم په لارښوونه شوی، خو دا ضعيف دی، په دې اړه راغلي روايتونه يې ردوي^(۲).

وأما نقط القرآن وشكله فأول من فعل ذلك الحجاج بن يوسف بأمر عبد الملك بن مروان وزاد الحجاج تحزيبه وقيل: أول من نقطه يحيى بن يعمر وقيل أبو الأسود الدؤلي، وأما وضع الأعراس فيه فقيل: إن الحجاج فعل ذلك وقيل بل أمر به المأمون العباسي قرآن ته ټکي او حرکات^(۳).

۱- دا صحيح حديث دی، امام بخاري په خبل صحيح كتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن كي په (۴۹۸۷) شمېره، ترمذي په أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة التوبة (۳۱۰۴) شمېره او ابو عبيد په فضائل القرآن: أبو عبيدة القاسم بن سلام البغدادي ت: ۲۲۴هـ، محقق: مروان العطية، الناشر: دار ابن كثير دمشق، ط: ۱۴۱۵هـ: (۲۸۲) مخ كي نقل كړی دی.

۲- له دغو روايتونو له جملې هغه دی چې په صحيح مسلم ككتاب صلاة المسافرين و قصرها باب استحباب تطويل القراءة كي په (۷۷۲) شمېره له حذيفه بن يمان څخه راغلی وايي: له پيغمبر صلی الله عليه وسلم سره مي يوه شپه لمونځ وكړ، نو سورة البقرة يې شروع كړه، ما په خپل زړه كي ويل: پر سلم آيت به نو ركوع وكړي، خو دی بيا هم مخ ته ولاړ، نو ما ويل: دغه سورة البقرة به په يوه ركعت كي لولي، خو دی مخ ته ولاړی بيا يې سورة النساء شروع كړه، هغه يې ختمه كړه، بيا يې سورة آل عمران شروع كړه ورو ورو يې لوستله... له زيد بن ثابت رضي الله عنه څخه نقل دي وايي: مور د پيغمبر صلی الله عليه وسلم له څنگه وو قرآن موله ټوكرو را غونډاوه. دا روايت حاكم په المستدرک على الصحيحين: أبو عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري ت: ۴۰۵هـ الناشر: دار المنهاج القويم، سوريا، ط: ۱۴۳۹هـ. : ۲ / ۲۲۹ كي نقل كړی دی، حاكم ويلي: د بخاري او مسلم له شرطونو سره سم دا حديث صحيح دی او امام ذهبي هم پر دې خبري ورسره موافقت كړی. په دې كي داسي واضح بيان دی چې د قرآن كريم جمع كول يو ځلي نه و، ځيني يې د پيغمبر صلی الله عليه وسلم په حضور كي جمع شوی، بيا يې ځيني د ابوبكر صديق رضي الله عنه په حضور كي جمع شوی، درېيم جمع كېدل يې چې د سورتونو ترتيب دی، د امير المؤمنين عثمان بن عفان رضي الله عنه په خلافت كي شوي. ابن جزى رحمه الله تعالى دلته له ابن عطيه : ۱ / ۵۳ سره يو څه موافق دی. سيوطي جمهورو علماوو ته د دې خبري نسبت كړی چې دا كار د صحابه وو په اجتهاد شوی دی، الاتقان: ۱ / ۶۲، البرهان في علوم القرآن: بدردين محمد بن عبدالله الزركشي ت: ۷۹۴، محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم، الناشر: دار إحياء الكتب العربية عيسى الحلبي، ط: ۱۳۷۶هـ. : ۱ / ۳۲۴. مناهل العرفان العرفان پدي هكله دري قوله نقل كړي: لمړی قول: ترتيب د سورتونو په كوم شكل چې اوس موجود دی توقيفي ندی د رسول الله صلی الله عليه وسلم څخه بلکې د صحابه وو په اجتهاد سره وو دا قول د جمهورو علماوو دی لدې ډلې امام مالک، قاضي ابوبكر. دویم قول: ترتيب د ټولو سورتونو توقيفي دی يعنی د نبی عليه السلام په لارښوونه شوی، دا مذهب د ابو جعفر نحاس او ابوبكر انباري دی. درېيم قول: ترتيب د ځينو سورتونو توقيفي او د ځينو اجتهادي دی دا مذهب هم د جیدو علماوو نه نقل دی. مناهل العرفان ج ۱ ص ۳۵۶.

په دې اړه مخکي د علي رضي الله په نامه د مصحف يادوني په بحث كي پر لمنليك معلومات ليکل شوي هملته يې كتلاى شئ.

۳- صحيح خبره دا ده چې د حروف آخر ته د اعراب لپاره حرکات اول ځل ابو الأسود الدؤلي د زياد په حکومت كي ورکړی او دا خبره په مشهوره قصه كي ده. د حروفو د پېژندلو لپاره ټکي اول ځل يحيى بن يعمر او نصر بن عاصم چې د اولي پېړۍ (سلو کلونو) تر بشپړېدو مخکي وفات شوی. دا کار يې د حجاج بن يوسف ثقفي په امر كړی په دې اړه المبسوط في المرسوم والمضبوط د شيخ دنجبه بن معاويه شنقيطي ص ۵۶.

اول خُل حجاج بن يوسف^(۱) د عبد الملك بن مروان^(۲) په امر ورکړي دي او حجاج يې تحزیب^(۳) (برخو ته وپشل) زیات کړي. دا هم ویل شوی چې اول خُل ټکي یحیی بن یعمر^(۴).

ورکړي او دا هم ویل شوي چې ابوالأسود دُولي اول خُل ټکي ورکړي^(۵).
د أعشار (لسیز ننبو) لگولو په اړه ویل شوي چې اول خُل حجاج دا کار کړی او دا هم ویل شوي چې مأمون عباسي^(۶) د دې امر کړی دی.

«فأما القرآن: فأصله مصدر قرأ، ثم أطلق على المقروء، وأما الفرقان: فمصدر أيضا معناه التفرقة بين الحق والباطل، وأما الكتاب: فمصدر ثم أطلق على المكتوب، وأما الذكر: فسمي القرآن به لما فيه من ذكر الله أو من التذكير والمواعظ، ويجوز في السورة من القرآن الهمز، وترك الهمز لغة قريش، وأما الآية فأصلها العلامة ثم سميت الجملة من القرآن بها لأنها علامة على صدق النبي صلى الله عليه وسلم»^(۷).

نومونه يې خُلوړ دي: قرآن، فرقان، کتاب او ذکر، نور څه چې په نوم شوی دی هغه صفات دي، نومونه نه دي؛ لکه د عظیم، کریم، متین، عزیز، مجید او نور څه د صفت په توگه ورته کارول.

قرآن په اصل کې د (قَرَأَ) مصدر دی^(۸)، بیا د مَقْرُوء (لوستل شوي) په معنی هم کارول شوی دی.

فرقان هم مصدر دی، معنا يې حق له باطله بېلول دي^(۹).

۱- دی حجاج بن يوسف بن ابي عقيل ثقفی دی، دی د بني له واليانو يو دی، ژوند ليک تر يادولو ډېر مشهوره دی. په ۹۵ هـ کال کې وفات شوی دی. وفيات الاعيان: ۲۹/۲

۲- دی عبد الملك بن مروان بن الحكم د بني اميه وو يو هغه تر ټولو ډېر مشهور پاچا و. په (۹۵ هـ) کال کې وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ۴۶۳/۵ ليکنه وگوره .

۳- تحزیب له حزب څخه اخيستل شوی چې (برخو) ته وپشل يې مطلب دی.

۴- دی يحيى بن يعمر قيسي جدلي عدواني بصری دی، په ۱۲۹ هـ کال کې وفات شوي او داسې هم ويل شوي چې تر نويمو کلونو مخکې په خراسان کې وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ۴۴۱/۴ ، او معجم الأدباء: ۴۲/۲۰ ليکنې وگوره .

۵- دی ابو الأسود دُولي دی، د ډېر مشهور قول پر اساس يې نوم ظالم بن عمرو دی، د بصري او د لوړرتبه تابعينو څخه دی. له علي رضي الله عنه سره د صفين په پېښه کې گډون کړی او دی لومړنی کس دی چې د نحو بنسټ يې ايښی او لومړنی کس دی چې حروفو ته يې حرکات ورکړي دي. سير اعلام النبلاء: ۸۳/۴

۶- دی عبد الله بن هارون دی چې د مأمون لقب يې درلود، د عباسيانو له لويو خلفاء يو شخص دی، په ۲۱۷ هـ کې وفات شوی دی، سير اعلام النبلاء: ۲۷۲/۱۰ ليکنه وگوره .

۷- «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (۱۳/۱)

۸- (قرأ) يعني ويې لوستل. مصدر د فعل اصلي سرچينې ته ويل کېږي؛ د بېلگې په توگه: محمود کتاب ولوست، محمود کتاب لولي، اي محموده کتاب ولوله. په دغو درو جملو کې آخري برخه فعل دی. د دغه فعل مصدر (لوستل) دي .

۹- فرقان يعني حق له باطله بېلونکي کتاب. قرآن ته د فرقان نوم ورکول دا مطلب لري چې د حق پېژندنې معياري کتاب دی او هرڅه چې دغه کتاب رد کړي يا له دې کتاب سره نه لگېږي هغه په هيڅ عنوان د منلو وړ نه دی او په هيڅ نامه او تر هيڅ پوښ لاندې يې بايد هيڅ مؤمن مسلمان و نه مني. دا رنگه د اسلام د هري سرچينې په حواله چې کوم خبره نقلېږي که له دغه کتاب مخالف وي هغه د منلو وړ نه ده. امام بخاري رحمه الله ويلي: «باب المکاتب وما لا يحل من الشروط التي تخالف كتاب الله». وروسته وايي: وَقَالَ ابْنُ عُزْمَرٍ، أَوْ عُزْمَرُ: «كُلُّ شَرْطٍ خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ، وَإِنْ اشْتَرَطَ مِائَةَ شَرْطٍ» (صحيح البخاري كتاب الشروط باب المكاتب حديث رقم: ۲۷۳۵) ورسره وگوره فتح الباري بشرح صحيح البخاري أحمد بن علي بن حجر العسقلاني ت: ۸۵۲هـ، المكتبة السلفية مصر، ط: ۱۳۸۰هـ: ج ۵ ص ۳۵۳) يعني هر شرط چې د الله د کتاب مخالف وي هغه باطل دی. دا چې د (ليس في كتاب الله) څخه دا مطلب اخيستل شوی چې د الله د کتاب مخالف وي، دليل يې د دې حديث د ورود سبب دی چې هغه د بريږې رضي الله عنها د آزادولو په هکله د دې د بادارانو لخوا د الله د حکم خلاف شروط ټاکل شوي وو. دې ته ورته حکم امام بخاري له نبي عليه الصلاة والسلام څخه هم نقل کړی دی (صحيح البخاري كتاب العتق باب استعانة المكاتب: ۲۵۶۳ وگوره) امام سرخسي د هغه حديث په پای کې

کتاب مصدر (د لیکلو په معنا) دی، لیکل شوي (قرآن) ته کارول شوی دی. د ذکر نوم قرآن ته په دې وجه کارول شوی چې په هغه کې د الله ذکر شته یا دا چې په هغه کې یادونه او نصیحتونه شته. د قرآن په سوره کې همزه (سوره) ویل هم روا دي، بې همزه (سوره) ویل یې د قریشو ژبډود دی. آیت په اصل کې د نبی په معنا ده؛ د قرآن یوې برخې ته دا نوم په دې وجه ورکول شوی چې د پیغمبر صلی الله علیه وسلم د ربښتینولې نښه ده.

الباب الثاني

في السور المكية والمدنية

اعلم أن السور المكية هي التي نزلت بمكة ويعد منها كل ما نزل قبل الهجرة، وإن نزل بغير مكة، كما أن المدنية هي السورة التي نزلت بالمدينة ويعد منها كل ما نزل بعد الهجرة وإن نزل بغير المدينة، وتنقسم السور ثلاثة أقسام: قسم مدنية باتفاق، وهي اثنتان وعشرون سورة، وهي: البقرة، وآل عمران، والنساء، والمائدة، والأنفال، وبراءة، والنور، والأحزاب، والفتح، والحجرات، والحديد، والمجادلة، والحشر، والممتحنة، والصف، والجمعة، والمنافقون، والتغابن، والطلاق، والتحريم، وإذا جاء نصر الله. وقسم فيها خلاف، هل هي مكية أو مدنية؟ وهي ثلاثة عشر سورة: أم القرآن والرعد، والنحل، والحج، والإنسان، والمطففون، والقدر ولم يكن، وإذا زلزلت، وأ رأيت، والإخلاص والمعوذتين. وقسم مكية باتفاق، وهي سائر «السور»، وقد وقعت آيات مدنية في سور مكية، كما وقعت آيات مكية في سور مدنية، وذلك قليل، مختلف في أكثره»^(١).

دويم مطلب: د مقدمی دويم باب، د مکی او مدني سورتونو په بيان کي دی:

په دې پوه شه چې مکی سورتونه هغه دي چې په مکه کې نازل شوي او ټول هغه سورتونه مکی شمېرل کېږي چې تر هجرت مخکې نازل شوي که څه هم له مکی بهر نازل شوي. لکه څرنګه چې مدني هغه سورتونه بلل کېږي چې په مدينه کې نازل شوي او هغه سورتونه هم له مدني څخه بلل کېږي چې تر هجرت وروسته نازل شوي که څه هم له مديني بهر نازل شوي.

د سورتونو درې ډوله :

يو ډول هغه دي چې په اتفاق مدني دي او هغه دا دوه ويشت سورتونه دي: سورة البقرة، آل عمران، النساء، المائدة، الأنفال، براءة، النور، الأحزاب، القتال، الفتح، الحجرات، الحديد، المجادلة، الحشر، الممتحنة، الصف، الجمعة، المنافقون، التغابن، الطلاق، التحريم او إذا جاء نصر الله.

بل قسم هغه دي چې اختلاف په کې شته چې آیا مکی دي که مدني؟ او هغه دا ديارلس سورتونه دي: أم القرآن (الحمد)، الرعد، النحل، الحج، الإنسان، المطففون، القدر، البينة، الزلزلة، الماعون، الإخلاص او المعوذتين.

وايي: وَذَلِكَ تَنْصِيصٌ عَلَى أَنْ كُلَّ حَدِيثٍ هُوَ مُخَالَفٌ لِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى فَهَوَّ مَرْدُودٌ (أصول السرخسي: أبو بكر محمد بن أحمد السرخسي ت: ٤٨٣ هـ، محقق: أبو الوفا الأفغاني، الناشر: لجنة إحياء المعارف النعمانية، حيدرآباد-الهند: ج ١ ص ٣٦٤-٣٦٥). ترجمه: نو دا تصريح ده پر دې خبره چې هر حديث د الله د کتاب مخالف وي هغه مردود دی .

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١ / ١٤)

درېيم قسم په اتفاق مكي دي: او هغه دا پاته سورتونه دي. مدني آيتونه په مكي سورتونو كې هم واقع شوي لكه څرنګه چې مكي آيتونه په مدني سورتونو كې واقع شوي دي او دا لږ دي په اكثر و برخو كې يې اختلاف دی.

خصائص السور المكية والمدنية:

واعلم أن السور المكية نزل أكثرها في إثبات العقائد والرد على المشركين، وفي قصص الأنبياء. وأن السور المدنية نزل أكثرها في الأحكام الشرعية، وفي الرد على اليهود والنصارى، وذكر المنافقين، والفتوى في مسائل، وذكر غزوات النبي صلى الله عليه وسلم. وحيث ما ورد:

يا أيها الذين آمنوا فهو مدني، وأما: يا أيها الناس، فقد وقع في المكي والمدني»^(١).

د مكي سورتونو ځانګړني:

په دې پوه شه چې د مكي سورتونو اكثره برخې د عقائدو د اثبات او پر مشرکينو د رد او د انبياء د قصو په هکله نازل شوي او د مدني سورتونو اكثره برخې د شرعي احكامو، پر يهوديانو او نصرانيانو د رد، د منافقانو د غندلو، په مسألو كې د فتوا او د پېغمبر صلى الله عليه وسلم د غزواتو په اړه وي. هر ځای چې د ايمان په نوم نداء {يا أيها الذين آمنوا} راغلي وي هغه مدني سورت دی او د انسانيت په نوم نداء {يا أيها الناس}، په مكي او مدني دواړه ډوله سورتونو كې راغلي دي.

الباب الثالث

في المعاني والعلوم التي تضمنها القرآن

ولنتكلم في ذلك على الجملة والتفصيل. أما الجملة، فاعلم أن المقصود بالقرآن دعوة الخلق إلى عبادة الله وإلى الدخول في دينه، ثم إن هذا المقصد يقتضي أمرين، لا بد منها، وإليهما ترجع معاني القرآن كله: أحدهما بيان العبادة التي دعي الخلق إليها، والأخرى ذكر بواعث تبعثهم على الدخول فيها وترددهم إليها، فأما العبادة فتتقسم إلى نوعين، وهما أصول العقائد وأحكام الأعمال.

وأما البواعث عليها فأمران وهما: الترغيب والترهيب، وأما على التفصيل فاعلم أن معاني القرآن سبعة: هي علم الربوبية، والنبوة، والمعاد، والأحكام، والوعد، والوعيد والقصص»^(٢).

١ - التسهيل لعلوم التنزيل» (١٤ / ١)

٢ - التسهيل لعلوم التنزيل (١٤ / ١)

دويم مبحث

د مقاصد و او علومو او د علم د هغه فنونو چې قرآن کریم سره تړاو لری
لمری مطلب: د مقدمی درېیم باب، د مقاصدو او علومو په اړه
مور به پر دې خبره په اجمالی او تفصیلی ډول غږیږو.
په اجمالی ډول په دې ځان پوهول په کار دي چې د قرآن کریم مقصد د الله عبادت او
په دین کي داخلېدلو ته د خلکو بلنه ده، دا مقصد بیا دوی خبري غواړي چې له هغو څخه
چاره نشته او د ټول قرآن مقاصد هغو ته ورگرځي:

اول یې د هغه عبادت بیان چې خلک ور بلل شوي دي.
بل هغه هڅونکي چاري چې په دین کي دخلېدلو ته یې تشویقوي او ورگرځوي یې.
عبادت بیا دوه ډول دی: یو د عقائدو اصول او بل د عملونو احکام.
عبادت ته هڅوونکي چاري دوه ډوله دي ، یو تشویق دی، بل تهدید دی.
په تفصیلی ډول په دې ځان پوه کړه چې د قرآن مقاصد اوه ډوله دي: علم لرل په
ربوبیت، نبوت، قیامت، احکامو، د ثوابونو وعدې، د سزاگانو تهدید او عبرتي قصې پېژندل.
فأما علم الربوبية: فمنه إثبات وجود الباري جل جلاله، والاستدلال عليه بمخلوقاته،
فكل ما جاء في القرآن من التنبيه على المخلوقات، والاعتبار في خلقه الأرض والسموات،
والحيوان والنبات. والرياح والأمطار، والشمس والقمر، والليل والنهار، وغير ذلك من
الموجودات، فهو دليل على خالقه، ومنه إثبات الوجدانية، والرد على المشركين، والتعريف
بصفات الله: من الحياة والعلم والقدرة والإرادة والسمع والبصر، وغير ذلك من أسمائه
وصفاته، والتنزيه عما لا يليق به.

وأما النبوة: فإثبات نبوة الأنبياء عليهم السلام على العموم، ونبوة محمد صلى الله
عليه واله وسلم على الخصوص، وإثبات الكتب التي أنزلها الله عليهم، ووجود الملائكة
الذين كان منهم وسائط بين الله وبينهم، والرد على من كفر بشيء من ذلك، وينخرط في
سلك هذا ما ورد في القرآن من تأنيس النبي صلى الله عليه وسلم وكرامته والثناء عليه،
وسائر الأنبياء صلى الله عليه وعليهم أجمعين»^(۱).

د ربوبیت په اړه د علم لرلو له جملې د خالق جل جلاله اثبات او د دې لپاره یې په
مخلوقاتو دلیل نیول هم دي^(۲). په قرآن کي چې مخلوقاتو ته پاملرنه، د مخکي، آسمانونو ،

۱ - التسهيل لعلوم التنزيل (۱/ ۱۴)

۲- د قرآن کریم لومړینو مخاطبینو (د مکي خلکو) په دې اړه اختلاف نه درلود چې د هر څه خالق یوازي الله تعالی
دی؛ قرآن د مشرکانو په هکله وايي:

وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (الزخرف ۶۹) ترجمه: که د دوی څخه پوښتنه وکړي
چې آسمانونه او مخکې چا پیدا کړي ، خامخا به دوی وايي: دا هغه زورور پوره پوه (الله) پیدا کړي.
وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَتَى يُؤفِكُونَ (الزخرف: ۸۷) . ترجمه: اوکه د دوی څخه پوښتنه وکړي چې دوی چا
پیدا کړي ، خامخا به وايي: الله (پیدا کړي یو) . نو څرنگه اړول کېږي .

وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَتَى يُؤفِكُونَ ، اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ
عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ، وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (العنكبوت: ۶۱- ۶۳).

ترجمه: که د دوی څخه پوښتنه وکړي چې آسمانونه او مخکې چا پیدا کړي ، لمر او سپوږمۍ چا تابعدار کړي ، خامخا به
دوی وايي: الله (داسي کړي) ، نو څرنگه اړول کېږي ، الله چې د خپلو بندگانو چا ته وغواړي روزي ورته پراخوي او
ورته لږوي یې ، بې شکه الله په هر شي پوره پوه دی او که د دوی څخه پوښتنه وکړي چې د آسمانه چا اوبه را کېښته

ژویو، شنو بوتو، هواوو، اوریو (بارانونو)، لمر، سپوږمۍ، شپې، ورځې او نورو موجوداتو له پیدایښته عبرت اخیستل یاد شوي، هغه ټول د خپل خالق د ثبوت دلیل دی او له دې جملې د الله تعالی یووالی^(۱) او پر مشرکانو رد، د الله تعالی د داسې صفاتو پېژندل هم دي چې هغه ژوند، علم، قدرت، اراده، اروېدول، لیدل او د الله تعالی نور نومونه او صفات او د ده له شان سره له ناوړه صفاتو څخه یې پاک گڼل هم دي.

د نبوت اړوند علم مقصد په عمومي ډول د پیغمبرانو علیهم الصلاة والسلام د نبوت اثبات، په خصوصي ډول د محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت اثبات^(۲)، د هغو کتابونو اثبات چې الله تعالی پر هغوی نازل کړي دي، د هغو ملائکو شتون چې د دوی له جملې د الله او پیغمبرانو علیهم الصلاة والسلام ترمنځ د پیغام رسولو واسطه هم وو، پر هغه چا رد چې د دغو شیانو له کوم شي څخه منکر شي او په دې پېژندگلوۍ، عزت او ستاینې په اړه ذکر شوي دي.

وأما المعاد فإثبات الحشر، وإقامة البراهين، والرد على من خالف فيه، وذكر ما في الدار الآخرة من الجنة والنار، والحساب والميزان، وصحائف الأعمال وكثرة الأهوال، ونحو ذلك»^(۳).

کړي چې مخکې یې د مړینې وروسته په را ژوندۍ کړي، خامخا به دوی وايي: الله (دا کارونه کړي)، ووايه: ټول الهي صفتونه الله ته خاص دي، بلکې اکثر د دوی عقل نه کاروي.

۱ - د الله تعالی توحید یا په یووالي منل دا مطلب لري چې یوازي الله د عبادت وړ او مستحق وگڼل شي او له پیغمبرانو علیهم الصلاة والسلام سره مشرکانو پر همدې مسألې اختلاف کاوه او همدا یې د دینمنۍ بنسټ و. قرآن کریم ویلي: إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ، وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنُتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ. (الصافات: ۳۵-۳۶) ترجمه: یقیناً چې دوی ته به کله وویل شوه: له الله پرته بل د بندګۍ حقدار نشته، دوی لویي کوله (دا حق خبرې ته یې غاړه نه ایښودله) او ویل یې: آیا مور خپل معبودان د لېوني شاعر په وجه پرېږدو؟

مشرکانو د نیوکې په توګه ویل: أَجْعَلُ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ (سوره ص ۵) ترجمه: آیا ده ټول معبودان یو معبود ګرځولی (د ټولو معبودانو کارونه او برخې یې یوه ته منلي)؟ یقیناً چې دا ډېر حیرانوونکی شی دی؟ عبادت د هر هغه قول او فعل نوم دی چې الله تعالی د ځان لپاره خوښ کړی وي. د عبادت له جملې دا هم دی چې څوک چا ته په کائناتو کې د غیبې تصرف یا د گناه او ثواب ټاکلو اختیار لرلو عقیده ولري؛ قرآن کریم وايي: وَلَا يُشْرِكْ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا (الکهف: ۲۶): ژباړه: الله په خپل حکم کې هیڅوک له ځان سره نه شریکوي. نو چا ته په حکم د الله د حق داسې برخه منل هم شرک چې فلاڼي یا په شریعت کې د الله په شان حلال او حرام ټاکلای شي یا په کائناتو کې غیبې تصرف کولای شي. قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا (الکهف: ۱۱۰)

ترجمه: ای پیغمبره ووايه: زه همدا ستاسو په څېر انسان یم، دا پټ پیغام راته کېږي چې ستاسو د عبادت مستحق یو د عبادت مستحق دی، نو که څوک له خپل رب سره د مخامخ کېدو هيله او باور لري هغه دي ښه کړني ترسره کوي او د خپل رب (څښتن) په عبادت کې دي هیڅوک نه شریکوي.

دلته قرآن کریم د الله تعالی د توحید دائره مشخصه کړې ده چې هغه الله ټول عبادت الله تعالی ځانګړی کول دي، چې په عبادت کې به هیڅوک نه ورسره شریکوي، نو شرک په عبادت کې ډېر واقع کېږي، په دا وجه دا توحید کلمه {لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ} ده، یعنې له الله پرته بل د عبادت مستحق نشته.

۲ - «إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَاللَّيْثِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآدَمَ دَاوُدَ زُيْنَارًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَضَيْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْضِهِمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾» بېشکه مونږ تا ته وحی کړې ده، لکه څنګه چې مونږ وحی کړې وه نوح ته او له هغه نه پس (نورو) نبیانو ته او مونږ وحی کړې وه ابراهیم او اسمعیل او اسحاق او یعقوب او د (هغوی) اولادې ته او عیسی او ایوب او یونس او هارون او سلیمان ته او مونږ داود ته زبور ورکړی و (۱۶۴) او (مونږ لېږلي وو) ډېر رسولان، چې یقیناً د هغوی احوال مونږ تا ته له دې نه مخکې بیان کړي دي او (نور) رسولان چې د هغوی احوال مونږ تا ته نه دي بیان کړي او الله له موسی سره خبرې کړي دي، واضحې خبرې» [النساء: ۱۶۳-۱۶۴]

۳ - تفسیر ابن جزی التسهیل لعلوم التنزیل (۱/۱۴)

د معاد علم مطلب د بیاخلي ژوند اثبات، دلائل قائمول، پر هغه چا رد چي مخالفت يي کوي، د هغه جنت، دوزخ، حساب، ميزان، د اعمالو صحيفي، زياتي وپري او دي ته ورته څه مسائل^(۱).

وأما الأحكام: فهي الأوامر والنواهي وتنقسم خمسة أنواع: واجب، ومندوب، وحرام، ومكروه، ومباح. ومنها ما يتعلق بالأبدان: كالصلاة والصيام، وما يتعلق بالأموال كالزكاة، وما يتعلق بالقلوب كالإخلاص والخوف والرجاء وغير ذلك»^(۲).

احكام له امر او نهی څخه اخیستل شوي مسائل دي او دا پنځه ډوله دي: واجب، مندوب، حرام، مکروه او مباح. ځيني هغه دي چي له بدن سره تړاو لري لکه لمونځ او روژه او ځيني يي له مالونو سره تړاو لري؛ لکه زکات او ځيني يي له زړونو سره تړاو لري لکه اخلاص، وېره، هيله او داسي نور^(۳).

وأما الوعد: فمنه وعد بخير الدنيا من النصر والظهور وغير ذلك، ومنه وعد بخير الآخرة وهو الأكثر كأوصاف الجنة ونعيمها.

وأما الوعيد: فمنه تخويف بالعقاب في الدنيا، ومنه تخويف بالعقاب في الآخرة وهو الأكثر: كأوصاف جهنم وعذابها. وأوصاف القيامة وأهوالها، وتأمل القرآن تجد الوعد مقرونا بالوعيد، قد ذكر أحدهما على إثر ذكر الآخر، ليجمع بين الترغيب والترهيب، وليتبين أحدهما بالآخر، كما قيل: فبضدها تتبين الأشياء»^(۴).

۱ - ﴿أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْتَهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿۷۷﴾ وَصَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُعِزُّ الْعَظَمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿۷۸﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿۷۹﴾﴾ (۷۷) ايا انسان نه دي کتلي چي بېشکه مونږ دغه (انسان) له نطفې (يو څاڅکي اوبو) نه پيدا کړی دی، نو ناڅاپه دی بنکاره سخت جگړه کوونکی دی (۷۸) او دی زمونږ لپاره مثال بيانوي او خپل پيداينست يي هېر کړی دی، وايي: دغه هډوکي به څوک راژوندي کوي، په داسي حال کي چي هغه وراسته وي (۷۹) ته (دوی ته) ووايه: دا به هغه ذات راژوندي کوي چي دا يي اول ځلي پيدا کړي دي، او هغه په خپل مخلوق باندي ښه عالم دی» [يس: ۷۷-۷۹]

﴿وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظْمًا زُرْفًا أَعِنَّا لَمُبْعُوثُونَ خَلَقًا جَدِيدًا ﴿۴۹﴾ قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿۵۰﴾ أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْفُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِينًا ﴿۵۱﴾﴾ (۴۹) او دوی وايي ايا کله چي مونږ هډوکي او ميده شوي خاوري شو، ايا په رښتيا به مونږ بيا راژوندي کولی شو په نويو پيدا کولو سره (۵۰) ته (ورته) ووايه: تاسو کاني شئ، يا اوسپنه (۵۱) يا کوم داسي مخلوق له هغه قسمه نه چي ستاسو په زړونو (او ذهنونو) کي لوی بنکاري، نو دوی به ژر ووايي: څوک به مونږ بيا راژوندي کوي؟ ته ووايه: هغه ذات چي تاسو يي اول کرت پيدا کړي يئ، نو ژر به دوی خپل سروته تا ته (د استهزا په ډول) وڅوځوي او وايي به: دا به کله وي؟ ته ووايه: امېد دی چي دغه به ډېر نژدي وي» [الإسراء: ۴۹-۵۱]

۲ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (۱ / ۱۴)

۳ - ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْأَنْفُسُ عَلَيْهِمْ لَظْطٌ شَدِيدٌ لَأَيُّ صَوْنٍ اللَّهُ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿۶﴾﴾ [التحریم: ۶] «(۶) ای هغو کسانو چي ایمان يي راوړی دی! تاسو خپل ځانونه او خپل اهل له داسي اور نه بچ وساتئ چي د هغه خشاک خلق او کاني دي، په ده باندي ډېر سخت خوږه، قوتناک ملايک مقرر دي، چي دوی په هغه څه کي د الله نافرمانی نه کوي چي دوی ته يي حکم کړی وي او دوی هغه څه کوي چي دوی ته يي حکم کولی شي» [التحریم: ۶]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿۹﴾﴾ [المنافقون: ۹] «(۹) ای هغو کسانو چي ایمان يي راوړی دی! تاسو دي د الله له ذکر نه نه خپل مالونه غافله کړي او نه خپل اولادونه او هغه څوک چي دا کار وکړي، نو همدغه زیانکاران (تاوانيان) دي» [المنافقون: ۹]

۴ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (۱ / ۱۵)

د و عدې له جملې د دنیا د بښګڼې: مرستي ، غلبي موندلو او داسې نورو وعده هم ده او ډېر يې د آخرت د بښګڼې ده لکه د جنت صفتونه او نعمتونه^(۱).

د وعید له جملې په دنیا کې له سزا څخه وېره هم ده او ډېر يې په آخرت کې له سزا څخه وېره ده؛ لکه د جهنم اوصاف او عذابونه يې، د قیامت اوصاف او وېرې يې، په قرآن کې فکر وکړه، ته د ثواب وعده د عذاب له تهديد سره یو ځای مومي په داسې ډول چې یو يې د بل پسې ذکر شوی وي؛ دا د دې لپاره چې تهديد او تشویق سره جمع او یو د بل په وجه بیان شي ؛ لکه څرنګه چې ویل شوي، شیان د خپل ضد په وجه بڼه بیانېږي^(۲).

«وأما القصص: فهو ذكر أخبار الأنبياء المتقدمين وغيرهم كقصة أصحاب الكهف، وذي القرنين. فإن قيل: ما الحكمة في تكرار قصص الأنبياء في القرآن؟ فالجواب من ثلاثة أوجه الأول: أنه ربما ذكر في سورة من أخبار الأنبياء ما لم يذكره في سورة أخرى، ففي كل واحدة منهما فائدة زائدة على الأخرى: الثاني: أنه ذكرت أخبار الأنبياء في مواضع على طريق الإطناب. وفي مواضع على طريق الإيجاز، لتظهر فصاحة القرآن في الطريقتين.

الثالث: أن أخبار الأنبياء قصد بذكرها مقاصد فتعدد ذكرها بتعدد تلك المقاصد، فمن المقاصد بها إثبات نبوة الأنبياء المتقدمين بذكر ما جرى على أيديهم من المعجزات، وذكر إهلاك من كذبهم بأنواع من المهالك. ومنها إثبات النبوة لمحمد صلى الله عليه وسلم لإخباره بتلك الأخبار من غير تعلم من أحد. وإلى ذلك الإشارة بقوله تعالى: ما كنت تعلمها أنت ولا قومك من قبل هذا [هود: ٤٩] ومنها إثبات الوجدانية. ألا ترى أنه لما ذكر إهلاك الأمم الكافرة قال: فما أغنت عنهم آلهتهم التي يدعون من دون الله من شيء [هود: ١٠١] ومنها الاعتبار في قدرة الله وشدة عقابه لمن كفر. ومنها تسليية النبي صلى الله عليه وسلم عن تكذيب قومه له بالتأسي بمن تقدم من الأنبياء: كقوله: ولقد كذبت رسل من قبلك [الأنعام: ٣٤] ومنها تسليية عليه السلام ووعده بالنصر كما نصر الأنبياء الذين من قبله. ومنها تخويف الكفار بأن يعاقبوا كما عوقب الكفار الذين من قبلهم، إلى غير ذلك مما احتوت عليه أخبار الأنبياء من العجائب والمواعظ واحتجاج الأنبياء. وردهم على الكفار وغير ذلك. فلما كانت أخبار الأنبياء تفيد فوائد كثيرة: ذكرت في مواضع كثيرة. ولكل مقام مقال»^(٣).

١ - «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا فِي آلِ حَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ آلُ ٱشْرَٰكٍ هُدًى ۚ» [غافر: ٥١] «(٥١) بېشكه مونږ خامخا د خپلو رسولانو او د هغو كسانو چې ايمان يې راوړی دی، په دنيايي ژوند كې مدد كوو او په هغې ورځ كې (هم) چې گواهان به ودرېږي» [غافر: ٥١]

«وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا آلِ مَرْسَلِينَ ۗ ۱۷۱ إِنَّهُمْ لَهُمُ ٱلْمَنْصُورُونَ ۗ ۱۷۲ وَإِنَّا جُنَدُنَا لَهُمُ ٱلْعَلِيُونَ ۗ ۱۷۳» [الصافات: ۱۷۱-۱۷۳] «(۱۷۱) او يقيناً يقيناً زموږ خبره زموږ د لېږل شويو (رسولانو) بنده گانو لپاره صادر شوي ده (۱۷۲) چې بېشكه دوى، خامخا هم دوى مدد كړى شوي دي (۱۷۳) او بېشكه زموږ لښكر، خامخا هم دوى غالب راتلونكي دي» [الصافات: ۱۷۱-۱۷۳]

٢ - «إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ ءَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۗ أُو۟لَٰئِكَ هُمْ شَرُّ ٱلْبَرِيَّةِ ۗ ۶ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّٰلِحَاتِ أُو۟لَٰئِكَ هُمُ ٱلْخَيْرُ ۗ ۷» [البينة: ٦-٧] «(٦) بېشكه هغه كسان چې كافران شوي دي، چې اهل كتاب او مشركان دي، (دوى به) د دوزخ په اور كې وي، چې په ده كې به تل تر تله وي. هم دغه كسان د خلقو بدترين دي (٧) بېشكه هغه كسان چې ايمان يې راوړی دی او نېك عملونه يې كړي دي همدغه كسان د خلقو بهترين دي» [البينة: ٦-٧]

٣ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١/ ١٥)

دې وينا کي اشاره کړې ده: ما کُنْتَ تَعَلَّمَهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا [هود: ۴۹] ترجمه: تر دې مخکي نه ته او نه ستا قوم په دې قصو خبر وو.

۲- د الله تعالی د یووالي اثبات هم دی؛ ته نه گوري چې کله یې دکافرانو امتونه ذکر کړه ويې ويل: فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ [هود: ۱۰۱] ترجمه: د دوی هغو معبودانو چې له الله پرته یې را بلل، له دوی څخه هیڅ شی دفع نکړای شو.

۳- عبرت اخیستل او د الله په قدرت او له حقه منکرو خلکو ته یې په سختو سزاگانو کي فکر کول هم دي.

۴- پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته یې د قوم لخوا د تکذیب په وړاندي تسلیت ورکول په دې ډول چې په پخوانیو پیغامبرانو پسې اقتدا وکړي؛ لکه قرآن کریم چې وايي: وَلَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ [الأنعام: ۳۴].

ترجمه: یقیناً تر تا مخکي نور پیغامبران هم دروغجن بلل شوي دي.

۵- پیغمبر علیه السلام ته تسلیت او د مرستي ډاډ ورکول لکه څرنګه چې یې تر ده له مخکي پیغمبرانو سره مرسته کړي ده^(۱).

۶- کافران له دې څخه وپروول چې تر دوی مخکي کافرانو په څېر به سزا ورکول شي^(۲)، او داسې نورې عجیبه پېښې، نصیحتونه او د پیغمبرانو علیهم الصلاة والسلام لخوا دلائل وړاندي کول، پر کافرانو د دوی لخوا ردونه او داسې نور څه چې په قصو کي راغلي

۱- (وَكَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْ بَاءَ الرَّسُلُ بِمَا نُنَبِّئُ بِهِ فَوَدَّكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ آلٌ حَقٌّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ۱۲۰ وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ أَعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَمِلُونَ ۱۲۱ وَأَنْتُمْ تُرَوَّأُونَ إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ۱۲۲) [هود: ۱۲۰-۱۲۲] او مونږ تا ته د رسولانو له خبرونو څخې ټول هغه څه بیانوو چې په هغو سره مونږ ستا زړه کلکو او تا ته په دې (خبرونو) کي راغلي دی حق او نصیحت او یادونه لپاره د مومنانو (۱۲۱) او ته هغو کسانو ته چې ایمان نه راوړي، ووايه: تاسو پر خپل ځای (او حال) عمل کوئ، بېشکه مونږ هم عمل کوونکي یو (۱۲۲) او تاسو انتظار کوئ، بېشکه مونږ هم انتظار کوونکي یو»

(إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا فِي آلِ حَيَوَةِ الدُّنْيَا وَبِوَمَّ يَوْمِ أَلْأَشْهُدَا ۵۱ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَّذرتُهُمْ ۵۲ وَلَهُمُ اللّعْنَةُ وَلَهُمْ سَوَاءُ الدّارِ ۵۲) [غافر: ۵۱-۵۲] بېشکه مونږ خامخا د خپلو رسولانو او د هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی، په دنيایي ژوند کي مدد کوو او په هغې ورځ کي (هم) چې گواهان به ودرېږي (۵۲) په هغې ورځ کي چې ظالمانو (مشرکانو) ته به د هغوی معذرت هېڅ نفع نه رسوي او د همدوی لپاره لعنت دی او د همدوی لپاره بد کور (دوزخ) دی»

۲ (بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَا تَهُمُ تَأْوِيلُهُ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۵۱ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظّالِمِينَ ۳۹) [يونس: ۳۹] «(۳۹) بلکي دوی د هغه (قرآن) تکذیب وکړ چې دوی د هغه د علم احاطه نه وه کړي، او دوی ته لا ده حقیقت نه و راغلی، همدارنګه تکذیب کړی و هغو کسانو چې له دوی نه مخکي وو، نو ته وګوره د ظالمانو انجام څنګه و؟»

(وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۵۱ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الّٰلِ مُنِيرِ ۲۵) [فاطر: ۲۵] «(۲۵) او که چېرې دوی تا دروغجن وېولي، نو یقیناً (خپل انبياء) دروغجن بللي وو هغو کسانو چې له دوی نه مخکي وو، دوی ته د دوی رسولان په ښکاره دلیلونو سره، او په صحیفو سره او په روښانه رڼا کوونکي کتاب سره راغلي وو» (وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ ۸ وَأَصْلُ أَعْمَلُهُمْ ۸ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطُ أَعْمَلُهُمْ ۹) أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي آلِ أَرْضٍ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۱۰ وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ آلِ قَوْمِ لَمَّا جَاءَهُمُ الرُّسُلُ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ مَوْءَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَأَنْ آلِ كَافِرِينَ لَا مَوْءَلَى لَهُمْ ۱۱) [محمد: ۸-۱۱] «(۸) او هغه کسان چې کافران شوي دي، نو د دوی لپاره هلاکوالی دی او هغه (الله) د دوی عملونه ضایع کړي دي (۹) دا ځکه چې یقیناً دوی هغه (قرآن) بد گڼلی دی چې الله نازل کړی دی، نو هغه (الله) د دوی عملونه برباد کړل (۱۰) ایا نو دوی په ځمکه کي نه گرځي، نو چې وویښي چې د هغو کسانو انجام څنګه و چې له دوی نه مخکي وو، الله په دوی تباهي راوسته، او د کافرانو لپاره د دغه (انجام) په مثل مثالونه شته (۱۱) دغه ځکه چې یقیناً الله د هغو کسانو دوست (او مددگار) دی چې ایمان یې راوړی دی او دا چې یقیناً کافران (چې دي) د دوی لپاره مددگار (او دوست) نشته»

دي. نو په دا وجه چې د پېغمبرانو عليهم الصلاة والسلام په قصو كې ډېر فوائد او مقاصد وو، په ډېرو ځايونو كې ذكر شوي دي او له هر ځای لپاره خپله مناسبه خبره وي.

الباب الرابع

في فنون العلم التي تتعلق بالقرآن

اعلم أن الكلام على القرآن يستدعي الكلام في اثني عشر فنا من العلوم، وهي: التفسير، والقراءات، والأحكام، والنسخ، والحديث، والقصص، والتصوف، وأصول الدين، وأصول الفقه، واللغة، والنحو، والبيان^(١).

دويم مطلب: د مقدمی څلورم باب هغه فنون چې له قرآن كريم سره تړاو لري

په دې ځان پوهول په كار دي چې د قرآن په اړه رغېدل د علم د دوولسو فنونو په اړه رغېدل غواړي، هغه فنون: تفسير، قراءات، احكام، نسخ، حديث، قصص، تصوف، عقائد، اصول الفقه، لغت، نحو او بيان (معاني) دي^(٢).

فأما التفسير فهو المقصود بنفسه وسائر هذه الفنون أدوات تعين عليه أو تتعلق به أو تتفرع منه، ومعنى التفسير: شرح القرآن وبيان معناه، والإفصاح بما يقتضيه بنصه أو إشارته أو فحواه «واعلم أن التفسير منه متفق عليه ومختلف فيه، ثم إن المختلف فيه على ثلاثة أنواع:

الأول: اختلاف في العبارة، مع اتفاق في المعنى: فهذا عده كثير من المؤلفين خلافاً، وليس في الحقيقة بخلاف لاتفاق معناه، وجعلناه نحن قولاً واحداً، وعبرنا عنه بأحد عبارات المتقدمين، أو بما يقرب منها، أو بما يجمع معانيها.

الثاني: اختلاف في التمثيل لكثرة الأمثلة الداخلة تحت معنى واحد، وليس مثال منها على خصوصه هو المراد، وإنما المراد المعنى العام التي تندرج تلك الأمثلة تحت عمومها، فهذا عده أيضاً كثير من المؤلفين خلافاً، وليس في الحقيقة بخلاف لأن كل قول منها مثال، وليس بكل المراد، ولم نعه نحن خلافاً: بل عبرنا عنه بعبارة عامة تدخل تلك تحتها، وربما ذكرنا بعض تلك الأقوال على وجه التمثيل، مع التنبيه على العموم المقصود.

الثالث: اختلاف المعنى فهذا هو الذي عدناه خلافاً، ورجحنا فيه بين أقوال الناس حسبما ذكرناه في خطبة الكتاب^(٣).

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٥ / ١)

٢ دلته مصنف دا يادونه كړې چې دغه علوم له قرآن سره تړاو لري او په ذكره كې يې گټور دي. په دې اړه زموږ په خلكو يوه غلط فهمي را منځ ته شوې چې د قرآن د ترجمې اورېدلو لپاره يې هم دغه علوم شرط كړي، په داسې حال كې چې دغه ذكر شوي فنون چې چا ياد كړي، هغه د ترجمې اورېدونكي لپاره نه دي شرط كړي، بلكې د مفسر لپاره يې گټور بللي. دا يې د هغه چا لپاره ياد كړی دی چې د قرآن مفسر جوړېږي، خپله قرآن تفسير كوي د هغه له مخې مفتي جوړ شي، پرته له دې چې كوم بل تفسير والا يا استاد ته مراجعه وكړي. يوازي د ترجمې اورېدلو لپاره د دې خبرې شرط لگول هيڅ دليل نه لري، بلكې د قرآن او سنت دلائل يې ردوي؛ الله تعالى وايي:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.
ترجمه: الله هغه څوك دی چې په اميانو (نالوستو) كې يې له دوی خپلو څخه پېغمبر را لېږلی چې د ده آيتونه ورباندي تلاوتوي، پاك يې روزي او كتاب او سنت ورښيي په داسې حال كې چې دوی تر دې مخكې يقينا په ښكاره بېلاري كې ول.

٣ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٦ / ١)

تفسیر خو خپله مقصود دی^(۱) او دا نور فنون وسائل دي چې په زدکړه کې يې مرسته کوي يا تر او ورسره لري يا سرچينه ورڅخه اخلي. د تفسیر معنا د قرآن شرح ، د معنا بيان يې او د هغه څه تصريح کول چې د قرآن لفظ ، اشاره يا سياق (د بحث لړۍ) يې غوښتنه کوي.

په دې ځان پوه کړه چې د تفسیر پر ځينو برخو اتفاق دی او په ځينو کې يې اختلاف دی^(۲)، دا اختلافي يې بيا درې ډوله دي:

اول په عبارت کې سره بېل، خو به په معنا کې سره متفق. دغه ډول تفسیر هم ډېرو ليکوالانو د اختلافي تفسیر له جملې گڼي، خو په حقيقت کې دا اختلاف نه دی؛ ځکه معنا يې يوه ده، مور دا ډول قولونه يو قول حساب کړي او له دې څخه مو تعبير په مخکينيو عالمانو کې د يوه په وينا کړی يا په داسې څه چې ور نژدې وي يا د ټولو قولونو معناوي جمع کوي.

دويم يې په مثال راوړلو کې اختلاف وي؛ ځکه د يوې معنا لپاره ډېر مثالونه وي او يو مثال يې په خصوصي ډول مراد نه وي، بلکې عامه معنا مراد وي چې هغه ټول مثالونه يې تر عموم لاندې کېږي. دا هم ډېرو ليکوالانو اختلافي تفسیر گڼلی، خو په حقيقت کې دا اختلاف نه دی؛ ځکه هر قول يې يو مثال دی او ټوله مقصودي معنا په هغه کې نه وي، مور دا اختلاف نه دی گڼلی، بلکې له هغو څخه مو په عام عبارت تعبير کړی چې ټول مثالونه تر لاندې کېږي او کله کله ځيني د دغو اقوالو څخه د مثال په ډول ذکر کړو ، خو د عمومي مقصود يادونه هم وکړو.

درېيم قسم په معنا کې اختلاف، دا هغه څه دی چې مور اختلاف گڼلی دی او په دې کې مو د خلکو د قولونو ترمنځ ترجيح او غوراوی په هغه طريقه کړی دی چې د کتاب په سريزه کې مو ذکر کړ.

فإن قيل: ما الفرق بين التفسير والتأويل؟ فالجواب أن في ذلك ثلاثة أقوال: الأول أنهما بمعنى واحد. الثاني: أن التفسير للفظ، والتأويل للمعنى. الثالث: وهو الصواب: أن التفسير هو الشرح، والتأويل: هو حمل الكلام على معنى غير المعنى الذي يقتضيه الظاهر، بموجب اقتضى أن يحمل على ذلك ويخرج على ظاهره وأما القراءات: فإنها بمنزلة الرواية في الحديث، فلا بد من ضبطها كما يضبط الحديث بروايتها.

ثم إن القراءات على قسمين: مشهورة. وشاذة. فالمشهوره: هي القراءات السبع وما جرى مجراها: كقراءة يعقوب، وابن محيصن. والشاذة ما سوى ذلك. وإنما بنينا هذا الكتاب على قراءة نافع لوجهين: أحدهما أنها القراءة المستعملة في بلادنا بالأندلس وسائر بلاد المغرب. والأخرى اقتداء بالمدينة شرفها الله لأنها قراءة أهل المدينة. وقال مالك بن أنس:

۱- تفسیر له فسر څخه اخیستل شوی، د بیان او د پټ شي د لوڅولو معنا لري، په اصطلاح کې په څو ډوله تعریفات شوی، تر ټولو مهم يې د زرکشي تعريف دی، هغه دا چې دا يو علم دی چې د الله پر پیغمبر محمد صلی الله علیه وسلم د نازل شوي کتاب مقصد ، د معناوو بيان ، د احکامو او حکمتونو را ایستل يې په پېژندل کېږي. البرهان في علوم القرآن: 131 بدرادين محمد بن عبدالله الزرکشي ت: ۷۹۴ ، محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم ، الناشر: دار إحياء الكتب العربية عيسى الحلبي ، ط: ۱۳۷۶هـ.

۲- دغه معنا علامه ابن تیمیه په خپل کتاب: مقدمه في اصول التفسیر أحمد بن عبدالحلیم بن عبدالسلام ابن تیمیة الدمشقي ت: ۷۲۸هـ، الناشر دار مكتبة الحياة بيروت-لبنان ، ۱۹۸۰م : ص۵۲ او له هغې وروسته کې واضح کړی ده او کوم چې يې په تفسیر کې اختلاف دوی ډولونو ته وېشلی دی: اختلاف تنوع او اختلاف تضاد او دا ډېر قيمتي بحث دی.

قراءة نافع سنة. وذرنا من سائر القراءة ما فيها فائدة في المعنى والإعراب وغير ذلك. دون ما لا فائدة فيه زائدة. واستغينا عن استيفاء القراءات لكونها مذكورة في الكتب المؤلفة فيها. وقد ألفنا فيها كتباً نفع الله بها. وأيضاً فإننا لما عزمنا في هذا الكتاب على الاختصار حذفنا منه ما لا تدعو إليه الضرورة وقد ذكرنا في هذه المقدمات باباً في قواعد أصول القراءات^(١).

که دا وویل شي چي د تفسیر او تأویل ترمنځ توپیر څه دی؟ نو جواب دا دی چي په دي کي دري قولونه دي:

اول دا چي دواړه په يوه معنا دي.

دويم دا چي تفسیر د لفظ تشریح ده او تأویل د معنا.

درېيم قول چي صحيح همغه دی، هغه دا چي تفسیر شرح ده او تأویل يو کلام له خپلي هغي معنا پرته چي بنکاره الفاظ يې غوښتنه کوي، پر بله معنا اړول دي سره له يوې داسي قريني او دليله چي له ظاهري معنا يې باسي او پر هغه بله معنا اړوي.

قراءتونه داسي دي لکه په احاديثو کي روايتونه، نو دا اړينه ده چي هغه سم ضبط (حرکات يې تنظيم او حفظ) شي ؛ لکه څرنگه چي حديث له خپل روايت سره ضبط کېږي. قراءات بيا دوه ډوله دي: يو مشهور دي ، بل شاذ دي.

مشهور: هغه اوه قراءتونه او داسي څه چي دوی ته ورته وي لکه د يعقوب^(٢) او ابن محيصن^(٣) قراءتونه.

شاذ: هغه دي چي له دي پرته وي^(٤). مورن خپل کتاب د نافع پر قراءت ٥ د دوو دليلونو په وجه بنا کړی دی:

يوه وجه يې دا ده چي دا زمونږ په هيواد اندلس او نورو مغربي هيوادونو کي کارول شوی قراءت دی.

١ - «تفسیر ابن جزري التسهيل لعلوم التنزيل» (١٦ / ١)

٢ - دی يعقوب ابن اسحاق بن زيد بصري دی د لسو قاريانو امامانو څخه يو دی، په ٢٠٥ هـ کال کي وفات شوی. طبقات القراء السبعة: عبدالوهاب بن يوسف بن ابراهيم الشافعي : ت: ٧٨٧ هـ ، احمد محمد عزور، المكتبة العصرية - بيروت ، ط: ١٤٢٣ هـ : ص ٩٩

٣ - دی محمد بن عبد الرحمن دی چي په ابن محيصن معروف دی، د ابو عمرو بن علاء استاد و، په ١٣٢ هـ کال کي وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ٣٨٧ / ٥ ليکنه وگوره .

٤ - دلته غواړم دا واضح کړم چي عالمانو د دي خبري تصريح کړي چي هغه اوه قراءتونه په اتفاق متواتر دي او دوی دا هم ويلي: هغه دري قراءتونه چي لس بشپړوي هم د صحيح قول پر بنسټ متواتر دي او هغه نورې دي څلورو زائد قراءتونه شاذ دي او هغه:

- د حسن بصري قراءت دی چي په ١١٠ هـ کي وفات شوی.

- د يحيى بن مبارک بزیدي قراءت دی چي په ١٤٨ هـ کي وفات شوی.

- د اعمش سليمان بن مهران قراءت دی چي په ١٤٨ هـ کي وفات شوی. طبقات القراء السبعة: ص ١٠٧ ليکنه وگوره . دغه شاذ قراءتونه ځينو عالمانو په ځانگړي په يوه کتاب کي راوړي لکه قاضي شيخ عبد الفتاح چي څرنگه راوړي په خپل کتاب : القراءات الشاذة وتوجيهها من لغة العرب، ځينو عالمانو بيا دغه له لسو قراءتونو سره يو په يوه کتاب کي يو ځای کړي لکه د ١١١٧ هـ کال وفات شوي شيخ احمد بنا دمياطي په خپل کتاب : إتحاف فضلاء البشر في القراءات الأربعة عشر. نو پر همدې اساس د ابن محيصن قراءت په مشهورو (متواترو) قراءتونو کي شمېرل تېروتنه ده، دا متواتر نه بلکي شاذ قراءت دی، خو مؤلف (ابن جزري) دغسي کار کړی چي کله پر مشهورو قراءتونو رغېدلی دی؛ لکه څرنگه چي به دا مسأله راشي. نشر البنود على مراقي السعود عبدالله بن ابراهيم الشنقيطي الناشر مكتبة فضالة بالمغرب: ١ / ٨٤ لومړی چاپ او منجد المقرئين ص ٩١ د ابن جزري ليکنه او غيټ النفع ص ٧ د شيخ علي نوري ليکنه وگوره.

٥ - دا هغه قراءت دی چي اوس د افريقا په شمال کي د ورش د قراءت په نامه يادېږي، ورش د هغو کسانو له جملې دی چي د نافع مدني څخه قراءت اخيستی دی. د دوی ژوندليکونه د کتاب په آخره کي وگوره.

دويمه وجه يې په مدينې شريفې پسې اقتدا ده؛ ځکه د نافع قراعت د مدينې د خلکو قراعت دی. امام مالک بن انس ويلي: د نافع قراعت سنت (نبوي تگلاره) ده. د نورو قراعتونو هغه برخه مو ذکر کړې چې د معنا يا اعراب يا بل څه کومه فائده په هغه کې وي، نه هغه څه چې زياتي فائده په کې نه وي. د ټولو قراعتونو له راورلو څخه مور ځانونه بې حاجته وگڼل؛ ځکه چې هغه د قراعتونو اړوند ليکل شويو کتابونو کې ذکر شوي دي او مور په دې اړه داسې کتابونه ليکلي چې الله تعالی د هغو په وجه خلکو ته گټه رسولي ده. بله وجه دا ده چې مور کله په دې کتاب کې د لنډيز قصد وکړ، هغه څه مو ترې حذف کړه چې اړتيا ورته نه وي او په دې مقدماتو کې مو د قراعتو د اساسي قواعدو اړوند هم يو باب ذکر کړی دی.

وأما أحكام القرآن فهي ما ورد فيه من الأوامر والنواهي. والمسائل الفقهية. وقال بعض العلماء إن آيات الأحكام خمسمائة آية. وقد تنتهي إلى أكثر من ذلك إذا استقصى تتبعها في مواضعها. وقد صنف الناس في أحكام القرآن تصانيف كثيرة. ومن أحسن تصانيف المشاركة فيها: تأليف إسماعيل [بن إسحاق المالكي] القاضي وابن الحسن كباہ «ومن أحسن تصانيف أهل الأندلس تأليف القاضي الإمام أبي بكر بن العربي والقاضي الحافظ بن محمد بن عبد المنعم بن عبد الرحيم المعروف بابن الفرس»^(١).

د قرآن احكام هغه امر، نهې او فقهي مسائل دي چې په کې راغلي دي. ځينو عالمانو ويلي: د احكامو آيتونه پنځه سوه آيتونه دي او کله تر دې ډېر هم کېدای شي چې هغه په خپلو ځايونو کې ولټول شي. خلکو د قرآن د احكامو په اړه ډېر تصنيفات ليکلي دي. د ختيځ والو تر ټولو غوره تصنيف د قاضي اسماعيل بن اسحاق مالکي^(٢) او ابو الحسن^(٣) الکیا^(٤) ليکني دي.

د اندلس والو تر ټولو ښه تصنيف د قاضي امام ابوبکر بن العربي^(٥) او قاضي حافظ بن محمد بن عبد المنعم بن عبد الرحيم مشهور په ابن الفرس^(٦) ليکني دي.

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١/١٧)

٢ - دی ابو اسحاق اسماعيل بن اسحاق بن حماد بن زيد بن درهم جهضمی بصري مالکي دی، فقه يې له ابن معدل څخه زده کړې، له قعبي، طيالسي، ابن ابي شيبه او نورو څخه يې حديث اورېدلی دی. ده به ويل: زه پر خلکو په بصره کې په دوو شخصيتونو فخر کوم: په ابن معدل چې فقه را زده کوي او روضة الحافظ هم د ابن معدل ده، او په علي بن عبد الله مدينې چې حديث را زده کوي. د نوموړي ډېر گټور تالیفات شته. په ٢٠٢ هـ کال کې وفات شوی. الديباج المذهب: ١ / ٢٨٣ وطبقات المفسرين: محمد بن علي بن أحمد شمس الدين الداودي المالکي، ت: ٩٤٥ هـ، ١٠٦/١.

٣ - دی ابو الحسن علي بن محمد بن علي طبري چې د عماد الدين لقب ورکول شوی او په (الکیا الهراسي) مشهور و. الأعلام للزركلي ٤ / ٣٢٩.

٤ - په چاپ شوي نسخه کې همداسې دي.

٥ - دی قاضي محمد بن عبد الله بن محمد معافري اشبيلي مالکي ابو بکر بن العربي په علوم کې د بېلابېلو فنون ماهر، په ټولو معارفو کې مخکښ، په ټولو انواعو کې څېړونکی، په څېړولو حرص لرونکی او کتابونه يې د ده پر مقام شاهدي ورکوي. په اشبيليه کې يې د قضاء دنده پر غاړه واخيستله نو په ښه توگه يې د قضاء مسؤليت ادا کړ او دی د حديثو له حافظانو څخه و او داسې هم ويل کېږي چې نوموړی د اجتهاد درجې ته رسېدلی و. په ٥٤٣ هـ کال کې وفات شوی. شجرة النور الزكية في طبقات المالكية: محمد بن عمر بن محمد مخلوف ت: ١٣٦٠ هـ محقق: عبدالمجيد خيالي الناشر: دارالکتب العلمية لبنان، ط: ١٤٢٤ هـ: ص: ١٣٦ وگوره.

٦ - دی محمد بن عبد الرحيم بن محمد بن فرج امام قاضي ابو عبد الله نصاري خزرجي دی. د بلنسيه د قضاء دنده يې په غاړه واخيستله او دی اندلس له حافظانو څخه و. په ٥٩٧ هـ کال کې وفات شو. سير أعلام النبلاء: محمد بن أحمد بن عثمان شمس الدين الذهبي ت: ٧٤٨ هـ، محقق: شعيب الأرنؤوط، الناشر مؤسسة الرسالة، ط: ١٤٠٥ هـ: ٢١ / ٣٦٤.

«وَأما النسخ فهو يتعلق بالأحكام لأنها محل النسخ إذ لا تنسخ الأخبار ولا بد من معرفة ما وقع في القرآن من النسخ والمنسوخ، والمحكم وهو ما لم ينسخ، وقد صنف الناس في نسخ القرآن ومنسوخه تصانيف كثيرة وأحسنها تأليف القاضي أبي بكر بن العربي. وقد ذكرنا في هذه المقدمات بابا في قواعد النسخ، وذكر ما تقرر في القرآن من المنسوخ، وذكرنا سائره في مواضعه»^(١).

نسخ له احكامو (امر او نهی) سره تړاو لري؛ ځکه همدا د نسخ محل دی؛ ځکه په خبر کې نسخ نه واقع کېږي^(٢). په قرآن کې د واقع شوي نسخ او منسوخ او محکم (هغه چې نه وي منسوخ شوي) پېژندل اړین دي.

خلکو د قرآن په نسخ او منسوخ کې ډېر تصنيفات لیکلي او غوره یې د قاضي ابوبکر بن العربي لیکنه ده. په دې مقدماتو کې مور یو باب د نسخ په قواعدو کې هم ذکر کړ او نور مسائل یې مور په خپلو ځایونو کې ذکر کړي دي.

وأما الحديث فيحتاج المفسر إلى روايته وحفظه لوجهين:

الأول: أن كثيرا من الآيات في القرآن نزلت في قوم مخصوصين ونزلت بأسباب قضايا وقعت في زمن النبي صلى الله عليه وسلم من الغزوات والنوازل والسؤالات، ولا بد من معرفة ذلك ليعلم فيمن نزلت الآية وفيما نزلت ومتى نزلت فإن النسخ يبني على معرفة تاريخ النزول لأن المتأخر ناسخ للمتقدم.

الثاني: أنه ورد عن النبي صلى الله عليه وسلم كثير من تفسير القرآن فيجب معرفته لأن قوله عليه السلام مقدم على أقوال الناس»^(٣).

د حديثو نقل او حفظ ته مفسر د دوو دليلونو په وجه اړتيا لري:

لومړی دا چې په قرآن کې ډېر آيتونه د خاص قومو په اړه نازل شوي او د داسې پېښو په وجه نازل شوي چې د پېغمبر صلى الله عليه وسلم په زمانه کې واقع شوي چې هغه غزوات، را منځ ته شوي مسألي او پوښتني دي او د دې پېژندنه اړينه ده د دې لپاره چې معلومه شي چې دغه آيت د چا په هکله، د کوم څه په هکله^(٤) او کله نازل شوی دی؟ ځکه د نسخ پېژندل د نزول پر تاريخ پېژندنې ولاړه ده؛ ځکه وروستنی د مخکیني لپاره نسخ وي.

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٧/١)

٢ - دا خبره يې سمه ده چې اصطلاحي نسخ په اخبار کې نه واقع کېږي؛ ځکه د الله تعالى هر خبر صادق دی او د هغه ضد او نقيض او د وعدې مخالفه پرېکړه الله تعالى نه کوي؛ قرآن کریم وايي: إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (آل عمران: ٩). يقيني خبره ده چې الله د وعدې مخالفت نه کوي. مَا يَبْدُلُ الْقَوْلَ لَدَيْ (ق: ٢٩). ترجمه: زما په اند وينا نه بدلېږي.

٣ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٧/١)

٤ د سبب نزول په اړه دوي خبرې زده کول په کار دي؛ يوه دا چې په صحيح سند ثابت يې بېخي لږ دي، اکثره ځايونه په صحيح سند ثبوت نه لري. دويمه خبره دا چې په صحيح سند ثابت اسباب نزول د پوهې د پراختيا لپاره تر يوه کتور تمامېږي اما حکم هېڅکله په سبب نزول پسې نه خاص کېږي؛ حنفي مذهب عالمان آيتونه په شان نزول پسې خاص نه بولي، بلکې د لفظ عموم ته اعتبار ورکوي؛ په دغې مسألي د پوهېدو لپاره راتلونکي حوالې شته تفتازاني صيب وايي: الْعِبْرَةُ لِلْعُمُومَاتِ وَالْإِطْلَاقَاتِ نُونٌ خُصُوصِيَّاتِ الْأَسْبَابِ وَالْإِحْتِمَالَاتِ. (شرح التلويح على التوضيح: سعدالدين مسعود بن عمر التفتازاني ت: ٧٩٢هـ، الناشر مكتبة محمد علي صبيح بالأزهر-مصر، ط: ١٣٧٧هـ: الْقِسْمُ الثَّانِي مِنَ الْكِتَابِ فِي الْحُكْمِ ج ٢ ص ٩٤)،

دويم دا چې د پېغمبر صلی الله عليه وسلم څخه د قرآن د تفسیر دېره برخه نقل شوي ده^(۱)؛ د هغه پېژندل هم اړین دي؛ ځکه د پېغمبر صلی الله عليه وسلم وينا د نورو خلکو تر وينا اوچته ده.

«وأما القصص فهي من جملة العلوم التي تضمنها القرآن فلا بد من تفسيره إلا أن الضروري منه ما يتوقف التفسير عليه. وما سوى ذلك زائد مستغنى عنه وقد أكثر بعض المفسرين من حكاية القصص الصحيح وغير الصحيح. حتى أنهم ذكروا منه ما لا يجوز ذكره مما فيه تقصير بمنصب الأنبياء عليهم السلام أو حكاية ما يجب تنزيههم عنه. وأما نحن فاقصرنا في هذا الكتاب من القصص على ما يتوقف التفسير عليه وعلى ما ورد منه في الحديث الصحيح»^(۲).

قصص خو د هغو علومو له جملې دي چې قرآن يې له ځان سره لري، نو تفسیر ته يې اړتيا شته، لیکن ضروري برخه يې هغه ده چې د تفسیر پوهنه ورباندې موقوفه ده، له هغه پرته نور يې اضافي شيان دي اړتيا ورته نشته. ځينو مفسرينو د سمو او ناسمو قصو گډ حكايتونه دېر راوړي دي آن تر دې چې داسې څه يې هم يې ذکر کړي دي چې يادول يې نه دي روا، هغه داسې څه دي چې د پېغمبرانو عليهم السلام د منصب (دريخ) سپکاوي په کې دي يا د داسې څه حكايت دی چې د پېغمبرانو شان له هغه څخه لري ساتل واجب وي. مور په دې کتاب کې د قصو پر هغې برخې اقتصار کړی چې تفسیر پر هغه موقوف وي او دا رنگه پر هغې برخې چې په صحيح حديث کې راغلي وي.

وأما التصوف فله تعلق بالقرآن. لما ورد في القرآن من المعارف الإلهية ورياضة النفوس. وتنوير القلوب. وتطهيرها باكتساب الأخلاق الحميدة. واجتناب الأخلاق الذميمة. وقد تكلمت المتصوفة في تفسير القرآن. فمنهم من أحسن وأجاد. ووصل بنور بصيرته إلى دقائق المعاني. ووقف على حقيقة المراد. ومنهم من توغل في الباطنية وحمل القرآن على ما لا تقتضيه اللغة العربية وقد جمع أبو عبد الرحمن السلمي كلامهم في التفسير في كتاب سماه «الحقائق» وقال بعض العلماء: بل هي الباطل. وإذا انصفنا قلنا: فيه حقائق وباطل. وقد ذكرنا هذا في كتاب ما يستحسن من الإشارات الصوفية. دون ما يعترض أو يقدر فيه. وتكلمنا أيضا على اثني عشر مقاما من [مقامات] التصوف في مواضعها من القرآن: فتكلمنا على الشكر في أم القرآن. لما بين الحمد والشكر من الاشتراك في المعنى. وتكلمنا على التقوى في قوله تعالى في البقرة هدى للمتقين وعلى الذكر في قوله فيها فاذكروني أذكركم [البقرة: ۱۵۳] وعلى الصبر في قوله تعالى: وبشر الصابرين [البقرة: ۱۵۵] وعلى التوحيد في قوله فيها: وإلهكم إله واحد [البقرة: ۱۶۳] وعلى محبة الله في قوله فيها: والذين آمنوا أشد حبا لله [البقرة: ۱۶۵] وعلى التوكل في قوله في آل عمران: فإذا عزمت فتوكل على الله [آل عمران: ۱۵۹] وعلى المراقبة في قوله في النساء: إن الله كان عليكم رقيبا [النساء: ۱] وعلى الخوف والرجاء في قوله في الأعراف: وادعوه خوفا وطمعا

۱ - عن سالم بن عبدالله عن أبيه أن رسول الله (ص) قال: مفاتيح الغيب خمس: (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عَلَمٌ لِّلْسَاعَةِ ...) البخاري كتاب التفسير، باب و عنده مفاتيح الغيب ج ۶ ص ۵۶ - ۴۶۲۷. عن عبدالله قال لما نزلت (الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قال أصحابه و أينا لم يظلم فنزلت: (إِنَّ أَكْثَرَكُمْ لَظَلَمٌ عَظِيمٌ ۱۳) [لقمان: ۱۳] البخاري كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم ج ۶ ص ۵۶ - ۴۶۲۹.

۲ - «تفسير ابن جزى = التسهيل لعلوم التنزيل» (۱/ ۱۷)

[الأعراف: ۵۶] وعلى التوبة في قوله في النور: وتوبوا إلى الله جميعا [النور: 31]، وعلى الإخلاص في قوله في لم يكن: وما أمروا إلا ليعبدوا الله مخلصين له الدين [البينة: 4]»^(۱).
تصوف هم له قرآن سره تړاو لري د هغه څه په وجه چې په قرآن راغلي چې هغه الهي معارف، د بنو اخلاقو په خپلولو او له بدو څخه په پرهېز د نفس رياضت، د زړونو روښانه کول او پاکول دي. صوفيان هم د قرآن په تفسیر کې رغېدلي دي، نو ځينو ښي خبري کړي، سمه لاره يې خپله کړې او د خپلي پوهې په رڼا سره نړيو معانيو ته رسېدلي، د مطلب په حقيقت پوه شوي او ځينو يې بيا د باطنييه^(۲) وو پر تگلاره په تلو کې ډېر افراط کړی او قرآن يې پر داسې معناوو اړولی چې عربي ژبه يې نه مني. ابو عبد الرحمن سلمي^(۳) په تفسیر کې د دوی خبري په يو کتاب کې جمع کړي چې «الحقائق» نوم يې پر ايښی دی. ځينو عالمانو ويلي: دا کتاب «حقائق» نه، بلکې «بواطل: باطلا خبري» دي. چې کله انصاف وکړو وايو: په دې کې حق او باطلا خبري شته.

مور په دې کتاب کې د صوفي اشاراتو هغه څه ذکر کړي چې ښه گڼل کېږي، نه هغه چې نيوکه پر کېږي يا عيب ورباندې لگول کېږي. د تصوف پر دوولسو مقاماتو^(۴) په قرآن کې د هغو په خپلو ځايونو کې رغېدلي يو: پر شکر د الحمد لله په تفسیر کې ورغېدلو په دا وجه چې د حمد او شکر ترمنځ په معنا کې اشتراک شته. پر تقوا په سورة البقرة کې د {هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ} (سورة البقرة: ۲) په تفسیر کې، پر ذکر د {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} سورة [البقرة: ۱۵۳] په تفسیر کې، پر صبر د {وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} [البقرة: ۱۵۵] په تفسیر کې او پر توحيد د {وَالِهَکُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ} [البقرة: ۱۶۳] په تفسیر کې، له الله تعالى سره پر مينه د {وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} [البقرة: ۱۶۵] په تفسیر کې، پر توکل د {فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ} [آل عمران: ۱۵۹] په تفسیر کې، پر مراقبه د {إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْنكُمْ رَقِيبًا} [النساء: ۱] په تفسیر کې، پر خوف او رجاء، وېره او هيله د {وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا} [الأعراف: ۵۶] په تفسیر

۱- «تفسیر ابن جزی التسهيل لعلوم التنزيل» (۱/ ۱۸)

۲- باطنييه په اصل کې د شيعه گانو يوه څانگه ده چې اسماعيليه، قرامطه او آغاخانيه هم ورته ويل کېږي. دوی باطنييه ځکه ويل کېږي چې وايي: د قرآن هره کلمه باطني (بني) معنوي لري؛ جعفري شيعه ملا سيد محمد حسين طباطبائي د دوی په کله ويلي: اسماعيليه به طور کلی فلسفه ای دارند شبيه به فلسفه ستاره پرستان که با عرفان هندی آميخته می باشد و در معارف و احکام اسلام برای هر ظاهری، باطنی و برای هر تنزیلی، تأویلی قائلند ... ابوطاهر قرمطی یکی از سران باطنييه که در سال ۳۱۱ بصره را مسخر ساخته و از کشتار و تاراج اموال مردم فروگذاری نکرد و در سال ۳۱۷ با گروه انبوهی از باطنييه در موسم حج عازم مکه گردید و پس از در هم شکستن مقاومت مختصر دولتیان، وارد شهر مکه شد و مردم شهر و حجاج تازه وارد را قتل عام نمود و حتی در مسجدالحرام و داخل کعبه جوی خون روان ساخت. پيراهن کعبه را در میان ياران خود قسمت نمود و در کعبه را کند و حجر الا سود را از جای خود در آورده به يمن برد که مدت ۲۲ سال پيش قرامطه بود. در اثر اين اعمال بود که عامه مسلمين از باطنييه برانث کرده آنان را خارج از آيين اسلام شمردند. (شيعه در اسلام: ج ۱ ص ۲۲ د سيد محمد حسين طباطبائي ليکنه) الکترونيکي نسخه.

۳- دی محمد بن حسن بن محمد بن موسی ازدي ابو عبد الرحمن سلمي نيشاپوري د صوفيانو له عالمانو څخه دی. امام ذهبي ويلي: د صوفيانو شيخ، د دوی د تاريخ، طبقاتو او تفسیر حېستن دی، ويل شوي چې نوموړي د صوفيانو په گټه له ځانه احاديث جوړول، تصانيف يې سل يا تر زياتو ته رسېدلي، له هغې جملې دي: حقائق التفسیر، طبقات الصوفية، منهج العارفين او نور. په ۴۱۱ هـ کال کې وفات شوی دی.

۴- لکه څنگه چې ابن جزی دولس مقامات سره له دلایلو ذکر کړی، همدا رنگه اهل تصوف دغه مقامات په مختلفو کتابونو کې ليکلي لږې ډلې د څلورمې پېړۍ يو کتاب د يادوني وړ دی: التعرف لمذهب اهل التصوف، پدې کتاب کې مقامات پدې ډول ذکر شوي: ۱- التوبه ۲- الزهد ۳- الصبر ۴- الفقر ۵- التواضع ۶- الخوف ۷- التقوى ۸- الإخلاص ۹- الشکر ۱۰- التوکل ۱۱- الرضا ۱۲- اليقين ۱۳- القرب ۱۴- المحبه ۱۵- التجريد ۱۶- الوجد، التعرف لمذهب اهل التصوف: ابوبکر محمد بن ابی اسحاق بن ابراهيم الکلاباذی البخاری الحنفی ت: ۳۸۰ هـ، ط: دار الکتب العلميه - بيروت، المكتبة الشاملة ۱۴۳۱ هـ.

کې، پر توبه د {وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا} [النور: ۳۱] په تفسیر کې او پر اخلاص د {وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ} [البينة: ۴] په تفسیر کې.

«وَأما أصول الدين فيتعلق بالقرآن من طرفين: أحدهما: ما ورد في القرآن من إثبات العقائد وإقامة البراهين عليها. والرد على أصناف الكفار. والآخر: أن الطوائف المختلفة من المسلمين تعلقوا بالقرآن وكل طائفة منهم تحتج لمذهبها بالقرآن وترد على من خالفها. وتزعم أنه خالف القرآن. ولا شك أن منهم المحق والمبطل. فمعرفة تفسير القرآن أن توصل في ذلك إلى التحقيق مع التشديد والتأييد من الله والتوفيق»^(۱).

اصول الدين (عقائد) له قرآن سره له دوه اړخونو تړاو لري: يو هغه د عقائدو اثبات، د هغو لپاره دلایل راوړل او د کافرانو پر بېلابېلو ډلو ردونه چې په قرآن کې راغلي دي.

بل دا چې د مسلمانانو مختلفو ډلو په قرآن پسي لاس نيولی، هره ډله يې د خپل مذهب د اثبات لپاره په قرآن دليل نيسي، پر خپل مخالف رد کوي او دا دعوه کوي چې ده له قرآنه مخالفت کړی دی. په دې کې شک نشته په چې دغو ډلو کې حقیلي هم شته او باطلپال هم شته. نو د قرآن د تفسیر پېژندنه په دې اړه حق موندني ته انسان رسوي له کلکوالي او د الله د خوا له مرستې او توفیق سره.

«وَأما أصول الفقه فإنها من أدوات تفسير القرآن. على أن كثيرا من المفسرين لم يشتغلوا بها. وإنما لنعم العون على فهم المعاني وترجيح الأقوال. وما أحوج المفسر إلى معرفة النص. والظاهر. والمجمل. والمبين. والعام. والخاص. والمطلق. والمقيد. وفحوى الخطاب. ولحن الخطاب. ودليل الخطاب. وشروط النسخ. ووجوه التعارض. وأسباب الخلاف. وغير ذلك من علم الأصول»^(۲).

اصول الفقه د قرآن له اسبابو او وسائلو له څخه دي، سره له دې چې ډېرو مفسرينو اړیکه نه ده ورسره نيولي په داسې حال کې چې د معناوو په پوهنه او د اقولو ترمنځ په

۱- «تفسير ابن جزي التسهيل لعلوم التنزيل» (۱/ ۱۸)

۲- تفسير ابن جزي التسهيل لعلوم التنزيل» (۱/ ۱۸)

ترجیح کي دا علم ډېر ښه مرستندوی دی او مفسر د نص ۱، ظاهر ۲، مجمل ۳، مبين ۴، عام ۵، خاص ۶،

مطلق ۷، مقيد ۸، فحوی الخطاب ۹، لحن الخطاب ۱۰، دليل الخطاب ۱۱، وشروط النسخ ، ووجوه التعارض، اسباب الخلاف او داسي نور د اصولو علم پېژندنې ته څومره ډېره اړتيا لري؟

وأما اللغة فلا بد للمفسر من حفظ ما ورد في القرآن منها. وهي غريب القرآن وهي من فنون التفسير. وقد صنف الناس في غريب القرآن تصانيف كثيرة. وقد ذكرنا بعد هذه

۱ نص: هغه دی چې لفظ دلالت ورباندي کوي او د بل څه احتمال نه لري. ځينو عالمانو پر مخکني تېر شوی او پر ظاهر دواړو اطلاق کوي. نشر البنود علی المراقی ، عبدالله بن ابراهيم المعروف بابن الهانم ، تحقيق : صاحي عبدالباقي الشنقيطي ، ط: مطبعة الفضالة بالمغرب: ۱ / ۲۷۳.

۲ ظاهر هغه دی چې اورېدونکي ته يې مراد له خپله صيغې څخه ظاهر ږي او د تأويل احتمال په کې وي. تعريفات ص: ۱۸۵ ونشر البنود: ۱ / ۲۷۴. نشر البنود علی مراقي السعود: عبد الله بن ابراهيم العلوي الشنقيطي: الداوي ولد سيدي بابا - أحمد رمزي الناشر: مطبعة فضالة بالمغرب.

۳ مجمل هغه دی چې دلالت يې واضح نه وي، تعريف يې داسي دی: مجمل هغه دی چې مراد يې له لفظه نه فهمول کېږي او په بيان کې يې بل څه ته اړتيا لري. نشر البنود: ۱ / ۷۰۱.

۴ مبين هغه دی چې خپله معنا يې څرگنده کړې وي يا په خپل لفظ يا په ضميمه شوي دليل چې بيان يې کوي. داسي تعريف يې هم شوی چې مبين داسي لفظ دی چې پر خپله معنی دلالت کوي يا په اصلي ډول يا له بيان وروسته. تقريب الوصول إلى علم الأصول: أبو القاسم محمد بن أحمد بن جزى الكلبي الغرناطي المالكي ، ت: ۷۴۱هـ ، محقق: محمد حسن محمد حسن ، دارالكتب العلمية بيروت - لبنان ، ۱۴۲۴هـ : ص ۱۶۳ ، نشر البنود: ۱ / ۷۱۲ او شرح تنقيح الفصول أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس القرافي ، ت: ۶۸۴هـ ، محقق: طه عبدالرؤف سعد ، الناشر: شركة الطباعة الفنية المتحدة ، ط: ۱۳۹۳هـ : ص ۲۷۴.

۵ عام داسي لفظ دی چې هغه معنا يو ځلي له حصر پرته رانغاړي چې دی ورته د شاملېدلو صلاحيت لري. نشر البنود: ۱ / ۵۱۳ او التعريفات: علي بن محمد بن علي الجرجاني ت: ۸۱۶هـ محقق: جماعة من العلماء ، الناشر: دارالكتب العلمية بيروت - لبنان ، ط: ۱۴۰۳هـ : ص ۱۸۸. او اصول السرخسي ج ۱ ص ۱۲۵ .

۶ خاص هر هغه لفظ دی چې د معلومي معنا لپاره په انفرادي ډول وضع شوی وي. أصول السرخسي ج ۱ ص ۱۲۴ أبو بكر محمد بن أحمد السرخسي (ت: ۴۸۳) تحقيق: أبو الوفاء الأفغاني ط: لجنة إحياء المعارف النعمانية حيدر آباد - الهند

۷- مطلق هغه دی چې پر يو غير معين شي دلالت کوي. بذل النظر في الأصول : ص ۲۶۰ محمد بن عبدالحميد الأسمندي (ت: ۵۵۲) تحقيق: د محمد زكي عبدالبر ، الناشر: مكتبة التراث القاهرة ط: ۱۴۱۲هـ .

۸- مقيد هغه دی چې د ځينو صفاتو په وجه يې قيد ورته لگول شوی وي. نشر البنود: ۱ / ۶۸۷.

۹- فحوی الخطاب ته تنبيه الخطاب او مفهوم موافقه هم ويل کېږي. نشر البنود: ۱ / ۶۸۷ وگوره.

۱۰- لحن الخطاب د کلام هغه حذف شوي برخه ده چې له هغه پرته معنا نه سمېږي. تقريب الوصول ص ۱۶۷ او شرح تنقيح الفصول ص ۴۳۸ وگوره. د مراقي ليکوال ذکر کړي چې لحن الخطاب د مفهوم موافقه يو قسم دی ؛ ځکه ده ويلي: وقيل ذا فحوى الخطاب والذي ساوى بلحنه دعاه المحذني.

ز مور مشر عبد الله بن الحاج ابراهيم علوي شنقيطي په نشر البنود کي ويلي: د دي بيت مطلب دا چې ځينو مفهوم موافقه دوه ډوله ته وېشلی :

يو يې فحوی الخطاب دی او دا هغه دی چې په کې د ياد حکم لپاره تر ذکر شوي شي هغه برخه ډېره وړ ده چې سکوت ورباندي شوی.

بل يې دليل الخطاب دی او دا هغه دی چې په کې د ياد حکم لپاره له له ذکر شوي برخي سره هغه برخه برابره وي چې سکوت ورباندي شوی ۱ / ۲۹۲

۱۱- دليل الخطاب همغه مفهوم مخالف دی او د ذکر د حکم نقيض هغه څه ته ثابتول دي چې سکوت ورباندي شوی دی. تقريب الوصول ص ۱۶۹ وگوره.

د نور تفصيل لپاره معجم لغة الفقهاء: محمد رواس قلعجي ، الناشر: دارالنفائس للطباعة ، ط: ۱۴۰۸هـ : (ص: ۶۸) د محمد رواس قلعجي - حامد صادق قنبيبي ليکنه او معجم مصطلح الأصول ص: ۳۱۴ د هيثم هلال ليکنه وگوره.

المقدمة: مقدمة في اللغات الكثيرة الدوران في القرآن. لئلا نحتاج أن نذكرها حيث وقعت فيطول الكتاب بكثرة تكرارها»^(١).

د لغت د هغې برخې حفظ کول مفسر ته اړین دي چې په قرآن کې راغلي دي، کوم چې غریب القرآن ورته ویل کېږي او دا د تفسیر له علومو څخه دي. خلکو په غریب القرآن کې ډېر تصنيفات لیکلي دي. مور له دغې مقدماتې وروسته یو بله مقدمه د هغو لغاتو په اړه ذکر کړې چې په قرآن کې ډېر کارېږي؛ دا په دې خاطر چې بیا یې په هر ځای کې له مخته راتلو سره یادوني ته اړتیا پیدا نکړو چې کتاب یې په ډېر بیاځلي یادولو سره اوږدېږي.

وأما النحو فلا بد للمفسر من معرفته. فإن القرآن نزل بلسان العرب فيحتاج إلى معرفة اللسان. والنحو ينقسم إلى قسمين: أحدهما: عوامل الإعراب. وهي أحكام الكلام المركب. والآخر: التصريف وهي أحكام الكلمات من قبل تركيبها. وقد ذكرنا في هذا الكتاب من إعراب القرآن ما يحتاج إليه من المشكل والمختلف. أو ما يفيد فهم المعنى. أو ما يختلف المعنى باختلافه ولم نتعرض لما سوى ذلك من الإعراب السهل الذي لا يحتاج إليه إلا المبتدئ فإن ذلك يطول بغير فائدة كبيرة»^(٣).

د نحو پېژندل مفسر ته اړین دي؛ ځکه قرآن د عربو په ژبه نازل شوی دی نو دی هم د دې ژبې پېژندنې ته اړتیا لري^(٤). نحو دوو برخو ته وېشل کېږي، یو یې د اعراب (وروستي تغیراتو) عوامل دي او دا د مرکب کلام (جملي) احکام دي، بل یې صرف دی او دا د جملي په ترکیب کې تر واقع کېدو مخکې د کلماتو د انفرادي (یوازیني) حالت احکام دي. په دې مور په دې کتاب کې د قرآن کریم د اعراب^(٥) هغه برخه بیان کړې چې مشکل یا اختلافي وي یا د معنا په فهم کې مرسته کوي او یا یې د اختلاف په وجه معنا بدلون مومي. له دې پرته مو د اعراب هغه آسانه برخې نه دي سپړلي چې له ابتدائي شاگرد پرته بل څوک اړتیا نه ورته لري؛ ځکه دا له کومې لویې فایده پرته بحث اوږدوي.

وأما علم البيان: فهو علم شريف تظهر به فصاحة القرآن. وقد ذكرنا منه في هذا الكتاب فوائد فائقة. ونكات مستحسنة راتقة. وجعلنا في المقدمات بابا في أدوات البيان ليفهم به ما يرد منها مفرقا في مواضعه من القرآن»^(٦).

علم بيان (معاني) بڼه علم دی، په مرسته یې د قرآن فصاحت څرگندېږي، له دې علمه مو په دغه کتاب کې لوړ ارزښته فائدي او بنایسته ځلاندي نکتې ذکر کړي دي. په مقدماتو

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٨ / ١)

٢ - التبيان في تفسير غريب القرآن: شهاب الدين أحمد بن محمد، دار الغرب الإسلامي ٢٠٠٣ م، الترجمان عن غريب القرآن: تاج الدين أبي المحاسن عبد الباقي بن عبد المجيد، مكتبة البيان، ط: ١٩٩٨ م، المفردات في غريب القرآن: أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بـ الراغب الأصفهاني، ط: مكتبة بزار مصطفى الباز.

٣ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٨ / ١)

٤ - د نحو او عربي ژبې هغې برخه زده کول فرض کفایي ده چې د قرآن او حدیثو زدکړه ورباندې موقوفه وي، ټوله عربي زده کول نه ده اړینه. په دې اړه د «تطبيق القواعد النحوية على النصوص القرآنية: استاذ محسن حنيف، الناشر: وزارة الحج والأوقاف الأفغانية ط: ١٤٢٢ هـ» د اول ټوک سریزه اول او دویم مخ وگوره.

٥ - اعراب په عربي نحو کې په دوه معناوو کارېږي، یوه د کلماتو د آخر تغیرات، یعنې د مبني مقابل، دویم یوه جملي یا یې بعضي کلمات یې د نحوي قواعدو مطابق سپړل چې زموږ په عمومي سیمو کې ترکیب ورته ویل کېږي. دلته مفسر مطلب دغه دویمه معنی ده. د اعراب د اقسامو تفصیلي پېژندنې لپاره «تطبيق القواعد النحوية على النصوص القرآنية» ج ٢ ص ٤٠٢ وگوره.

٦ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١٨ / ١)

کې مو یو باب د علم بیان د اسبابو او طریقو په اړه هم ذکر کړی د دې لپاره چې په اړه یې کوم څه بېل بېل په نورو ځایونو کې وړاندېږي هغه زده شي.

الباب الخامس

في أسباب الخلاف بين المفسرين. والوجوه التي يرجح بها بين أقوالهم
فأما أسباب الخلاف فهي اثنا عشر:

الأول: اختلاف القرآن.

الثاني: اختلاف وجوها لإعراب وإن اتفقت القراءات.

الثالث: اختلاف اللغويين في معنى الكلمة.

الرابع: اشتراك اللفظ بين معنيين فأكثر.

الخامس: احتمال العموم والخصوص.

السادس: احتمال الإطلاق أو التقييد.

السابع: احتمال الحقيقة أو المجاز.

الثامن: احتمال الإضمار أو الاستقلال.

التاسع: احتمال الكلمة زائدة.

العاشر: احتمال حمل الكلام على الترتيب وعلى التقديم والتأخير.

الحادي عشر: احتمال أن يكون الحكم منسوخاً أو محكماً.

الثاني عشر: اختلاف الرواية في التفسير عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم وعن السلف

رضي الله عنهم»^(١).

درېم مبحث

د مفسرينو د اختلاف اسباب او د هغو بيان

لمری مطلب: د مقدمې پنځم باب د مفسرينو ترمنځ د اختلاف اسباب

د مفسرينو ترمنځ د اختلاف اسباب دوولس دي:

اول د قراءتونو اختلاف^(٢).

دویم: د اعراب (ترکیب او جمله جوړونې) اختلاف، که څه هم قراءتونه سره متفق

وي^(٣).

١ - «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١/ ١٩)

٢ مثال يې په دغه آيت كې دى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ... (المائدة: ٦) دلته په مصحف كې (أَرْجُلَكُمْ) په نصب (د لام په زور) دى چې د پښو د وينځلو حكم ثابتوي او يو بل قراءت يې د لام په جر (زېر) راغلى دى چې پر پښو د مسح قائلينو لاس پسي تينگ كړى .

٣ مثال يې: وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (آل عمران: ٧) دلته د اعراب (جمله جوړونې) په بيان كې اختلاف دى: يو قول دا دى چې (الرَّاسِخُونَ) پر مفرغه مستثنى (الله) معطوف دى چې د (يَعْلَمُ) فاعل واقع شوى او وروسته جمله (يقولون...) له معطوف (الرَّاسِخُونَ) څخه حال دى. دويم قول دا چې (الرَّاسِخُونَ) مبتدأ او وروسته جمله (يقولون...) يې خبر دى. د اول اعراب يا تركيب پر اساس بايد (الرَّاسِخُونَ = په علم كې پاڅه كسان) هم د متشابه په تاويل وپوهېږي او د دويم اعراب يا تركيب پر اساس بايد د متشابه په علم پوهېدل يوازي الله ته ځانگړى كېږي.

- درېيم د کلمې په معنا کي د ژبپوهانو اختلاف^(۱).
 څلورم د دوو يا ډېرو معناگانو ترمنځ د يو لفظ اشتراک^(۲).
 پنځم د عموم او خصوص احتمال^(۳).
 شپږم د اطلاق او تقييد احتمال^(۴).
 اوم د حقيقت او مجاز احتمال^(۵).
 اتم په کلام کي د تقدير او بشپړتيا (عدم تقدير) احتمال^(۶).
 نهم د کلمې د زياتوالي احتمال^(۷).
 لسم په کلام کي د ترتيب او تقديم او تاخير احتمال^(۸).

۱ لکه په سورة البقرة: ۲۲۸ کي د قُروء لفظ چي د طهر او حيض ترمنځ مشترک دی، يا لکه ځيني حروف جاره: باء، (من) او (الی).

۲ مثال يې په سورة التکویر: ۱۷ کي د (عسعس) کلمه چي آيا دا د تياري د تگ په معنی ده او که يې د راتگ په معنی ده؟ لیکن اول معنا يې هم په ورپسې آيت (وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ) کي تأييد لري او هم په نورو ځايونو کي لکه دا آيت: (وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ وَالصُّبْحُ إِذَا أَسْفَرَ) (المدثر: ۳۳ - ۳۴) .

۳ مثال يې دا آيت {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ} [البقرة: ۲۳۳]، د (الوالدات) هري مور ته شامل دی، خو امام مالک د عرف او دود په وجه د نازولي کورنۍ بنځي له دې حکمه استثناء کړي، دا عام يې حکم يې عادي بنځو ته خاص کړی (الوجيز في أصول الفقه الإسلامي: ۶۴ / ۲ د دکتور محمد مصطفى زحيلي ليکنه وگوره). و {لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ} [النساء: ۷]، د (الوالدان) لفظ هر پلار او مور ته شامل دی، لیکن د سورة الانفال ۷۲ شمېر آيت او دې ته ورته نورو نصوصو په وجه هغه مور او پلار ته خاص شوی چي په دين کي له اولاد سره موافق وي.

۴ مثال يې دا چي د ظهار په کفارو کي قرآن کریم مری مطلق ذکر کړی {فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا} [المجادلة: ۳] د ايمان قيد يې نه دی ورسره شرط کړی. خو په بل حکم کي چي د قتل خطاً کفار ده، د ايمان قيد ورسره ذکر شوی {فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً} [النساء: ۹۲]. نو دلته احناف او اکثر مالکيان وايي: په اول حکم کي همغسې مطلق مری آزادول کفايت کوي؛ ځکه د هغه حکم له دويم ځايه بېل دی او شافعيان د دويم آيت په وجه په اول ځای کي هم د ايمان قيد ورسره لگوي (الوجيز في أصول الفقه الإسلامي: دکتور: مصطفى الزحيلي، الناشر: دار الخير دمشق، ط: ۱۴۲۷هـ: (۲ / ۴۶) ليکنه دي وکتل شي).

۵ مثال يې دا آيتونه دي: إِذَا رَأَيْتَهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّطًا وَرَفِيرًا (الفرقان: ۱۲) يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (ق: ۳۰) په اول آيت کي دوزخ ته دلدې نسبت او دويم کي د قول نسبت د حقيقت او مجازل احتمال لري، مجاز يې داسي چي د ليدلو قابل واټن ته دوی ورسپري، له قول څخه يې د لسان حال بيان مراد وي.

۶ مثال: يې قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ (الأنعام: ۱۹) د تقدير مثال يې دا چي د (الله) لفظ مبتداً محذوف خبر او شهيد بيا د بلي مبتداً محذوف خبر وگڼل؛ هو الله، هو شهيد. تر هر څه ستر شاهد الله دی. دی زموږ او ستاسو ترمنځ شاهدی دی. د استقلال مثال يې داسي چي (الله) مبتداً، (شهيد) يې خبر شي. يعني الله زموږ او ستاسو ترمنځ شاهد دی. دغه بڼه اصل دی خو له بده مرغه په ځينو مهمو ځايونو کي له دليل پرته له پامه غورځول شوی دی؛ د مثال په توگه: {فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَنْثَرِ الرَّسُولِ} (طه: ۹۶) په همدې (التسهيل لعلوم التنزيل: ۱۳ / ۲) کي وگوره او بيا پر همدې آيت التفسير الكبير (مفاتيح الغيب) أبو عبدالله محمد بن عمر فخر الدين الرازي ت: ۶۰۶ هـ، الناشر: دار إحياء التراث العربي بيروت، ط: ۱۴۲۰هـ: (۲۲ / ۹۵) او (محاسن التأويل: محمد جمال الدين القاسمي ت: ۱۳۳۲ هـ ط: ۱۴۱۸هـ: ۷ / ۱۴۴) د جمال الدين القاسمي وگوره.

۷ د زائد اصطلاح په دوه ډوله کارپري: يو زائد د معنا په لحاظ وي چي په کلام کي هيڅ اړتيا د معنا په لحاظ ورته نه وي. دغه ډول زائد په قرآن کریم کي څوک نه مني. دويم داسي کلمه چي د اعراب (نحوي تركيب) په لحاظ زانده بلل کېږي خو په معنا کي زانده نه وي، بلکي اړتيا ورته وي؛ لکه په سورة فاطر: ۳ کي په (هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ) کي چي د من لفظ پر مبتداً داخل شوی او په سورة النساء: ۷۹ {وَكُفِيَ بِاللَّهِ شَهِيدًا} بيا الجر پر فاعل داخل شوي ده. خو دې ته هم ډېر عالمان د زائد اصطلاح نه کاروي، بلکي توکيدي کلمه ورته وايي؛ ځکه په معنا کي تأکید راولي. د تفصيل لپاره تطبيق القواعد النحوية ۲ / ۴۰۷ - ۴۰۹ ليکنه وگوره.

۸ مثال يې: {وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ} [غافر: ۲۸] ابن جزى رحمه الله ويلى: {مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ} د «رجل» لپاره صفت دی، داسي هم ويل شوی چي ياد شخص لښي اسرائيلو و، بناء بر دغه وينا {مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ}، د «رجل» لپاره صفت نه دی، بلکي د {يَكْتُمُ إِيمَانَهُ} متعلق دی ورباندي مقدم شوی دی، يعني له فرعونيانو يې خپل ايمان پټاوه. وروسته يې ويل: اول قول صحيح دی؛ ځکه يو خو په هغه کي تقديم او تاخير ته اړتيا نه ليدل کېږي او بله وجه يې

یوولسم د دې احتمال چې حکم منسوخ یا محکم (غیر منسوخ) وي^(۱).
دولسم په تفسیر کې له نبي علیه السلام او له سلفو څخه د راغلي روایتونو ترمنځ
اختلاف^(۲).

وأما وجوه الترجيح فهي اثنا عشر:

الأول: تفسير بعض القرآن ببعض: فإذا دل موضع من القرآن على المراد بموضع آخر حملناه عليه، ورجحنا القول بذلك على غيره من الأقوال.
الثاني: حديث النبي صلى الله عليه وسلم: فإذا ورد عنه عليه السلام تفسير شيء من القرآن عولنا عليه. لا سيما إن ورد في الحديث الصحيح.
الثالث: أن يكون القول قول الجمهور وأكثر المفسرين: فإن كثرة القائلين بالقول يقتضي ترجيحه.

الرابع: أن يكون القول قول من يقتدى به من الصحابة كالخلفاء الأربعة، وعبد الله بن عباس: لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: «اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل».
الخامس: أن يدل على صحة القول كلام العرب من اللغة والإعراب أو التصريف أو الاشتقاق.

السادس: أن يشهد بصحة القول سياق الكلام ويدل عليه ما قبله أو ما بعده.
السابع: أن يكون ذلك المعنى المتبادر إلى الذهن فإن ذلك دليل على ظهوره ورجحانه.

دا ده چې یاد شخص ویلي: {فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ} [غافر: ۲۹] یعنی بیا مور د الله له عذابه څوک ژغوري؛ ځکه دا خو د یو زړه سواندي خپلوی پالونکي شخص وینا ده او بني اسرائيل خو په هغه وخت کې داسې خوار بی ارزښته وو چې هیڅ یوه یې داسې خبره نه شوه کولای (التسهيل لعلوم التنزيل: ۲ / ۲۳۰). دلته ابن جزی رحمة الله علیه دې خبرې ته ترجیح ورکوي چې دغه مؤمن سړی د فرعون له کورنۍ دی او له بني اسرائيلو څخه نه دی؛ ځکه اصل په کلام کې دا دي چې په ترتیب وي او تقدیم او تأخیر هغه منل کېدای شي چې له هغه پرته نه پامول کېږي. کوم څه چې ابن جزی رحمة الله علیه راجح بللي دي، نحوي کتابونو هم دغه خبره تأیید کړې ده؛ په دې اړه د تفصیل لپاره د نعت بحث (تطبيق القواعد النحوية: ۲ / ۷۰) کې وگورئ.

۱ د نسخ د احتمال لپاره مثال دغه آیت دی چې وايي: {وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى} [النجم: ۳۹]. ابن جزی رحمة الله یې په تفسیر کې ویلي: دلته سعی د عمل په معنا ده او ظاهر یې دا ده چې هیڅوک د بل چا له عمله گټه نه شي اخیستلای او دا د امام مالک لپاره دلیل دی پر دې خبره چې هیڅوک د خپل قریب له ځای روژه نه شي نیولای چې کله هغه په داسې حال کې ومري چې روژه ورباندي وي.

داسې هم ویل شوي چې دغه آیت منسوخه شوی په دې بل آیت چې وايي: {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ} [الطور: ۲۱]. خو صحیح دا ده چې دا منسوخ نه دی؛ ځکه دا خبر دی او خبر نه منسوخ کېږي. (التسهيل لعلوم التنزيل: ۲ / ۳۲۰ وگوره) دا خبره یې سمه ده چې اصطلاحي نسخ په اخبار کې نه واقع کېږي؛ ځکه د الله تعالی هر خبر صادق دی او د هغه ضد او نقیض او د وعدې مخالفه پرېکړه الله تعالی نه کوي؛ قرآن کریم وايي: إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (آل عمران: ۹). یقیني خبره ده چې الله د وعدې مخالفت نه کوي. مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ (ق: ۲۹). ترجمه: زما په اند وینا نه بدلېږي. د نسخ په اړه نور تفصیل وروسته را روان دی.

۲ د دې مثال د اسراء او معراج په اړه راغلي روایات دي چې آیا دا په وېښه و او که په خوب کې؟ عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: " لَيْلَةَ أُسْرِي بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَسْجِدِ الْكَعْبَةِ، أَنَّهُ جَاءَهُ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ قَبْلَ أَنْ يُوحَى إِلَيْهِ وَهُوَ نَائِمٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، فَقَالَ أَوْلَهُمْ؟ أَيْهِمْ هُوَ؟ فَقَالَ أَوْسَطُهُمْ: هُوَ خَيْرُهُمْ، فَقَالَ آخَرُهُمْ: خُدُوا خَيْرَهُمْ، فَكَانَتْ تِلْكَ اللَّيْلَةَ، فَلَمْ يَرَهُمْ حَتَّى أَتَوْهُ لَيْلَةَ أُخْرَى، فِيمَا يَرَى قَلْبُهُ، وَتَنَامُ عَيْنُهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ، وَكَذَلِكَ الْأَنْبِيَاءُ تَنَامُ أَعْيُنُهُمْ وَلَا تَنَامُ قُلُوبُهُمْ، فَلَمْ يَكْلُمُوهُ حَتَّى اخْتَلَمُوهُ، فَوَضَعُوهُ عِنْدَ بِنْتِ زَمْزَمَ، فَتَوَلَّاهُ مِنْهُمْ جِبْرِيْلُ، فَسَقَّ جِبْرِيْلُ مَا بَيْنَ نَحْرِهِ إِلَى لَبْتِهِ حَتَّى فَرَعَ مِنْ صَدْرِهِ وَجَوْفِهِ، فَغَسَلَهُ مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ بِيَدِهِ، حَتَّى أَنْفَى جَوْفَهُ، ثُمَّ أَتَى بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ فِيهِ تَوْرٌ مِنْ ذَهَبٍ، مَحْشُورًا إِيْمَانًا وَجَمَّةً، فَحَسَّنَا بِهِ صَدْرَهُ وَوَلَعَادِيْدَهُ - يَعْنِي عُرُوقَ حَلْفِهِ - ثُمَّ أَطْبَقَهُ ثُمَّ عَرَجَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا..."

قال: فَأَهْبِطُ بِاسْمِ اللَّهِ قَالَ: وَاسْتَيْقِظَ وَهُوَ فِي مَسْجِدِ الْحَرَامِ " (صحيح البخاري: ۷۵۱۷ ومثله في صحيح مسلم: ۲۶۲). د دې مقابل روایت خو معلوم دي چې پر وینو دلالت کوي.

الثامن: تقديم الحقيقة على المجاز. فإن الحقيقة أولى أن يحمل عليها اللفظ عند الأصوليين. وقد يترجح المجاز إذا كثر استعماله حتى يكون أغلب استعمالاً من الحقيقة ويسمى مجازاً راجحاً والحقيقة مرجوحة. وقد اختلف العلماء أيهما يقدم: فمذهب أبي حنيفة تقديم الحقيقة لأنها الأصل ومذهب أبي يوسف تقديم المجاز الراجح لرجحانه. وقد يكون المجاز أفصح وأبرع فيكون أرجح.

التاسع: تقديم العمومي على الخصوصي فإن العمومي أولى لأنه الأصل إلا أن يدل دليل على التخصص.

العاشر: تقديم الإطلاق على التقييد، إلا أن يدل دليل على التقييد.

الحادي عشر: تقديم الاستقلال على الإضمار إلا أن يدل دليل على الإضمار.

الثاني عشر: حمل الكلام على ترتيبه إلا أن يدل دليل على التقديم والتأخير^(١).

د تفسیرونو ترمنځ د ترجیح وجوهات هم دوولس دي:

اول د قرآن ځینې برخې په ځینو تفسیرونو، چې کله د قرآن یو ځای د بل ځای مراد او مقصد بیان کړي مور همغه معنا ترې اخلو او په دې سره دغه قول پر نورو غوره کوو^(٢). دویم د پیغمبر صلی الله علیه وسلم حدیث دی. نو چې کله پیغمبر علیه الصلاة والسلام څخه د قرآن کوم تفسیر راشي مور پر همغه اعتماد کوو په ځانگړي ډول بیا همغه چې په صحیح حدیث کې راشي^(٣).

درېیم دا چې قول د جمهورو او اکثر و تفسیر پوهانو وي؛ ځکه د یو قول ډېر قائلین د هغه د قوت بنسکار ندوی دی^(٤).

١ - «تفسیر ابن جزی التسهیل لعلوم التنزیل» (١٩ / ١)

٢ د دې مثالونه بېخي ډېر دي یو یې دغه دا دی چې په {وَأَلْيَطَوْفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ} [الحج: ٢٩] عتیق په آزاد کور هم تفسیر شوی چې د ظالمانو له ولکې آزاد وي، او په لرغوني هم تفسیر شوی. دویم تفسیر په قرآن کریم بل ځای تأیید کړی چې وايي: إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ (آل عمران: ٩٦) اول تفسیر یوه بله ستونزه هم لري چې کعبه څرنگه له ظالمانو څخه آزاد کور دی په داسې حال کې ډېر وخت د مشرکانو په لاس کې پاته شوی ده نو تر مشرکانو به لوی ظالم بل څوک وي؟ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ (البقرة: ٢٥٤) بل مثال یې د (عسوس) په تفسیر کې تېر شو. ٣ مثال یې دا چې د کوثر په تفسیر کې مصنف رحمة الله علیه اوه قولونه ذکر کړي، په پای کې په دې اړه د راغلي حدیث په وجه هغه قول ته ترجیح ورکوي چې په نهر یا حوض یې تفسیروي. ٤ دلته کېدای شي د ابن عباس رضي الله عنه هغه دریځ په مثال کې ذکر شي چې وايي: د قاتل توبه نه قبلېږي. او جمهور وايي: قبلېږي.

خو زه وایم: دغه قاعده له لویه سره د امام ابوحنیفه له نظره سمه نه ده؛ امام سرخسي ويلي: وَالصَّحِيحُ مَا قَالَا فَإِنَّ كَثْرَةَ الْعَدَدِ لَا تَكُونُ دَلِيلًا قُوَّةَ الْحُجَّةِ قَالَ تَعَالَى، {وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} [الأنعام: ٣٧] {وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ} [يوسف: ١٠٣]. وَقَالَ {مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ} [الكهف: ٢٢] {وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ} [ص: ٢٤] (أصول السرخسي [فصل في بيان المعارضة] ٢ / ٢٤ وكشف الأسرار شرح أصول البيهقي [بحث تعارض الجرح والتعديل]: ٣ / ١٠٢).

ترجمه: صحیح هغه خبره ده چې امام ابوحنیفه او امام ابو سويف رحمة الله عليهما ويلي (چې په ډېرښت د آراء او قائلینو ترجیح نه ثابتېږي) ځکه د شمېر ډېر والی د قوت دلیل نه وي؛ ځکه الله تعالی ويلي: اکثر خلک نه پوهېږي [الأنعام: ٣٧]. اکثر خلک ایمان نه راوړي که ته هرڅه حرص ورباندي وکړي. [يوسف: ١٠٣] له لرو پرته نور نه پوهېږي [الكهف: ٢٢]. ایمان والا بېخي لږ دي. [سوره ص: ٢٤].

الله تعالی ويلي: وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (أنعام: ١١٦). ترجمه: که د اکثریت خلکو حکم ومني د الله له دينه دي بېلاري کوي؛ ځکه اکثریت خلک یوازې د گمان لارروي کوي او له اټکل پرته بل څه نه کوي.

وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (سبأ: ١٣). ترجمه: زما لږ بندگان مندوی (احسان منونکي) دي.

قرآن کریم هیڅ ځای اکثر الناس نه دي تأیید کړي؛ د حنفي فقه اصول بل ځای د دغې خبرې د تأیید لپاره وايي: قيل ربما كان الحق مع الأقل. وليس فيه بعد؛ ألا ترى أن الفرقة الناجية واحدة من ثلاث وسبعين؟ فالأقل على الحق. وقد ارتد أكثر الناس بعد وفاته عليه وعلى آله وأصحابه الصلاة والسلام. والمؤمنون أقل من الكفرة. وكان الأكثر من الناس في زمان بني

څلورم دا چې د داسې چا قول وي چې اقتدا پسې کېږي لکه څلور خلفاء او عبد الله بن عباس؛ ځکه پېغمبر صلی الله علیه وسلم ویلي: یا الله! ده ته په دین کې ژوره پوهنه ورکړې او د قرآن په مقصد یې پوه کړې^(۱).

پنځم دا چې د عربو کلام: لغت، نحو، صرف او اشتقاق د یو قول پر صحت دلالت ولري^(۲).

شپږم دا چې د کلام د بحث لړۍ او مخکې یا وروسته برخه یې پر صحت دلالت وکړي^(۳).

اوم دا چې معنا ذهن ته متبادره (ژر منونکې) وي^(۴)؛ ځکه دا دلیل دی چې همدغه معنی څرگنده او راجح ده.

أمية على إمامة معاوية مع أن الحق كان بيد أمير المؤمنين علي كرم الله وجهه من غير ريبه. (مسلم الثبوت مع شرحه فواتح الرحموت ج ٢ ص ٢٢٣). ترجمه: دا خبره بعیده نه ده چې حق دي له لږو خلکو سره وي؛ ته نه گوري چې په دري اویا بلو کې ناجیه بله یوه وي؟ نو خو هغه لږ خو پر حق دي. د پېغمبر صلی الله علیه وسلم له وفات وروسته اکثریت خلک له دینه واوښتل، مؤمنان تر کافرانو لږ دي. د بني امیه په وخت کې اکثر و خلکو د معاویه د حکومت او مشرۍ تأیید کاوه سره له دې چې له شک پرته حق د امیر المؤمنین علي کرم الله وجهه په خوا کې و.

١ دا صحیح حدیث دی، امام احمد په مسند کې په ١٨٥٢ شمېره نقل کړی، ابن حبان په خپل صحیح: المسند الصحیح: محمد بن حبان بن أحمد أبوحاتم البستي ت: ٣٥٤ هـ، محقق: محمد علي، الناشر: دار ابن حزم بيروت، ط: ١٤٣٣ هـ: ١٥ / ٥٣١ په (٧٠٥٥) شمېره او په صحیح البخاري کې په (١٤٣) شمېره داسې راغلي: اللهم فقهه في الدين او په بل روایت کې داسې دی: اللهم علمه الحكمة. فتح الباري لابن حجر: ١ / ١٧٠ او مجمع الزوائد للهيثمی: أحمد بن محمد بن إبراهيم أبو الفضل النيسابوري ت: ٥١٨ هـ محقق: محمد محبي الدين عبدالحميد، الناشر: دار المعرفة بيروت، ط: ١٤٣٣ هـ: ٩ / ٢٧٦. د دې مثال: د {وَإِذَا النُّفُوسُ رُجَّتْ} [التكوير: ٧] په تفسیر کې دوه قولونه راغلي دي:

اول دا چې هر څوک له خپر همفکرو سره یو ځای شي، کافر له کافر سره، منافق له منافق سره، مؤمن له مؤمن سره، بیا کافران په خپلو کې هم سره تقسیم شي، ستورلمانځي له ستورلمانځو سره یو ځای شي، اور لمانځي له اور لمانځو سره یو ځای شي. د هغو خلکو له جملې چې دغه تفسیر یې کړی عمر بن خطاب او عبد الله بن عباس رضي الله عنهم دي. دویم قول دا چې ارواحونه له جسدونو سره یو ځای (خلک بیا ځلي را ژوندي) شي. ک څه هم دغه دواړه قولونه ټکر نه سره لري ځکه په قیامت کې دغه دواړه کارونه ترسره کېږي، هم ارواحونه له جسدونو سره یو ځای کېږي او هم هره ډله له ځان ته ورته ډلې سره یو ځای کېږي، لیکن ابن جزی رحمة الله علیه ویلي: فقط لومړی قول راجح دی؛ ځکه هغه له نبی صلی الله علیه وسلم او دا رنگه له عمر بن الخطاب او ابن عباس څخه نقل شوی دی. (التسهيل لعلوم التنزيل (٢/ ٤٥٦) که ترجیح په کې وشي نو د اول قول لپاره بله د ترجیح وجه هم شته چې قرآن یې تأیید کړی؛ لکه دا آیتونه چې وايي: الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَرْوَاحُهُمْ} [الصفافات: ٢٢] دلته دوی ته ورته خلک مراد دي؛ {وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً} *فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ *وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ *وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ} [الواقعة: ٧ - ١٠] د دوی مېرمنې مراد نه دي؛ ځکه د کافر مېرمن کله مؤمنه وي؛ لکه د فرعون او کله بالعکس د مؤمن مېرمن کافره وي لکه سورة التحريم: ١٠ چې یې بېلګې ذکر کړې دي.

٢ مثال یې: {لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا} [النبأ: ٢٤] دی. دلته (برد) چې د یخ معنا لري په خوب هم تفسیر شوی و په سره هوا هم تفسیر شوی او مشهور په عربي ژبه کې د (برد) اطلاق پر سرې هوا دی. نو دا راجح دی.

٣ مثال یې د ولي لفظ په دغه آیت کې چې وايي: إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (المؤمنون: ٥٥) شيعه حضرات ولي دلته په متولي الأمور = د چارو اختيار من تفسیروي او دا آیت د علي رضي الله عنه په شان کې راغلی دی. او اهل سنت یې په دوست ترجمه کوي؛ ځکه دلته د بحث لړۍ پر دې دلالت کوي یوازې علي مراد نه دی؛ مؤمنان جمع ذکر دي او علي رضي الله عنه یو نفر دی. دلته ولي هغه ډول د دوست په معنا دی لکه په دې آیت کې چې وايي: وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ... (التوبة: ٧١) او د {وَهُمْ رَاكِعُونَ} راکعون جمله حالیه نه ده، بلكې پرمخکنيو جملو عطف ده لکه په دغه آیت (لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَانِمَةٌ يَنْتَلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ) (آل عمران: ١١٣) کې چې د {وَهُمْ يَسْجُدُونَ} جمله اتفاق سره پر مخکې جملو عطف ده او هيڅوک یې حاله جمله نه بولي.

٤ ذهن ته د یو شي ژر تېرېدل نسبي مسأله ده، د دې پر بنسټ پرېکړه کول گرانه ده؛ ځکه کوم څه چې زما ذهن ته ژر تېرېږي کېدای شي هغه ستا ذهن ته ژر تېر نه شي، لیکن که داسې شي وي چې په اتفاقي ډول ذهن ته ژر تېرېدونکی وي، نو هغه د منلو وړ دی. مثال یې: {قَالَ أَرَأَيْتُ أَنْتَ عَنْ إِلَهِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تُنْتَهَ لِأَرْجَمُكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا} [مریم: ٤٦]،

اتم پر مجاز دحقیقت وړاندي کول؛ ځکه د اصولپوهانو په اند یو لفظ پر حقیقي معنا اخیستل غوره دي. کله – کله مجاز راجح کېږي چې کله یې استعمال ډېر وي تر دې چې په استعمال کې تر حقیقت غالب وي چې دې ته راجح مجاز او مرجوح حقیقت ویل کېږي. عالمانو په دغه صورت کې اختلاف کړی چې کوم یو یې مقدم دی؟ د امام ابوحنیفه رحمة الله علیه مذهب د حقیقت مخکې کول دي؛ ځکه دا اصل دی او د امام ابویوسف مذهب د راجح مجاز مخکې کول دي ځکه هغه په استعمال کې راجح او قوي دی او مجاز کله کله ډېر فصیح او لوړ رتبه وي نو راجح هم وي^(۱).

نهم عمومي معنا پر خصوصي مقدم کول؛ عمومي ځکه اولی دی چې دا اصل دی پرته له هغه ځایه چې ځانگړی دلیل ورباندې دلالت وکړي .
لسم اطلاق (بلا قیده) معنا پر مقید مقدم کول پرته له هغه ځایه چې پر مقید کولو دلیل شتون ولري^(۲).

یوولسم د کلام بشپړوالی پر مقدروالی مخکې کول پرته له هغه ځایه چې پر مقدر کوم دلیل دلالت وکړي.

دولسم: کلام پر خپل ترتیب اخیستل پرته له هغه حالت ته چې پر تقدیم او تأخیر کول دلیل وي^(۳).

الباب السادس

في ذكر المفسرين

اعلم أن السلف الصالح انقسموا إلى فرقتين: فمنهم من فسر القرآن وتكلم في معانيه. وهم الأكثرون. ومنهم من توقف عن الكلام فيه احتياطاً لما ورد من التشديد في ذلك. فقد قالت عائشة رضي الله عنها: ما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفسر من القرآن الآيات إلا بعد علمه إياهن من جبريل. وقال صلى الله عليه وسلم: «من قال في القرآن برأيه وأصاب فقد أخطأ». وتأول المفسرون حديث عائشة رضي الله عنها بأنه «في مغيبات القرآن التي لا تعلم إلا بتوقيف من الله تعالى. وتأول الحديث الآخر بأنه فيمن تكلم في القرآن بغير علم ولا أدوات لا فيمن تكلم فيما تقتضيه أدوات العلوم ونظر في أقوال العلماء المتقدمين فإن هذا لم يقل في القرآن برأيه «واعلم أن المفسرين على طبقات فالطبقة الأولى: الصحابة رضي الله عنهم.

دلته چا ویل چې له رجم څخه مراد بدو رد یا بنکنځل دي او چا ویلي چې په ډېرو ویشتل مراد دي؛ ځکه په دغه معنا ډېر استعمال شوی دی او ذهن ته ژر تېرېږي.

۱ د حقیقت د تقدیم مثالونه خو مخکې تېر شول ، د راجح مجاز مثال یې: **خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (البقرة: ۷)** همدا آیت په التسهیل کې وگورئ.

۲ (الذین ینقضون عهد الله من بعد ميثقة وبق طعون ما أمر الله به أن يوصل ويفسدون في الأرض) البقرة: 27 عهدالله مطلق دی په عهدونو کې همدا رنگه قطع او فساد مطلق دي .

۳ د دې مثال مخکې تېر شو: {وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ} [غافر: 28] خو له بده مرغه دغه اصل بیا د بقري د قصي او تر هغه وروسته بلي قصي ترمنځ نه دی مراعات شوی چې په دې الفاظ شوی. د بقري قصي په له (۶۷) آيته شروع کېږي ، ورپسې بله قصه په (۷۲) آيت کې شروع شوی ده خو د ابن جزی رحمة الله علیه وپه شمول ډېر مفسرين دا وروستی قصه تر اولي په وقوع کې مخکې بولي. اوس پوښتنه دا ده چې کوم دلیل دوی مجوره کړي دي؟ پردغه ترتیب اړولو خو بل اندلسي عالم ابو حيان نحوي به البحر المحيط کې ښه کلک رد کړی دی.

وأكثرهم كلاما في التفسير ابن عباس. وكان علي بن أبي طالب رضي الله عنه يثني على تفسير ابن عباس. ويقول: كأنما ينظر إلى الغيب من ستر رقيق. وقال ابن عباس ما عندي من تفسير القرآن فهو عن علي بن أبي طالب. ويتلوها عبد الله بن مسعود. وأبي بن كعب. وزيد بن ثابت. وعبد الله بن عمر بن الخطاب، وعبد الله بن عمرو بن العاص، وكلما جاء من التفسير عن الصحابة فهو حسن.

والطبقة الثانية: التابعون. وأحسنهم كلاما في التفسير الحسن بن أبي الحسن البصري. وسعيد بن جبیر ومجاهد مولى ابن عباس. وعلقمة صاحب عبد الله بن مسعود.

ويتلوهم: عكرمة وقتادة والسدي والضحاك بن مزاحم. وأبو صالح. وأبو العالية^(١).

دويم مطلب: د مقدمی شپږم باب، د مفسرينو بيان

په دې خبره ځان پوهول په کار دي چې سلف صالحين په دې اړه پر دوو ډلو وېشل

شوي دي:

ځينو يې قرآن تفسير کړی او په معنا کي يې رغېدلي دي او اکثریت همدا دي^(٢).
ځينو يې بيا د احتياط په وجه په قرآن کریم کي له رغېدلو څخه توقف کړی؛ ځکه په دې اړه سختي راغلي ده؛ عائشي رضي الله عنه ويلي: رسول الله صلى الله عليه وسلم به د قرآن آيتونه نه تفسيرول مگر وروسته له هغه چې جبريل به هغه ور زده کړل^(٣). او پېغمبر صلى الله عليه وسلم ويلي: که څوک په قرآن کي په خپله رايه ور غېدی او حق ته هم ورسېدی بس هغه هم تېروتی دی^(٤). تفسير پوهانو د عائشي رضي الله عنها په حديث کي تاويل کړی چې دا د قرآن هغه برخه بنيي چې له غيبو سره تړاو لري کوم چې د الله د خوا له ورکول شويو معلوماتو پرته نه شي معلومېدلای. دويم حديث يې داسې تاويل کړی چې دا د هغه چا په هکله دی چې له پوهي او وسائلو پرته په قرآن کي رغېږي، د هغه چا په هکله نه دی چې په هغه څه کي رغېږي چې آلي علوم^(٥) يې غوښتنه کوي او د پخوانيو عالمانو په اقوالو کي يې نظر کړی وي؛ ځکه دغه ډول شخص په قرآن کي له ځانه نه دی رغېدلی.

١- «تفسير ابن جزى التسهيل لعلوم التنزيل» (١/ ٢٠).

٢ شيخ الاسلام ابن تيميه ويلي: په دې خبره ځان پوهول فرض دي چې پېغمبر صلى الله عليه وسلم خپلو ملگرو ته د قرآن معناوي بيان کړي لکه څرنگه چې يې الفاظ ورته بيان کړي دي: دا چې الله تعالى وايي: {لَتُنَبِّئَنَّ لِلنَّاسِ مَا نَزَّلَ إِلَيْهِمْ} لفظ او معنا دواړو ته شاملېږي. ابو عبد الرحمن السلمي ويلي: هغه خلک چې قرآن يې راته لوستی لکه عثمان بن عفان، عبد الله بن مسعود او نور، هغو مور ته دا بيان کړي چې دوی به کله له پېغمبر صلى الله عليه وسلم څخه لس آيتونه زده کړه، تر هغو به نه تېرېدل تر څو چې به يې هغه علم او عمل هم زده کاوه چې په دغو آيتونه کي دي. دوی وايي: نو مور قرآن ، علم او عمل ټول زده کړل. مقدمة في اصول التفسير ص ١٤ وگوره. مجاهد ټول قرآن عبد الله بن عباس رضي الله ته تېر کړی. مصنف ابن ابي شيبة (٢٩٩٢٠) شميره اثر او مقدمه في اصول التفسير ص ١٤ وگوره.

٣ دا اثر ثابت نه دی؛ لکه څرنگه چې حافظ ابن کثير ويلي: دا حديث غريب منکر (له حقائق خلاف) دی. تفسير القرآن العظيم: أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقي ، ت: ٧٧٤ هـ ، محقق: محمد حسين شمس الدين ، الناشر: دارالكتب العلمية - بيروت، ط: ١٤١٩ هـ: ١ / ١٤ د ابن کثير ليکنه.

٤ دا حديث ضعيف دی (ثبوت نه لري) ترمذي به خپل سنن کي په (٢٩٥٢) شمېره نقل کړی، دا رنگه په فضائل القرآن: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي ، ت: ٣٠٣ هـ ، محقق: د. فاروق حمادة، الناشر: دار إحياء العلوم ، بيروت، ط: ١٣١٤ هـ: ١ / ١٣٥ کي ، په کنز العمال: علاء الدين علي بن حسام الدين الشهير بالمتقي الهندي ت: ٩٧٥ هـ ، محقق: بکري حياتي ، الناشر: مؤسسة الرسالة ، ط: ١٤٠١ هـ کي په (٢٩٥٧) شمېره، په جامع صغير کي او الباني ضعيف بللی دی. ضعيف الجامع الصغير (٥٧٣٤) ، طبراني: ١ / ٥٨ او قرطبي: ١ / ٤٦ وگوره.

٥ آلي علوم هغه دي چې خپله مقصود نه وي بلکي د نورو مقصودي علومو د زدکړي لپاره وسيله وي؛ لکه صرف او نحو او داسي نور.

بايد پوه شي چې تفسیر پوهان څو طبقې دي: لومړی طبقه يې صحابه رضي الله عنهم دي او د دوی له جملې چې په قرآن کې ډېر برغښلي عبد الله بن عباس دی^(۱)، علي بن ابي طالب^(۲) رضي الله عنه به د ابن عباس تفسیر ستاينه او ويل به يې داسې دی لکه غيبي علومو ته چې تر يوې نړۍ پردي گوري^(۳). او ابن عباس به ويل: د قرآن کوم تفسیر چې زما سره شته هغه مې له علي څخه نقل کړی دی^(۴). په دوی پسې عبد الله بن مسعود^(۵)، ابي بن کعب^(۶)، زيد بن ثابت، عبد الله بن عمر بن الخطاب^(۷) او عبد الله بن عمرو بن العاص دی^(۸)، او هر وخت چې له صحابه وو څخه تفسیر راغلی هغه بڼه د منلو وړ تفسیر دی.

۱ دی د امت ستر عالم عبد الله بن عباس دی په ۶۸ هـ کال په طائف کې وفات شوی، رضي الله عنه. اسد الغابة: ۳/۲۹۱
۲ دی راشد خليفه امام علي بن ابي طالب دی رضي الله عنه دی، په ۴۰ هـ کال کې وفات شوی دی. الاستيعاب في معرفة الأصحاب: ۳/۱۰۸۹

۳ د ابن عطيه تفسیر ۱ / ۳۰ د ۱۳۹۸ هـ کال لومړی چاپ وگوره. د نوموړي ستاينه نورو صحابه وو هم کړي ده؛ لکه ابن مسعود رضي الله عنه چې يې په هکافيله ويلي: د قرآن بڼه ترجمان عبد الله بن عباس دی. تفسیر الطبري (جامع البيان عن تأويل آي القرآن: أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، الناشر: دار التربية والتراث: ۱ / ۶۵ او مقدمة في اصول التفسیر لابن تيميه ص: ۶۰ وگوره.

۴ ابن عطيه د امام علي رضي الله عنه په هکله ويلي: د مفسرينو رئيس او په دوی کې تاييد شوی خو علي بن ابي طالب رضي الله عنه دی، په ده پسې بيا عبد الله بن عباس دی او ده خان دي کار ته فارغ کړ او پوره يې کړ. (المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز: أبو محمد عبدالحق بن غالب ابن عطية الأندلسي ت: ۵۴۲ هـ، محقق: عبدالسلام عبدالشافي، الناشر: دارالکتب العلمية بيروت، ط: ۱۴۲۲ هـ: ۱ / ۲۹ وگوره) سيوطي ويلي: له علي رضي الله عنه څخه نقل کړي: قسم په الله چې هر آيت نازل شوی زه پوهېږم چې د څه په هکله نازل شوی، چېرې نازل شوی او پر چا نازل شوی، يقينا زما رب ما ته عقلمن زړه او رښتيني ناطقه ژبه راکړي ده.

۵ دی عزتمن صحابي عبد الله بن مسعود بن غافل بن حبيب بن سمح د ابو عبد الرحمن په نامه يادېږي او ابن ام عبد هم ورته ويل کېدل. په قرآن پوهانو صحابه وو کې له هغو ډېرو پوهانو له جملې و، ده به ويل: قسم په هغه الله چې له ده پرته بل نشته، د الله د کتاب چې کوم آيت نازل شوی، زه پوهېږم چې د چا په هکله نازل شوی. که زه پوهېدلای چې د الله په کتاب تر ما بل داسې پوه څوک شته چې د سورليو په سفر زه ورسېدلای شم زه هررو مرو ورغلی وای. صحيح البخاري (۵۰۰۲) شميره حديث، صحيح مسلم (۲۴۶۲) شمېره او مقدمة في اصول التفسیر ص: ۶۰. ابن مسعود په ۳۲ هـ کال وفات شوی دی. اسد الغابة: ۳/۳۸۱

۶ دی ابي بن کعب بن قيس بن عبيد بن زيد انصاري خزرجي نجاري دی ابو المنذر ورته ويل کېدل. په دويمه عقبه کې د بيعت کوونکو له جملې و، دی د صحابه وو د مشرانو عالمانو څخه و. په ۲۲ هـ کال کې وفات شو رضي الله عنه. سير اعلام النبلاء: ۱ / ۳۸۹ اسد الغابة: ۱ / ۱۶۸ ليکنې وگوره،

۷ دی عبد الله بن عمر بن الخطاب د بني عبدي له قبيلې سره تړاو لرونکی عزتمن صحابي دی. په ۸۴ هـ کال کې وفات شوی. اسد الغابة: ۳/۳۳۶ ليکنه وگوره.

۸ دی عبد الله بن عمرو بن العاص دی، د صحابه وو د عالمانو او فضيلتمنو خلکو له جملې و، ويل شوي چې دی په ۶۳ هـ کال کې وفات شوی دی. اسد الغابة: ۳/۳۴۵ ليکنه وگوره.

دويمه طبقه يې تابعين دي، د دوی له جملې چې په تفسیر کې ښه ږغېدلي، حسن بصري^(۱)، سعيد بن جبیر^(۲)، د عبد الله بن عباس لخوا ازاد شوی مجاهد^(۳) او د عبد الله بن مسعود شاگرد علقه^(۴) دی.

ثم حمل تفسیر القرآن عدول كل خلف، وألف الناس فيه: كالمفضل. وعبد الرزاق. وعبد بن حميد. والبخاري. وعلي بن أبي طلحة. وغيرهم. ثم إن محمدا بن جرير الطبري جمع أقوال المفسرين وأحسن النظر فيها. وممن صنف في التفسیر أشياء: أبو بكر النقاش.

والثعلبي. والماوردي. إلا أن كلامهم يحتاج إلى تنقيح. وقد استدرک الناس على بعضهم. وصنف أبو محمد بن قتيبة في غريب القرآن ومشكله وكثير من علومه وصنف في معاني القرآن جماعة من النحويين: كأبي إسحاق الزجاج، وأبي علي الفارسي، وأبي جعفر النحاس.

وأما أهل المغرب والأندلس فصنف القاضي منذر بن سعيد البلوطي كتابا في غريب القرآن وتفسيره. ثم صنف المقرئ أبو محمد مكي بن أبي طالب كتاب الهداية في تفسير القرآن.

وكتابا في غريب القرآن. وكتابا في ناسخ القرآن ومنسوخه. وكتابا في إعراب القرآن. إلى غير ذلك من تأليفه. فإنها نحو ثمانين تأليفا: أكثرها في علوم القرآن والقراءات والتفسير وغير ذلك. وأما أبو عمرو الداني فتأليفه تنيف على مائة وعشرين. إلا أن أكثرها في القرآن. ولم يؤلف في التفسير إلا قليلا. وأما أبو العباس المهدي فمتقن التأليف. حسن الترتيب. جامع لفنون علوم القرآن: ثم جاء القاضيان أبو بكر بن العربي وأبو محمد عبد الحق بن عطية. فأبدع كل واحد وأجمل. واحتفل وأكمل. فأما ابن العربي فصنف كتاب «أنوار الفجر» في غاية الاحتفال والجمع لعلوم القرآن: فلما تلف تلافاه بكتاب «قانون التأويل» إلا أنه اخترمته المنية قبل تخلصه وتلخيصه. وألف في سائر علوم القرآن تأليف مفيدة وأما ابن عطية فكتابه في التفسير أحسن التأليف وأعدلها. فإنه اطلع على تأليف من كان قبله فهذبها ولخصها. وهو مع ذلك حسن العبارة. مسدد النظر، محافظ على السنة. ثم ختم علم القرآن «بالأندلس وسائر المغرب بشيخنا الأستاذ أبو جعفر بن الزبير. فلقد قطع عمره في

۱ دی ابو سعيد حسن بن ابی الحسن بصري د انصارو لخوا آزاد شوی ملگری دی او دی د علم او عمل په لحاظ لمشرانو غوره تابعینو څخه دی. سیر اعلام النبلاء: ۵۶۳/۴

۲ دی سعيد بن جبیر بن هشام اسدي دی کنيه نوم ابو عبد الله دی، له عبد الله ابن عباس څخه يې علم زده کړی او په علم، فضيلت، صد او عبادت کې له مشرانو تابعينو څخه او په دوی کې په قرآن ښه پوه و. په ۹۵ هـ کال کې وفات شو. ژوندلیک يې په حلیة الأولیاء و طبقات الأصفیاء: أبونعیم أحمد بن عبدالله الأصفهانی، ت: ۴۳۰ هـ، الناشر: مطبعة السعادة مصر، ط: ۱۳۹۴ هـ: ۲۷۲ / ۴ او طبقات القراء: ۱ / ۳۰ کې وگوره.

۳ دی مجاهد بن جبر ابو الحجاج قرشي مخزومی د سائب بن ابی سائب لخوا آزاد شوی ملگری دی، نوموړی د عبد الله بن عباس له ملگرو (شاگردانو) څخه و، سیر اعلام النبلاء: ۴۹۹ / ۴، مجاهد وايي: ما قرآن دري ځلي پر ابن عباس رضي الله له اوله تر آخره ختم کړی په داسې حال کې چې له هر آيت سره به مي دراوه او د هغه په اړه به مي پوښتنه تری کوله. دا روايت ابن ابی شيبه په المصنف کې په (۳۰۲۷۸) شمېره نقل کړی، مقدمة في اصول التفسير لشيخ الاسلام ابن تيمية ص ۶۴. مصنف (ابن جزی) چې مجاهد د عبد الله بن عباس مولى بللی که يې مقصد دا وي چې شاگرد او مرستندوی يې دی، دا صحيح خبره ده او که يې مقصد دا وي چې دی يې آزاد شوی مریې دی، نو دا نه ده صحيح لکه څرنگه چې دا خبره تېره شوه. مجاهد په ۱۰۳ هـ کال وفات شو.

۴ دی علقمه بن قيس بن عبد الله بن مالك ابو شبل نخعي کوفي دی، د عبد الله بن مسعود له مشرانو ملگرو (شاگردانو) او عالمانو څخه يې و. په ۶۱ هـ کال کې وفات شوی او ۶۲ هم ويل شوي دي. سیر اعلام النبلاء: ۵۳/۴ .

خدمة القرآن وآتاه الله بسطة في علمه. وقوة في فهمه. وله فيه تحقيق. ونظر دقيق. ومما بأيدنا من تأليف أهل المشرق تفسير أبو القاسم [محمود بن عمر] الزمخشري فمسدد النظر بارع في الإعراب متقن في علم البيان. إلا أنه ملأ كتابه من مذهب المعتزلة وشرهم. وحمل آيات القرآن على طريقته. فتكدر صفوه. وتمرر حلوه. فخذ منه ما صفا ودع ما كدر. وأما القرني فكتابه مختصر. وفيه من التصوف نكت بدیعة. وأما ابن الخطيب فتضمن كتابه ما في كتاب الزمخشري وزاد عليه إشباعاً في قواعد علم الكلام. ونمقه بترتيب المسائل. وتدقيق النظر في بعض المواضع. وهو على الجملة كتاب كبير الحجم. ربما يحتاج إلى تلخيص، والله ينفع الجميع بخدمة كتابه. ويجزيهم أفضل ثوابه»^(١).

په دوی پسي عكرمة^(٢)، قتادة^(٣)، سدي^(٤)، ضحاک بن مزاحم^(٥)، أبو صالح^(٦) او أبو العالیه^(٧) دی.

بیا د هري وروستی طبقې دیندارو درنو خلکو د تفسیر علم را اخیستی^(٨) خلکو تألیفات په کې ترسره کړي؛ مفضل^(٩)، عبد الرزاق^(١٠)، عبد بن حمید^(١١)، امام بخاري^(١٢)، علي بن

۱ - «تفسیر ابن جزی التسهیل لعلوم التنزیل» (۱ / ۲۱)

۲ دی عكرمة بن عبد الله بربري مدني دی د الله عبد الله بن عباس رضي الله عنه لخوا آزاد شوی ملگری و. ابن عباس به د ده په ښوونه کې ډېر زیار ایستی تر دی چې وروستی هدف ته ورسېدی. په ۱۰۷ هـ کې وفات شوی، سیر اعلام النبلاء: ۴۴۹/۴.

۳ دی قتاده بن دعامة سدوسي له مور ه روند پیدا شوی ابو الخطاب عربي الاصل دی، په بصره کې اوسېدی، د تابعینو له عالمانو څخه یو دی. په ۱۱۷ هـ کال کې وفات شوی دی. سیر اعلام النبلاء: ۲۶۹/۵.

۴ سدي اسماعيل بن عبد الرحمن بن ابي كريمه سدي د قریشو لخوا آزاد شوی ملگری ابو محمد کوفي دی، نوموړی د پېښو د او خلکو د تاریخ په اړه مخکښ پوه و. په ۱۲۸ هـ کال کې وفات شو. سیر اعلام النبلاء: ۲۶۴/۵.

۵ ضحاک بن مزاحم هلالی د هغوی لخوا آزاد شوی ملگری خراسانی دی، کښه نوم ابو القاسم دی، په تفسیر کې مشهور شوی، په ۱۰۵ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۵۹۸/۴.

۶ دی ذکوان ابو صالح سمان دی، له عائشي، ابو درداء او ابوهريره رضي الله عنهم څخه روایتونه کړي او له ده څخه اعمش یو زر حدیثونه اورېدلي دي. سیر اعلام النبلاء: ۳۶/۵.

۷ ابو العالیه زیاد او داسي هم ویل شوي چې رُفیع بن مهران ریاحي دی د جاهلیت دوره یي هم لیدلي ده، د پیغمبر صلی الله علیه وسلم له وفات څخه دوه کاله وروسته یې اسلام قبول کړی دی، دی له ثقه تابعینو څخه و. د شیرو کتابونو لیکوالانو پر ده اتفاق کړی دی.

۸ هغه حدیث ته اشاره کوي چې وايي: (يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين او تأويل الجاهلين). (التمهيد لابن عبد البر: ۱ / ۵۹ و مجمع الزوائد: ۶۰۱ و كنز العمال (۲۸۹۱۸) شمېره حدیث. ځينو اهل علمو دغه حدیث پر ځينو روایانو نیوکه کړې او ځينو بیا دغه حدیث حسن بللی دی. د متن ترجمه یې داسي ده: د هري وروستی طبقې دینداره درانه خلک دغه علم اخلی، د افراتیانو تحریف، د باطلپالو ناحقه دعوی او ناپوهانو ناسم تعبیرونه ورڅخه لرې کوي.

۹ مفضل بن مهلهل سعدي ابو عبد الرحمن کوفي په ۱۶۷ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۴۰۰/۷.

۱۰ عبد الرزاق بن همام بن نافع حميري ابوبکر صنعاني له مشهورو حافظانو امامانو څخه یو دی، په ۲۱۱ هـ هجري کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۵۶۳/۹.

۱۱ عبد بن حمید بن نصر کشي حافظ ابو محمد د مسند او تفسیر لیکوال دی، په ۲۴۶ هـ کال کې وفات شوی دی.

۱۲ دی محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بخاري جعفي دی، هغه مشهور امام د الجامع الصحيح کتاب لیکوال دی، په ۲۵۶ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۳۹۱/۱۲، الجرح والتعديل: عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس الرازي، ناشر: مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد - الهند، ط: ۱۲۷۱ هـ.

أبي طلحة^(۱) او نور ، بيا محمد بن جرير طبري^(۲) د مفسرينو اقوال راجمع كړل او بڼه نظر يې په كې وكړ . د هغو خلكو له جملې چې څه شيان يې په تفسير كې تصنيف كړي ابوبكر نقاش^(۳)، ثعلبي^(۴) او ماوردي^(۵) دي، ليكن د دوی خبري صافولو (څېړني) ته اړتيا لري او خلكو يې پر ځينو نيوكي كړي دي.

ابو محمد بن قتيبه^(۶) د قرآن د غريبو او مشكلو الفاظو^(۷) او د ډېرو علومو په اړه ليكني كړي.

د قرآن د معناوو په اړه د نحويانو يوې ډلې ليكني كړي؛ ابو إسحاق زجاج^(۸)، أبو علي الفارسي^(۹) وأبو جعفر نحاس^(۱۰).

د لوبديخ او اندلس د مسلمانانو له جملې قاضي منذر بن سعيد بلوطي^(۱۱) د قرآن د غريبو الفاظو او تفسير په اړه كتاب ليكلي دي. مقرئ ابو محمد مكي بن ابې طالب^(۱۲) د الهداية في تفسير القرآن په نوم يو كتاب ، په غريب القرآن كې يو كتاب، د قرآن په ناسخ او منسوخ كې يو كتاب ، په اعراب القرآن كې بل كتاب ليكلي او داسې نور تاليفات يې؛ ځكه چې هغه شاوخوا اتيا تاليفات كېږي چې اكثره يې په علوم القرآن، قراءاتو ، تفسير او دي ته ورته نورو موضوعاتو كې دي.

۱ دی علي بن ابې طلحة دی، تفسير يې له ابن عباس رضي الله څخه نقل كړی او له ده څخه معاويه بن صالح روايت كړی. الطبقات الكبرى: ۳۱۷/۷ وگوره.

دلته د علي بن ابې طلحة نوم رارول يو څه له تاريخي تسلسل څخه لري ده؛ ځكه نوموړی تابعي دی او دلته اوس بحث د درېيمې پېړۍ د ليكوالانو روان دی.

۲ محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب امام ابو جعفر طبري ابو تفسير = د تفسيرونو پلار دی. په ۳۱۰ هـ كال كې وفات شوی دی. سير اعلام النبلاء: ۲۶۷/۱۴ .

۳ دی محمد بن حسن بن محمد بن زياد بن هارون موصلي په قراءاتو او تفسير كې د عراقيانو امام دی. په ۳۵۱ هـ كال كې وفات شو.

۴ ثعلبي احمد بن محمد بن ابراهيم ابو اسحاق نيشاپوري دی، نوموړی په عربيت كې ستر لوړپوړی ستر امام و. په ۴۲۷ هـ كال كې وفات شوی.

۵ ماوردي علي بن محمد بن حبيب قاضي ابو الحسن ماوردي بصري شافعي دی سير اعلام النبلاء: ۶۴/۱۸ ، طبقات الفقهاء: أبو إسحاق إراهيم بن علي الشيرازي، ت: ۴۷۶ هـ ، محقق: إحسان عباس ، ناشر: دار الرائد العربي بيروت- لبنان ، ط: ۱۴۳۱ هـ . د ده له تصنيفاتو څخه دي: الحاوي في الفقه، تفسير القرآن ، الأحكام السلطانية او نور . په ۴۵۰ هـ كال كې وفات شوی دی.

۶ دی عبد الله بن مسلم بن قتيبه دينوري ابو محمد د ادب له امامانو څخه دی. له ډېر تصنيفه ليكوالانو څخه دی، د كتابونو له جملې دي: مشكل القرآن، تأويل مختلف الحديث، المشتبه من الحديث والقرآن او داسې نور. په ۲۷۶ هـ كال كې وفات شوی . طبقات الفقهاء: ۱۳۱

۷ غريب القرآن هغه الألفاظ وي چې د لغت په لحاظ يې عام خلك په معنا نه پوهېږي او ورسره نابنده وي لكه په سورة النجم: ۲۲ كې د (ضيزى) لفظ. مشكل بيا هغه وي چې په تفسير او تطبيق كې يې سختي وي لكه د هاروت او ماروت قصه چې جعلي رواياتو سخته كړي ده. تأويل مشكل القرآن (ص: ۴) وگوره .

۸ دی ابراهيم بن سري بن سهل ابو اسحاق زجاج دی، ده معاني القرآن او نور كتابونه ليكلي دي. په ۳۱۱ هـ كال كې وفات شوی دی.

۹ دی حسن بن احمد بن عبد الغفار ابو علي فارسي مشهور نحووي او د (الحجة في القراءات) ليكوال دی. په ۳۷۷ هـ كال كې وفات شوی دی. سير اعلام النبلاء: ۳۷۹/۱۶

۱۰ دی احمد بن محمد بن اسماعيل مرادي مصري ابو جعفر نحاس تفسيرپوه اديب دی. په ۳۳۷ هـ كال كې وفات شوی دی. سير اعلام النبلاء: ۲۶۸/۱۵

۱۱ دی منذر بن سعيد بلوطي ابو الحكم اندلسي فقيه حديثپوه امام، ژبور خطيب و، نوموړی حاضر جواب په چمتو خبرو لرلو كې غښتلی و. دی د قرآن په احكامو كې په لوړه سويه تاليفات لري. د قضاء وظيفه يې په داسې حال كې په غاړه واخيسته چې عمر يې ۹۰ كاله و. په ۳۵۵ هـ كال كې وفات شو. سير اعلام النبلاء: ۱۷۳/۱۶ .

۱۲ مكي بن ابې طالب ابو محمد مكي حموش بن محمد بن مختار قيسي نحووي مقرئ دی. په ۴۳۷ هـ كال كې وفات شوی.

او د ابو عمر داني^(۱) تالیفات خو تر یو سل او شلو هم اوړي لیکن اکثره یې د قرآن په اړه دي او د تفسیر په اړه له لږ څه پرته نه دي لیکلي. ابو العباس مهدوي^(۲) خو نو په تالیفاتو کې تکرره، بڼه ترتیب و الا د قرآن د علومو د هر فن جامع دی.

بیا د قاضي ابوبکر بن العربي^(۳) او قاضي ابو محمد عبد الحق بن عطیه^(۴) راغلي، نو هر یوه نوبتونو، بنایستونه وکړه، تشه یې ډکه او بشپړتیا یې رامنځ ته کړه. ابن العربي د (أنوار الفجر) په نامه کتاب ولیکي چې د علوم قرآن په اړه ډېر جامع او بشپړ کتاب دی. چې کله دغه کتاب تلف شو، د هغه ځای د (قانون التأویل) په نوم په بل کتاب ډک کړ، لیکن د دې کتاب تر خلاصه کولو او بیا ځلي سمون مخکې یې مرگ ورباندي حمله کړې ده. نوموړي د قرآن په نورو علومو کې هم ګټور تالیفات لیکلي دي.

د ابن عطیه کتاب د تفسیر په علم کې تر ټولو بڼه او ډېر معتدل کتاب دی؛ ځکه نوموړی تر ده مخکې خلکو تالیفات مطالعه کړي، بیا یې تهذیب او را لنډ کړي؛ د دې تر څنګ نوموړی د بڼه عبارت او سم نظر خاوند او نبوي تگلاري پابند هم دی، بله ځانګړني دا هم ده چې د قرآن علم یې زموږ پر شیخ ابو جعفر بن زبیر^(۵) ختم کړی چې په اندلس او ټول لوېدیځ کې استاد دی. نو ده خپل عمر د قرآن په خدمت کې پای ته ورساوه، الله تعالی یې په علم کې پراختیا او په پوهنه کې قوت په برخه کړی او دی په دې کې څېړنه او دقیق نظر لري.

۱ دی عثمان بن سعید بن عثمان داني أموي مام علامه حافظ د قراءت د استادانو استاد، د قرآن په علومو کې د ډېرو تالیفات څښتن دی. په: ۴۴۴ هـ کال کې وفات شوی. ۷۷/۱۸ معرفة فقهاء الکبار ۳۲۵/۱.

۲ دی ابو العباس احمد بن عمر مهدوي تميمي دی، په افریقا کې د لویو مفسرینو او د قراءاتو له امامانو څخه یو دی، خو له دې سره یې بشپړه ترجمه نه ده په برخه شوې، په هغه مهله سیمه کې لوی شوی چې نسبت ورته شوی (مهديه به افریقا کې د یوې سیمې نوم دی)، د ده اساسي جوړښت هم د همغې سیمې پر علماوو وړاندې شوی دی. د ده مشهور شیخ علي قابسي دی چې په ۴۰۳ هـ کې وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ۲۰۱/۱۴ لکه څرنگه چې د خپل د مورني نیکه مهدي بن ابراهيم او نورو هم شاګرد پاته، اندلس ته یې تر خپلي علمي پوختیا وروسته هجرت وکړ. دی په قراءاتو او تفسیر کې ډېر تالیفات لري. په تفسیر کې یې د کتابونو له جملې دي: (التفصیل الجامع لعلوم التنزيل) دا یې مختصر کړی په (التحصیل لفوائد التفصیل) کتاب کې چې په څلورو ټوکونو کې دی. له کتابونو څخه یې په قراءاتونو کې دی: (بیان السبب الموجب لاختلاف القراءات وهجاء مصاحف الأمصار) دی د (نظم الطاءات في القرآن) نظم اود هغه شرح هم لري. مهدوي هغه څوک دی چې امام شاطبي په باب الاستعاذه کې په دې وینا کې ذکر کړی:

وَإِخْفَاؤُهُ فَصَلَّ أَبَاهُ وَغَائِنَا... وَكَمْ مِنْ قَتَى كَالْمَهْدُوِي فِيهِ أَعْمَلًا.

يعني اعدو بالله په پته ويل يوه بېله لاره ده چې زموږ پوهانو نه ده منلې او د مهدوي په څېر ډېرو ځوانانو یې په پټ ويلو کې خپل فکر په کار اچولی دی. لکه څرنگه چې داغه خبر داودي په طبقات المفسرين: ۱ / ۵۶ کې ذکر کړې ده او په الوافي على الشاطبييه ص: ۳۳ کې هم راغلي ده. د ده له شاګردانو څخه ابو اسحاق ابراهيم بن محمد ازدي، ابو عبد الله محمد بن عيسى بن فرج طليبي او نور دي. دی په ۴۴۰ هـ کال شاوخوا کې وفات شوی؛ لکه څرنگه چې دا خبره زرکلي به الأعلام کې ذکر کړې ده. ذهبي ويلي: له څلور سوه او دېرش وروسته وفات شوی. الأعلام: ۱ / ۱۸۴، غاية النهاية في طبقات القراء: ۱ / ۹۲، طبقات المفسرين للداودي: ۱ / ۵۶ او التفسير واتجاهاته بافريقية د دکتوره وسيله بلعيد، ص ۱۴۹ - ۳۲۱.

۳ د ژوندلیک بیان یې مخکې تېر شوی دی.

۴ ابن عطیه امام قاضي حافظ تجويد پوه ابو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن غالب بن تمام بن عطیه محاربي اندلسي غرناطي د (المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز: عبدالحق بن غالب بن عبدالحمن ابن عطية الأندلسي، ت: ۵۴۲ هـ، محقق: عبدالسلام عبدالشافي محمد، ناشر: بارالکتب العلمية بيروت، ط: ۱۴۲۲ هـ. کتاب لیکوال، په ۴۸۱ هـ کال کې زېږېدلی او په ۵۴۶ هـ کې وفات شوی او داسې هم ويل شوي چې په ۵۴۱ هـ کې وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ۱۹.

۵ دی احمد بن ابراهيم بن زبیر بن محمد بن زبیر بن عاصم امام علامه مقرئ محدث حافظ د اندلس عالم د کټور تصنيفاتو لیکوال او د ابن جزوي له مشرانو شيخانو څخه دی. د ژوندلیک بیان یې د ابن جزوي د استادانو به بیان کې تېر شوی دی.

د ختیځوالو له تألیفاتو څخه زموږ په لاس کې د ابو القاسم محمود بن عمر زمخشری^(۱)، د ابو الفضل الغزنوي^(۲) او د ابو الفضل ابن الخطیب تفسیر دی. زمخشری خو په نحو کې لوړپوړی د ښه سم نظر خاوند او په علم بیان کې پوخ دی لیکن خپل کتاب یې د معتزلیانو له مذهب ډک کړی، د دوی ملاتړ یې کړی او د قرآن آیتونه یې د دوی پر طریقې وړ اړولي، صاف والی یې وړ خر او خوږوالی یې وړ تریخ کړی؛ نو صاف یې را اخله او خر یې پرېږده.

د غزنوي کتاب مختصر دی او په هغه کې د تصوف ناآشنا نکتې شته. د ابن الخطیب^(۳) کتاب کې هغه څه ځای پر ځای شوي چې د زمخشری په کتاب کې دي، د علم کلام په قواعدو کې پراخ بحثونه هم پر دې اضافه کړي او د مسألو په ترتیب او په ځینو موضوعاتو کې یې د نظر په تدقیق بنایسته کړی هم دی. په مجموع کې د یاد کتاب حجم زیات دی په ډېر احتمال اختصار ته اړتیا لري. الله تعالی دې د خپل کتاب په خدمت ټولو ته گټه ورسوي او تر ټولو غوره ثوابونه دې وړ په برخه کړي. په دې خبره ځان پوهول په کار دي چې سلف صالحین په دې اړه پر دوو ډلو وپشل شوي دي:

ځینو یې قرآن تفسیر کړی او په معنا کې یې غږیدلی دي او اکثریت همدا دي^(۴). ځینو یې بیا د احتیاط په وجه په قرآن کریم کې له غږیدلو څخه توقف کړی؛ ځکه په دې اړه سختي راغلي ده؛ عائشې رضي الله عنه ویلي: رسول الله صلی الله علیه وسلم به د قرآن آیتونه نه تفسیروول مگر وروسته له هغه چې جبریل به هغه وړ زده کړل^(۵).

۱ دی محمود بن عمر بن محمد خوارزمي زمخشری دی نحوي لغتپوه متکلف مفسر دی چې د جار الله (دالله گاونډي) لقب ورکول شوی؛ ځکه دی یو څه وخت په مکه کې د بیت الله سره نژدې یې څه وخت استوگنه درلوده. د ده له تألیفاتو څخه کشف او نور کتابونه هم دي. دی په ۵۳۸ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۱۵۱/۲۰.

۲ غزنوي غزنه ته نسبت شوی چې په افغانستان کې یو ښار دی. دې سیمې ته تر یوه مفسر ډېر کسان نسبت شوي. دلته د مؤلف دا وینا: (په هغه کې د تصوف ناآشنا نکتې شته) مور دې گمان ته راوړي چې دی ابو بکر بن احمد بن اسماعیل بن عیسی غزنوي دی. دی چې په ۵۲۰ هـ کې وفات شوی. طبقات المفسرین للداودي: ۱ / ۳۱ لیکن هغه څه چې ابن جزی له غزنوي څخه نقل کړي ټول د لغت له ډگر سره تړاو لري، نو احتمال لري چې ابو علي عالي بن ابراهیم بن اسماعیل دي وي چې د تاج شریعت لقب ورکول شوی او د ۵۸۲ کال په شاوخوا کې وفات شوی. دا ټول دکتور زبیري په خپل کتاب (ابن جزی ومنهج في التفسیر ۱ / ۲۹۱ - ۲۹۲) کې ذکر کړي.

۳ ابن الخطیب فخر الدین ابو عبد الله محمد بن عمر رازي دی چې په ابن خطیب مشهور دی. تفسیر یې چې د تفسیر او مفاتیح الغیب په نامه یادېږي په اته ټوکه کې چاپ شوی. نوموړی په ۶۰۶ هـ کې وفات شوی. کشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون: مصطفى عبدالله المعروف بجاجي خليفة، محقق: کمال الدین إحسان، الناشر: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي، ط: ۱۴۱۲هـ: ۱ / ۲۳۱.

د یادوني وړ ده چې امام رازي د افغانستان په لوېدیځ ولایت هرات کې دفن دی. تفسیر اوس چې له تحقیق او تخریج سره چاپ شوی ۳۲ ټوکه کېږي.

۴ شیخ الاسلام ابن تیمیه ویلي: په دې خبره ځان پوهول فرض دي چې پیغمبر صلی الله علیه وسلم خپلو ملگرو ته د قرآن معناوي بیان کړي لکه څرنګه چې یې الفاظ ورته بیان کړي دي: دا چې الله تعالی وايي: {لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ مَا نَزَّلَ إِلَيْهِمْ} لفظ او معنا دواړو ته شاملېږي. ابو عبد الرحمن السلمي ویلي: هغه خلک چې قرآن یې راته لوستی لکه عثمان بن عفان، عبد الله بن مسعود او نور، هغو مور ته دا بیان کړي چې دوی به کله له پیغمبر صلی الله علیه وسلم څخه لس آیتونه زده کړه، تر هغو به نه تېرېدل تر څو چې به یې هغه علم او عمل هم زده کاوه چې په دغو آیتونه کې دي. دوی وايي: نو مور قرآن، علم او عمل ټول زده کړل. مقدمة في اصول التفسیر ص: ۱۴ وگوره. مجاهد ټول قرآن عبد الله بن عباس رضي الله ته تېر کړی. مصنف ابن ابی شیبه (۲۹۹۲۰) شمیره اثر او مقدمه في اصول التفسیر ص: ۱۶ وگوره.

۵ دا اثر ثابت نه دی؛ لکه څرنګه چې حافظ ابن کثیر ویلي: دا حدیث غریب منکر (له حقائق خلاف) دی. تفسیر القرآن العظيم: أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقي، ت: ۷۷۴هـ، محقق: محمد حسين شمس الدين، الناشر: دارالکتب العلمية - بيروت، ط: ۱۴۱۹هـ: ۱ / ۱۴ د ابن کثیر لیکنه.

او پیغمبر صلی الله علیه وسلم ویلي: که څوک په قرآن کې په خپله رایه وړ غېږی او حق ته هم ورسېدی بس هغه هم تېروتی دی^(۱). تفسیر پوهانو د عائشې رضي الله عنها په حدیث کې تاویل کړی چې دا د قرآن هغه برخه بڼیې چې له غیبو سره تړاو لري کوم چې د الله د خوا له ورکول شویو معلوماتو پرته نه شي معلومېدلای. دویم حدیث یې داسې تاویل کړی چې دا د هغه چا په هکله دی چې له پوهې او وسائلو پرته په قرآن کې ږغېږي، د هغه چا په هکله نه دی چې په هغه څه کې ږغېږي چې آلي علوم^(۲) یې غوښتنه کوي او د پخوانیو عالمانو په اقوالو کې یې نظر کړی وي؛ ځکه دغه ډول شخص په قرآن کې له ځانه نه دی ږغېدلی .

باید پوه شي چې تفسیر پوهان څو طبقې دي: لومړی طبقه یې صحابه رضي الله عنهم دي او د دوی له جملې چې په قرآن کې ډېر ږغېدلی عبد الله بن عباس دی^(۳)، علي بن ابي طالب^(۴) رضي الله عنه به د ابن عباس تفسیر ستایه او ویل به یې داسې دی لکه غیبي علومو ته چې تر یوې نړۍ پر دې گوري^(۵). او ابن عباس به ویل: د قرآن کوم تفسیر چې زما سره شته هغه مې له علي څخه نقل کړی دی^(۶). په دوی پسې عبد الله بن مسعود^(۷)، ابي بن

۱ دا حدیث ضعیف دی (ثبوت نه لري) ترمذي به خپل سنن کې په (۲۹۵۲) شمېره نقل کړی، دا رنگه په فضائل القرآن: أبو عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي، ت: ۳۰۳ هـ، محقق: د. فاروق حمادة، الناشر: دار إحياء العلوم، بيروت، ط: ۱۳۱۴ هـ: ۱ / ۱۳۵ کی، په کنز العمال: علاء الدين علي بن حسام الدين الشهير بالمتقي الهندي ت: ۹۷۵ هـ، محقق: بکري حياتي، الناشر: مؤسسة الرسالة، ط: ۱۴۰۱ هـ کی په (۲۹۵۷) شمېره، په جامع صغير کې او الباني ضعیف بللی دی. ضعیف الجامع الصغير (۵۷۳۶)، طبراني: ۵۸/۱ او قرطبي: ۶۶/۱ وگوره.

۲ آلي علوم هغه دي چې خپله مقصود نه وي بلکې د نورو مقصودي علومو د زدکړي لپاره وسيله وي؛ لکه صرف او نحو او داسې نور.

۳ دی د امت ستر عالم عبد الله بن عباس دی په ۶۸ هـ کال په طائف کې وفات شوی، رضي الله عنه. اسدالغابة: ۲۹۱/۳
۴ دی راشد خليفه امام علي بن ابي طالب دی رضي الله عنه دی، په ۴۰ هـ کال کې وفات شوی دی. الاستيعاب في معرفة الأصحاب: ۱۰۸۹/۳

۵ د ابن عطيه تفسیر ۱ / ۳۰ د ۱۳۹۸ هـ کال لومړی چاپ وگوره. د نوموړي ستاینه نورو صحابه وو هم کړې ده؛ لکه ابن مسعود رضي الله عنه چې یې په هکافيله ویلي: د قرآن ښه ترجمان عبد الله بن عباس دی. تفسیر الطبري (جامع البيان عن تأویل آي القرآن: أبو جعفر محمد بن جریر الطبري، الناشر: دار التریبة والتراث: ۱ / ۶۵ او مقدمة في اصول التفسیر لابن تیمیه ص: ۶۰ وگوره.

۶ ابن عطيه د امام علي رضي الله عنه په هکله ویلي: د مفسرینو رئیس او په دوی کې تأیید شوی خو علي بن ابي طالب رضي الله عنه دی، په ده پسې بیا عبد الله بن عباس دی او ده ځان دي کار ته فارغ کړ او پوره یې کړ. (المحرر الوجيز في تفسیر الکتاب العزيز: أبو محمد عبدالحق بن غالب ابن عطية الأندلسي ت: ۵۴۲ هـ، محقق: عبدالسلام عبدالشافي، الناشر: دارالکتب العلمیة بیروت، ط: ۱۴۲۲ هـ: ۱ / ۲۹ وگوره) سیوطي ویلي: له علي رضي الله عنه څخه نقل کړي: قسم په الله چې هر آیت نازل شوی زه پوهېږم چې د څه په هکله نازل شوی، چېرې نازل شوی او پر چا نازل شوی، یقینا زما رب ما ته عقلمن زره او رښتیني ناطقه ژبه راکړي ده.

۷ دی عزتمن صحابي عبد الله بن مسعود بن غافل بن حبيب بن سمح د ابو عبد الرحمن په نامه یادېږي او ابن ام عبد هم ورته ویل کېدل. په قرآن پوهانو صحابه وو کې له هغو ډېرو پوهانو له جملې و، ده به ویل: قسم په هغه الله چې له ده پرته بل نشته، د الله د کتاب چې کوم آیت نازل شوی، زه پوهېږم چې د چا په هکله نازل شوی. که زه پوهېدلای چې د الله په کتاب تر ما بل داسې پوه څوک شته چې د سورلیو په سفر زه ورسېدلای شم زه هررو مرو ورغلی وای. صحیح البخاري (۵۰۰۲) شمیره حدیث، صحیح مسلم (۲۴۶۲) شمېره او مقدمة في اصول التفسیر ص: ۶۰. ابن مسعود په ۳۲ هـ کال وفات شوی دی. اسدالغابة: ۳۸۱/۳

کعب^(۱)، زید بن ثابت، عبد الله بن عمر بن الخطاب^(۲) او عبد الله بن عمرو بن العاص دی^(۳). او هر وخت چي له صحابه وو څخه تفسیر راغلی هغه ښه د منلو وړ تفسیر دی. دویمه طبقه يي تابعین دي، د دوی له جملې چي په تفسیر کي ښه برغډلي، حسن بصري^(۴)، سعید بن جبیر^(۵)، د عبد الله بن عباس لخوا آزاد شوی مجاهد^(۶) او د عبد الله بن مسعود شاگرد علقه^(۷) دی. په دوی پسي عکرمة^(۸)، قتادة^(۹)، سدي^(۱۰)، ضحاک بن مزاحم^(۱۱)، أبو صالح^(۱۲) او العالیه^(۱۳) دی.

- ۱ دی ابي بن کعب بن قيس بن عبید بن زید انصاري خزرجي نجاري دی ابو المنذر ورته ویل کېدل. په دویمه عقبه کي د بیعت کوونکو له جملې و، دی د صحابه وو د مشرانو عالمانو څخه و. په ۲۲ هـ کال کي وفات شو رضي الله عنه. سير اعلام النبلاء: ۱ / ۳۸۹ اسد الغایة: ۱ / ۱۶۸ لیکنه وگوره.
- ۲ دی عبد الله بن عمر بن الخطاب د بني عبدي له قبيلې سره تړاو لرونکی عزتمن صحابي دی. په ۸۴ هـ کال کي وفات شوی. اسد الغایة: ۳ / ۳۳۶ لیکنه وگوره.
- ۳ دی عبد الله بن عمرو بن العاص دی، د صحابه وو د عالمانو او فضیلتمنو خلکو له جملې و، ویل شوي چي دی په ۶۳ هـ کال کي وفات شوی دی. اسد الغایة: ۳ / ۳۴۵ لیکنه وگوره.
- ۴ دی ابو سعید حسن بن ابي الحسن بصري د انصارو لخوا آزاد شوی ملگری دی او دی د علم او عمل په لحاظ لمشرانو غوره تابعینو څخه دی. سير اعلام النبلاء: ۴ / ۵۶۳
- ۵ دی سعید بن جبیر بن هشام اسدي دی کنیه نوم ابو عبد الله دی، له عبد الله ابن عباس څخه يي علم زده کړی او په علم، فضیلت، صد او عبادت کي له مشرانو تابعینو څخه او په دوی کي په قرآن ښه پوه و. په ۹۵ هـ کال کي وفات شو. ژوندلیک يي په حلیة الأولیاء و طبقات الأصفیاء: أبونعیم أحمد بن عبدالله الأصفهاني، ت: ۴۳۰ هـ، الناشر: مطبعة السعادة مصر، ط: ۱۳۹۴ هـ: ۴ / ۲۷۲ او طبقات القراء: ۱ / ۳۰ کي وگوره.
- ۶ دی مجاهد بن جبر ابو الحجاج قرشي مخزومی د سائب بن ابي سائب لخوا آزاد شوی ملگری دی، نوموړی د عبد الله بن عباس له ملگرو (شاگردانو) څخه و، سير اعلام النبلاء: ۴ / ۴۹۹، مجاهد وايي: ما قرآن دري ځلي پر ابن عباس رضي الله له اوله تر آخره ختم کړی په داسي حال کي چي له هر آیت سره به مي دراوه او د هغه په اړه به مي پوښتنه تړي کوله. دا روایت ابن ابي شيبه په المصنف کي په (۳۰۲۷۸) شمېره نقل کړی، مقدمة في اصول التفسیر لشيخ الاسلام ابن تيمیه ص ۶۴. مصنف (ابن جزی) چي مجاهد د عبد الله بن عباس مولى بللی که يي مقصد دا وي چي شاگرد او مرستندوی يي دی، دا صحیح خبره ده او که يي مقصد دا وي چي دی يي آزاد شوی مریی دی، نو دا نه ده صحیح لکه څرنگه چي دا خبره تېره شوه. مجاهد په ۱۰۳ هـ کال وفات شو.
- ۷ دی علقمه بن قيس بن عبد الله بن مالک ابو شبل نخعي کوفي دی، د عبد الله بن مسعود له مشرانو ملگرو (شاگردانو) او عالمانو څخه يي و. په ۶۱ هـ کال کي وفات شوی او ۶۲ هم ویل شوي دي. سير اعلام النبلاء: ۴ / ۵۳.
- ۸ دی عکرمة بن عبد الله بربري مدني دی د الله عبد الله بن عباس رضي الله عنه لخوا آزاد شوی ملگری و. ابن عباس به دده په ښوونه کي ډېر زیار ایستی تر دي چي وروستي هدف ته ورسېدی. په ۱۰۷ هـ کي وفات شوی، سير اعلام النبلاء: ۴ / ۴۴۹.
- ۹ دی قتاده بن دعامة سدوسي له موره روند پیدا شوی ابو الخطاب عربي الاصل دی، په بصره کي اوسېدی، د تابعینو له عالمانو څخه يو دی. په ۱۱۷ هـ کال کي وفات شوی دی. سير اعلام النبلاء: ۵ / ۲۶۹.
- ۱۰ سدي اسماعيل بن عبد الرحمن بن ابي کریمه سدی د قریشو لخوا آزاد شوی ملگری ابو محمد کوفي دی، نوموړی د پېښو د او خلکو د تاریخ په اړه مخکښ پوه و. په ۱۲۸ هـ کال کي وفات شو. سير اعلام النبلاء: ۵ / ۲۶۴
- ۱۱ ضحاک بن مزاحم هلالی د هغوی لخوا آزاد شوی ملگری خراسانی دی، کنیه نوم ابو القاسم دی، په تفسیر کي مشهور شوی، په ۱۰۵ هـ کال کي وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ۴ / ۵۹۸.
- ۱۲ دی ذکوان ابو صالح سمان دی، له عائشي، ابو درداء او ابو هريره رضي الله عنهم څخه روایتونه کړي او له ده څخه اعمش يو زر حدیثونه اورېدلي دي. سير اعلام النبلاء: ۵ / ۳۶.
- ۱۳ ابو العالیه زید او داسي هم ویل شوي چي رُفیع بن مهران ریاحي دی د جاهلیت دوره يي هم لیدلې ده، د پیغمبر صلی الله علیه وسلم له وفات څخه دوه کاله وروسته يي اسلام قبول کړی دی، دی له ثقه تابعینو څخه و. د شپږو کتابونو لیکوالانو پر ده اتفاق کړی دی.

بیا د هرې وروستی طبقې دیندارو درنو خلکو د تفسیر علم را اخیستی^(۱) خلکو تالیفات په کې ترسره کړي؛ مفضل^(۲)، عبد الرزاق^(۳)، عبد بن حمید^(۴)، امام بخاري^(۵)، علي بن أبي طلحة^(۶) او نور، بیا محمد بن جریر طبري^(۷) د مفسرینو اقوال راجمع کړل او بڼه نظر یې په کې وکړ. د هغو خلکو له جملې چې څه شیان یې په تفسیر کې تصنیف کړي ابوبکر نقاش^(۸)، ثعلبي^(۹) او ماوردي^(۱۰) دی، لیکن د دوی خبري صافولو (څېړني) ته اړتیا لري او خلکو یې پر ځینو نیوکي کړي دي.

ابو محمد بن قتیبه^(۱۱) د قرآن د غریبو او مشکلو الفاظو^(۱۲) او د ډېرو علومو په اړه لیکني کړي.

- ۱ هغه حدیث ته اشاره کوي چې وايي: (يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين او تأويل الجاهلين). (التمهيد لابن عبد البر: ۱ / ۵۹ و مجمع الزوائد: ۶۰۱ و كنز العمال (۲۸۹۱۸) شمېره حدیث. ځينو اهل علمو دغه حدیث پر ځینو روایانو نیوکه کړي او ځینو بیا دغه حدیث حسن بللی دی. د متن ترجمه یې داسې ده: د هرې وروستی طبقې دینداره درانه خلک دغه علم اخلي، د افراطیانو تحریف، د باطلپالو ناحقه دعوي او ناپوهانو ناسم تعبیرونه ورڅخه لري کوي.
- ۲ مفضل بن مهلهل سعدي ابو عبد الرحمن کوفي په ۱۶۷ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۷/۴۰۰.
- ۳ عبد الرزاق بن همام بن نافع حمیري ابوبکر صنعاني له مشهورو حافظانو امامانو څخه یو دی، په ۲۱۱ هـ هجري کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۹/۵۶۳.
- ۴ عبد بن حمید بن نصر کشي حافظ ابو محمد د مسند او تفسیر لیکوال دی، په ۲۴۶ هـ کال کې وفات شوی دی.
- ۵ دی محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بخاري جعفي دی، هغه مشهور امام د الجامع الصحيح کتاب لیکوال دی، په ۲۵۶ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۱۲/۳۹۱، الجرح والتعديل: عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس الرازي، ناشر: مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد - الهند، ط: ۱۲۷۱ هـ.
- ۶ دی علي بن ابي طلحة دی، تفسیر یې له ابن عباس رضي الله څخه نقل کړی او له ده څخه معاويه بن صالح روایت کړی. الطبقات الكبرى: ۷/۳۱۷ وگوره.
- دلته د علي بن ابي طلحة نوم رارول یو څه له تاریخي تسلسل څخه لري ده؛ ځکه نوموړی تابعي دی او دلته اوس بحث د درېیمي پېړۍ د لیکوالانو روان دی.
- ۷ محمد بن جریر بن یزید بن کثیر بن غالب امام ابو جعفر طبري ابو تفسیر = د تفسیرونو پلار دی. په ۳۱۰ هـ کال کې وفات شوی دی. سیر اعلام النبلاء: ۱۴/۲۶۷.
- ۸ دی محمد بن حسن بن محمد بن زیاد بن هارون موصلی په قراءاتو او تفسیر کې د عراقیانو امام دی. په ۳۵۱ هـ کال کې وفات شو.
- ۹ ثعلبي احمد بن محمد بن ابراهیم ابو اسحاق نیشاپوري دی، نوموړی په عربیت کې ستر لوړپوړی ستر امام و. په ۴۲۷ هـ کال کې وفات شوی.
- ۱۰ ماوردي علي بن محمد بن حبيب قاضي ابو الحسن ماوردي بصري شافعي دی سیر اعلام النبلاء: ۱۸/۶۴، طبقات الفقهاء: أبو إسحاق إراهيم بن علي الشيرازي، ت: ۴۷۶ هـ، محقق: إحسان عباس، ناشر: دار الرائد العربي بيروت- لبنان، ط: ۱۴۳۱ هـ. د ده له تصنیفاتو څخه دي: الحاوي في الفقه، تفسیر القرآن، الأحكام السلطانية او نور. په ۴۵۰ هـ کال کې وفات شوی دی.
- ۱۱ دی عبد الله بن مسلم بن قتیبه دینوري ابو محمد د ادب له امامانو څخه دی. له ډېر تصنیفه لیکوالانو څخه دی، د کتابونو له جملې دي: مشکل القرآن، تأویل مختلف الحديث، المشتبه من الحديث والقرآن او داسې نور. په ۲۷۶ هـ کې وفات شوی. طبقات الفقهاء: ۱۳۱.
- ۱۲ غریب القرآن هغه الألفاظ وي چې د لغت په لحاظ یې عام خلک په معنا نه پوهیږي او ورسره نابنده وي لکه په سورة النجم: ۲۲ کې د (ضیزی) لفظ. مشکل بیا هغه وي چې په تفسیر او تطبیق کې یې سختي وي لکه د هاروت او ماروت قصه چې جعلی روایاتو سخته کړي ده. تأویل مشکل القرآن (ص: ۴) وگوره.

د قرآن د معنواو په اړه د نحویانو یوې ډلې لیکنې کړي؛ ابو إسحاق زجاج^(۱)، أبو علي الفارسي^(۲) و أبو جعفر نحاس^(۳).

د لوېدیځ او اندلس د مسلمانانو له جملې قاضي منذر بن سعید بلوطي^(۴) د قرآن د غریبو الفاظو او تفسیر په اړه کتاب لیکلی دی. مقرئ ابو محمد مکي بن ابی طالب^(۵) د الهدایة فی تفسیر القرآن په نوم یو کتاب، په غریب القرآن کې یو کتاب، د قرآن په ناسخ او منسوخ کې یو کتاب، په إعراب القرآن کې بل کتاب لیکلی او داسې نور تالیفات یې؛ ځکه چې هغه شاوخوا اتیا تالیفات کپړي چې اکثره یې په علوم القرآن، قراءاتو، تفسیر او دې ته ورته نورو موضوعاتو کې دي.

او د ابو عمر داني^(۶) تالیفات خو تر یو سل او شلو هم اوږي لیکن اکثره یې د قرآن په اړه دي او د تفسیر په اړه له لږ څه پرته نه دي لیکلي. ابو العباس مهدي^(۷) خو نو په تالیفاتو کې تکرره، بڼه ترتیب والا د قرآن د علومو د هر فن جامع دی.

۱ دی ابراهیم بن سري بن سهل ابو اسحاق زجاج دی، ده معاني القرآن او نور کتابونه لیکلي دي. په ۳۱۱ هـ کال کې وفات شوی دی.

۲ دی حسن بن احمد بن عبد الغفار ابو علي فارسي مشهور نحوي او د (الحجة في القراءات) لیکوال دی. په ۳۷۷ هـ کال کې وفات شوی دی. سير اعلام النبلاء: ۳۷۹/۱۶

۳ دی احمد بن محمد بن اسماعيل مرادي مصري ابو جعفر نحاس تفسیرپوه ادیب دی. په ۳۲۷ هـ کال کې وفات شوی دی. سير اعلام النبلاء: ۲۶۸/۱۵

۴ دی منذر بن سعید بلوطي ابو الحكم اندلسي فقيه حديثپوه امام، ژبور خطیب و، نوموړی حاضر جواب په چمتو خبرو لرلو کې غښتلی و. دی د قرآن په احکامو کې په لوړه سويه تالیفات لري. د قضاء وظيفه یې په داسې حال کې په غاړه واخیسته چې عمر یې ۹۰ کاله و. په ۳۵۵ هـ کال کې وفات شو. سير اعلام النبلاء: ۱۷۳/۱۶

۵ مکي بن ابی طالب ابو محمد مکي حموش بن محمد بن مختار قیسي نحوي مقرئ دی. په ۴۳۷ هـ کې وفات شوی.

۶ دی عثمان بن سعید بن عثمان داني أموي مام علامه حافظ د قراءت د استادانو استاد، د قرآن په علومو کې د ډېرو تالیفات څښتن دی. په ۴۴۴ هـ کال کې وفات شوی. ۷۷/۱۸ معرفة فقهاء الکبار ۳۲۵/۱

۷ دی ابو العباس احمد بن عمر مهدي تميمي دی، په افریقا کې د لویو مفسرینو او د قراءاتو له امامانو څخه یو دی، خو له دې سره یې بشپړه ترجمه نه ده په برخه شوې، په هغه مهده سیمه کې لوی شوی چې نسبت ورته شوی (مهديه به افریقا کې د یوې سیمې نوم دی)، د ده اساسي جوړښت هم د همغې سیمې پر علماوو وړاندې شوی دی. د ده مشهور شیخ علي قابسي دی چې په ۴۰۳ هـ کې وفات شوی. سير اعلام النبلاء: ۲۰۱/۱۴ لکه څرنګه چې د خپل د مورني نیکه مهدي بن ابراهیم او نورو هم شاګرد پاته، اندلس ته یې تر خپلې علمي پوختیا وروسته هجرت وکړ. دی په قراءاتو او تفسیر کې ډېر تالیفات لري. په تفسیر کې یې د کتابونو له جملې دي: (التفصیل الجامع لعلوم التنزيل) دا یې مختصر کړی په (التفصیل لفوائد التفصیل) کتاب کې چې په څلورو ټوکونو کې دی. له کتابونو څخه یې په قراءاتونو کې دی: (بیان السبب الموجب لاختلاف القراءات وهجاء مصاحف الأمصار) دی د (نظم الطاءات في القرآن) نظم اود هغه شرح هم لري. مهدي هغه څوک دی چې امام شاطبي په باب الاستعاذه کې په دې وینا کې ذکر کړی:

وَإِخْفَاؤُهُ فَصَلِّ أَبَاهُ وَغَائِثَنَا ... وَكَمْ مِنْ قَتَى كَالْمَهْدِيِّ فِيهِ أَعْمَلًا.

يعني اعوذ بالله په پته ويل يوه بيله لاره ده چې زمور پوهانو نه ده منلې او د مهدي په څېر ډېرو ځوانانو يې په پټ ويلو کې خپل فکر په کار اچولی دی. لکه څرنګه چې داغه خبر داودي په طبقات المفسرين: ۱ / ۵۶ کې ذکر کړې ده او په الوافي على الشاطبيه ص: ۳۳ کې هم راغلي ده. د ده له شاګردانو څخه ابو اسحاق ابراهیم بن محمد ازدي، ابو عبد الله محمد بن عيسى بن فرج طليطي او نور دي. دی په ۴۴۰ هـ کال شاوخوا کې وفات شوی؛ لکه څرنګه چې دا خبره زرکلي به الأعلام کې ذکر کړې ده. ذهبي ويلي: له څلور سوه او دېرش وروسته وفات شوی. الأعلام: ۱ / ۱۸۴، غاية النهاية فی طبقات القراء: ۱ / ۹۲، طبقات المفسرين للداودي: ۱ / ۵۶ او التفسير واتجاهاته بافريقية د دکتوره وسيله بلعيد، ص ۱۴۹

— ۳۲۱.

بیا د قاضي ابوبکر بن العربي^(۱) او قاضي ابو محمد عبد الحق بن عطیه^(۲) راغلي، نو هر یوه نوښتونه، بنایستونه وکړه، تشه یې ډکه او بشپړتیا یې رامنځ ته کړه. ابن العربي د (أنوار الفجر) په نامه کتاب ولیکی چې د علوم قرآن په اړه ډېر جامع او بشپړ کتاب دی. چې کله دغه کتاب تلف شو، د هغه ځای د (قانون التأویل) په نوم په بل کتاب ډک کړ، لیکن د دې کتاب تر خلاصه کولو او بیا ځلي سمون مخکې یې مرگ ورباندي حمله کړې ده. نوموړي د قرآن په نورو علومو کې هم ګټور تألیفات لیکلي دي.

د ابن عطیه کتاب د تفسیر په علم کې تر ټولو ښه او ډېر معتدل کتاب دی؛ ځکه نوموړی تر ده مخکې خلکو تألیفات مطالعه کړي، بیا یې تهذیب او را لنډ کړي؛ د دې ترڅنګ نوموړی د ښه عبارت او سم نظر خاوند او نبوي تگلاري پابند هم دی، بله ځانګړني دا هم ده چې د قرآن علم یې زموږ پر شیخ ابو جعفر بن زبیر^(۳) ختم کړی چې په اندلس او ټول لوېدیځ کې استاد دی. نو ده خپل عمر د قرآن په خدمت کې پای ته ورساوه، الله تعالی یې په علم کې پراختیا او په پوهنه کې قوت په برخه کړی او دی په دې کې څېړنه او دقیق نظر لري. د ختیځوالو له تألیفاتو څخه زموږ په لاس کې د ابو القاسم محمود بن عمر زمخشري^(۴)، د ابو الفضل الغزنوي^(۵) او د ابو الفضل ابن الخطیب تفسیر دی. زمخشري خو په نحو کې لوړپوړی د ښه سم نظر خاوند او په علم بیان کې پوخ دی لیکن خپل کتاب یې د معتزلیانو له مذهب ډک کړی، د دوی ملاتړ یې کړی او د قرآن آیتونه یې د دوی پر طریقې وړ اړولي، صاف والی یې وړ خړ او خوږوالی یې وړ تریخ کړی؛ نو صاف یې را اخله او خړ یې پرېږده.

د غزنوي کتاب مختصر دی او په هغه کې د تصوف ناآشنا نکتي شته. د ابن الخطیب^(۶) کتاب کې هغه څه ځای پر ځای شوي چې د زمخشري په کتاب کې دي، د علم کلام په قواعدو کې پراخ بحثونه هم پر دې اضافه کړي او د مسائلو په ترتیب او

۱ د ژوندلیک بیان یې مخکې تېر شوی دی.

۲ ابن عطیه امام قاضي حافظ تجويد پوه ابو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن غالب بن تمام بن عطیه محاربي اندلسي غرناطي د (المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز: عبدالحق بن غالب بن عبدالحمن ابن عطية الأندلسي، ت: ۵۴۲ هـ ، محقق: عبدالسلام عبدالشافي محمد ، ناشر: بارالکتب العلمیة بیروت ، ط: ۱۴۲۲ هـ . کتاب لیکوال، په ۴۸۱ هـ کال کې زېږېدلی او په ۵۴۶ هـ کې وفات شوی او داسې هم ویل شوي چې په ۵۴۱ هـ کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۱۹

۳ دی احمد بن ابراهیم بن زبیر بن محمد بن زبیر بن عاصم امام علامه مقرئ محدث حافظ د اندلس عالم د ګټور تصنیفاتو لیکوال او د ابن جزوي له مشرانو شیخانو څخه دی. د ژوندلیک بیان یې د ابن جزوي د استادانو په بیان کې تېر شوی دی.

۴ دی محمود بن عمر بن محمد خوارزمي زمخشري دی نحوي لغتپوه متکلف مفسر دی چې د جار الله (دالله ګاونډي) لقب ورکول شوی؛ ځکه دی یو څه وخت په مکه کې د بیت الله سره نژدې یې څه وخت استوګنه درلوده. د ده له تألیفاتو څخه کشف او نور کتابونه هم دي. دی په ۵۳۸ هـ کال کې وفات شوی. سیر اعلام النبلاء: ۱۵۱/۲۰ .

۵ غزنوي غزنه ته نسبت شوی چې په افغانستان کې یو ښار دی. دې سیمې ته تر یوه مفسر ډېر کسان نسبت شوي . دلته د مؤلف دا وینا: (په هغه کې د تصوف ناآشنا نکتي شته) مور دې گمان ته راوړي چې دی ابو بکر بن احمد بن اسماعیل بن عیسی غزنوي دی. دی چې په ۵۲۰ هـ کې وفات شوی . طبقات المفسرين للداودي: ۱ / ۳۱ لیکن هغه څه چې ابن جزوي له غزنوي څخه نقل کړي ټول د لغت له ډګر سره تړاو لري، نو احتمال لري چې ابو علي عالي بن ابراهیم بن اسماعیل دي وي چې د تاج شریعت لقب ورکول شوی او د ۵۸۲ کال په شاوخوا کې وفات شوی. دا ټول دکتور زبیري په خپل کتاب (ابن جزوي ومنهجه في التفسير ۱ / ۲۹۱ - ۲۹۲) کې ذکر کړي .

۶ ابن الخطیب فخر الدین ابو عبد الله محمد بن عمر رازي دی چې په ابن خطیب مشهور دی. تفسیر یې چې د تفسیر او مفاتیح الغیب په نامه یادېږي په اته ټوکه کې چاپ شوی. نوموړی په ۶۰۶ هـ کې وفات شوی . کشف الظنون عن أسامي الکتب والفنون: مصطفى عبدالله المعروف بحاجي خليفة ، محقق: کمال الدین إحسان ، الناشر: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي، ط: ۱۴۱۲ هـ: ۱ / ۲۳۱.

په ځینو موضوعاتو کې یې د نظر په تدقیق بسایسته کړی هم دی. په مجموع کې د یاد کتاب حجم زیات دی په ډېر احتمال اختصار ته اړتیا لري. الله تعالی دې د خپل کتاب په خدمت ټولو ته گټه ورسوي او تر ټولو غوره ثوابونه دې ور په برخه کړي.

د یادوني وړ ده چې امام رازي د افغانستان په لوېدیځ ولایت هرات کې دفن دی. تفسیر اوس چې له تحقیق او تخریج سره چاپ شوی ۳۲ ټوکه کېږي.

الباب السابع في النسخ والمنسوخ

النسخ في اللغة: هو الإزالة والنقل. ومعناه في الشريعة: رفع الحكم الشرعي بعد ما نزل، ووقع في القرآن على ثلاثة أوجه: الأول: نسخ اللفظ والمعنى كقوله: (لا ترغبوا عن آبائكم فإنه كفر بكم) «١». الثاني: نسخ اللفظ دون المعنى كقوله: (الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزيز حكيم).

الثالث: نسخ المعنى دون اللفظ وهو كثير وقع منه في القرآن على ما عد بعض العلماء مائتا موضع وثنتا عشرة مواضع منسوخة، إلا أنهم عدوا التخصيص والتقييد نسخا، والاستثناء نسخا، وبين هذه الأشياء وبين النسخ: فروق معروفة، وسنتكم على ذلك في مواضعه.

ونقدم هنا ما جاء من نسخ مسالمة الكفار والعمو عنهم والإعراض والصبر على أذاهم، بالأمر بقتالهم ليغني ذلك عن تكراره في مواضعه، فإنه وقع منه في القرآن مائة آية وأربع عشرة آية من أربع وخمسين آية، ففي البقرة وقولوا للناس حسنا [البقرة: ٨٣] ولنا أعمالنا [البقرة: ١٣٩] ولا تعتدوا [البقرة: ١٩٠] أي لا تبدءوا بالقتال ولا تقاتلوهم [البقرة: ١٩١] قل قتال [البقرة: ٢١٧] لا إكراه [البقرة: ٢٥٦] وفي آل عمران فإنما عليك البلاغ [آل عمران: ٢٠] منهم ثقاة [آل عمران: ٢٨] وفي النساء فأعرض عنهم [النساء: ٦٣- ٨١] في موضعين فما أرسلناك عليهم حفيظا [النساء: ٧٩] لا تكلف إلا نفسك [النساء: ٨٣] إلا الذين يصلون [النساء: ٨٩] وفي المائدة ولا أمين [المائدة: ٢] عليك البلاغ [المائدة: ٣- ٢٠] عليكم أنفسكم [المائدة: ١٠٥] وفي الأنعام لست عليكم بوكيل [الأنعام: ٦٦] ثم ذرهم [الأنعام: ٩١] عليكم بحفيظ [الأنعام: ١٠٤] وأعرض [الأنعام: ١٠٦] عليهم حفيظا [الأنعام: ١٠٧] ولا تسبوا [الأنعام: ١٠٨] قدرهم في موضعين يا قوم اعملوا [الأنعام: ١٣٥] قل انتظروا [الأنعام: ١٥٨] لست منهم في شيء [الأنعام: ١٥٩] وفي الأعراف: وأعرض [الأعراف: ٦٨] وأملي لهم [الأعراف: ١٨٢] وفي الأنفال وإن استنصروكم [الأنفال: ٧٢] يعني المجاهدين. وفي التوبة فاستقيموا لهم [التوبة: ٨] وفي يونس فانتظروا [يونس: ٢٠] فقل لي عملي [يونس: ٤١] وإما نرينك [يونس: ٤٦] ولا يحزنك قولهم [يونس: ٦٥] لما يقتضي من الإمهال أفأنت تكره [يونس: ٩٩] فمن اهتدى [يونس: ١٠٨] لأن معناه الإمهال واصبر [يونس: ١٠٩]

وفي هود إنما أنت نذير [هود: ١٢] أي تنذر ولا تجبر اعملوا على مكانتكم [هود: ٩٣] انتظروا [هود: ١٢٢] وفي الرعد عليك البلاغ [الرعد: ٤٢] وفي النحل إلا البلاغ [النحل: ٣٥] عليك البلاغ [النحل: ٨٢] وجادلهم [النحل: ١٢٥] واصبر [النحل: ١٢٧] وفي الإسراء ربكم أعلم بكم [الإسراء: ٢٥] وفي مريم وأنذرهم [مريم: ٣٩] فليمدد [مريم: ٧٥] ولا تعجل [مريم: ٨٥] وفي طه قل كل متربص [طه: ١٣٥] وفي الحج وإن جادلوك [الحج: ٦٨] وفي المؤمنين فذرهم [المؤمنين: ٥٥] ادفع [المؤمنين: ٩٧] وفي النور فإن تولوا [النور: ٥٤] وما على الرسول إلا البلاغ [النور: ٥٤] وفي النمل فمن اهتدى [النمل: ٩٢] وفي القصص لنا أعمالنا [القصص: ٥٥] وفي العنكبوت أنا نذير [العنكبوت: ٥٠] لما يقتضي من عدم الإجمار، وفي الروم فاصبر [الروم: ٦٠] وفي لقمان ومن كفر [لقمان: ٢٣] وفي السجدة وانتظر [السجدة: ٣٠] وفي الأحزاب ودع أذاهم [الأحزاب: ٤٨] وفي سبأ قل لا تسئلون [سبأ: ٢٥] وفي فاطر إن أنت إلا نذير [فاطر: ٢٣] وفي يس فلا يحزنك [يس: ٧٦] وفي الصافات قول وقول [الصافات: ٣١] وما يليهما، وفي ص اصبر [ص: ١٧] أنا نذير [ص: ٧٠] وفي الزمر إن الله يحكم بينهم [الزمر: ٣] لما فيه من الإمهال فاعبدوا ما شئتم [الزمر: ١٥] يا قوم اعملوا [الزمر: ٣٩] فمن اهتدى [الزمر: ٤١] أنت تحكم [الزمر: ١٥]

[٤٦] لأن فيه تفويضا، وفي المؤمن فاصبر [المؤمن: ٥٥-٧٦] في موضعين، وفي فصلت ادفع [فصلت: ٣٤] وفي الشورى وما أنت عليهم بوكيل [الشورى: ٦] لنا أعمالنا [الشورى: ١٥] فإن أعرضوا [الشورى: ٤٨] وفي الزخرف فذرهم [الزخرف: ١٣] فاصفح [الزخرف: ٨٩] وفي الدخان فارتقب [الدخان: ١٠] وفي الجاثية يغفروا [الجاثية: ١٤] وفي الأحقاف فاصبر [الأحقاف: ٣٥] وفي القتال [محمد] فإما منا [محمد: ٤] وفي ق فاصبر [ق: ٣٩] وما أنت [ق: ٤٥] وفي الذاريات قول [الذاريات: ٨] وفي الطور قل تربصوا [الطور: ٣١] واصبر [الطور: ٤٨] فذرهم [الطور: ٤٥] وفي النجم فأعرض [النجم: ٢٩] وفي القمر يقول وفي ن فاصبر [ن: ٤٨] سنستدرجهم [ن: ٤٤] وفي المعارج فاصبر [المعارج: ٥] فذرهم [المعارج: ٤٢] وفي المزمل واهجرهم [المزمل: ١٠] وذرنى [المزمل: ١١] وفي المدثر ذرنى [المدثر: ١١] وفي الإنسان فاصبر [الإنسان: ٢٤] وفي الطارق فمهل الكافرين [الطارق: ١٧] وفي الغاشية لست عليهم «بمصيطن» [الغاشية: ٢٢] وفي الكافرين لكم دينكم [الكافرين: ٦] نسخ ذلك كله: فاقتلوا المشركين [التوبة: ٦] وكتب عليكم القتال [البقرة: ٢١٦]». «تفسير ابن جزى = التسهيل لعلوم التنزيل» (٢٣/١)

څلورم مبحث د قرآن کریم ناسخ او منسوخ، اړوند جامع قواعد او وقفونه

لمری مطلب: د مقدمی اووم باب، د ناسخ او منسوخ بیان

نسخ په لغت کې زائلولو او نسخ ته ویل کېږي او په شریعت کې یې معنا د شرعي حکم تر نازلېدلو وروسته بیرته اخیستل دي^١. نسخ په قرآن کې پر درې ډوله واقع شوي ده: اول د لفظ او معنا نسخ^٢ لکه دا وینا یې: (لا ترغبوا عن آباءکم فإنه کفر بکم)^٣ ترجمه: له خپلو پلرونو مخ مه اړوی؛ ځکه دا ستره ناشکري ده. دویم: له معنا پرته یوازې د لفظ منسوخ کېدل لکه دا وینا: (الشیخ والشیخة إذا زنيا فارجموهما البتة نکالا من الله والله عزیز حکیم)^٤ ترجمه: بودی سړی او بودی ښځه چې کله زنا وکړي هر ورو یې په کاینو وولی، دا د الله لخوا د سزا په توګه او الله عزمتن حکمت والا دی.

١ د نسخ دغه ښه تعریف دی او یو قید ورسره اضافه کول ضروري دي چې (له اول څخه په وروستي حکم).
٢ د ابن جزی (رحمة الله علیه) دا خبره سمه نه ده چې د راتلونکي حدیث معنا منسوخ ده، له پلار پرته بل چا ته د نسبت حکم نه دی منسوخ شوی، تل په اسلامي شریعت کې ثابت حکم دی چې د زوی نسبت له پلار پرته بل چا ته حرام دی؛ الله تعالی ویلي: (ادعوهم لأبائهم) او پیغمبر صلی الله علیه وسلم ویلي: هر سړی چې له خپل پلار پرته بل چا ته ځان نسبت کوي او دی په پوهېږي هغه کافر کېږي. دا بخاري په ٢٦٦٠/٢ کې نقل کړی. په یاد موضوع کې د دغې معنا لپاره نور نصوص هم شته. غوره خبره دا وه چې د عائشي رضي الله عنها حدیث یې به مثال کې راوړی وای چې وایي: (کان فیما أنزل علی محمد صلی الله علیه وسلم عشر رضعات معلومات یحرمن ثم نسخن بخمس...) (مسلم د نووي له شرح سره: ١٠ / ٢٩ وګوره).

٣ صحیح البخاري (٦٤٤٢) شمېره حدیث، مسند احمد: ج ١ ص ٣٠٥ (٣٣١) شمېره حدیث، مسند طیبی السی (٥٦) شمېره حدیث، المعجم الکبیر: سلیمان بن أحمد الشامي الطبراني، محقق: فريق من الباحثين، ط: ١٤٢٧هـ: (٤٨٠٧) شمېره حدیث او البزار (١٩٤) شمېره حدیث.

٤ الموطأ للإمام مالك: مالك بن أنس، ت: ١٧٩هـ، محقق: د. بشار عواد، الناشر: مؤسسة الرسالة بیروت، ط: ١٤١٢هـ: اول کتاب الرجم والحدود باب ما جاء في الرجم (٣٠٤٤ / ٦٣١) شمېره حدیث. په صحیح البخاري او مسلم کې یې دغه ډول الفاظ نشته، بلکې داسې الفاظ دي (فَكَانَ مِمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الرَّجْمِ، فَقَرَأْنَاهَا وَعَقَلْنَاهَا وَعَيْنَاهَا) صحیح البخاري (٦٨٣٠) شمېره حدیث و صحیح مسلم (١٦٩١) شمېره حدیث.

د عائشي رضي الله عنها په حواله چې ویل شوي: په قرآن کې داسې آیت و چې پنځه ځله شیدي روجل حرمت ثابتوي. د هغه په رد کې مشهور حنفي امام سرخسي وایي: أَمَّا حَدِيثُ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا - فَضَعِيفٌ جَدًّا؛ لِأَنَّهُ إِذَا كَانَ مَثَلًا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ، وَنَسَخَ التَّلَاوَةَ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَا يَجُوزُ فَلَمَّاذَا لَا يُتْلَى الْآنَ؟ (المبسوط للسرخسي ٥ / ١٣٤) ترجمه: د عائشي رضي الله عنها په حواله یاد شوی روایت په جدي ډول نا ثابت دی؛ ځکه د رسول الله ﷺ له وفات وروسته چې دغه برخه د قرآن په توګه لوستل کېدل نو دغه برخه اوس ولې په قرآن کې نه لوستل کېږي سره له دې چې د پیغمبر ﷺ وروسته خو د تلاوت نسخ هم نه ده روا؟

دغه پوښتنه یې ډېره جدي ده چې دغه برخه خو اوس په قرآن کې نشته، نو د دې ناسخ کوم آیت دی؟ ځکه دا خبره خو ټول مني چې له ناسخ پرته نسخه نه شي کېدلای، نو دا چا وویل چې دغه برخه قرآن منسوخ دی، لفظ یې لري کړی، په

قرآن کي يې مه ليکي؟ که څوک داسي دعوه وکړي چي د پيغمبر ﷺ په ژوند منسوخ شوی و خو ځينو خلکو ته يې نسخه نه وه رسېدلې، له هغه څخه هم دا پوښتنه کېږي چي نسخ يې کوم آيت دی؟

حفي زورپوه ابن الهمام د فتح القدير په کتاب الرضاع کي وايي: لَأَنَّ ادِّعَاءَ بَقَاءِ حُكْمِ الدَّالِّ بَعْدَ نَسْخِهِ يَخْتِاجُ إِلَى دَلِيلٍ، وَإِلَّا فَالْأَصْلُ أَنَّ نَسْخَ الدَّالِّ يَرْفَعُ حُكْمَهُ، وَأَمَّا مَا نَظَرَ بِهِ مِنْ " الشَّيْخِ وَالشَّيْخَةِ إِذَا رَنِّيَا فَارْجُمُوهُمَا " فَلَوْلَا مَا عَلِمَ بِالسُّنَّةِ وَالْإِجْمَاعِ لَمْ يَنْبُتْ بِهِ (فتح القدير لابن الهمام [٣ / ٤٤٠]).

ترجمه: ځکه د لفظ تر نسخ وروسته د حکم بقاء دليل ته اړتيا لري، که نه نو اصل خو دا دی چي لفظ منسوخ شي حکم يې هم له منځه ځي. کوم څه چي دوی په مثال کي ياد کړي چي وايي: بودا او بودی (سپينزيړی او سپينسري) چي کله زنا وکړي په دېرو يې وژنی. د هغه جواب دا دی چي که نبوي سنت او اجماع نه وای په دې حکم نه ثابتېدی.

دلته شيخ ابن الهمام يو بل روايت هم رد کړی دی، هغه داسي يو روايت دی چي وايي: په قرآن کي داسي آيت و چي بودا سړی او بودی بنځه چي زنا وکړي، هغوی په دېرو وژنی. د امام شافعي پلويانو دغه روايت د منسوخ التلاوة آيت په مثال کي وړاندي کړی، چي په دې هم حکم ثابتېږي. احناف چي رجم مني، دليل يې نبوي سنت او اجماع وړاندي کوي، نه دغه پورته ياد شوی روايت چي وايي: دغه الفاظ د قرآن برخه وه، بيا يې لفظ منسوخ شو، حکم يې پاته دی؛ ځکه پر دغه روايت هم څو ډول اعتراضونه کېږي:

اول دا چي دغه برخه خو اوس په قرآن کي نشته، نو د دې نسخ کوم آيت دی؟ ځکه دا خبره خو ټول مني چي له ناسخ پرته نسخه نه شي کېدلای، نو دا چا وويل چي دغه برخه قرآن منسوخ دی، لفظ يې لري کړی، په قرآن کي يې مه ليکي او حکم يې پر ځای پرېږدی؟ (د نسخ په اړه به هم د دغه بحث په پای کي بيان راشي).

دويم دا چي د قرآن د اثبات لپاره تواتر شرط دی او دا خو خبر واحد دی؛ شيخ ابن الهمام د فتح القدير علی الهدایة: کمال الدين محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام الحنفي، ت: ٨٦١ هـ ط: الحلبي لطبعة بولاق په کتاب الحدود (فصل في كيفية الحد) کي وايي:

لِعَدَمِ الْقَطْعِ بِثبُوتِ كَوْنِهَا قُرْآنًا ثُمَّ انْتِسَاخِ تِلَاوَتِهَا وَإِنْ ذَكَرَهَا عُمَرُ وَسَكَتَ النَّاسُ، فَإِنَّ كَوْنََ الْإِجْمَاعِ السُّكُوتِيَّ حُجَّةً مُخْتَلَفٌ فِيهِ، وَيَتَقَدَّرُ حُجَّتِيهِ لَا يُقْطَعُ بِأَنَّ جَمِيعَ الْمُجْتَهِدِينَ مِنَ الصَّحَابَةِ كَانُوا إِذْ ذَلِكَ حُضُورًا؛ ثُمَّ لَا شَكَّ أَنَّ الطَّرِيقَ فِي ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ ظَنِّيٌّ، وَلِهَذَا وَآلَهُ أَعْلَمُ قَالَ عَلِيُّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فِيمَا ذَكَرْنَا عَنْهُ: إِنَّ الرَّجْمَ سُنَّةٌ سَنَّهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ: جَلَدْتُهَا بِكِتَابِ اللَّهِ، وَرَجَمْتُهَا بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَمْ يَنْسُبْهُ إِلَى الْقُرْآنِ الْمُنْسُوخِ التَّلَاوَةِ (فتح القدير ٥ / ٢٣٠ د ابن الهمام ليکنه).

ترجمه: دا ځکه چي د دغه خبري قرآنيت او بيا يې د تلاوت منسوخ والی په قطعي دليل نه دی ثابت که څه هم عمر رضي الله عنه دغه خبره ذکر کړي او خلک ورباندي ساکت شوي وي؛ ځکه يو ځل خو د سکوتي اجماع په حجتيت کي اختلاف دی، چي حجت يې فرض کړو بيا هم د دې خبري قطعي دليل نشته چي د صحابه کرامو ټول مجتهدين دغه وخت حاضر وو. بل په دې خبره کي شک نشته چي له عمر رضي الله عنه څخه دغه خبره په ظني سند (خبر واحد) سره ثابت ده. نو په دا وجه به علي رضي الله عنه ويل: رجم (په کانو وژل) د پيغمبر ﷺ په تگلاره ثابت دی او دا يې ويلي: د الله په کتاب مي په دره ووهله او د پيغمبر ﷺ په تگلاره مي په دېرو وژله. دا خبره يې منسوخ التلاوة قرآن ته نه ده نسبت کړي. د علامه ابن الهمام رحمة الله عليه دغه خبره ملا علي قاري صاحب هم د مشکاة کتاب الحدود په شرح کي له تأييد سره نقل کړي ده (المراقبة: ٦ / ٢٣٢٨).

پورتني روايت چي ابن الهمام اشاره ورته کړی ده، د حديثو په کتابونو کي راغلي دي؛ عَنْ كَثِيرِ بْنِ الصَّلْتِ قَالَ: كَانَ سَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ يَكْتُبَانِ الْمَصَاحِفَ، فَمَرُّوا عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ، فَقَالَ زَيْدٌ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا رَنِّيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَيْتَةَ"، فَقَالَ عُمَرُ: لَمَّا أُنزِلَتْ أُتِيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ: أَكْتَبِيهَا، قَالَ شِعْبَةُ: فَكَأَنَّهُ كَرَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَا تَرَى أَنَّ الشَّيْخَ إِذَا لَمْ يُحْصَن جِلْدًا، وَأَنَّ السَّابَّ إِذَا رَنَى وَقَدْ أُحْصِنَ رُجِمَ (مسند أحمد: ٣٥ / ٤٧٢).

ترجمه: كثير بن صلت وايي: سعيد بن العاص او زيد بن ثابت مصحفونه (قرآنونه) ليکل، نو پر دغه آيت راغلل. زيد وويل: ما له رسول الله ﷺ څخه واوريدل ويل يې: بودی سړی او بودی بنځه چي زنا وکړي، هر ورو دواړه په دېرو وژنی. نو عمر رضي الله عنه وويل: کله چي دغه برخه نازل شوه، زه پيغمبر ﷺ ته راغلم ورته مي وويل: دغه راته وليکه. شعبه (راوي) وايي: گوي چي ده ناخوښه وکبله. نو عمر رضي الله عنه وويل: آيا ته نه گوري چي کله بودي شخص واده نه وي کړی، په دوره وهل کېږي او ځوان چي واده لري او زنا وکړي په دېرو وژل کېږي؟

د مسند احمد دغه نسخه د سعودي عالمانو: دکتور عبد الله بن عبد المحسن التركي او نورو تر اشراف لاندي مشهور حديثپوه شيخ شعيب أرنؤوط، عادل مرشد او نورو حديثپوهانو په گډه څېړلي، د احاديثو تخريج يې کړی. دوی دغه روايت د سني پلوه صحيح بللی دی...

وروسته يې ډېر اوږد بحث وړ باندي کړی، په پای کي يې ليکي: ويستفاد من هذا الحديث: أن هذا الكلام "الشيخ والشیخة" ليس بقرآن منزل من عند الله، لأن إجماع الأمة على العمل بخلافه. ترجمه: له دغه حديثه معلومېږي چي دغه «الشيخ والشیخة» خبره د الله لخوا نازل شوی قرآن نه دی؛ ځکه د امت اجماع د دې پر خلاف ده (مسند أحمد مع تحقيق الشيخ شعيب وأخريين ط الرسالة: ٣٥ / ٤٧٣ - ٤٧٤)

درېيم: له لفظ پرته يوازي د معنا منسوخ کېدل، دا په قرآن کې ډېر واقع شوي، د هغه څه پر اساس چې ځينو عالمانو شمېرلي، دوه سوه او دوولس ځايونه منسوخه شوي، ليکن دوی (د عام) تخصیص او (د مطلق) تقييد هم نسخ گڼلي ده او د نسخ او د دې شيانو ترمنځ معلوم توپيرونه شته مور به پر خپلو ځايونو ورباندي وړ غېرو.

دلته دا مخکي راوړو چې له کافرانو سره د سولي، له دوی څخه د عفو او پر ځورونو يي صبر د دوی په وړاندي د جگړې په امر منسوخ شوي؛ د دې لپاره چې دا يي په نورو ځايونو کې د بياخلي يادولو له احتياجه مور وباسي؛ ځکه له دې څخه په قرآن کې يو سل څوارلس آيتونه په څلور پنځوسو سورتونو کې واقع شوي دي^۱.

په سورة البقرة کې:

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا [البقرة: ۸۳] خلکو ته ښه وينا کوئ.
وَلَنَا أَعْمَالُنَا [البقرة: ۱۳۹] زموږ لپاره زموږ عملونه دي.
وَلَا تَعْتَدُوا [البقرة: ۱۹۰] تېری مه کوئ.
وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ [البقرة: ۱۹۱] د دوی پر ضد جگړه مه کوئ^۲.
قُلْ قَاتِلْ فِيهِ كَبِيرٌ [البقرة: ۲۱۷] ووايه: په عزتمنه مياشت کې جگړه لويه گناه ده.
لَا إِكْرَاهَ [البقرة: ۲۵۶] په دين کې هيڅ ډول مجبورول نشته.

په سورة آل عمران کې:

فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ [آل عمران: ۲۰] ژباړه: پر تا صرف دين رسول دي.
مِنْهُمْ تَقَاةً [آل عمران: ۲۸] (مگر دا چې) له دوی څخه ځانونه وساتئ.

په سورة النساء کې:

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ [النساء: ۶۳-۸۱] نو له دوی څخه مخ واړوه. (دا دوه ځايه دي).
فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا [النساء: ۷۹] نو ته مي پر دوی ساتونکی نه يي لېرلی.
لَا تُكَافِرُ إِلَّا نَفْسَكَ [النساء: ۸۳] ته له خپل ځان پرته په بل څه نه يي مکلف.
إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ [النساء: ۸۹] پرته له هغو چې له داسي قوم سره پيوستېږي چې ستاسو او هغوی ترمنځ تړون وي.

په سورة المائدة کې:

وَلَا آمِينَ [المائدة: ۲] مه د هغو خلکو بي عزتي کوئ چې د بېت الله قصد يي کړی وي.
عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ [المائدة: ۹۴-۱۰۱] زما پر پېغامبر يوازي د دين رسول دي.
عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ [المائدة: ۱۰۵] تاسو ځانونه اصلاح کړئ.

په سورة الانعام کې:

لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ [الأنعام: ۶۶] زه ستاسو د کارونو جوړولو مسؤول نه يم.
ثُمَّ دَرَّهُمْ [الأنعام: ۹۱] بيا دوی پرېږده.
عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ [الأنعام: ۱۰۴] زه ستاسو ساتونکی نه يم.
وَأَعْرِضْ [الأنعام: ۱۰۶] نو مخ تری واړوه.
عَلَيْهِمْ حَفِيظًا [الأنعام: ۱۰۷] ته مي پر دوی ساتونکی نه يي گرځولی.
وَلَا تَسْبُوا [الأنعام: ۱۰۸]
{فذرهم} [الأنعام: ۱۱۳ و ۱۳۸] نو دوی پرېږده. (دغه آيت په دوه ځايونو کې دی)
يَا قَوْمِ اعْمَلُوا [الأنعام: ۱۳۵] اي زما قومه تاسو خپل کار کوئ.

۱ د هغو نسخو مطابق چې زموږ په ولکه کې دي يوازي يي دوه پنځوښ سورتونه ذکر کړي، ابن حزم چې د نسخ په باب کې د ابن جزې متاثر کېدل له هغه څخه ښکاري، يوازي ۴۸ سورتونه يي ذکر کړي. د تفسير الجلالين پر حاشيه ابن حزم ناسخ او منسوخ ص ۲۶۵ وگوره

۲ بشپړ آيت داسې دی: {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} يعنې د مسجد حرام په څنگ (نژدې) کې د دوی پر ضد جگړه مه کوئ تر هغه چې دوی هملته ستاسو پر ضد جگړه پيلوي.

قُلْ أَنْتَظِرُوا [الأنعام: ١٥٨] ورته ووايه: انتظار وكړئ.
 لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ [الأنعام: ١٥٩] ته له دوی سره په هيڅ كې نه يي.
په سورة الأعراف كې:
 وَأَعْرَضَ [الأعراف: ٦٨] له دوی څخه مخ واپروه.
 وَأَمَلِي لَهُمْ [الأعراف: ١٨٢] دوی ته مهلت وركوم.
په سورة الأنفال كې:
 وَإِنْ اسْتَنْصَرُواكُمْ [الأنفال: ٧٢] كه دوی ستاسو څخه مرسته وغوښتله. (مطلب يي مجاهدين دي).
په سورة التوبة كې:
 فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ [التوبة: ٨] نو تاسو هم ورته ژمن پاته شئ.
په سورة يونس كې:
 فَانْتَظِرُوا [يونس: ٢٠] نو انتظار كوي.
 قُلْ لِي عَمَلِي [يونس: ٤١] نو ووايه: زما لپاره زما عمل دي.
 وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ [يونس: ٤٦] يا به ځيني هغه څه در ووينم.
 وَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ [يونس: ٦٥] د دوی په وينا مه غمجن كېره؛ دا ځكه چي دغه خبره هم مهلت وركول غواړي.
 أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ [يونس: ٩٩] نو آيا ته خلك مجبوروي؟
 فَمَنْ أَهْتَدَى [يونس: ١٠٨] نو كه څوك پر لاره سم شو (هدايت يي په خپله گټه دي) ځكه د دي معنا مهلت وركول دي.
 وَاصْبِرْ [يونس: ١٠٩] او صبر كوه.
په سورة هود كې:
 إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ [هود: ١٢] ته صرف خبروونكى يي. يعنې په دين به يي خبروي او نه به يي مجبوروي.
 اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ [هود: ٩٣] تاسو پر خپله تگلاره كار كوي.
 انْتَظِرُوا [هود: ١٢٢] انتظار وكړئ.
په سورة رعد كې:
 فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ [الرعد: ٤٢] پرتا صرف دين رسول دي.
په سورة النحل كې:
 فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ [النحل: ٣٥] نو آيا پر پېغمبرانو له بشكاره دين رسولو پرته بل څه شته؟
 فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ [النحل: ٨٢] پر تا صرف دين رسول دي.
 وَجَادِلْهُمْ [النحل: ١٢٥] له دوی سره بحث كوه.
 وَاصْبِرْ [النحل: ١٢٧] صبر كوه.
په سورة الإسراء كې:
 رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ [الإسراء: ٢٥] ستاسو رب په تاسو ښه پوه دي.
په سورة مريم كې:
 وَأَنْذَرْنَاهُمْ [مريم: ٣٩] دوی له دينه خبر كړه.
 فَلْيَمْدُدْ [مريم: ٧٥] نو ده ته دي مهلت وركوي.
 وَلَا تَعْجَلْ [مريم: ٨٥] پر دوی تلوار مه كوه.
په سورة طه كې:
 قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ [طه: ١٣٥] ورته ووايه: هرڅوك انتظار كوي.
په سورة حج كې:
 وَإِنْ جَادَلُوكَ [الحج: ٦٨] كه دوی دعوه او مناقشه در سره وكړه (ورته ووايه: الله ستاسو په كړنو ښه پوه دي).

په سورة المؤمنون كي:

فَدَّرْهُمْ [المؤمنين: ٥٥] نو دوی پرېرده.

ادْفَع [المؤمنين: ٩٧] (بدي يې په تر ټولو بڼه طريقه) دفع كوه.

په سورة النور كي:

فَإِنْ تَوَلَّوْا [النور: ٥٤] كه تاسو مخ واراوه (نو پر پېغمبر خپل مسؤوليت دی او پر تاسو خپل)

وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ [النور: ٥٤] پر پېغمبر يوازي دين رسول دي.

په سورة النمل كي:

فَمَنْ اهْتَدَى [النمل: ٩٢] نو كه څوك پر لاره سم شو (دا يې خپل په گټه دي).

په سورة القصص كي:

لَنَا أَعْمَالُنَا [القصص: ٥٥] زمونږ لپاره زمونږ عملونه دي.

په سورة العنكبوت كي:

وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ [العنكبوت: ٥٠] زه صرف د دين رسوونكى يم. دا ځكه چي دا خبره د نه مجبورلو

تقاضا كوي.

په سورة الروم كي:

فَاصْبِرْ [الروم: ٦٠] نو صبر كوه.

په سورة لقمان كي:

وَمَنْ كَفَرَ [لقمان: ٢٣] نو كه چا كفر وكړ (بيا هم الله تعالى له ټولو مخلوقاتو څخه بي حاجته

(دی

په سورة السجدة كي:

وَأَنْتَظِرُ [السجدة: ٣٠] انتظار كوه.

په سورة الأحزاب كي:

وَدَعَّ أَدَاهُمْ [الأحزاب: ٤٨] د دوی لخوا ځورول پرېرده.

په سورة سبا كي:

قُلْ لَا تَسْتَلُونَنِي [سبا: ٢٥] ورته ووايه: ستاسو څخه (زموږ د كړنو) پوښتنه نه كېږي.

په سورة فاطر كي:

إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ [فاطر: ٢٣] ته صرف خبروونكى يې.

په سورة يس كي:

فَلَا يَحْزُنُكَ [ياسين: ٧٦] نو د دوی په كړنو مه غمجن كېږي.

په سورة الصافات كي:

فَقَوْلٌ عَنْهُمْ [الصافات: ١٧٤] وَتَوَلَّى عَنْهُمْ [الصافات: ١٧٨] له دوی څخه مخ وراوه.

دغه دوه او هغه څه چي ور نژدې دي.

په سورة ص كي:

اصْبِرْ [ص: ١٧] صبر كوه.

أَنَا نَذِيرٌ [ص: ٧٠] زه له دينه خبروونكى يم.

په سورة الزمر كي:

إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ [الزمر: ٣] الله د دوی ترمنځ پرېكړه كوي

دا ځكه منسوخ دی چي په دې كي مهلت وركول دي.

فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ [الزمر: ١٥] نو د هغه څه عبادت كوي چي خوښ مو وي.

يَا قَوْمِ اعْمَلُوا [الزمر: ٣٩] اي زما قومه! تاسو (خپل) كار كوي.

فَمَنْ اهْتَدَى [الزمر: ٤١] نو كه څوك پر لاره سم شو (د ځان په گټه يې ده).

أَنْتَ تَحْكُمُ [الزمر: ٤٦] ته (د خپلو بندگانو ترمنځ) پرېكړه كوي.

دا په دې وجه چي په دې كي (الله ته) كار سپارل دي.

په سورة المؤمن كي:

- فَاصْبِرْ [المؤمن: ۵۵- ۷۶] صبره کوه. دا امر دوه ځايه دی .
 په سورة فصّلت كي:
 ادْفَعْ [فصّلت: ۳۴] (د دوی بدې په تر ټولو بڼه طريقه) دفع کوه.
 په سورة الشورى كي:
 وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ [الشورى: ۶] ته د دوی کار جوړوونکی (مسئول) نه يي.
 لَنَا أَعْمَالُنَا [الشورى: ۱۵] زموږ لپاره زموږ عملونه دي.
 فَإِنْ أَعْرَضُوا [الشورى: ۴۸] که دوی مخ وړاه وه.
 په سورة الزخرف كي:
 فَذَرَهُمْ [الزخرف: ۱۳] نو دوی پرېږده.
 فَاصْفَحْ [الزخرف: ۸۹] نو مخ (ترې) وړوه.
 په سورة الدخان كي:
 فَارْتَقِبْ [الدخان: ۱۰] نو څار (انتظار) کوه.
 په سورة الجاثية كي:
 يَخْفَوْا [الجاثية: ۱۴] مؤمنان دي بخښه ورته کوي.
 په سورة الأحقاف كي:
 فَاصْبِرْ [الأحقاف: ۳۵] نو صبره کوه.
 په سورة القتال [محمد] كي:
 فَإِمَّا مَنَّا [محمد: ۴] نو يا به (پر اسيرانو) احسان کوی (وړيا به يي آزادوی) .
 په سورة ق كي:
 فَاصْبِرْ [ق: ۳۹] نو صبره کوه.
 وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ [ق: ۴۵] ته پر دوی جبر کوونکی نه يي.
 په سورة الذاريات كي:
 فَتَوَلَّ عَنْهُمْ [الذاريات: ۸] نو له دوی څخه مخ وړوه.
 په سورة الطور كي:
 قُلْ تَرَبَّصُوا [الطور: ۳۱] ورته ووايه: تاسو انتظار وکړئ.
 وَاصْبِرْ [الطور: ۴۸] او صبر کوه.
 فَذَرَهُمْ [الطور: ۴۵] نو دوی پرېږده.
 په سورة النجم كي:
 فَأَعْرِضْ [النجم: ۲۹] نو له دوی څخه مخ واوره.
 په سورة القمر كي:
 فَتَوَلَّ عَنْهُمْ (القمر: ۶) نو له دوی څخه مخ واوره.
 په سورة ن كي:
 فَاصْبِرْ [ن: ۴۸] نو صبر کوه.
 سَتَسْتَدْرِجُهُمْ [ن: ۴۴] دوی په نوبت را ټينگوم.
 په سورة المعارج كي:
 فَاصْبِرْ [المعارج: ۵] نو صبر کوه.
 فَذَرَهُمْ [المعارج: ۴۲] نو دوی پرېږده.
 په سورة المزمل كي:
 وَاهْجُرْهُمْ [المزمل: ۱۰] او له دوی څخه اړېکي پرې کړه.
 وَذَرْنِي [المزمل: ۱۱] او ما ور پرېږده.
 په سورة المدثر كي:
 ذَرْنِي [المدثر: ۱۱] او ما ور پرېږده.
 په سورة الإنسان كي:

فَاصْبِرْ [الإنسان: ٢٤] نو صبره کوه.

په سورة الطارق كي:

فَمَهَلِ الْكَافِرِينَ [الطارق: ١٧] نو کافرانو ته مهلت ورکوه.

په سورة الغاشية كي:

لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ (الغاشية: ٢٢) ته پر دوی زور چلونکی نه يي.

په سورة الكافرون كي:

لَكُمْ دِينُكُمْ [الكافرون: ٦] ستاسو لپاره ستاسو دين دی.

دغه ټول آيتونه دغو آيتونو منسوخ کړي چي وايي:

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ [التوبة: ٦] نو مشرکين ووژئ.

وَكُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ [البقرة: ٢١٦] پر تاسو همغه قتال فرض شوی دی.

١ آيت په بشپړه توگه داسي دی: {فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} (التوبة: ٥)

ژباړه: نو چي عزتمني مياشتي ختمي شوي دا مشرکان ووژئ هر چېري چي مو وموندل، ټينگ يي کړئ، محاصره يي کړئ او په هر کمين كي ورته کښيښئ. که دوی توبه وايستله، لمونځ يي سيده کړ او زکات يي ورکړ نو لاره يي خوشي کړئ؛ الله تعالی له شک پرته مهربان بخښونکی دی.

هبة الله بن سلامة بن نصر مقرئ ويلي: له {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} څخه استثنا (د حکم بېلوالی) راغلی په دې آيت سره {فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ} ...

دغه آيت د قرآن له عجيبه آيتونو څخه دی؛ ځکه د قرآن يو سل څلورويشت آيتونه يي منسوخ کړي. بيا الله تعالی وروسته همدغه آيت منسوخ کړی، بيا يي د هغه له ناسخ څخه حکم بېل کړی او په دې آيت يي منسوخ کړی چي وايي: {وَإِن أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ} (التوبة: ٦) او دا د توري آيت دی د قرآن يو سل او څلورويشت آيتونه يي منسوخ کړي، بيا يي آخر د اول ناسخ جوړ شوی او هغه دا آيت دی: {فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ} (التوبة: ٥). الناسخ والمنسوخ ص ٩٩ ط المکتب الاسلامي - بيروت الطبعة الأولى، ١٤٠٤.

٢ يو مهم وضاحت:

محترم لوستونکو! مخکي له مخکي زه بخښنه غواړم کېدای شي دلته په خبرو کي د ليکلو د آدابو خلاف را څخه وشي؛ په پورتنی بحث په ځانگړي ډول دغه نژدې حاشيه کي راغلو خبرو زما زړه ډېر تنگ کړ، له قرآن کریم څخه يي د امريکا د پاليسي په شان خبري جوړي کړي چي نن يو څه او سبا بل څه وايي حتی د خبري اوله يي له آخر سره په ټکر کي گڼي او د منسوخ کېدو دعوه يي کوي. آيا دا معقوله ده چي په اسلام کي، صبر، عفو، ښه وينا، ښه اخلاق، وفاق، د سولي تړون، له اهل ذمه سره تړون او دې ته ورته خبري ټولي منسوخې وگنو؟ په دغه ياد شويو آيتونو کي ډېر داسي هم دي چي هغه اخبار دي او په خبر کي خو نسخ نه شي کېدای؛ د دې خبري بيان مخکي تېر شو. زه دغه ډول نسخه نه منم؛ ځکه دغسي تعبير ناخبره خلکو ته ډېر زيانمن تمامېږي. زه دلته د دې خبري يادونه کوم چي د نسخ په اړه څو نظرونه شته:

(أ) د پخوانيو عالمانو (سلفو) په اصطلاح کي د آيت په حکم کي چي کوم تغير راشي، هغه دوی نسخ نوموي که څه هم د وضاحت او تفسير په توگه وي يا داسي وي چي په اول آيت کي د لنډمهالی قيد ورسره ياد شوی وي، وروستی آيت دا بيان وکړي چي اوس هغه وخت پای ته ورسېدی؛ لکه په دې سورة البقرة: ١٠٩ کي چي د اهل کتابو په هکله ويل شوي چي دوی ته عفو وکړئ او مخ ورڅخه وړوئ تر څو الله خپل حکم را لېږي. وروسته يي په سورة التوبة ٢٩ کي د دوی په هکله حکم را ولېږی چي دوی به يا جزیه ورکوي يا يي پر ضد جگړه وکړي. دا رنگه په النساء: ١٥ کي د زناکارو په هکله الله تعالی ويلي چي دوی تر هغه وخته بندي وساتئ چي مرگ ورباندي راشي يا الله د دوی په هکله کومه لاره را باسي. وروسته يي په سورة النور: ٢ کي د دوی په هکله د سلو دورو حکم نازل کړ. د دغې اصطلاح مطابق خو ډېر آيتونه منسوخ بلل شوي.

(ب) نسخ دي ته ويل کېږي چي د يوه آيت پر ځای بل آيت راشي او د اول آيت حکم ختم کړي. په دې تعريف کي دوه شيان ياد شوي: يو د آيت پر ځای آيت را تلل. دويم دا چي حکم يي ختم کړي. دا ټکی د بحث ځای دی. اول دا چي داسي نسخ مثال به کوم آيت وي؟ د مشهور مثال په توگه د سورة الأنفال (٦٥ - ٦٦) آيتونه يادېږي. خو دلته دا هم کېدای شي چي دغه ډول احکام د مختلفو حالاتو احکام وي او ډېرو آيتونو ته چي منسوخ ويل شوي، هغه په حقيقت کي د حالاتو د غوښتنې سره سم صادر شوي احکام وي، د تل لپاره په کلي ډول منسوخ نه وي؛ ځکه په دويمه اصطلاح چي د نسخ کوم تعريف شوی، د منسوخ د حکم ختمول يي شرط کړي دي، په دې معنی چي په منسوخ عمل کول نه دي روا. دلته خو اوس هم که يو نفر د لسو په وړاندي مقاومت وکړي، منع يي نشته. دويم دا چي د يومخيزه کلي نسخ لپاره چي کوم شرطونه ياد شوي، هغه په قرآن کي تحقق نه مومي؛ ځکه قرآن له تناقض او ټکر څخه پاک دی؛ لکه په سورة النساء: ٨٢ کي چي د دې خبري يادونه شوې ده او د نسخ د شروطونو اول شرط دا دی چي د ناسخ او منسوخ ترمنځ به داسي تضاد او تناقض موجود وي چي په هيڅ ډول

نه سره لکبيري؛ ابن جوزي ويلي: الشُّرُوطُ الْمُعْتَبَرَةُ فِي ثُبُوتِ النَّسْخِ خَمْسَةٌ: أَحَدُهَا أَنْ يَكُونَ الْحُكْمُ فِي النَّاسِخِ وَالْمَنْسُوخِ مُتَّفَاقًا بِحَيْثُ لَا يُمَكِّنُ الْعَمَلُ بِهِمَا جَمِيعًا، فَإِنْ كَانَ مُمَكِّنًا لَمْ يَكُنْ أَحَدُهُمَا نَاسِخًا لِأُخْرٍ. (نواسخ القرآن: جمال الدين أبو الفرج عبدالرحمن بن علي بن الجوزي، ت: ٥٩٧ هـ، محقق: محمد أشرف علي، الناشر: الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، ط: ١٤٣٢ هـ، الباب الرابع بَابُ شُرُوطِ النَّسْخِ: ١ / ١٣٥ والمصنفى بأكف أهل الرسوخ من علم الناسخ والمنسوخ ١ / ١٢ له أيضا). ومثله قال فخر الدين الزيلعي في بحث الخلع من تبين الحقائق: ٢ / ٢٦٨ أحكام القرآن للجصاص: أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي، ت: ٣٧٠ هـ، محقق: عبدالسلام محمد، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، ط: ١٤١٥ هـ، ١ / ٣٨٨ تحت الآية: ٢١٥ من سورة البقرة وكذا العيني في بحث الخلع من البناية شرح الهداية: ٥ / ٥٠٧ وللتفصيل انظر: مختصر التحرير شرح الكوكب المنير ٣ / ٥٢٩ ومعالم أصول الفقه عند أهل السنة والجماعة لمحمد بن حسين بن حسن الجيزاني الناشر: دار ابن الجوزي ط: ١٤٢٧ هـ (ص: ٢٥٠).

په دا وجه شيخ انور شاه کشميري وايي: په قرآن کریم کې هېڅ یو آیت هم په کلي ډول منسوخ نشته (فیض الباري علی صحیح البخاري: أنور شاه بن معظم شاه کشميري الهندي، ت: ١٣٥٣ هـ، محقق: محمد بدر عالم، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، ط: ١٤٢٦ هـ، ٣ / ٣٢٣ وگوره).

پر همدې اساس: د منسوخ مصداق او مثال هغه د پخوانيو شريعتونو يو شمېر احکام کېدای شي، لیکن هغه هم په داسې ډول چې په حقیقت کې یې لنډمهاله حکم درلودی یا لږ تر لږه د دوام له قیده خالي و، خو ځینې خلکو یې په هکله دا فکر کړی وو چې د تل لپاره یې همدا حکم دی. لکه د شنبې د ورځې احکام چې په سورة النحل ١٢٤ کې یاد شوي. یا لکه وازگه او ځینې حیوانات چې په سورة الانعام ١٤٦ کې او په سورة النساء: ١٦٠-١٦١ کې پر یهودیانو د دوی د ظلم په وجه حرام شوي. خو اوس د دې حرمت ختم شوي؛ ځکه الله وایي: وَطَعَامُكُمْ جَلٌّ لَهُمْ. (المائدة: ٥) ژباړه: ستاسو خواړه اهل کتابو ته روا دي. د آیت دا برخه بنیې چې کوم خواړه یا ذبیحه مور ته رواوي، هغه اهل کتابو ته هم روا ده. خو اهل کتابو د ناپوهي یا ضد په وجه بیا هم ویل چې دا حکم لنډمهاله نه دی، بلکې د تل لپاره دی. نو الله پر دوی داسې رد وکړ: كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ جَلًّا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأَنزِلُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلَوْهَا إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. (آل عمران: ٩٣) ترجمه: د تورات د نازلېدو تر مخه ټول خواړه (خورنیز توکي) بني اسرائيلو ته حلال وو د هغه څه پرته چې یعقوب (عليه السلام) په خپله پر ځان بند کړي وو. ورته ووايه: تورات راوړئ او ويې لولئ که رښتیا وایاست.

الباب الثامن في جوامع القراءة

وهو على نوعين: مشهورة، وشاذة

فالمشهورة القراءات السبع، وهو حرف نافع المدني، وابن كثير المكي، وأبو عمرو بن العلاء البصري، وابن عامر الشامي، وعاصم، وحمزة والكسائي الكوفيين. ويجري مجراهم في الصحة والشهرة: يعقوب الحضرمي بن محيصن، ويزيد بن القعقاع. والشاذة ما سوى ذلك، وإنما سميت شاذة لعدم استقامتها في النقل، وقد تكون فصيحة اللفظ، أو قوية المعنى. ولا يجوز أن يقرأ بحرف إلا بثلاث شروط: موافقته لمصحف عثمان بن عفان رضي الله عنه، وموافقته لكلام العرب ولو على بعض الوجوه أو في بعض اللغات، ونقله نقلاً متواتراً أو مستقيماً.

واعلم أن اختلاف القراء على نوعين: أصول، وفرش الحروف.

فأما الفرش: فهو ما لا يرجع إلى أصل مضطرد، ولا قانون كلي، وهو في وجهين:

اختلاف على القراءة باختلاف المعنى، وبتوافق المعنى. وأما الأصول فالاختلاف فيها لا يغير المعنى. وهي ترجع إلى ثمان قواعد:

الأولى: الهمزة: وهي في حروف المد الثلاث، ويزاد فيها على المد الطبيعي بسبب الهمزة والتقاء الساكنين.

الثانية وأصله التحقيق ثم قد يحقق على سبعة أوجه: إبدال واو أو ياء أو ألف وتسهيل بين الهمزة والواو، وبين الهمزة والياء، وبين الهمزة والألف، وإسقاط.

الثالثة: الإدغام، والإظهار، والأصل الإظهار، ثم يحدث الإدغام في المثليين، أو المتقاربين وفي كلمة، وفي كلمتين، وهو نوعان: إدغام كبير انفرد به أبو عمرو: وهو إدغام المتحرك. وإدغام صغير لجميع القراء: وهو إدغام الساكن.

الرابعة: الإمالة، وهي أن تنحو بالفتحة نحو الكسرة. وبالألف نحو الياء، والأصل الفتح، ويوجب الإمالة الكسرة والياء.

الخامسة: الترقيق والتفخيم، والحروف على ثلاثة أقسام يفخم في كل حال، وهي حروف الاستعلاء السبعة ومفخم تارة ومرقق أخرى وهي الراء واللام والألف فأما الراء فأصلها التفخيم وترقق للكسر والياء، وأما اللام فأصلها الترقيق وتفخم لحروف الأطباق وأما الألف فهي تابعة للتفخيم والترقيق لما قبلها، والمرقق على كل حال سائر الحروف.

السادسة: الوقف، وهو على ثلاثة أنواع، سكون جائز في الحركات الثلاث وروم في المضموم والمكسور، وإشمام في المضموم خاصة.

السابعة: مراعاة الخط في الوقف.

الثامنة: إثبات الياءات وحذفها

دويم مطلب: د مقدمی اتم باب، د قراءت اړوند جامع قواعد

قراءات دوه ډوله دي: يو متواتر، بل شاذ:

متواتر: همغه اوه قراءتونه دي: د نافع^۱، ابن کثیر مکی^۲، ابو عمّر بن علاء بصري^۳، ابن عامر شامي^۴، عاصم^۵، حمزه^۶ او کسائي^۷ چې له کوفي سره تړاو لري. په صحت او شهرت کي يعقوب حزمي^۸، ابن محيسن^۹ او يزيد بن قعقاع^{۱۰} هم د دوی په شان دي.

له دغو څخه علاوه نور شاذ دي^{۱۱}. شاذ ځکه ورته ويل کېږي چې نقل يې په تواتر نه دی راغلی او کله په لفظ کي فصيح وي او په معنا کي قوي هم وي.

په هيڅ حرف له درو شرطونو پرته قراءت کول جواز نه لري:

اول د عثمان رضي الله عنه له مصحف سره په ليک کي موافقه.

دويم: د عربو له کلام سره موافقه که څه هم د ځينو وجوهاتو او ځينو لغاتو پر بنا وي.

۱ - «تفسير ابن جزي التسهيل لعلوم التنزيل» (۱/ ۲۳)

۲ دی نافع بن عبد الرحمن ابو رويم ليثي دی، دی په اصل کي د اصفهان دی، د جعونه لخوا آزاد شوی ملگری دی، د اوو مشهورو قاريانو يو دی، دی ثقه صالح شخص دی. امام مالک ويلي د مدينه قراءت سنت دی. ده ويل شوه: د نافع قراءت يادوي؟ ويل: هو. عبد الله بن احمد ويلي: ما له خپل پلار څخه پوښتنه وکړه چې تا ته کوم قراءت ډېر خوښ دی؟ ده وويل: د مديني والو قراءت. نافع په ۱۶۹ هـ هجري کال کي وفات شوی. غاية النهاية في طبقات القراء: شمس الدين أبو الخير ابن الجزري ت: ۸۳۳ هـ الناشر: مكتبة ابن تيمية، ط: ۱۴۵۱ هـ: ۲ / ۳۳۰ او معرفة القراء الكبار على الطبقات والأصناف: شمس الدين محمد بن أحمد الذهبي، ت: ۷۴۸ هـ، الناشر: دارالكتب العلمية - بيروت، ط: ۱۴۱۷ هـ: ۱ / ۲۹۷.

۳ دی ابو معبد عبد الله بن کثير داري مکی د اوو قاريانو يو دی. په ۱۲۰ هـ کي وفاتل شوی. النشر في القراءات العشر: شمس الدين أبو الخير ابن الجزري، محقق: علي محمد الضياع، الناشر: المطبعة التجارية الكبرى: ۱ / ۱۲۰ وگوره.

۴ دی ابو عمرو بن علاء بصري مازني تميمي د اوو قاريانو يو دی. په ۱۵۴ هـ کي وفات شوی. غاية النهاية: ۱ / ۴۴۳ وگوره.

۵ دی ابو عمران عبد الله بن عامر يحصبي د شام والو د قراءت استاد او د اوو قاريانو يو دی. په ۱۱۸ هـ کي وفات شوی. النشر في القراءات العشر: ۱ / ۱۴۴ او معرفة القراء الكبار: ۱ / ۷۳.

۶ دی ابوبکر عاصم بن ابي نجرود کوفي اسدي د هغوی آزاد شوی ملگری د اوو قاريانو يو دی. په ۱۲۷ هـ کي وفات شوی. غاية النهاية: ۱ / ۳۴۶ ومعرفة القراء الكبار: ۱ / ۷۳ وگوره.

۷ دی ابو الحسن حمزه بن عماره کوفي د اوو امامانو يو دی. په ۱۵۴ هـ کي وفات شوی. النشر: ۱ / ۱۶۶ او معرفة القراء الكبار: ۱ / ۹۳ وگوره.

۸ دی ابو الحسن علي بن حمزة نحوي کوفي يو د اوو قاريانو دی. په ۱۸۹ هـ کي وفات شوی. معرفة القراء الكبار: ۱ / ۱۰۰ والنشر: ۱ / ۱۷۲ وگوره.

۹ دی يعقوب بن اسحاق بصري يو د لسو مشهورو قاريانو دی. په ۲۰۵ هـ کي وفات شوی. معرفة القراء الكبار: ۱ / ۱۳۰ والنشر: ۱ / ۱۸۶ وگوره.

۱۰ دی محمد بن عبد الرحمن په ابن محيسن معروف دی. د ابن شنبوذ او بزي په روايتونو کي د ابو عمرو بن العلاء شيخ و. ابن محيسن په ۱۳۲ هـ کي وفات شوی. ابن محيسن د لسو قاريانو سره شمارل سمه خبره نه ده. د ده قراءت د څوارلسو قراءتونو کي دی. او پر لسو قراءتونو څلور اضافه قراءتونه د صحيح قول پر بنسټ د قراءت فن د پوهان په اند د شاذو له جملي دي لکه څرنګه چې دا خبره مخکي تېره شوه.

۱۱ دی ابو جعفر مدني يزيد بن قعقاع مخزومي د لسو قاريانو يو دی، جليل القدر تابعي دی. په ۱۳۰ هـ کي وفات شوی. معرفة القراء الكبار: ۱ / ۵۹ والنشر: ۱ / ۱۷۸ وگوره.

۱۲ مصنف رحمة الله عليه د خلف بن هشام بن ثعلبه اسدي بخدي ابو محمد قراءت نه دي ياد کړی، په داسي حال کي چې هغه د هغو لسو مشهورو قراءتونو له جملي دی چې قرآن په لوستل کېږي. د خلف ترجمه په غاية النهاية: ۱ / ۲۵۶ او الأعلام: ۲ / ۳۶۰ کي وگوره.

درېم دا چې په متواتر او مستفیض^۱ نقل ثابت وي^۲.
 په دې پوه شه چې د قاريانو اختلاف دوه ډول دی: یو اصول، دویم فرش.
 فرش هغه دی چې یو عام اصل او کلي قانون ته نه ورگرځي^۳ او دا په دوو وجهو کې دي:
 اول د معنا له اختلاف سره د د قراءت اختلاف^۴، دویم د معنا له اتفاق سره^۵.
 اصول داسې دي چې اختلاف یې معنا ته تغیر نه ورکوي او هغه اتو قاعدو ته راجع کېږي:
اوله د مد قاعده ده او دا د مد په درې حروفو کې دی په هغو کې پر طبیعي مد د همزه یا التقاء
 الساکنین په وجه مد زیاتېږي.

دویمه د همزه قاعده ده. اصل دې کې تحقیق دی او کله تخفیف په کې کېږي پر اوو طریقو:
 بدلېدل یې په واو، په یا، په الف، تسهیل یې د همزه او واو ترمنځ، د همزه او یا ترمنځ، د همزه او الف
 ترمنځ او ساقطول یې.

درېیمه د ادغام قاعده: ادغام او اظهار، اصل اظهار دی، بیا ادغام په دوو سره ورته یا سره
 نژدې لفظونو کې کېږي، په یوه کلمه کې او په دوو کلمو کې. ادغام دوه ډوله دی:
 یو لوی ادغام دی چې یوازې ابو عمرو ترسره کړی، دا د متحرک حرف ادغام دی.
 بل وړوکی ادغام چې دا ټولو قاريانو ترسره کړی او دا د ساکن ادغام دی.
څلورمه: اماله ده، هغه داسې وي چې فتحه د کسري خوا ته کږه او الف د یا خوا ته کور شي.
 اماله حتما یا کسره او یا هم یا را منځ ته کوي.

پنځمه د باریک او ډک لوستلو قاعده ده. حروف درې قسم ده: یو قسم هغه دي چې په ټولو
 حالاتو کې ډک لوستل کېږي او هغه د استعلاء او حروف دي^۶. بل قسم هغه دي چې کله ډک ویل
 کېږي او کله باریک او دا را، لام او الف دی. په را کې اصل ډک لوستل دي او د یا او کسري په
 وجه باریکه لوستل کېږي. په لام کې اصل باریک لوستل دي او د اطباق د حروفو^۷ په وجه ډک لوستل

۱ مستفیض د یوې ډلې فقهانو په اند د مشهور په معنا دی او ځیني یې ترمنځ داسې توپیر کوي چې مستفیض هغه مشهور
 روایت دی چې ابتداء او انتهاء یو په شمېر کې سره برابره وي او مشهور بیا عام دی (نزهة النظر في توضیح نخبة الفكر:
 أحمد بن علي بن حجر العسقلاني، ت: ۸۵۲ هـ محقق: نورالدين عتر، الناشر: مطبعة الصباح دمشق، ط: ۱۴۲۱ هـ: ص:
 ۴۹ د حافظ ابن حجر لیکنه).

۲ چې کله په دغو ارکان کې له یوه رکنه بې برخي شي هغه قراءت شاذ بلل کېږي، شاذ قراءت چې په مقبول سند ثابت
 شي د جمهورو اهل علمو په اند د معتمد قول پر اساس په احکامو کې د خبر واحد په څېر حجت په نیول کېږي او د
 شافعیانو جمهورو او ابن حجب په دې کې مخالفت کړی او دلیل په دې نیول چې د شاذ قراءت قرآنیت نه دی ثابت (او
 حدیث هم نه دی). البنانی علی الجوامع ۱/ ۲۳۲، الاتقان: ۱/ ۲۲۷، روضة الناظر: ۱/ ۱۸۱. شیخ شنقيطي په اضاء
 البيان في إيضاح القرآن بالقرآن: الشيخ محمد الأمين الشنقيطي، دار ابن حزم - بيروت، ط: ۱۴۴۲ هـ: ۱/ ۵ کې وايي: د
 شاذ قراءت په مرسته پر بیان اعتماد نه کوي.

۳ دې ته فرش ځکه ویل شي چې د کلي قانون نه درلودلو په وجه متفرق دي نو گویا چې پ سورتنو کې غورېدلې او
 متفرق شوي دي (مقدمات في علم القراءات: محمد أحمد مفلح القضاة، الناشر: دار عمار - عمان، ط: ۱۴۱۲ هـ: ص: ۷۷
 لیکنه دي وکتل شي).

۴ مثال یې: وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثَاءً (سورة الزخرف: ۱۹) چې د (عباد) پر ځای (عند) قراءت شوی
 دی. بل مثال یې: وَإِنْ كَانَ مَكْرَهُمْ لِيَنْزِلَ مِنْهُ الْجِبَالُ (سورة إبراهيم: ۴۶) (لنزول) په کسره د اول لام او فتحه د آخري،
 (ان) نافیه کېږي او په فتحه د اول لام او ضمه د آخري (ان) تاکیدی مخفف له منقل څخه کېږي (الهادي شرح طيبة النشر
 في القراءات العشر: محمد محمد محمد سالم محيسن ت: ۱۴۲۲ هـ، دار الجليل بيروت، ط: ۱۴۲۷ هـ / ۲ / ۳۴۵ والقراءات
 وأثرها في علوم العربية: محمد محمد محمد سالم محيسن ت: ۱۴۲۲ هـ، مكتبة الكليات الأزهرية - القاهرة، ط: ۱۴۰۴ هـ
 (۲/ ۱۶۶) د محمد محمد محيسن لیکنه دي وکتل شي).

۵ مثال یې لکه د (ان هذان لساحران) او (ان هذين لساحران).

۶ دا حروف په دې وینا کې راغونډ شوي: خص ضغط قط.

۷ د اطباق حروف څلور دی: صاد، ضاد، طا او ظا. لیکن د صحیح قول پر بنسټ فقط له درو وروسته یې لام ډبل کېږي
 چې هغه بې ټکي صاد، طا او ظا ده او د ضاد وروسته ډبل نه ویل کېږي. ابن په الدرر اللوامع کې ویلي: غلط ورش فتحه
 اللام یلي طاء وطاء ولصاد مهمل.

کبیري. الف په ډک او باریک لوستلو کې د ما خپل مخکیني حرف تابع دی. درېیم قسم هغه چې په ټولو حالاتو کې باریک ویل کېږي، دا نور حروف دي.
شپږمه د وقف قاعده ده. وقف پر درې ډوله دی: سکون په درې سره حرکاتو کې جائز دی، روم په مضموم او مکسور کې وي او اِشمام یوازې په مکسور کې وي.
اومه قاعده په وقف کې د لیک مراعاتول^۱.
اتمه قاعده: د یاگانو اثبات او حذف^۲.

الباب التاسع في الوقف

وهو أربعة أنواع: وقف تام، وحسن، وكاف، وقبيح، وذلك بالنظر إلى الإعراب والمعنى، فإن كان الكلام مفقرا إلى ما بعده في إعرابه أو معناه، وما بعده مفقرا إليه كذلك لم يجز إليه الفصل بين كل معمول وعامله، وبين كل ذي خير وخبره، وبين كل ذي جواب وجوابه، وبين كل ذي موصول وصلته، وإن كان الكلام الأول مستقلا يفهم دون الثاني إلا أن الثاني غير مستقل إلا بما قبله، فالوقف على الأول كاف» وذلك في التوابع والفضلات: كالحال، والتمييز، والاستثناء وشبه ذلك، إلا أن وصل المستثنى المتصل أكد من المنقطع، ووصل التوابع والحال إذا كانت أسماء مع ذات أكد من وصلها إذا كانت جملة، وإن كان الكلام مستقلا والثاني كذلك، فإن كانا في قصة واحدة فالوقف على الأول حسن، وإن كانا في قصتين مختلفتين فالوقف تام. وقد يختلف الوقف باختلاف الإعراب أو المعنى، وكذلك اختلف الناس في كثير من الوقف. من أقوالهم فيها:
 راجح، ومرجوح، وباطل، وقد يقف لبيان المراد وإن لم يتم الكلام.

تنبيه

هذا الذي ذكرنا من رعي الإعراب والمعنى في المواقف: استقر عليه العمل، وأخذ به شيوخ المقرئين، وكان الأوائل يراعون رؤوس الآيات، فيقفون عندها لأنها في القرآن كالقفر في النثر والقوافي في الشعر، ويؤكد ذلك ما أخرجه الترمذي عن أم سلمة رضي الله عنها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقطع قراءته يقول: الحمد لله رب العالمين ثم يقف، الرحمن الرحيم ثم يقف». «تفسير ابن جزي = التسهيل لعلوم التنزيل» (١ / ٢٤)

درېیم مطلب: د مقدمی نهم باب، د وقف ځایونو په بیان کې

او دا څلور ډوله دي: تام وقف، حسن، کافي او قبيح (ناروا) او دا د کلام جوړښت او معنی ته په کتو دی. که کلام وروسته برخې ته په ترکیب او معنا کې محتاج و او وروسته برخه یې ده ته همداسې محتاجه وه خو ترمنځ یې فاصله جواز نه لري او پر اول کلام قبيح دی او هغه بېلتون راورل دي د هر معمول او عامل ترمنځ، د هر خبر والا او خبر ترمنځ، د هر جواب والا او جواب ترمنځ او د هر موصول او صلي ترمنځ یې.

که اول کلام بشپړ و، له دویم پرته یې فهم کېدای شو، لیکن دویم له اول پرته بشپړ نه و، نو پر اول وقف کافي دی او دا په توابع او د جملې په اضافي برخو کې دی لکه حال، تمييز، استثناء او دي ته ورته څه؛ لکن د متصل مستثنی پر وصل د منقطع مستثنی تر وصل ډېر ټینګار کېږي، توابع او حال چې مفرد (غیر جمله) اسمونه وي وصل یې د دوی د مفردوالي تر حالت ډېر د ټینګار وړ دی.

مثال یې تا ده که په خط کې مدوره (ګول) لیکل شوي وي، په وقف کې په ها اوري او که په پرانیستي هواره (ت) لیکل شوي وي، په ها نه اوري.^۱
 ۲ مثال یې: مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي (الأعراف: ۱۷۸) وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي (الاسراء: ۹۷ والكهف: ۱۷).

که اول کلام مستقل وي او دویم همداسي مستقل وي، نو که دواړه په یوه قصه کې وي پر اول وقف غوره دی، که دواړه په بېلابېلو قصو کې وي، بیا وقف تام بلل کېږي. کله په ترکیب او معنا کې د اختلاف په وجه په وقف کې هم اختلاف کېږي، په همدې ترتیب د وقف په ډېرو ځایونو کې خلکو اختلاف کړی. د دوی له قولونو څخه په هغه کې دي: راجح، مرجوح او باطل.

کله د مراد د بیان لپاره وقف کېږي که څه هم کلام بشپړ شوی نه وي.^۱
پاملرنه:

د وقف ځایونو په اړه چې د معنا او ترکیب د مراعات کومه قاعده مور ذکر کړه، دا هغه څه دي چې عمل ورباندې روان دی او د قراءت استادانو غوره کړي دي. پخوانیو عالمانو د آیتونو آخړه رعایتوله او وقف یې ورسره کاوه؛ ځکه هغه په قرآن کې داسې دي لکه فقره په عام کلام کې او لکه قافیه په شعر کې او د دې خبرې پخلی هغه حدیث کوي چې امام ترمذي نقل کړی: **عَنْ أُمِّ سَلْمَةَ ۲ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْطَعُ قِرَاءَتَهُ يَقُولُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ثُمَّ يَقِفُ، الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ثُمَّ يَقِفُ ۳.**

ژباړه: ام سلمه رضي الله عنها وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم خپل قراءت وقفه وقفه کاوه، (الحمد لله رب العالمين) به يې وايه بيا به يې وقف کاوه، (الرحمن الرحيم) به يې وايه بيا به يې وقف کاوه.

۱ د دې مثال: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ غَيْبِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ ... (سورة الكهف: ۱ - ۲) دلته د (عوجا) وروسته لند وقف کېږي چې په اصطلاح کې سخته ورته ويل کېږي د دې لپاره چې دا گمان و نه شي چې قيما د عوجا صفت دی. ابن هشام له ځينو نقل کړي چې يو شيخ خپل شاگرد ته د قرآن کریم ترکیب کاوه ويل: (قيما) د (عوجا) صفت / نعت دی. ما ورته چې ای شیخه! د (عوجا) معنا ده: کور او د (قيما) معنا ده: سم سیده. نو کور څرنگه سم سیده کېدای شي؟ دا وخت مې په قاريانو کې د هغه چا په هکله د رحمت دعا وکړه چې د دغسې توهم = غلطگمانۍ د مخنيوي په خاطر یې د (عوجا) پر تنوین لند وقف کړی دی (مغني اللبيب من كتب الأعراب: عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام، ت: ۷۶۱ هـ، محقق: د. مازن المبارك، محمد علي حمدالله، الناشر: دار الفكر - دمشق، ۱۴۲۴ هـ: ۶۹۲) (ژباړونکی).

۲ دا هند بنت ابي أمية بن مغيرة مخزومي ام المؤمنین د پیغمبر صلی الله علیه وسلم مېرمن ده، کنیه نوم ام سلمه ده، په مدینه کې په ۶۱ هـ کال کې وفات شوي او په بقیع کې دفن شوي. دا د ژورپوهانو صحابیاتو څخه شمېرل کېدله. سیر اعلام النبلاء للذهبي: ۲ / ۲۰۳ والاستیعاب لابن عبد البر: ۲ / ۲۷۳ وگوره.

۳ دا صحیح حدیث دی، ترمذي په خپل سنن کې په (۲۹۲۷) شمېره نقل کړی او لفظ هم د ده دی، دا رنگه ابو داود په خپل سنن کې په (۴۰۰۱) شمېره، ابن ابي شیبه په المصنف: ۱۰ / ۵۲۴ کې او ابو عمرو داني په الوقف والابتداء في کتاب الله عزوجل: أبوجعفر محمد بن سعدان ص: ۱۱۰ کې نقل کړی دی. النحوي المقرئ الضریر، ت: ۲۳۱ هـ، محقق: أبویشر محمد خليل، الناشر: مركز جمعة الماجد للثقافة والتراث دبي، ط: ۱۴۲۳ هـ.

الباب العاشر: في الفصاحة والبلاغة وأدوات البيان.**أما الفصاحة فلها خمسة شروط:**

الأول أن تكون الألفاظ عربية لا مما أحدثه المولدون ولا مما غلظت فيه العامة،

الثاني أن تكون من الألفاظ المستعملة لا من الوحشية المستنقطة،

الثالث أن تكون العبارة واقعة على المعنى موفية له لا قاصرة عنه،

الرابع أن تكون العبارة سهلة سالمة من التعقيد.

الخامس: أن يكون الكلام سالما من الحشو الذي لا يحتاج إليه.

وأما البلاغة: فهي سياق الكلام على ما يقتضيه الحال والمقال من الإيجاز والإطناب، ومن التهويل والتعظيم والتحقير، ومن التصريح والكناية والإشارة وشبه ذلك، بحيث يهز النفوس ويؤثر في القلوب، ويقود السامع إلى المراد أو يكاد.

وأما أدوات البيان: فهي صناعة البديع، وهو تزيين الكلام كما يزين العلم الثوب، وقد وجدنا في القرآن منها اثنين وعشرين نوعا، ونبهنا على كل نوع في المواضع التي وقع فيها من القرآن وقد ذكرنا هنا أسماءها ونبين معناها:

الأول: المجاز: وهو اللفظ المستعمل في غير مواضع له لعلاقة بينهما،

وهو اثنا عشر نوعا: التشبيه والاستعارة، والزيادة، والنقصان، وتشبيه المجاور باسم مجاوره، والملابس باسم ملبسه، والكل، وإطلاق اسم الكل على البعض، وعكسه، والتسمية باعتبار ما يستقبل، والتسمية باعتبار ما مضى، وفي هذا خلاف هل هو حقيقة أو مجاز.

واتفق أهل علم اللسان وأهل الأصول على وقوع المجاز في القرآن لأن القرآن نزل بلسان العرب وعادة فصحاء العرب استعمال المجاز، ولا وجه لمن منعه لأن الواقع منه في القرآن أكثر من أن يحصى.

الثاني: الكناية: وهي العبارة عن الشيء فيما يلزمه من غير تصريح»

الثالث: الالتفات: وهو على ستة أنواع: خروج من التكلم إلى الخطاب أو الغيبة، وخروج من الخطاب إلى التكلم أو الغيبة، وخروج من الغيبة إلى التكلم أو الخطاب.

الرابع: التمديد: وهو ذكر شيء بعد اندراجه في لفظ عام متقدم، والقصد بالتجديد تعظيم المجدد ذكره أو تحقيره، أو رفع الاحتمال.

الخامس: الاعتراض: وهو إدراج كلام بين شيئين متلازمين: كالخبر والمخبر عنه، والصفة والموصوف، والمعطوف والمعطوف عليه، وإدخاله في أثناء كلام متصل. والقصد به تأكيد الكلام الذي أدرج فيه.

السادس: التجنيس: وهو اتفاق اللفظ مع اختلاف المعنى، ثم الاتفاق قد يكون في الحروف والصيغة، أو في الحروف خاصة، أو في أكثر الحروف لا في جميعها، أو في الخط لا في اللفظ، وهو تجنيس التصحيف.

السابع: الطباق: وهو ذكر الأشياء المتضادة كالسواد والبياض والحياة والموت، والليل والنهار، وشبه ذلك.

الثامن: المقابلة: وهو أن يجمع بين شيئين فصاعدا ثم يقابلهما بأشياء آخر.

التاسع: المشاكلة: وهي أن تذكر الشيء بلفظ آخر لوقوعه في صحبته.

العاشر: الترديد: وهو رد الكلام على آخره ويسمى في الشعر رد العجز على الصدر.

الحادي عشر: لزوم ما لا يلزم: وهو أن يلتزم قبل حروف الروي حرفا آخر، وكذلك عند رؤوس الآيات.

الثاني عشر: القلب: وهو أن يكون الكلام يصلح ابتداء قراءته من أوله وآخره نحو دعد أو تعكس كلماته فتقدم المؤخر منها وتؤخر المقدم.

الثالث عشر: التقسيم: وهو أن تقسم المذكور إلى أنواعه أو أجزائه.

الرابع عشر: التتميم: وهو أن تزيد في الكلام ما يوضحه ويؤكده وإن كان مستقلا دون هذه الزيادة.

الخامس عشر: التكرار: وهو أن تضع الظاهر موضع المضمرة، فتكرر الكلمة على وجه التعظيم أو التهويل، أو مدح المذكور أو ذمه أو للبيان.

السادس عشر: التهكم: وهو إخراج الكلام عن مقتضاه استهزاء بالمخاطب أو بالخبر، كذلك البشارة في موضع النذارة.

السابع عشر: اللف والنشر وهو أن تلف في الذكر شيئين فأكثر، ثم تذكر متعلقات بها، وفيه طريقتان: أن تبدأ في ذكر المتعلقات بالأول، وأن تبدأ بالآخر.

الثامن عشر: الجمع: وهو أن تجمع بين شيئين فأكثر في خبر واحد، وفي صف واحد وشبه ذلك.

التاسع عشر: الترصيع: وهو أن تكون الألفاظ في آخر الكلام مستوفية الوزن، أو متقاربة مع الألفاظ التي في أوله.

العشرون: التشجيع: وهو أن يكون كلمات الآي على روي واحد.

الحادي والعشرون: الاستطراد: وهو أن يتطرق من كلام إلى كلام آخر بوجه يصل ما بينهما، ويكون الكلام الثاني هو المقصود: كخروج الشاعر من السب إلى المدح بمعنى يتعلق بالطرفين، مع أنه قصد المدح.

الثاني والعشرون: المبالغة: وقد تكون بصيغة الكلمة نحو صيغة فعال ومفعال وقد تكون بالمبالغة في الإخبار أو الوصف، فإن اشتدت المبالغة فهو غلو وإغراب. وذلك مستكره عند أهل هذا الشأن. «تفسير ابن جزي = التسهيل لعلوم التنزيل» (١/ ٢٦)

پنځم مبحث

د قرآن کریم اعجاز، فصاحت او بلاغت او فضایل یې

لمری مطلب: د مقدمی لسم باب، د فصاحت، بلاغت او د بیان د اسبابو په بیان کې دی د فصاحت لپاره پنځه شرطونه دي:

اول دا چې الفاظ یې عربي وي، نه هغه چې نوي پیدا شويو خلکو ایجاد کړي وي او نه هم هغه چې عوام په کې غلط شوي وي.

دویم دا چې الفاظ به یې استعمال شوي الفاظ وي، نه هغه ناپېژانده درانه الفاظ. **درېیم** دا چې عبارت به یې له معنا سره برابر، پوره ادا کوونکی وي، په اد کولو کې به قصور نه لري.

څلورم دا چې عبارت به آسانه او د تعقید (تأجوالي) څخه روغ وي.

پنځم دا چې کلام به له هغه اضافه الفاظو سالم وي چې اړتیا ورته نه وي.

بلاغت: فصیح کلام د حال او مقام له غوښتنې سره سم راوړل دي، که ایجاز وي که اطناب وي، که تهویل، تعظیم او تحقیر وي، که تصریح، کنایه، اشاره او دي ته ورته څه وي، په داسې ډول چې ذهنونو ته حرکت ورکړي، په زړونو کې اغېزه وکړي، اورېدونکی مقصد منلو ته وهڅوي یا یې ورتږدي کړي.

د بیان اسباب د بديع صنعت دی او هغه د کلام داسې بنایسته کول دي لکه نقاشي گُل چې کالي بنایسته کوي.

په قرآن کې مور له دی څخه دوه ویشته ډوله موندلې دي او پر هر ډول مویي په هغو ځایونو کې پام وړ اړولی دی چې په قرآن کې هلته واقع شوي، مور یې نومونه ذکر کوو او معنای یې بیانوو:

اول: مجاز، هغه لفظ دي چې له ورته وضع شوي معنا پرته په بل څه کې د دوی ترمنځ د یو تړاو په وجه کارول شوي وي، او دا دوولس نوع دي: تشبیه، استعاره، زیادت، نقصان، تسمیة المجاور باسم مجاوره (گاونډی د خپل گاونډ په نوم نومول کېدل)، وتسمیة الملابس باسم ملابس (تړاو لرونکی د خپل تړاو والا په نوم نومول کېدل)، د کل اطلاق پر بعض، د دي عکس (د بعض اطلاق پر کل) د راتونکي په اعتبار نوم ورکول، د تېر وخت په اعتبار نوم ورکول او په دي کې اختلاف دی چې آیا دا مجاز دی که حقیقت؟

ژبپوهان او اصولپوهان په قرآن کې د مجاز پر واقع کېدلو اتفاق لري؛ ځکه قرآن د عربو په ژبه نازل شوی او مجاز کارول د عربو د فصیح (صاف ژبو) خلکو عادت و. د هغه چا لپاره هیڅ دلیل نشته چې له مجازه یې انکار کړی ځکه په قرآن کې یې واقع شوي برخي د شمېر تر کچه زیاتي دي.

دویم کنايه: دا له تصریح پرته په هغه څه کې له شي څخه تعبیر دی چې ورسره لازم وي. **درېم یې التفات دی** او دا شپ ربلرډول دی: له تګلمه خطاب او غیاب ته وتل، له خطابه تګلم یا غیاب ته وتل، له غیابه تګلم یا خطاب ته وتل.

څلورم: تجرید: دا په یو عام مخکیني لفظ کې تر داخلېدو وروسته د یو شي ذکر کول دي. د تجرید مقصد د تجرید شوي شي تعظیم یا تحقیر او یا یې په اړه احتمال له منځ وړل وي.

پنځم: اعتراض (معترضه جمله) او دا د دوو یو له بل سره تړلو کلامونو ترمنځ د بل کلام راوړل دي، لکه د خیر او مخبر عنه (سرچینې) ترمنځ، د صفت او موصوف ترمنځ، د معطوف او معطوف علیه ترمنځ، یا یې د یو کلام پسي متصل راوړل. له دې څخه هدف د هغه کلام تأکید او وضاحت دی چې دغه اعتراض په کې ور اضافه شوی وي.^۱

شپږم تجنیس: د الفاظو اتفاق دی سره له دې چې معناوي بېلابېلي وي. د الفاظو اتفاق کله په حروف او جوړښت کې وي، کله په اکثره حروفو کې وي نه په ټولو کې او کله په خط کې وي، په لفظ کې نه وي او دا تجنیس تصحیف دی.

اوم طباق: دا متضاد شیان یو ځای ذکر کول دي لکه توروالی او سپیوالی، ژوند او مرګ، شپه او ورځ او دې ته ورته.

اتم مقابله: هغه دا ده چې دوه شیان یا تر دې زیات ذکر شي بیا یې مقابل شیان ذکر شي. **نهم مشاکله:** هغه دا چې یو شی د بل په لفظ په دې وجه ذکر شي چې ورسره ملګری شوی دی. **لسم تردید:** هغه د کلام اول آخر ته واپس کول دي او دا په شعر کې اول ته د آخر ورګرځول بلل کېږي.^۲

یوولسم: د نالازمه لزوم: هغه دا چې د شعر د آخر وزن د حرف مخکې بل حرف لازم وګرځوي او همدا رنگه د آیتونو په آخر کې.

دوولسم قلب: هغه دا چې کلام له اوله او له آخره د لوستلو وړتیا ولري لکه (دعد) یا یې کلمات عکس کړي، وروستی یې مخکې کړي او مخکینی یې وروسته کړي.

دیارلسم تقسیم: هغه دا چې ذکر شوي شیان خپلو انواعو او اجزاوو ته ووېشي. **څوارلسم تنمیم:** هغه دا چې په کلام کې داسې څه زیات کړي چې کلام ته وضاحت او تأکید ورکوي که څه هم کلام له دغه زیادت پرته هم مستقل وي.

پنځلسم تکرار: هغه دا چې اسم ظاهر د ضمیر پر ځای وکاروي، هغه کلمه د تعظیم، تهویل، د مذکور د ستایلو یا غندلو یا بیان لپاره مکرر ذکر کړي.^۳

شپاړسم تهکم: هغه دا چې پر مخاطب یا د بحث اړوند پر شخص د مسخري په خاطر کلام له خپلي مقتضا (د ظاهر حال له غوښتنې) څخه وایستل شي؛ لکه زېږی د وېري د خبر پر ځای ذکر کول.

۱ د نحویانو په اصطلاح کې د معترضه جملې لپاره څوارلس ځایونه ذکر کړي دي، ټول د یو کلام یا دوو کلامونو په منځ کې دي او په پای کې یې دا هم ویلي چې د علم بیان د ډېرو عالمانو په اند معترضه جمله د نحویانو تر معترضه جملې عامه ده. د نحویانو په اند معترضه جمله د کلام په منځ کې وي په آخر کې یې نه وي او د علم بیان د عالمانو په اند چې د اعراب له محله بې برخې جمله چې د کومي نکتې په خاطر راوړل شي هغه معترضه جمله ده که په منځ کې وي او که په آخره کې وي (تطبيق القواعد النحویة: ۱ / ۳۶۷) لیکنه وګوره.

۲ عربي متن کې داسې لیکلي: هو رد اول الکلام علی آخره، ویسمی فی الشعر رد العجز علی الصدر. خو زما په نظر اوله جمله یې (رد اول الکلام علی آخره) له وروستی سره هم په تکر کې ده او د دې فن له نورو کتابونو سره هم په تکر کې ده. باید داسې ویل شوي وای: د کلام په آخره برخه کې د اولي برخې کلمات بیاځلي راوړل، لکه: وتخشى الناس والله أحق أن تخشاه. (سائل اللئيم يرجع ودمعه سائل) اول سائل له سؤال څخه جوړ دی دویم له سیلان (بهدو) څخه جوړ دی. (عروس الأفراح فی شرح تلخیص المفتاح أحمد بن علي بن عبدالکافي السبكي، محقق: د عبدالحمید هنداوي، الناشر: المكتبة العصرية بیروت - لبنان: ۲ / ۲۹۴).

۳ تهویل د وېرولو په معنا دی، لکه یو چا ته چې ووايه: امیر المؤمنین امر درته کوي.

اوولسم: لف او نشر: هغه دا چې په یادولو کې دوه یا زیات شیان سره تاو کړي بیا یې د دوی اړوند شیان ذکر کړي او په دې کې دوی طریقی دي: یوه دا چې د اړوندو شیانو په یادولو کې له اوله شروع وکړي او بله دا چې له آخره یې شروع وکړي.

اتلسم جمع: هغه دا چې په یوه خبر یا یوه وصف یا دې ته ورته کې دوه یا زیات شیان جمع کړي.

نولسم ترصیع: هغه دا چې د کلام په آخره کې الفاظ په وزن کې له هغو الفاظو سره برابر یا ور نژدې وي چې په اوله کې یې دي.

شلسم تسجیع: هغه دا چې د آیت آخر کلمات یو ډول حرف ولري.

یوویشتم استطراد: هغه له یوه کلام څخه بل ته ورتگ دی په داسې ډول چې ترمنځ یې پیوستون راولي او دویم کلام اصلي مقصود وي لکه شاعر چې له بدو ویلو څخه ستاینې ته په داسې معنی ووزي چې له دواړو خواوو سره تړاو لري سره له دې چې د ده مقصد ستاینه وي.

دوویشتم مبالغه: دا کله د کلمه په صیغه (جوړښت) وي لکه د فعال او مفعال صیغه، کله په اخبار یا وصف کې په مبالغه کوله سره وي، که مبالغه ډېره سخته وي هغه نو غلو او اغراب دی او دا د دې علم د پوهان په اند ناخوبه خبره ده.

الباب الحادي عشر: في إعجاز القرآن

واقامة الدليل على أنه من عند الله عز وجل، ويدل على ذلك عشرة أوجه:

الأول: فصاحته التي امتاز بها عن كلام المخلوقين.

الثاني: نظمه العجيب وأسلوبه الغريب من قواطع آياته وفواصل كلماته.

الثالث: عجز المخلوقين في زمان نزوله وبعد ذلك إلى الآن عن الإتيان بمثله.

الرابع: ما أخبر فيه من أخبار الأمم السالفة والقرون الماضية ولم يكن النبي صلى الله عليه وسلم تعلم ذلك ولا قرأه في كتاب.

الخامس: ما أخبر فيه من الغيوب المستقبلية فوعدت على حسب ما قال.

السادس: ما فيه من التعريف بالباري جل جلاله. وذكر صفاته وأسمائه، وما يجوز عليه. وما يستحيل عليه، ودعوة الخلق إلى عبادته وتوحيده، وإقامة البراهين القاطعة، والحجج الواضحة، والرد على أصناف الكفار، وذلك كله يعلم بالضرورة أنه لا يصل إليه بشر من تلقاء نفسه، بل بوحى من العليم الخبير، ولا يشك عاقل في صدق من عرف الله تلك المعرفة وعظم جلاله ذلك التعظيم ودعا عباد الله إلى صراطه المستقيم.

السابع: ما شرع فيه من الأحكام وبين من الحلال والحرام، وهدى إليه من مصالح الدنيا والآخرة، وأرشد إليه من مكارم الأخلاق، وذلك غاية الحكمة وثمره العلوم.

الثامن: كونه محفوظا عن الزيادة والنقصان، محروسا عن التغيير والتبديل على طول الزمان، بخلاف سائر الكتب.

التاسع: تيسيره للحفظ وذلك معلوم بالمعينة.

العاشر: كونه لا يمله قارئه ولا سامعه على كثرة التردد، بخلاف سائر الكلام». «تفسير ابن جزي = التسهيل لعلوم التنزيل» (٢٦ / ١)

دويم مطلب: د مقدمی يوولسم باب، د قرآن د إعجاز بيان

پر دې مسألې لس وجوهات دلالت کوي:

اول د قرآن هغه فصاحت چې د مخلوق لکلامه په بېل شوی دی.

دويم یې عجيب نظم او نادره اسلوب چې د آیتونو فقرې او د کلماتو فاصلي یې دي.

درېیم: د نزول له وخته بیا تر اوسه یې د مثل راورلو څخه د مخلوق عاجزي او کمزورتیا.

١ اول ته لف ونشر مرتب ویل کېږي، دویم ته غیر مرتب ویل کېږي.

څلورم یې د پخوانیو امتونو او تېرو پېړیو په اړه چې خبر ورکړی په داسې حال کې چې نبی علیه الصلاة والسلام دغسې څه له چا څخه نه دي زده کړي او نه یې په کوم کتاب کې لوستي دي. پنځم: د راتلونکي زمانې اړوند یې د غیبو خبر ورکړی او هغه هم د یاد خبر مطابق واقع شوي دي.

شپږم: په قرآن کې د څښتن تعالی جل جلاله پېژندنه، د صفاتو او نومونو او هغه څه بیان چې په هکله یې شونې او ناشونې دي، خلک د ده عبادت او توحید ته را بلل، قاطع روښانه دلائل او واضح حجتونه پر قائمول، د کافرانو پر ډلو رد کول او دا ټول په ضروري علم معلومېږي چې انسان دې ته له خپله ځانه نه شي رسېدلای، بلکې دا د بشپړ پوه په هرڅه خبر ذات لخوا په وحی (پټ پیغام) تر سره شوي دي او هیڅ عاقل د داسې چا په رښتینوالي کې شک نه کوي چې الله تعالی یې په دغسې ډول پېژندلی، په دغه ډول یې د هغه د ستر ذات دغسې تعظیم کړی وي او د الله بندگان یې د ده سمې لاري ته بللي وي.

اووم: هغه احکام چې الله په دې کتاب شریعت گرځولی، هغه حلال او حرام یې چې بیان کړي، هغه د دنیا او آخرت گټي چې خلک یې پر لاره ورته برابر کړي، هغه بنایسته اخلاق چې لارښوونه یې ورته کړي او دا د حکمت مقصد او د ټولو علومو ثمره ده.

اتم: له دې اوردې زمانې تېرېدو سره د نورو کتابونو پر خلاف له زیادته او نقصانه یې خونديتوب او له تغیر او تبدیله ساتنه.

نهم: د حفظ لپاره یې آسانه کېدل او دا د سترگو په لید ثابتې مسأله ده.

لسم: دا چې له ډېر تکرار سره د نورو خبرو پر خلاف نه خپل لوستونکی ستومانه کوي او نه هم اورېدونکی.

درېیم مطلب: د مقدمې دوولسم باب، د قرآن په فضائلو کې

مور یې صرف هغه برخه ذکر کوو چې په صحیح حدیث کې راغلي وي، نو له همدې جملې دغه راتلونکي احادیث دي:

عن أبي أمامة الباهلي قال: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «أَفْرَأُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعًا لِأَصْحَابِهِ»^١.

ترجمه: ابوامامه رضي الله عنه وايي: له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه مي واورېدل ويل: قرآن ولولئ؛ ځکه د قيامت په ورځ به دا قرآن د خپلو ملگرو لپاره شفاعت کوونکی راشي.

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْمَاهِرُ بِالْقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ، وَالَّذِي يَفْقَهُ الْقُرْآنَ وَيَتَتَعَّعَ فِيهِ، وَهُوَ عَلَيْهِ شَاقٌّ، لَهُ أَجْرَانِ»^٢.

ترجمه: له عائشې رضي الله عنها څخه روايت دی وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: په قرآن کې ماهر شخص به له استازو عزتمنو ملائکو سره ملگري وي او کوم څوک چې قرآن لولي خو په کې بند بند کېږي او سخت ورباندي تمامېږي، د هغه لپاره دوه اجر و نه دي.

١ صحیح مسلم کتاب صلاة المسافرين (٥٥٣) شمېره، احمد په مسند: ٥ / ٢٤٩، په المصنف: أبو بكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني، محقق: مركز البحوث و تقنية المعلومات، الناشر: دار التأسيس، ط: ١٤٣٧هـ: ٣ / ٣٤٥، بيهقي په السنن الكبرى: ٢ / ٣٩٥، كنز العمال: ج ١ ص ٥٦٤ په (٢٥٤٤) شمېره، الجامع الصغير وزياداته: عبدالرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي ت: ٩١١هـ الناشر بالشاملة: ١٤٣١هـ

په (٢٠٤٥) شمېره او صحيح الترغيب والترهيب: محمد ناصر الدين الألباني، الناشر: مكتبة المعارف للنشر والتوزيع – الرياض، ط: ١٤٢١هـ: په ج ٢ ص ١٦٤ (١٤٢٤) شمېره.

٢ صحیح البخاري باب قول النبي ص الماهر بالقرآن مع الكرام البررة (٤٦٥٣) شمېره او په څو نورو ځايونو کې، مسلم: کتاب صلاة المسافرين، باب فضل الماهر بالقرآن په (٧٩٨) شمېره، ترمذي أبواب فضائل القرآن، باب ما جاء في فضل قارئ القرآن: په (٢٩٠٤) شمېره، نسائي په (٧٠) اوجامع السنن: كتاب الأدب، باب ثواب القرآن، په (٣٧٧٩) شمېره ابن ماجه: أبو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجه القزويني ت: ٢٠٩هـ، محقق: محمد موسى هادي، الناشر: دار الصديق للنشر – الجبيل، السعودية، ط: ١٤٣٥هـ.

وَعَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، مَثَلُ الْأَنْجَبِيِّ، رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا طَيِّبٌ، وَمَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ مَثَلُ التَّمْرَةِ، لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا خُلُقٌ، وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، مَثَلُ الرِّيحَاتِ، رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ، وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، كَمَثَلِ الْحَنْظَلَةِ، لَيْسَ لَهَا رِيحٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ^١.

ترجمه: له ابو موسى اشعري رضي الله عنه خخه روايت دی وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: هغه مؤمن چي قرآن لولي مثال يي د نارنج په خېر دی، هم يي بوی سم دی او هم يي خوند سم دی، هغه مؤمن چي قرآن نه لولي مثال يي د خرما په خېر دی، بوی نه لري، ليکن خوند يي سم دی، هغه منافق چي قرآن لولي د ريحان په خېر دی، بوی ښه دی او خوند يي تريخ دی او هغه منافق چي قرآن نه لولي مثال يي د مړه غوني په خېر دی چي ښه بوی هم نه لري او خوند يي هم تريخ دی. وعن عبد الله بن مسعود قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «استذكروا القرآن فلهو أشدّ تَفْصِيًا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ، مِنَ النَّعَمِ بِعُقُلِهَا»^٢.

ترجمه: له عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نقل دی، وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: قرآن په ياد راوړئ؛ ځکه هغه د سړيو له سينو څخه په وتلو کي تر هغو اوبنانو هم ډېر ټينگ دی چي له خپلو ځنگون بندونو څخه ځان خلاصوي.

وعن عثمان بن عفان رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ»^٣

ترجمه: له عثمان بن عفان رضي الله عنه نه خخه روايت دی چي رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: ستاسو تر ټولو غوره مو هغه څوک دی چي قرآن زده کوي او نور ته يي ور زده کوي.

عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ بِهَذَا الْكِتَابِ أَقْوَامًا، وَيَضَعُ بِهِ الْآخَرِينَ»^٤.

ترجمه: له عمر بن خطاب رضي الله عنه خخه نقل دی چي رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: بي شکه الله تعالی په دغه قرآن ځيني قومونه اوچتوي او نور په ټيټوي.

١ صحيح البخاري په گڼ شمېر ځايونو کي، له هغي جملې دي: (٤٧٣٢) شمېره، صحيح مسلم: كتاب صلاة المسافرين و قصرها، باب فضيلة القرآن (٧٩٧) او سنن ابي داود: سليمان بن الأشعث السجستاني، ت: ٢٧٥ هـ، محمد محيي الدين عبدالحميد، الناشر: المكتبة العصرية بيروت، ط: ١٤٣١ هـ: (٤٨٢٩) شمېره. ابن ماجه: باب فضل من تعلم القرآن و علمه: ٢١٤ أبو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجه القرويني ت: ٢٠٩ هـ، محقق: محمد موسى هادي، الناشر: دار الصديق للنشر - الجبيل، السعودية، ط: ١٤٣٥ هـ.

٢ صحيح البخاري: كتاب فضائل القرآن، باب استنكار القرآن و تعاهده (٥٠٣٢) شمېره، صحيح مسلم: كتاب صلاة المسافرين و قصرها باب الأمر بتعهد القرآن (٧٩١) شمېره، ترمذي: أبواب القراءات عن رسول الله ص، باب (٢٩٤٢) شمېره، نسائي په سنن: ٢ / ١٥٤ کي او المسند: ج ٤ ص ١١٩ په (٤٠٢٠) شمېره. په دي حديث کي د قرآن کريم پر د دوام امر دی او دا هم بيانوي چي په آسانۍ هېرېزي او نور حديثونه هم راغلي چي له هېرولو يي سخته وېره بيانوي او پر دي يي د قسم قسم سختو عذابونو و عدي ذکر کړي. ابوداود او نور له پېغمبر صلى الله عليه وسلم خخه نقل کړي: «عُرِضَتْ عَلَيَّ ذُنُوبٌ أُمَّتِي، فَلَمْ أَرْ ذَنْبًا أَكْبَرَ مِنْ سُورَةِ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٍ أَوْ تَبِيهَا رَجُلٌ ثُمَّ نَسِيَهَا» وروي أيضا: «مَا مِنْ أَمْرٍ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، ثُمَّ نَسَاهُ، إِلَّا لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَجْدَمًا» او په سند کي يي کمزورتيا ده. ځينو اهل علمو ويلي: د قرآن هېرول لويه گناه ده. فتح الباري: ٩ / ٧٠ او فضائل القرآن ص: ٦٧ وگوره.

٣ صحيح البخاري كتاب فضائل القرآن، باب خيركم من تعلم القرآن و علمه (٥٠٢٧)، ابوداود: أبواب فضائل القرآن، باب في ثواب قراءة القرآن (١٤٥٢) شمېره، ترمذي أبواب فضائل القرآن، باب ما جاء في تعليم القرآن (٢٩٠٧) شمېره، او مسند په ج ١ ص ٣٤٠ (٤١٢) شمېره نقل کړی دی.

٤ صحيح مسلم كتاب صلاة المسافرين و قصرها باب فضل من يقوم بالقرآن (٨١٧) شمېره، ابن ماجه: باب فضل من تعلم القرآن (٢١٨) شمېره، الإحسان في تقريب ابن حبان: علاء الدين علي بن بلبان الفارسي، مؤسسة الرسالة - بيروت، ط: ١٤١٤ هـ: ج ٣ ص ٤٩ (٧٧٢) شمېره، عبد الرزاق په المصنف: ١١ / ٤٣٩ کي، سنن الدارمي: ٢ / ٥٣٦ او كنز العمال: (٢٤٨٢) شمېره نقل کړی دی. د يادوني وړ ده چي په متن کي يي (بهذا الكتاب) پر ځای (بهذا القرآن) ليکلی و. خو د حديثو په متن کي مو هغسي نه موندی. نو هغ: سي مو راوړ چي د صحيح مسلم او نورو کتابونو په متن کي شتون لري.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَيْنَمَا جِبْرِيلُ قَاعِدٌ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سَمِعَ نَقِيضًا مِنْ فَوْقِهِ، فَرَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: " هَذَا بَابٌ مِنَ السَّمَاءِ فَتُحِ قَطُّ الْيَوْمَ لَمْ يَفْتَحْ قَطُّ إِلَّا الْيَوْمَ، فَنَزَلَ مِنْهُ مَلَكٌ، فَقَالَ: هَذَا مَلَكٌ نَزَلَ إِلَى الْأَرْضِ لَمْ يَنْزِلْ قَطُّ إِلَّا الْيَوْمَ، فَسَلَّمَ، وَقَالَ: أَبَشِّرْ بِنُورَيْنِ أُوتِيْتَهُمَا لَمْ يُوتِيْتَهُمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ: فَاتِحَةُ الْكِتَابِ، وَخَوَاتِيمُ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، لَنْ تَقْرَأَ بِحَرْفٍ مِنْهُمَا إِلَّا أُعْطِيْتَهُ " ١

ژباړه: له عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه نقل دی، وايي: په دې ما بين کي چي جبريل د پېغمبر صلی الله عليه وسلم په حضور کي ناست و، ناڅاپه يې له پاسه يو ږغ واورېد، نو سر يې پورته کړ ويل: دا د آسمان يو ور دی چي نن پرانيستل شو او له نن پرته هيڅ نه و پرانيستل شوی، بيا يو ملک ترې را کوز شو ويل: دا يو داسي ملک دی چي له نن پرته هيڅ نه دی را کوز شوی، نو هغه ملک سلام وکړ ويل: په داسي دوو رڼاوو خوښ اوسه چي تا ته درکول شوي په داسي حال کي چي تر تا مخکي هيڅ پېغمبر ته نه دي ورکول شوي. (دغه دوي رڼاوي) د قرآن د پيل سوره (الحمد لله) او د سورة البقره آخري برخه ده.

وَعَنْ أَبِي أَمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اِقْرَأُوا الْبَقْرَةَ؛ فَإِنَّ أَخْذَهَا بَرَكَةٌ وَتَرْكُهَا حَسْرَةٌ وَلَا يَسْتَطِيعُهَا الْبَطَلَةُ» ٢ .

ترجمه: له ابوامامه رضي الله عنه څخه نقل دی، وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: سورة البقرة ولولئ؛ ځکه خپلولو يې برکت، پرېښوول يې پښېماني ده او تمبلان يې نه شي خپلولای. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ، إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْفِرُ مِنَ الْبَيْتِ الَّذِي تُقْرَأُ فِيهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ» ٣ .

ترجمه: له ابوهريره رضي الله عنه څخه نقل دی چي رسول الله صلی الله عليه وسلم ويلي: خپل کورونه د هدېرو په شان (له قرآن لوستلو تش) مه گرځوئ؛ ځکه شيطان له هغه کوره تښتي چي سورة البقرة په کې لوستل کېږي.

وَعَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَبَا الْمُنْذِرِ، أَتَدْرِي أَيُّ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَعَكَ أَعْظَمُ؟» قُلْتُ: {اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ}. قَالَ: فَضْرَبَ فِي صَدْرِي، وَقَالَ: «وَاللَّهِ لِيَهْنِكَ الْعِلْمُ أَبَا الْمُنْذِرِ» ٤ .

ترجمه: له ابی ابن کعب رضي الله عنه څخه نقل دی، وايي: پېغمبر صلی الله عليه وسلم راته وويل: اي ابا منذره! ستا سره د الله د کتاب په شته آيتونو کي کوم يو ډېر ستر دی؟ ما آية الكرسي ورته ذکر کړه. نو بيا يې زما په سينه کي لاس وواهه ويل: ابا منذره پوهه (د قرآن په مقصد پوهيدل) دي مبارک شه.

وَعَنْ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يُؤْتَى بِالْقُرْآنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَهْلُهُ الَّذِينَ كَانُوا يَعْمَلُونَ بِهِ تَقْدِمُهُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ، وَالْأَمْرَانِ»، وَضَرَبَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَمْثَالِ مَا نَسِيْتُهُنَّ بَعْدُ، قَالَ: «كَأَنَّهَا عَمَامَتَانِ، أَوْ ظَلْتَانِ سَوْدَاوَانِ بَيْنَهُمَا شَرْقٌ، أَوْ كَأَنَّهَا حِرْقَانِ مِنْ طَيْرٍ صَوَافٍ، تُحَاجَّانِ عَنْ صَاحِبَيْهِمَا» ٥ .

ترجمه: له نواس بن سمعان رضي الله عنه څخه روايت دی، وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم ويلي: د قيامت په ورځ قرآن او هغه ملگري يې راوستل کېږي چي عمل يې په کاوه په داسي حال کي

١ صحيح مسلم كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب فضل الفاتحة و خواتيم و سورة په (٨٠٤) شمېره، نسائي په (٩٠٣) شمېره، ابن حبان په (٧٧٨) شمېره او حاکم په مستدرک: ١ / ٥٥٨ کي تخريج أحاديث الأحياء: ١ / ٣٠ وگوره.

٢ صحيح مسلم: باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة ٨٠٤ شمېره حديث، دا ابو امامه باهلي د همغه مخکيني حديث يوه برخه ده.

٣ صحيح مسلم: باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة (٧٨٠) شمېره، صحيح ابن حبان: (٧٨٣) شمېره، سنن الترمذي: أبواب فضائل القرآن، باب ما جاء في سورة البقرة (٢٨٧٧) شمېره او مسند: (٧٨٠٨) شمېره.

٤ صحيح مسلم: باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة (٨١٠) شمېره، سنن ابی داود (١٤٤٠) شمېره، ترمذي: (٢٨٧٧) شمېره، نسائي: (٤٠) شمېره، مسند: (١٩٢٢٧) شمېره او شرح السنة (١١٩٢) شمېره.

٥ صحيح مسلم: باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة (٨٠٥) شمېره، مسند احمد: ٥ / ١٩٦، شرح السنة للبخاري: (١٢٠٤) وجمع الزوائد: (١٠٨٢٨) شمېره.

چي په اوله کي به يې سورة البقرة او آل عمران وي – رسول الله د هغوی لپاره درې مثالونه ذکر کړه چي تر اوسه مي په یاد دي – ويل: دا سورتونه به داسي بنسکاري لکه دوي وريخي، يا تور سيوري چي په منځ کي يې رڼا وي او يا هم د مرغانو د دوو جوپو په څېر، له خپل صاحب څخه به دفاع کوي.

وعن أبي الدرداء أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «مَنْ حَفِظَ عَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْكَهْفِ عَصِمَ مِنَ الدَّجَالِ»^۱.

ترجمه: له ابو درداء رضي الله عنه څخه روايت دی چي رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: څوک چي د سورة الكهف اولني لس آيتونه حفظ کړي له دجاله به وساتل شي.

وعن أبي الدرداء أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «سورة قل هو الله أحد تغدل ثلث القرآن»^۲

ترجمه: له ابو درداء رضي الله عنه څخه روايت دی چي رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: د قل هو الله سورت د قرآن له درېيمې برخي سره (په اجر کي) برابر دی

وعن عقبة بن عامر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ألم تر آيات أنزلت علي الليلة لم تر مثلهن قط {قل أعوذ برب الفلق} و {قل أعوذ برب الناس}»^۳.

ترجمه: له عقبة بن عامر رضي الله عنه څخه روايت دی، وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: آيا ته نه يې خبر چي پر ما نن شپه داسي آيتونه نازل شوي چي د هغو په څېر هيڅکله نه دي ليدل شوي: « قل أعوذ برب الفلق، وقل أعوذ برب الناس».

۱ صحیح مسلم:باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة (۸۰۹) شمیره، سنن ابی داود (۴۳۲۳) شمیره ومسند: (۲۱۷۶۰) شمیره.

۲ صحیح البخاري:کتاب فضائل القرآن (۶۶۴۳) شمیره، صحیح مسلم: باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة (۸۱۱) وسنن أبي داود: أبواب فضائل القرآن، باب في سورة الصمد (۱۴۶۱) شمیره، ترمذي: أبواب فضائل القرآن، باب ما جاء في سورة الإخلاص: (۲۸۹۹)، نسائي: (۹۹۵) وابن ماجه: کتاب الأدب، باب ثواب القرآن (۳۷۸۹) شمیره.

۳ صحیح مسلم: باب فضل قراءة القرآن و سورة البقرة (۸۱۴) شمیره، ترمذي: أبواب فضائل القرآن، باب ما جاء في المعوذتين (۲۹۰۲) اوسنن النسائي: جامع ما جاء في القرآن، الفضل في قراءة المعوذتين (۱۰۲۸) شمیره.

دویم فصل د تفسیر دویمه مقدمه

- په دی کی پنځه مبحثونه دی:
- لمری مبحث: له (ء - ثا) پورې.
 - دویم مبحث: له (ج - ر) پورې.
 - درېیم مبحث: له (ز - ض) پورې.
 - څلورم مبحث: له (ط - ک) پورې.
 - پنځم مبحث: له (ل - ی) پورې.

لمری مبحث له (ء - ثا) پوري

په دی مقدمه کې هغه کلمات ذکر کوو کوم چې په قرآن کریم کې په کثرت سره راغلي دي او یا دوه ځلي او له دی زیاد راغلي وي هغه که اسماء وي یا افعال او یا هم حروف، او دا مور د دی فوایدو او گټو لپاره په دی باب کې سره راټول کړل:

لمری: د دی لپاره چې حفظ او یادول ی آسانه شي؛ دا ځکه چې دا کلمات په قرآن کریم کې خواره واره دي. د دی راټولول د حفظ او یادولو لپاره آسانيري. دویم: د دی لپاره چې دا باب په تفسیر کې د کارېدونکو معناوو لپاره د جامع اصولو غوندي وگرځي؛ لکه څرنگه چې د قراءتونو په اړه لیکنو کې عام او ډېر کارېدونکي اصول ذکر شوي دي.

درېیم: لپاره د اختصار او لنډوالي؛ د دی باب په رارلو سره د تکرار او اورډولي مخنیوی کېږي، او کله کله د ځینې یادونه یی کوو هغه هم لپاره د زیاد ضرورت. او دا کلمات مور په دی کتاب کې د معجم حروفو په ترتیب ذکر کړي که څوک د یوې کلمې معنی په خپل ځای کې و نه مومي نو دي باب ته دي مراجعه وکړی.^۱

په حروفو کې مور فا د کلمې (لومړي) حرف ته چې اصلی دی اعتبار ورکړی، نه زائد حروفو ته.

لمری مطلب: د همزي حرف

آیه: ^۲ دا کلمه دوي معناوي لري: لمري: عبرت، علامه او دليل

دویم: د قرآن کریم آیت: دا یو تړل شوي کلام دي تر فاصلي او فواصل د آیتونو وروستي سر ته ویل کېږی.

آئی: ^۳ په قصر د همزي سره (همزه له مد پرته) په معنا د جاء: (راغی) او مضارع یې (یآئی) راځي او مصدر یې (اتیان)، اسم فاعل یې (آت) او اسم مفعول یې (مآئی) راځي او له دي نه دا وینا د الله تعالی ده: (إلا آتی الرحمن عبداً) مریم: ۹۳ او په مد د همزي (آئی) په معنا د أعطی (وریې کړ) ده او

۱- د دی لپاره چې دامقدمه د یو معجم حیثیت لری، نو ما هڅه کړی چې د هرې معنی لپاره متعدد یا گڼ مثالونه راوړم هغه چې مؤلف ندی ذکر کړی دا ځکه چې لوستونکی ته د تفسیر په لوستلو کې کومه ستونزه پاتی نشی.

۲- (سَلِّ بِنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْتَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ) [البقرة: ۲۱۱] البقرة: ۱۰۶، ۱۱۸، ۱۴۵، ۲۴۸، ۲۵۹ / آل عمران: ۱۳، ۴۱، ۳۷ / الأنعام: ۱۲۴. الآيات: العلامات والعجائب: علامي او عجيبي څيزونه. تحفة الأريب بما في القرآن من الغريب: الشيخ محمد بن يوسف، ت: اثيرالدين ابي حيان الاندلسي ص: ۵۷۷، ۵۷۸ هـ، الناشر: المكتب الإسلامي، ط: ۱۴۰۳ هـ

۳- (أَتَى أُمَّرُ اللَّهِ فَلَا تَسَّعَ جُلُوهُ سُبْحَنَهُ [النحل: ۱] البقرة: ۱۰۹، ۲۵۴، ۲۵۸ / المائدة: ۵۲، ۵۴ / الأنعام: ۱۵۸ / الأعراف: ۵۳ التوبة: ۲۴ / طه: ۶۰، ۶۹ / ۳۱، ۸۹، ۱۵۴. تحفة الأريب: ۵۶، المفردات في غريب القرآن: أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (ت ۵۰۲ هـ) المحقق: صفوان عدنان الداودي الناشر: دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت، ط ۱۴۱۲ هـ.

مضارع يبي (يؤتي) او اسم فاعل يبي (موت) په دليل د دي وينا د الله تعالى
(والمؤتون الزكاة) النساء: ١٦٢

أبي: يآبي: امتنع: انكار يبي وكر. ١

أثر الشيء: ٢ د يوشې پاتې برخه او علامه او جمع يبي آثار دي. او
أثر: حديث ته هم ويل كېږي. آثارة من علم: پاتې برخه، و آثارو الارض:
حرثوها: ځمكه يي واروله، و أثر الرجل الشئ يؤثر: فضله: غوره يي وگانه.
إثم: ٣ ذنب: گناه او د همدې نه آثم او أثيم: يعنى گنهگار اخيستل شوى.

أجر: يعنى ثواب، او د اجري په معنا هم راځي، په همدې معنا دا وينا د
الله تعالى ده: (استئجره) القصص: ٣٦ او (على أن تأجرني). القصص: ٢٧.
هرڅه چي دا آيتونه دي: (استجارك فأجره) (التوبة: ٦). (ويجركم من
عذاب أليم) الأحقاف: ٣١، او (لن يجيرني من الله) الجن: ٢٢، (وهو يجير ولا
ياجر عليه) المومنون: ٨٨.

هغه ټول آيتونه د جوار نه اخيستل شوي په معنا د امن وركولو سره دي.

أمن: ° ايماناً اى صدق: په معنى د تصديق او باور كولو سره او ايمان: په
لغت كې مطلق تصديق ته وايي او په شريعت كې تصديق او باور په الله تعالى
(ج) په ملائكو په كتابونو په رسولانو په ورځ د آخرت.

او مؤمن په شرع كې: تصديق او باور كوونكي پدى ټولو څيزونو، او
مومن د الله تعالى نوم هم دي؛ تصديق كوونكى د خپل ځان، و قيل انه من الأمن:
يعنى امن وركوي خپلو دوستانوته له خپل عذاب نه.

او أمِن: په قصر د همزي (بغير د مد نه) او كسري د ميم يعنى په امن كېدل
او د امين گڼلو په معنا هم دي. أمِن: په معنا د بل چا ته امن وركول د تأمين نه
اخيستل شوى ده.

أليم: مؤلم: په معنا دي دردناك او له همدې نه (تألّمون) النساء: ٨.

امام: ٦ د دى كلمى څلور معناوى دي: امام: سرلارى مخكېن، په معنى د
كتاب، په معنى د لاري، څلورم: جمع د أمّ د تابع او منونكي سره دى او په
همدې معنا (للمتقين اماما) هم دى.

أمة: ٧ دا كلمه هم څلور معناوي لري د خلكو يوه ډله، په معنى دين، په
معنا د وخت، څلورمه به معنا د قدوه اوسرلاري.

١ ﴿ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْرَاهِيمَ أَبَى وَأَسَّ تَكَبَّرَ وَكَانَ مِنَ الْكُفْرِينَ ٣٤ ﴾ [البقرة: ٣٣] الحجر: ٣١ / طه: ٥٦، ١١٦ / الإسراء:
٩٩، ٨٩ / التوبة: ٨ . سخت انكار: المفردات في غريب القرآن: ص ٧
٢ فَفَبَضَّ نَّتْ فَبَضَّةً مِّنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا [طه: ٩٦] المائدة: ٤٦ / طه: ٨٤ / الروم: ٥٠ / الأحقاف: ٤ / الفتح: ٢٩.
تحفة الأريب: ص ٤٤ .

٣- فَمِنْ أَرْضٍ طَرٌّ غَيْرٌ بَاقٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيَّ هَـ [البقرة: ١٥٣] البقرة: ١٨١، ١٨٢، ٢٠٢، ٢١٩
٤ - لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ [آل عمران: ١٧٢] آل عمران: ١٣٦، ١٧١، ١٧٩ / الأعراف: ١٧٠ /
الأنفال: ٢٨ / التوبة: ١٢٠، ٢٢ / يونس: ٧٢ / هود: ١١٥. أجر او اجره: د عمل ثواب ديني وي او كه اخروي لكه دا وينا
د الله تعالى: ﴿ إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ ﴾ [يونس: ٤٢] ﴿ وَءَاتِيَنَّهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا ﴾ [العنكبوت: ٢٤] مفردات
القرآن للاصفهاني ص ١٢

٥- قَالُوا أَنْتُمْ مِّنْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ [البقرة: ١٣] البقرة: ٤٢، ١٢٦، ٢٣٢، ٢٦٤، ٢٨٣، ٢٨٥ / آل عمران: ١٩٩ .
٦- قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا [البقرة: ١٢٣] هود: ١٧ / الحجر: ٧٩ / الإسراء: ٧١ / الفرقان: ٧٤ / يس: ١٢ / الأحقاف:
١٢ . تحفة الأريب: ص ٥١ امام: هغه چا پسي چي اقتدا كيري په وينا يا كرنه يي انسان وي يا كتاب او يا نور په حق وي
كه په باطل او جمع يي أئمة دي. مفردات القرآن للاصفهاني ص: ٢٩

٧- تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ [البقرة: ١٣٣] البقرة: ١٢٨، ١٤١، ١٤٣، ٢١٣ / آل
عمران: ١٠٤، ١١٠، ١١٣ / النساء: ٤١ / المائدة: ٦٦ / الأنبياء: ٩٢، ٥٢. تحفة الأريب ص: ٥١

أَمِّي: ^۱ هغه څوک چې نه لیک او نه لوست کولی شي؛ لږې امله عربو ته امیین ویل کېدل.

أم: ^۲ دوه معناوې لري: په معنی د مور سره، او په معنی د اصل او منځ سره. لږې امله مکې ته ام القری ویل شوی ځکه د نړۍ منځني نقطه ده.

أخري: ^۳ : د آخر او د آخر مؤنث دی. آخر یعنی بل، آخر یعنی وروستی.
آل: ^۴ دا کلمه دوه معناوې لري: په معنا د اهل سره. پدی وینا د الله تعالی کی: (آل لوط) او په معنی د تابعدار او لښکرو په دی وینا د الله تعالی کی: (آل فرعون).

أمس: ^۵ پرونی ورځې ته وايي، او بله معنا یې تیره شوی زمانه.
اناه: ^۶ یعنی وخت یې، جمع یې آناء ده لکه دا وینا د الله تعالی: (آناء اللیل) یعنی د شپې وختونه.

أمر: ^۷ دا کلمه دوه معناوې لري: لمړۍ: غوښتنه د یو فعل یا کار په طریقی د وجوب یا لزوم سره، یا ندب او اباحت سره، او کله هم صفت د یو کار واقع کیږي په طریقی د غیر طلب یعنی غوښتنه په کی نه وي، لکه تهدید یا زورنه یا عاجزه کول، د تعجب او د خبر په معنا هم وي.

دویم: په معنی د حال او صفت، او کله عذاب هم ترې مراد وي، لکه دا وینا د الله تعالی (جاء أمرنا) هود ۴۰.

اسرائیل: ^۸ (د یعقوب علیه السلام نوم دی) یعقوب زوی د اسحاق زوی د ابراهیم علیه السلام، هغه پلار د اسباطو و، او یهود د هغه له اولادې څخه دي.

ایاب: ^۹ رجوع او گرځیدلو ته وایي لکه دا وینا د الله تعالی: (مآب الرعد: ۲۹ یعنی ځای د کرځیدو.

(رجل أواب): زیات گرځیدونکی الله تعالی ته.
و التاویب: په معنی د تسییح / پاکي بیانول لکه دا وینا د الله تعالی: (یا جبال أوبي). ای غرونو تاسو تسییح یا پاکي بیان کړئ.

۱- الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الَّذِي أَنزَلَ إِلَيْهِ مِنَ رَبِّهِمْ لَقَدْ يُؤْتُونَ الْأَمْثَالَ ۱۵۷، الأعراف: ۱۵۸.

۲- هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ الْكِتَابَ مِنْ هَاهُنَا وَمِنْ هَاهُنَا لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ لَمْ يَرْجِعُوا إِلَى اللَّهِ وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۚ [الأعراف: ۹۲] / الأعراف: ۱۵. أم د پلار په مقابل کې هغه نزدې مور چا چې زیغولی وی، لږې مور ته هم کارول کیږي لږې امله حواء زموږ مور ده اگر که زموږ او د هغې تر منځ ډیرې واسطې دي. مفردات القرآن للأصفهاني ص: ۲۷

۳- وَلَئِن تَأْتَتْ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ [النساء: ۱۰۲] / الأنعام: ۱۹، ۱۶۴ / السراء: ۶۹، ۱۵ / طه: ۳۷، ۵۵، ۱۸، ۲۲ / الفاطر: ۱۸.

۴- فَأَنجِيَّكُمْ وَأَغْرَقَنَّا آلَ فِرْعَوْنَ فَرَّ عَوْنًا وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ [البقرة: ۵۰] البقرة: ۴۹، ۲۴۸ / آل عمران: ۱۱ / النساء: ۵۴ / الأعراف: ۱۴۱ / الأنفال: ۵۲، ۵۴.

۵- فَجَعَلْنَا لَهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغَنَّ بِالْأَمِّسِ [يونس: ۲۳] القصص: ۱۸، ۱۹، ۸۲.

۶- إِلَّا أَنْ يُؤَدِّنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَّظِيرٍ لِّئِنَّهُ [الأحزاب: ۵۳] آل عمران: ۱۱۲ / الزمر: ۹

۷- وَيَقِطُّ طَعُونٌ مَّا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ [البقرة: ۲۴] النساء: ۸۳، ۸۴، ۱۱۴ / المائدة: ۵۲ / الأعراف: ۲۹، ۷۷، ۱۵۰ / التوبة: ۴۸ / هود: ۹۷. أمر: په معنا د شان جمع یې امور ده او مصدر د امرته کله چې په یو کار مکلف کړی شي، دا یو عام لفظ دی أفعال او أقوال دواړو کې کارول کیږي، لکه دا وینا د الله تعالی: (وَإِلَىٰ هَاهُنَا يُرْجَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا) [هود: ۱۲۳] غریب القرآن للأصفهاني ص ۳۰

۸- أَلَمْ تَرَ إِلَى آلِ مَمْلُوكٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ [البقرة: ۲۳۶] البقرة: ۴۰، ۴۷، ۸۳، ۱۲۲، ۲۱۱.

۹- إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابُهُمْ [الغاشية: ۲۵] امام اصفهاني ویلي: اوب یو ډول د رجوع ده لږې امله چې اوب هغه حیوان لپاره کارول کیږي چې اراده او رجوع ولري، د ده او د نورو په هکله ویل کیږي: أب أوبا وإيابا و مأبا، الله تعالی فرمایلي دي: (إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابُهُمْ) او فرمایلي یې دي: (فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَى رَبِّهِ مَأْبًا) [النبا: ۳۹]، المفردات فی غریب القرآن: ص ۳۷.

افك: ١ أشد الكذب: سخت دروغ، والأفك: كذاب: دیر دروغجن، (أفك الرجل عن الشيء): د هغه نه یی مخ وراوه او وگرخیده، لکه دا وینا د الله تعالی: (تؤفكون) الأنعام: ٩٥.

أوی: ٢: الرجل إلى موضع: بالقصر پناه یوره یو شخص یو خای ته، (و آواه غیره) بالمد: بل شخص ته یی پناه ورکړه، لکه دا وینا د الله تعالی: (المأوی) النزعات: ٣٩: خای د پناه.

أف: ٣ کلمه شر: بده کلمه ده چې د درد او افسوس خای کی کارول کیږي.

آلاء الله: ٤: نعمته: د الله تعالی (ج) نعمتونه لکه دا وینا د الله تعالی: (آلاء ربکما) الرحمن: ٧٧

أسف: ٥: دا کلمه دوه معناوي دي: حزن یا خفگان، او په معنی د غضب او غصی، لکه دا وینا د الله تعالی: (فلما أسفونا) الزخرف: ٥٥.

أسوة: ٦: په کسری د همزی او ضمی سره په معنی د قدوة: په معنی د سرلاري او مخکین او هغه څوک چې هغه پسی اقتداء کیږي.

أسی: ٧: الرجل یأسی أساً: ای حزن: خفه شو، لکه دا وینا د الله تعالی: (فلا تأس) المائدة: ٦٢. (فکیف آسی) الأعراف: ٩٣.

أذان: ٨: له مد پرته په معنی د إعلان، د یو څیز او له همدې نه أذان د لمانخه لپاره. الأذان: مد سره جمع د أذن یعنی غوړونه.

إن الله: ٩: په معنی د علم، اراده او اباحت سره د أذنت بالشی! خبر شوم و أذنت به غیري: په مد سره معنی بل چاته یی خبر درکړ.

أصر: ١٠: دا کلمه دوه معناوي لري: دروند مسؤولیت او عهد.

أید: په معنی د قوت سره لکه دا وینا د الله تعالی: (وأیدناه) البقرة: ٨٧ او (بنیناها بأید) ١١. والأیدی: جمع د ید ده یعنی لاس نو همزه یی زائده ده.

١- وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ [النور: ١٢] الفرقان: ٤ / سبأ: ٤٣ / الأحقاف: ١١، ٢٨ / العنكبوت: ١٧ / النور: ١١ / الصافات: ١٥١، ٨٦. افک: هر هغه څه چې د خپل حقیقت نه واورې لږې امله هغه هواگاني چې د خپل مصیر نه واورې موفکات نومول کیږي، المفردات فی غریب القرآن ص ٢٣

٢- قَالَ سَأُوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْوَمَاءِ [هود: ٣٣] الكهف: ١٠، ١٦، ٦٣. المفردات فی غریب القرآن ص ٢٣، تحفة الأريب ص ٤٦

٣- فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُ هُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا [الإسراء: ٢٣] الأنبياء: ١٧، ٦٧.

٤- فَأَذِّكْرُوا آءِ الْآءِ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [الأعراف: ٦٩] الأعراف: ٧٤ / النجم: ٥٥ / الرحمن: ١٦، ١٨، ٢١، ٢٣، ٢٥، ٢٨. المفردات فی غریب القرآن: ص ٥٧

٥- وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضًّا يَرَىٰ مِنْ أَصْفَا [الأعراف: ١٥٠] الكهف: ٦ / طه: ٨٦. أسفونا: احزنونا: كله يي چې مور خفه کړو، او دا د الله تعالی په حق کې مجاز ده. تحفة الأريب: ص ٥٤

٦- لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ [الأحزاب: ٢١] الممتحنة: ٦، ٤. تحفة الأريب: ص ٥٤.

٧- فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كُفِّرِينَ [الأعراف: ٩٣] المائدة: ٢٦، ٢٨ / الحديد: ٢٣. تحفة الأريب: ص ٥٨

٨- (وَأَذِّنْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ) [التوبة: ٣] البقرة: ٢٧٩

٩- (فَهَرَّزَهُمْ بِيَذِّنَ اللَّهُ وَقَتْلَ دَاوُدَ جَالوت) [البقرة: ٢٥١] البقرة: ٢٤٩، ١٠٢، ٩٧، آل عمران: ٤٩، ٤٥ / النساء: ٢٥، ٦٤ / الأعراف: ٥٨.

٢٩ ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا﴾ [البقرة: ٢٨٦] ١٠ آل عمران، ٨١، ١٥٧. تحفة الأريب: ص ٤٦، ١١ (وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى آلِ هُدًى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءَ عَلَيَّكُمْ أَدْعَوْتُهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَمْتُونَ ١٩٣) [الأعراف: ١٩٣] الروم: ٤١ / الفتح: ٢١ / التوبة: ٤٠ ص ١٧ / البقرة: ٧٩، ٩٥. تحفة الأريب: ص ٤٤

اَکَل: په ضمی د همزی سره نوم دی د هغه څیز لپاره چې خورل کیږي، او جائز دي پدی کې په ضمی د کاف او سکون سره، والأکل: په فتح د همزی سره مصدر هم دی.^۱

أَيَكَة: غیضة: په معنا د گنو ونو سره.^۲

أَثَاث: اسباب او وسایل د کور.^۳

أَجَاج: په معنا د تریخ.^۴

أَرَانِك: جمع د أریکه ده په معنی د کتونو یا تختونو.^۵

أَنِیة: دا کلمه دوه معناوي لري: لمړی جمع د اناء په معنی د لوښی سره، لکه دا وینا د الله تعالی: (بأنیة من فضة) الانسان: ۱۰. او بل په معنی د سخت گرم، لکه دا وینا د الله تعالی: (عین أنیة) الغاشیة: ۵. وزن د اول (أفعلیة) ده او دویم: فاعلة ده او مذکر یی آن ده.

أَحَد: دا کلمه دوه معناوي لري: په معنی د واحد یعنی یو، لکه دا وینا د الله تعالی: (الله أحد)، او اسم چې له نفي سره کارېږي په معنی د انسان.^۶

أَيَان: په معنی د متی یعنی څه وخت.^۷

أَنی: په معنی د کیف، او په معنی د متی او این؟^۸ یعنی څرنگه، کله او چېرې.

إن په تشدید د نون، په کسره د همزه د تاکید لپاره دی او په فتحه د همزه مصدریه دی.

إنما: د حصر لپاره کارول کیږي.^۹

إن: مکسوره مخففه (بغیر د شدنه) څلور نوع ده: شرطیه، نافییه، زائده، او مخففه د ثقیلې نه.^{۱۰}

أن: مفتوحه مخففه هم په څلور نوع ده: مصدریه، زائده مخففه د ثقیلې نه او عبارت له وینا څخه.^{۱۱}

۱) وَالْمُتَرَدِّبَةُ وَالنَّطِیْحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّنْعُ [المائدة: ۳] النحل: ۶۹/ سبأ: ۱۶/ البقرة: ۱۷۲، ۱۶۸، ۶۰، ۵۷/ المائدة: ۱۱۳/ الأنعام: ۱۴۲. تحفة الأریب: ۴۷
 ۲) وَإِنْ كَانَ أَصَبَّ حُبَّ أَلَّي كَةِ لَطْمِیْنِ {الحجر: ۷۸} الشعراء: ۱۷۶/ ص: ۱۳/ ق: ۱۴. تحفة الأریب: ۴۳
 ۳) وَمِنْ أَصَبَّ وَوَفَّاهَا وَأَوْبَارَهَا وَأَشَّ عَارَهَا أَثْنَا وَمَثَعًا إِلَى جِیْنِ {النحل: ۸۰}، مریم: ۷۴.
 ۴) مَرَجَ أَلَّ بَحَّ رِيَّ نَ هَذَا عَذَبَ فُرَاتٍ وَهَذَا مَلَّحَ أَجَاجَ {الفرقان: ۵۳} فاطر: ۱۲/ الواقعة: ۷۰. ابوحیان دوه معناوي ذکر کړي: تریخ، او سخت مالکین. تحفة الأریب: ۴۳
 ۵) مُتَّكِبِينَ فِيهَا عَلَى أَلَّ أَرَانِكَةَ {الكهف: ۳۱} بس: ۵۶/ الانسان: ۱۳/ المطففين: ۳۵، ۳۳
 ۶) نَسَقَى مِنْ عِيَّ نَ عَانِيَةَ {الغاشیة: ۵}
 ۷) ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَأَلَّ مُؤْمِنُونَ كُلُّ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ {البقرة: ۲۸۵} [البقرة: ۱۳۵، ۱۰۲، ۱/ آل عمر: ۱۳۳، ۸۴، ۷۳/ النساء: ۱۵۲، ۴۳/ المائدة: ۶.
 ۸) بَسَّ لَوْ نَكَ عَنْ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرَّسَلَهَا {الأعراف: ۱۸۷} النحل: ۶۵/ الذاریات: ۱۲/ القيامة: ۶/ النازعات: ۴۲.
 ۹) ۲۵۹. {قَالَ أَنَّى يُحَيِّي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا} [البقرة: ۲۵۹] البقرة: ۲۲۳، ۲۴۷/ آل عمران: ۴۹، ۴۷، ۲۷، ۴۰، ۱۹، ۱۶.
 أنى: د بحث او پلټنې د حال او د ځای لپاره کارول کیږي، لدی امله وبل کیږي په معنا د این او کیف سره ده په دی وینا د الله تعالی کې: { أَنَّى لَكَ هَذَا } [آل عمران: ۳۴] په معنا د له کوم ځایه او څنگه.
 ۱۰) هُوَ مُؤَلِّبَاهَا فَاسَّ تَبْفُوا أَلَّ خِي رَّتْ أَيَّ نَ مَا {البقرة: ۱۴۸} آل عمران: ۱۱۲/ الأنعام: ۲۲/ الأعراف: ۳۷/ النحل: ۲۷/ مریم: ۳۱/ الشعراء: ۹۲/ القصص: ۷۴، ۶۲/ غافر: ۷۳. این: داسې لفظ دی چې په دی سره بحث یا پلټنه کیږي د زمان یا د وخت نه. المفردات فی غریب القرآن: ص ۴۰
 ۱۱) { رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا } [البقرة: ۲۸۶] البقرة: ۲۴۶، ۲۱۷، ۹۳. اصفهاني هم وايي چې آن په څلورو معناوو راځي همدا رنگه ان هم په څلورو معناوو راځي المفردات فی غریب القرآن: ص ۳۴
 ۱۲) {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغُنَّ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْتَصِمُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحَنَّ أَنْزَلْنَ أَزْوَاجَهُنَّ } [البقرة: ۲۳۲] البقرة: ۲۵۸، ۱۰۸، ۲۱۴، ۲۶.

إنما: دوه نوعی ده: په معنی د ظرف زمان د مستقبل (راتلونکي) لپاره او معنی یی شرط ده او کله هم له شرط نه خالی وي.^۱

إذا: دوه معناوو لپاره راځي: ظرف زمان ماضی، اوسببیه د تعلیل لپاره.^۲

او: عاطفه پنځه معناگانو لپاره راځي: شک لپاره، ابهام، اباحت، تخییر او ناصب د فعل لپاره په معنی د الی أن یا الا أن یا د کی په معنی.

أم: اسنفهامیه (پوښتنیزه) کلمه ده، او کله هم په معنی د انکار او اضراب (انتقال د یوې معنی نه بلې ته) وي.^۳

او متصله وي لپاره د معادلي (برابروي) د ما قبل او ما بعد سره، او منفصله د ما قبل نه

إما: مکسوره مشدده للتويع (د انواعو د ویش) لپاره، شک، تخییر، او کله هم مرکب وي د ان شرطیه او ما زائده څخه.^۴

أما مفتوحه مشدده د تقسیم او تفصیل لپاره دی.

ألا: مفتوحه مشدده

الا مکسوره مشدده حرف د استثناء ده او د غیر مثبت وروسته د اثبات لپاره وي نه او کله به هم مرکب وي د ان شرطیه او لا نافی نه.

أی: مشدده اووه نوع ده: شرطیه، اسنفهامیه، موصوله، منادی، صفت، ظرفیت کله چې اضافت بی ظرف ته وشي او مصدریه کله چې اضافت بی مصدر ته وشي.^۵

ای: مکسوره مخففه په معنی د تصدیق یا هوکړه.

إلی: معنای انتهاء د غایي لپاره او چا ویلي چې په معنی د مع راځي.^۶

الهمزة: د استفهام، تقریر، توییح، تسویه د متکلم لپاره او اصلي وي او زائده د بنا لپاره.^۷

دویم مطلب: د باء حرف

البارئ: خالق پیدا کونکی لکه دا وینا د الله تعالی: (البریه) البینه: ۷ یعنی خلق.^۸

۱) (إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيَّ كُفْرًا مِّمَّا أَكَلْتُمْ وَآلَمْتُمْ) [البقرة: ۱۷۳] البقرة: ۲۷۵، ۱۰۲، ۱۱، ۱۶۹، آل عمران: ۱۵۵، ۱۷۸، ۱۷۵/النساء: ۱۰.

۲) (إِذَا أَصَبْتَهُمْ مُصِيبَةً قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) [البقرة: ۱۵۶] البقرة: ۲۳۲، ۱۹۶، ۱۸۶، ۱۸۰، ۱۷۷.

۳) (أَمْ تَرِيدُونَ أَنْ نَسْأَلَكُمْ كَمَا سَأَلْنَاكُمْ) [البقرة: ۱۰۸] البقرة: ۲۱۴، ۱۴۰، ۱۳۳، ۸۰، ۶.

۴) (قَالُوا يُؤَسِّسِي إِمَّا أَنْ تُلْقَى وَإِمَّا) [الأعراف: ۱۱۵] الأعراف: ۳۵، التوبة: ۱۰۶، الاسراء: ۲۳، الكهف: ۸۶، مريم: ۷۵/ طه: ۶۵/ المومنون: ۹۳، الانسان: ۳.

۵) (قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ) [الأنعام: ۱۹] الكهف: ۱۲، مريم: ۷۳، الشعراء: ۲۲۷/ عبس: ۱۸؟ الانفطار: ۸/ الأنعام: ۸۱/ لقمان: ۳۴/ غافر: ۸۱/ المرسلان: ۱۲.

۶) (قُلْ أُو۟لِي ٱلَّذِينَ ٱمۡنَو۟ا بِٱرۡحَمٰتِ رَبِّهِمۡ مِنَ الظُّلُمٰتِ ٱلۡى ٱلنُّورِ: ۲۵۷. البقرة: ۲۵۸، ۲۵۶، ۲۴۳، ۲۲۱، ۱۷۸، ۲۹.

۷) (ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ حَلْفًا أَمْ السَّمَاءُ بِنَاهَا) [النازعات: ۲۷] (ءَ عَلَىٰ هِمٍّ ءَأَنْتُمْ أَهَمُّ أَمْ لَمْ تُنذِرْ هُمًّا لَا يُؤْمِنُونَ) [البقرة: ۶] همزه په ءأنذرتهم كي په معنا د تسويه (برابره ده) معنا د استفهام نه وتلي ده. التسهيل لعلوم التنزيل ۱/ ۱۰۰

۸) (هُوَ ٱللَّهُ ٱلَّذِى ٱلۡخَلِىۡقُ ٱلۡبَارِئُ ٱلۡمُصَوِّرُ ٱلَّذِى ٱلۡأَسۡمَءُ ٱلۡحُسۡنى) [الحشر: ۲۴] البقرة: ۵۴. ابن فارس دا کلمه دوه اصلونو ته راجع کړی: لمړی: خلق یا پیدایښت: (مَنْ قَبَّلَ أَنْ نَبَّرَ أَهًا) [الحديد: ۲۲] دویم اصل یی تباعد یا لرې والی د یو څیز نه (أَنَّ ٱللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِیۡنَ وَرَسُولُهُۥ) [التوبة: ۳] معجم مقاییس اللغة: احمد بن فارس بن وکریا القزوینی الرازی ابو الحسن ت: (۳۹۵) محقق: عبدالسلام محمد هارون، ط: دارالفکر کال ۱۳۹۹ هـ. ۱/ ۲۳۶. البارئ: د الله تعالی د نومونو نه ده هغه ذات چې مخلوق یی بغیر د مثال نه پیدا کړی، لسان العرب: محمد بن مکرم بن علي، ابو الفضل، جمال الدین ابن منظور الإفريقي ت (۷۱۱ هـ) ط: دار صادر بیروت کال ۱۴۱۴ هـ

بعث: دا کلمه دوه معنا وي لري: په معنى د رسولان استول او ليگل، او په معنى: مری له قبرونو اوچتول.^۱

بَسَطَ: الله الرزاق: الله تعال رزق پراخه کړ او ضد يې قبض / کمول دي. و قدر الرزاق: صيقه: الله تعالی رزق تنگ کړ، او د الله تعالی د نوموځه: القابض و الباسط هم ده. او بسطه: په معنى د زيادت سره هم راځي.^۲

بشر: من البشارة ، د بشارت او زيړی په معنى.^۳
بشارت: خبر ورکول مخکى له راتگ نه ، او کله هم د شر لپاره راځي خو کله چي ورسره ذکر شي، په فعل کي يې تشديد او تخفيف دواړه جائز دي. او له همدې نه: مبشر او بشير دى، واستبشر بالشئ و فرح به: په يو ځيز خوشحاله شو.

بعد: دوه معناوي لري: ضد د قُرْب او فعل د دى نه بَعْدَ به ضمی د عين سره ، او په معنى د هلاک سره او فعل د دى نه په کسري د عين سره لکه دا وينا د الله تعالی: (کما بعدت ثمود) هود: ۹۵.^۴

بلاء: دا کلمه دوه معنا وي لري: په معنا د عذاب او بل په معنى د امتحان او آزمويني، لکه دا وينا د الله تعالی: (وا ذ ابتلى) (سورة البقرة: ۱۲۳). (و نبلوكم) الانبياء: ۳۵.^۵

بر: دا کلمه دوه معناوي لري: الكرامة: يعنى عزت ، لکه دا وينا د الله تعالی: (بر الوالدين) او (ان تبروهم) ممتحنه.^۸ په معنا د تقوى ، او په معنا د جمع کوونکى د صفات يا خصال د خير ، لکه دا وينا د الله تعالی: (البر من اتقى) البقرة: ۱۸۹ او رجل باروبر: په معنى د ښه سړي او جمع يې ابرار ده. والبر: د الله تعالی د نومونو څخه هم ده.^۶

بات: معروف: په معنا د شپه يې تيره کړه او مصدر يې بيات ده ، بيّت الامر: د شپي تدبير يې وکړ.^۷
بغاة: فجأة: په معنى د ناڅاپه.^۸

بروج: جمع د برج په معنى د قلعي سره، او بروج السماء: منازل د لمر او سپوږمي.^۹

۱) (وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا) [البقرة: ۲۴۷] البقرة: ۲۱۳، ۲۴۶، ۲۵۹ / المائدة: ۳۱ / الأنعام: ۶۵ / آل عمران: ۱۶۴ / الفرقان: ۴۱ / الفرقان: ۴۱ / الجمعة: ۲ / عمران: ۳۸. انبعث: أسرع: په تيزي لاره: تحفة الأريب: ص ۶۲

۲) ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادَةٍ لَيَبْغُوا فِي آلِ أَرْضٍ﴾ [الشورى: ۲۷] البقرة: ۲۴۷ / المائدة: ۲۸ / الأعراف: ۶۹. الرعد: ۲۶ / الاسراء: ۳۰ / الكهف: ۱۸. القصص: ۸۲ / العنكبوت: ۶۲.

۳) (قَالَتْ رَبِّ انِّي بِرَبِّكَ لَأَكْفُرُ) [البقرة: ۱۲۳] البقرة: ۱۲۳، ۲۴۶، ۲۵۹. ابن فارس دا کلمه يوه اصل ته راجع کړي: د يو څير ښکاره کيدل حسن او ښکلا سره ، بشره د انسان ظاهري پوستکى ته وايي ، مقاييس اللغة: ۱ / ۱۵۱. باشروهن کنايه ده د جماع نه ، تحفة الأريب: ص ۶۵.

۴) (وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيَّ هُمُ الشُّقَّةُ) [التوبة: ۴۲] هود: ۹۵ / هود: ۸۳، ۸۹. ۵) (وَفِي ذَلِكَ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ) [البقرة: ۴۹] الأعراف: ۱۴۱ / الأنفال: ۱۷ / ابراهيم: ۶، الصفات: ۱۰۶، الدخان: ۳۳.

۶) ﴿لِيَسَّ آلَ بَرٍّ أَنْ تُولُوا وَتُجَاهِكُمْ قَبِلَ آلَ مِثْسَ﴾ [البقرة: ۱۷۷] البقرة: ۱۷۷ / آل عمران: ۹۲ / المائدة: ۲. ۷) (وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا) [الفرقان: ۶۴] النساء: ۱۰۸، ۸۱.

۸) (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَسْأَلُونَ) [الأنعام: ۳۱] تحفة الأريب: ص ۶۱ ، الأنعام: ۴۷، ۴۴ / الأعراف: ۹۵، ۱۸۷. يوسف: ۱۰۷ / الأنبياء: ۴۰. الحج: ۵۵ < الشعراء: ۲۰۲ / العنكبوت: ۵۳.

۹) (أَيُّنَّمَا تَكُونُوا يَدْرِكَكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ) [النساء: ۷۸] الحجر: ۱۶. الفرقان: ۶۱. البروج: ۱. بروج: برجونو والا قلعي ، تحفة الأريب: ص ۶۳.

بين: ظرف ده، بين يدي الشيء: چي د هغه نه مخکي تير شوی ، بين : په معنی د فراق او جداوالي او په معنا د اجتماع يا راټولیدلو؛ ځکه چي دا کلمه له اصدادو نه ده.^۱

بينات: براهين من المعجزة و غيرها: دلايل او حجج هغه که معجزه وي او که نور غير د معجزې نه وي او مبينة: د بيان او ښکاره کولو په معنا.^۲
بينين: د بيان نه ده په دوه معناوو: بين : غير متعدي ده او مبین لغيره يعنې متعدي ده.^۳

بدا: ييدو بغير د همزي نه: ظهر: ښکاره شو و ابديته: أظهرته: ښکاره مي کړ، والبادي أيضا من البداية: په معنی د شروع او ابتداء ده لکه دا وينا د الله تعالی: (بادون فی الاعراب) الاحزاب: ۲۰.^۴

بدأ: په همزي سره په معنی د ابتدا او شروع سره ويل کيږي: (بدأ الخلق و ابدأه): په معنی د اول پيدايشت يي وکړ. دا په قرآن کریم کي په دواړه وجوهو سره راغلي ده.^۵

بغی: دا کلمه دوه معناوي لري: العدوان على الناس: په خلکو تيری کول ، او په معنا د حسد او کينې .^۶، البغاء: په کسري د باء سره په معنی د زنا او له همدې نه اخیستل شوی (امرأة بغی) يعنی زانيه ښځه ، وابتغاء الشيء و بغاه: يعنی طلب يي کړ.

بث: الحديث و غيره: نشره خور يي کړ. المبتوث: خورشوی، مبنوثة: متفرقة: خواره واره والبث: الحزن الشديد: سخت غم او خفگان او له همدې نه دا وينا د الله تعالی: (اشکوا بثي)^۷

بوا: أنزل الرجل منزلاً: سري ته يي کور کي خای ورکړ، لکه دا وينا د الله تعالی: (و بواکم فی الارض) الاعراف: ۷۴. (ولنبوئنهم) النحل: ۴۱ او (مبوا) يونس: ۹۲.

بوار: په معنا د هلاکت، لکه دا وينا د الله تعالی: (قوماً بورا) هلاک کړی شوی قوم.^۸

۱) فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيَّنَّا يَدِيهِ ﴿البقرة: ۹۷﴾
[البقرة: ۹۷، ۲۸۵، ۲۲۴، ۱۶۴، ۱۳۶، ۱۰۲، ۶۸، ۶۶].

۲) وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ﴿البقرة: ۹۹﴾ آل عمران: ۹۷/يونس: ۱۵/الاسراء: ۱۰۱/مريم: ۷۳/الحج: ۱۶، ۷۲/النور: ۱/القصص: ۳۶/العنكبوت: ۴۹.

۳) وَقَالُوا آدَعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا ﴿البقرة: ۶۹﴾ [البقرة: ۶۹] البقرة: ۲۶۲، ۲۱۷، ۱۸۷، ۷۰، ۶۸.

۴) قَدْ بَدَتِ آلُ بَعْرِضَاءَ مِنْ أَفْزَاهِمِ ﴿آل عمران: ۱۱۸﴾ [الانعام: ۲۸/الاعراف: ۲۲/يوسف: ۳۵/طه: ۱۲۱/الزمر: ۴۷، ۴۸/الجاثية: ۳۳/الممتحنة: ۴].

۵) قُلْ سِيرُوا فِي آلِ آرَاضٍ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ آلَ الْخَلْقِ ﴿العنكبوت: ۲۰﴾ [يونس: ۳۴، ۴، يوسف: ۷۶/النحل: ۶۴/العنكبوت: ۱۹/الروم: ۲۷، ۱۱/السجدة: ۷].

۶) قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ ﴿فَارْتَدَّ عَلَى آثَارِهِمَا﴾ [الكهف: ۶۴] الحج: ۶۰/ص: ۲۲/الحجرات: ۹/الانعام: ۱۶۴/يوسف: ۶۵/القصص: ۷۶/الشورى: ۲۷/الاعراف: ۱۴۰. ابن فارس: دا کلمه دوه اصولو ته راجع کړي: طلب يا غوښتنه د يو څيز لکه ويل کيږي: بغيت الشيء أبغيتَه: کله چي د يو څيز غوښتنه وکړي ، دويمه معنا يي: يو نوعه د فساد، لکه عرب وايي: بغى الجرح : کله چي زخم خراب شي ، مقاييس اللغة: ۱/۲۷۲.

۷) فَاحْصِيَا بِهِ أَلَّارَاضِ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَيَّنَّا فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ﴿البقرة: ۱۶۴﴾ [النساء: ۱/يوسف: ۸۶/لقمان: ۱۰/الشورى: ۲۹]. البث: أشد الحزن: هغه سخت غم چي صبر ورباندى تشي کيږي تر دې چي خور شي ، تحفة الأريب: ۶۲.

۸) وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مَبُوءًا صَدَقَ ﴿[يونس: ۹۳] آل عمران: ۱۲۱/يونس: ۸۷/يوسف: ۵۶﴾ [ابراهيم: ۲۸] الفرقان: ۱۸/الفتح: ۱۲/فاطر: ۱۰، ۱۲.

باء: بالشىء: رجوع يبي وكره راوگرخونده او كله هم په معنا د اعتراف او اقرار راخي.^۱

بأساء: يعنى فقر، البؤس: شددت او سختي. البائس: فقير د بؤس نه دى.^۲
البأس: جنگ، شجاعت او بد ، بأس الله: عذاب د الله تعالى او بئس: كلمه د ذم ده .

برزخ: يو څيز د دوه څيزونو تر منځ، او برزخ: هغه څه چي د مرگ او قيامت ترمنځ دى.^۳

بديع: دا كلمه دوه معناوي لري: بنكلي ، او مبدع يعنى پيدا كوونكى د يو څيز د لمړي ځل لپاره.^۴

بسر: عبس: يعنى تندى يبي تريواو تروش كړ لكه دا وينا د الله تعالى: (باسرة) القيامة: ۲۴.^۵

بصير: د ابصر نه دى په معنا د ليدو سره.^۶
ويقال: ابصرته و بصرته و مي ليده- البصائر په معنى د براهين: يعنى دليلونه ، جمع د بصيرة ده.

برز: خطر: بنكاهه شو او له همدى نه (بارزة) الكهف: ۴۷ او (بارزون) الغافر: ۱۶.^۷

بطش: په سختي نيول.^۸
بخس: نقص: په معنى د كمى.^۹

بعل: دا كلمه دوه معناوي لري: زوج المرأة: د بنځي خاوند، او جمع يي بعوته ده.^{۱۰}

و البعل: په معنى د رب ده. ويل شوي: اسم صنم: د بت نوم دى ، لكه دا وينا د الله تعال: (اتدعون بعلاً) الصافات: ۱۲۵.

بهجة: حُسن: بنكلا ، او بهيج: حُسن بنكلي.
مبلسون: جمع د مبلس و هوالبائس: يعنى فقير.^{۱۱}

ويل شوي: هغه چوپه ځله انسان چي حجت او دليل نه عاجز وي، داسي هم ويل شوي چي په معنى د خفه او پښيمانه ،لكه دا وينا د الله تعالى: (يبلس) الروم: ۱۲. او له همدى ابليس هم مشتق دي.

بهت: انقطعت حجتته: له حجت او دليل نه عاجز شو.^{۱۲}

۱) أَقْمَنَ أَتَّبَعُ رَضَوْنَ اللَّهَ كَمَنْ بَاءَ ﴿ [آل عمران: ۱۶۲] ، ۱۱۲. الانفال: ۱۶، البقرة: ۹۰، ۶۱.
۲) ﴿ وَالصَّيْرِينَ فِي آلِ بَنِي سَاءٍ وَالضَّرَّاءِ ﴾ [البقرة: ۱۷۷] البقرة: ۲۱۴، الانعام: ۴۲/الاعراف: ۹۴.
۳) ﴿بِي نَهْمَا بَرَزَخٍ لَا يَبْغِيَانِ﴾ [الرحمن: ۲۰] المومنون: ۱۰۰/الفرقان: ۵۳.
۴) ﴿بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ [البقرة: ۱۱۷] الانعام: ۱۰۱/الاحقاف: ۹/الحديد: ۲۷.
۵) ﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾ [المدثر: ۲۲] القيامة: ۲۴.
۶) ﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ [البقرة: ۱۱۰] البقرة: ۲۶۵، ۲۳۷، ۲۳۳، ۹۶/آل عمران: ۱۵، ۱۶۳، ۱۵۶، ۲۰، المائدة: ۷۱.
۷) ﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾ [البقرة: ۲۵۰] آل عمران: ۸۱/النساء: ۸۱/الكهف: ۴۷/الشعراء: ۹۱/النازعات: ۳۶/ابراهيم: ۴۸، ۲۱/غافر: ۱۶.
۸) ﴿إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ﴾ [البروج: ۱۲] القصص: ۱۹.
۹) ﴿وَلَيَقْبُحَنَّ اللَّهُ رَبِّيَ وَلَا يَبْخَسُ مِنْهُ شَيْئًا﴾ [البقرة: ۱۳].
۱۰) ﴿وَإِنَّ أُمَّرَأَةً حَافَتٍ مِنْ بَعْلِهَا﴾ [النساء: ۱۲۸] هود: ۷۲/النور: ۳۱/القرة: ۲۲۸، الصافات: ۱۲۵.
۱۱) ﴿حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا﴾ [الأنعام: ۴۴] المومنون: ۷۷/الروم: ۴۹/الزخرف: ۷۵.
۱۲) ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنْ آلِ مَشْرِقٍ فَأَتَتْ بِهَا مِنْ آلِ مَغْرِبٍ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾ [البقرة: ۲۵۸]

تبارک: د برکت نه دی په معنی د کثرت او ناسره. د تقدس: پاک په معنی هم ویل شوی دی.^۱

بلی: جواب دی غوښتنه د اثبات د یو شي کوي.^۲

بل: معنایي اضراب: انتقال د مخکیني کلام نه بل کلام ته.^۳

الباء: د الصاق: یعنی پیوستون- او لپاره د نقل د فعل راءى- قسم لپاره، تعلیل، مصاحبت، استعانت، ظرفیت او زائد هم راءى.^۴

درېیم مطلب: د تاء حرف

تلا: يتلو دوه معناوي لري: قرأ ويې لوسته ، او ورپسې شو.^۵

تقوى: مصدر دی مشتق يا اخیستل شوی دی د وقایي نه تاء يي د واو نه بدل واقع شوي. معنایي: ویره او التزام د الله تعالی په طاعت او د معاصی او گناهونو پرینودل ، دا یو جامع نوم دی د هر خیر لپاره .

تاب: يتوب: وگرځیده ، مصدر یی توبه، توبا ، او اسم فاعل یی تائب دی.^۶

تواب: ډیر توبه کوونکی ، تواب: د الله تعالی د نومونو څخه یو نوم دي د خپلو بندگانو ډیر توبه منونکی او تاب الله علی العبد: الله تعالی د توبی الهام ورته وکړ او توبه یی قبوله کړه.

تباب: خسران یعنی تاوان وتب: خسر: تاوان یی وکړ.^۸

تبار: هلاک لکه دا وینا د الله تعالی: (متبر) الاعراف: ۱۳۹.^۹

أترفوا: انعموا : نعمتونه ورکړی شول- والمترفون: المنعمون فی الدنيا: په دنیا کي نعمت ورکړی شوي.^{۱۰}

خلورم مطلب: د تاء حرف

ثمود: د پخوانیو عربو یوه قبيلة وه.^{۱۱}

ثوى: فی الموضوع په یو ځای کي یی اقامت اختیار کړ، او له همدی نه مثنوی هم ده العنکبوت: ۶۸.^{۱۲}

۱ ﴿ أَلَا لَهُ آلَ خَلْقٍ وَآلٌ أُمَّرٌ ﴾ تَبَارَكَ اللَّهُ ﴿ [الأعراف: ۵۴] الفرقان: ۶۱، ۱۰، ۱۱، المومنون: ۱۴ / غافر: ۶۴ / الزخرف: ۶۵ / الرحمن: ۷۸ / الملک: ۱.
۲ ﴿ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ ﴾ [البقرة: ۱۱۲] البقرة: ۸۱، ۲۶۰ / آل عمران: ۷۶، ۱۲۵. الاعراف: ۱۷۲ / الانعام: ۳۰ / النحل: ۳۸، ۲۸ / سبأ: ۳.
۳ ﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴾ [البقرة: ۱۱۶] البقرة: ۱۵۴، ۲۵۹، ۱۷۰، ۱۳۶، ۸۸، ۱۰۰. آل عمران: ۱۵۰، ۱۶۹، ۱۸۰.
۴ ﴿ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴾ [النساء: ۸۱] النساء: ۳۸ / التوبة: ۲۹ / المائدة: ۶.

۵ ﴿ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيَّكُمْ ﴾ [البقرة: ۱۵۱] البقرة: ۱۲۹، ۱۱۳، ۱۰۲، ۴۴ / آل عمران: ۱۶۴، ۱۱۳ / يونس: ۶۱ / الحج: ۳۷، ۳۲ / محمد: ۱۷.

۶ ﴿ وَأَنْ تَعَفُّوا أَقْرَبُ لِلرَّبِّ لِلتَّقْوَىٰ ﴾ [البقرة: ۲۳۷] البقرة: ۱۹۶ / الاعراف: ۲۶.
۷ ﴿ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ ﴾ [المائدة: ۳۹] المائدة: ۷۱ / الانعام: ۵۴ / الاعراف: ۱۴۳ / التوبة: ۱۱۸، ۱۱۷ / هود: ۸.

۸ ﴿ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ ﴾ [غافر: ۳۷] المسد: ۱ / هود: ۱۰۱.
۹ ﴿ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارُكًا ﴾ [نوح: ۲۸] الفرقان: ۳۹ / الاسراء: ۷.

۱۰ ﴿ وَاتَّبِعِ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أَتَوْا بِرُفُوءٍ فِيهِ ﴾ [هود: ۱۱۶] الانبياء: ۱۳ / الاسراء: ۱۶ / المومنون: ۳۳، ۶۴ / سبأ: ۳۴ / الزخرف: ۲۳.
۱۱ ﴿ وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ﴾ [الأعراف: ۷۳] هود: ۹۵، ۶۸، ۶۱ / الاسراء: ۵۹ / الشعراء: ۴۱ / النمل: ۴۵ / فصلت: ۱۷ / الزاريات: ۴۳ / القمر: ۲۳.

۱۲ ﴿ وَمَا لَهُمْ مِنَ النَّارِ وَبِئْسَ مَثْوًى لِّلظَّالِمِينَ ﴾ [آل عمران: ۱۵۱] آل عمران: ۱۵۱ / النحل: ۲۹ / العنکبوت: ۶۸ / الزمر: ۷۲، ۶۰، ۳۲ / فصلت: ۲۴ / محمد: ۱۲ / يوسف: ۲۳.

ثَبُور: په معنی د هلاکت لکه دا وینا د الله تعالی: (دعوا هنالک ثبوراً) ، په اوچت آواز به چیغه کوي هلاکت به غواري.^۱

ثَمَر: هر هغه څه چې له ځمکې ټوکیري او خوړل کیږي ، په ضمی او فتحی د ثاء سره.^۲

تَفَفُّوا: ونیول شول او په هغوی بریالي شول، لکه دا وینا د الله تعالی: (فاما تتقفنهم فی الحرب) الانفال: ۲۵۷

ثاقِب: مضيء: رڼا کوونکی.^۳

ثَم: په فتحی سره ظرف ده او په ضمی سره حرف عطف ده، اقتضاء د ترتیب او مهلت کوي .

او کله کله د غیر ترتیب لپاره هم راضي ، لکه تأکید او ترتیب د خبر.^۴

۱) لَا تَدْعُوا آلَ يَثْرَآءَ وَآلَ ثَبُورٍ وَآلَ ثَبُورٍ كَثِيرًا ﴿ [الفرقان: ۱۴] الانشقاق: ۱۱ .

۲) كَلَّمَا رَزَقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا ﴿ [البقرة: ۲۵] الانعام: ۱۴۱، ۹۹/ياسين: ۳۵/النحل: ۶۷/الكهف: ۴۲، ۳۴/القصص: ۵۷ .

۳) ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةَ أَيَّنَّ مَا تَفُقُّوا إِلَّا ﴿ [آل عمران: ۱۱۲] الاحزاب: ۶۱/المتحنة: ۲/الانفال: ۵۷/البقرة: ۱۹۱/النساء: ۹۱ .

۴) (النَّجْمُ النَّاقِبُ) ﴿ [الطارق: ۳] الصافات: ۱۰ .

۵) (الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ) ﴿ [البقرة: ۲۶۲] البقرة: ۲۶۲، ۲۴۳، ۲۹، ۷۴، ۵۲، ۱۹۹، ۸۵، ۶۴، ۵۶ .

أحداث: قبرونه^١

جزى: دوه معناوي لري: من الجزاء: بدله د خير وي او كه د شر ينه وي يا بد ، او په معنى د أغنى: په معنى دفع يا منع كول لكه دا ويناد الله تعالى: (لا تجزي نفس) البقرة: ٤٨. و اما أجزاء: په همزی سره په معنى د كافي شو.^٢

جرح: دا كلمه دوه معناوي لري: د جروح نه په معنى د زخم ، او په معنى د كسب او عمل ، لكه دا ويناد الله تعالى: (جرحتم بالنهار) الانعام: ٦٠. او (اجترحو السيئات) الجاثية: ٢١. ٣

لدي كبله د بنكار سپيو ته جوارح ويل كيږي؛ حكه چي خپل خاوند ته كسب او كار كوي.

جنب: دوه معناوي لري: د جنابت نه ، او په معنى د لريوالى ، لكه دا ويناد الله تعالى: (عن جنب) القصص: ١١. ٤

دويم مطلب: د حاء حرف

حمد: ويل كيږي ثنا او صفت ته هغه كه په مقابل د نعمت كي وي او يا مقابل كي يي نعمت نه وي. ابتداء

او شكر جزاء او بدله وي به مقابل د نعمت كي نو حمد دى وجهي نه اعم دى.^٥

او شكر هم په ژبي وي هم به رږه او هم په اعضاوو ، او حمد فقط په ژبه وي نو شكر له دى وجهي نه اعم شو.

حميد: د الله تعالى د نومونو نه دي په معنى د محمود يعنى ستايل شوى.^٦

حكمة: عقل او علم ته وايي. ويل شوي: په قرآن كريم كي حكمت په معنى د سنت دى.^٧

حكيم: د الله تعالى د نومونو نه دى، د حكمت نه اخيستل شوى او په معنا د حكم او فيصله د خلكو په منخ كي او يا د احكام الامور: كارونه محكم او مضبوطول.^٨

حليم: حلم په معنى د عقل او كله هم په معنى د عفوي سره احلام: عقلونه، او حليم: د الله تعالى د نومونو نه يوم نوم ده قيل: هغه ذات ته ويل كيږي چي خوك يي نافرمانى وكري فوراً سزا نه وركوي د قيل: چا ويلي عفو د گناهونو نه ، او احلام: هغه خه چي په خوب كي يي خوك گوري.^٩

١ ﴿فَإِذَا هُمْ مِنَ آلِ أَجْدَاثٍ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ﴾ [يس: ٥١] القمر: ٧/المعارج: ٤٣. ٢ ﴿فَإِنْ قَاتَلْتُمُوهُمْ فَاتُّلُوهُمْ ۖ ذَلِكُمْ جَزَاءُ آلِ الْكَافِرِينَ﴾ [البقرة: ١٩١]

٣ ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ﴾ [الأنعام: ٦٠] المائدة: ٤٥، ٤/الجاثية: ٢١. ٤ ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَأَطَّهَرُوا ۗ﴾ [المائدة: ٦] النساء: ٤٣.

٥ ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ [الحجر: ٩٨] البقرة: ٢٦٧/آل عمران: ١٤٤/هود: ٧٣/ابراهيم: ٨/طه: ١٣٠/لقمان: ١٢/السجدة: ١٥/الاحزاب: ٤٠/الزمر: ٧٥. ٦ ﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَنِّي حَمِيدٌ﴾ [البقرة: ٢٦٧] لقمان: ١٢/فصلت/التغابن: ٦/النساء: ١٣١/ابراهيم: الحج: ٢٤، ٦٤.

٧ ﴿يُؤْتِي آلَ حِكْمًا مِّمَّا يَشَاءُ ۗ﴾ [البقرة: ٢٦٩] البقرة: ٢٦٩/البقرة: ٢٥١، ٢٣١/آل عمران: ٨١/الاسراء: ٣٩/ص: ٢٠/لقمان: ١٢. ٨ ﴿وَأَعْلَمُ ۗ أَنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ [البقرة: ٢٦٠]

٩ ﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ [البقرة: ٢٣٥] البقرة: ٢٦٣، ٢٢٥/آل عمران: ١٥٥/الحج: ٥٩/الصافات: ١٠١/التغابن: ١٧.

حبط: بطل: ضایع شو او احبطه الله: الله تعالى ضائع کر.^۱
حنيف: مسلمان، الله يو گڼونکی، قيل: حجت او دليل بيانونکی، و قيل: ختنه يا سنت کونکی او جمع حنفاء.^۲
محصنين و محصنات: د احضان څلور معنا وی دی: اسلام، آزادي، عفت يا پاکمني او نکاح.^۳ (لتحصنکم من بأسکم) الانبياء: ۸. يقیکم: يعني ناسو ساتي.
حجة: په ضمی سره: دليل، برهان، حاج فلان فلاناً: جادله: مجادله او مناقشه یی ورسره وکره.^۴
و حجه: په دليل ورباندي غالب شو. والحج: په فتحي او کسري په معنی د قصد او عزم، لکه دا وینا د الله تعالی: (حج البيت) آل عمران ۹۷. حجة: په کسري: کال او جمع یی حجج دی.
حطة: زمور گناهونه معاف کره او داسي هم ویل شوی چي دا عبرانی کلمه ده او تفسیر یی: لا اله الا الله ده.^۵
حضر: په ضاد سره د حضور نه ده په معنی د حاضریدلو، لکه دا وینا د الله تعالی: (محضرون) الروم: ۱۶. او (شرب محتضر) القمر: ۲۸. و بالظاء یعنی حضر: په معنی د منعی سره، لکه دا وینا د الله تعالی: (وما كان عطاء ربك محظوراً) الاسراء: ۵۷.^۶
حفظ: العلم: یاد یی کر، و حفظ الشيء: ساتنه یی وکره.^۷
حفيظ: د الله تعالی د نومونونه دی ویل شوی: معنی یی علیم یعنی پوه، داسي هم ویل شوي: د مخلوق ساتونکی د مهالکو یا د مهلكو څیزونونه.
حاق: بهم ای حل بهم: ورباندي نازل شو.^۸
حبل: من الله و من الناس: په معنی د عهد او پیمان د حبل الله: قرآن کریم. أصل د کلمي د حبل په معنی د رسی ده.^۹
حسب: په کسري د سین په معنی د ظن یا گمان مضارع یی په فتحي یا کسري او حسب په فتحي سره د عدد یا شمارنه مضارع یی په ضمی سره او له همدی نه الحساب، او حسابان، او (حسابنا من السماء) الکهف: ۴۰ یعنی مرام یا مقصد او واحد یی حسابانه ده.^{۱۰}

۱) وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ ﴿ [المائدة: ۵] البقرة: ۲۱۷/آل عمران: ۲۲/المائدة: ۵۳/ الانعام: ۸۸/ الاعراف: ۱۴۷/ التوبة: ۶۹، ۱۷/ هود: ۱۶، الحجرات: ۲.
 ۲) قُلْ بَلَىٰ مَلَّةً ۖ اِبْرَاهِيمَ ۖ حَنِيفًا ﴿ [البقرة: ۱۳۵] آل عمران: ۹۵، ۶۷/ النساء: ۱۲۵/ الانعام: ۱۶۱، ۷۹/ يونس: ۱۰۵/ النحل: ۱۲۳، ۱۲۰/ الروم: ۳۰.
 ۳) ﴿ وَأَجَلٌ لَّكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ ۖ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ ﴾ [النساء: ۲۴] المائدة: ۵/ النور: ۲۳، ۴.
 ۴) ﴿ لِنَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَىٰ كُمْ ۖ حُجَّةً ﴾ [البقرة: ۱۵۰] البقرة: ۱۵۰/ النساء: ۱۶۵/ الانعام: ۱۴۹، ۸۳/ الشورى: ۱۶، ۱۵/ الجاثية: ۲۵.
 ۵) ﴿ وَأَدَّخَلُوا آلَ بَابِ سَجْدًا ۖ وَقُولُوا حِطَّةً ﴾ [البقرة: ۵۸] البقرة: ۵۸/ الاعراف: ۱۶۱.
 ۶) ﴿ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ آلَ مَوْثٍ ﴾ [البقرة: ۱۳۳] البقرة: ۱۸۰/ النساء: ۸، ۱۸/ الاعراف: ۱۶۳/ الكهف: ۴۹.
 ۷) ﴿ حَفِظْتُ لَكَ عِيًّا بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ۖ [النساء: ۳۴] الانعام: ۶۱/ هود: ۵۷/ يوسف: ۵۵/ سبأ: ۲۱/ الشورى: ۶: ق: ۴/ الطارق: ۴/ النساء: ۸۰.
 ۸) ﴿ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْتَهُنَّ ۚ زَعُونَ ﴾ [الأنعام: ۱۰] هود: ۸/ النحل: ۳۴/ الانبياء: ۴۱/ الزمر: ۴۸.
 ۹) ﴿ وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا ۖ وَلَا تَفَرَّقُوا ۗ ﴾ [آل عمران: ۱۰۳] آل عمران: ۱۱۲/ طه: ۶۶/ الشعراء: ۴۴/ ق: ۱۶/ المسد: ۵.
 ۱۰) ﴿ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا ۗ ﴾ [العنكبوت: ۴] الجاثية: ۲۱/ محمد: ۲۹/ التوبة: ۱۲۹/ الكهف: ۹.

حساب: د ظن او له دې جملې څخه عدد هم دی. او بغير حساب، احتمال د دوه وجهو لری: د محاسبی نه هم کېدای شي، څوک نشته چی الله تعالی سره حساب وکړي.

و من التقدير: ای بغير تضییق: بغير د کوم تنگی راوستلو. او (عطاء حساباً) النبأ: ۳۱. په معنی د کافی سره.

حسیب: د الله تعالی د نومونو نه ده او په دی کی څلور قوله دی: کافی او پوره دی، عالم، قادر او محاسب او حساب کوونکی.^۲

حسبک الله: ای کافی: کافی او بس دی تا لره.^۳

حزن: تأسف: افسوس یې وکړ په تیره زمانه کی، او خوف له راتلونکي حالته د ویرې په معنی دی، ويقال: حزن په کسری د زاسره و حزنه غیره: بل یې خفه کړ، یعنی متعدی ده او آحزنه هم ویل کېږي.^۴

حصیر: محبس من الحصر د بندېدو ځای. له حصر نه اخیستل شوی په معنی د بندوالي، وأحصر عن الشيء: منع کرای شو. او حصیر: په سین سره: کلیل: یعنی ستومانه پینېمانه.^۵

حصید: هر هغه څه چی ریبل کیږی واینه وي او که نور څه، او د استعاری په شکل هم استعمال شوی، لکه په دی وینا د الله تعالی کی: (قائم و حصید) یعنی باقی پاتې دي او له منځه وړل شوي.^۶

حمیم: دا کلمه دوه معناوي لري: صدیق یا ملگری، او گرمی اوبه.^۷

محیص: مهرب: یعنی د فرار یا تیننتي ځای.^۸

حجر: دا کلمه څلور معناوي لري: په معنی د حرام، عقل، د ثمودیانو د اوسیدلو ځایونه، او حجر الکعبه: د کعبی شریفی حطیم (هغه برخه چی له پخوانی بنا څخه بهر پاته شوي).^۹

حمل: په کسری د حاء: هر هغه څه چی د باورونکی حیواناتو شا بار وي. او د گناهونو لپاره د استعاری په شکل کارېږی، او په فتحی سره: هغه ماشوم چی د بنځي په گیده کی وي او جمع یې احمال کېږي.^{۱۰}

احسان: دا کلمه درې معناوي لري: فعل الحسنات: ښه کارونه کول، خلکو باندی انعام یا ښیگنه کول، مراقبه الله: د الله تعالی نه خوف یا ویره کول- چی په

۱) وَاللَّهُ يَرِزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿البقرة: ۲۱۲﴾ آل عمران: ۳۷، ۲۷/النور: ۳۸ ص ۳۹/الزمر: ۱۰/غافر: ۴۰/المؤمنون: ۱۱۷/النور: ۳۹.

۲) إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿النساء: ۸۶﴾ [النساء: ۶/الاسراء: ۱۴/الاحزاب: ۳۹.

۳) وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ ﴿[الأنفال: ۶۲] [الأنفال: ۶۴/البقرة: ۲۰۶.

۴) إِذْ هُمَا فِي آلِ غَارٍ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ عَنَّا ﴿[التوبة: ۴۰] [التوبة: ۹۲/الحجر: ۸۸/النحل: ۱۲۷/طه: ۴۰/النمل: ۷۰/القصص: ۱۳/العنكبوت: ۳۳/الاحزاب: ۵۱.

۵) وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿[الاسراء: ۸] [البقرة: ۲۷۳، ۱۹۶/النساء: ۹۰.

۶) أَتْلُهَا أَمْ رُنَّا لِي لَّا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلَ نَهَا حَصِيدًا ﴿[يونس: ۲۴] [الانبیاء: ۱۵، ق: ۹.

۷) لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿[الأنعام: ۷۰] [يونس: ۴/الشعراء: ۱۰۱/الصافات: ۶۷/ص: ۵۷/غافر: ۱۸/فصلت: ۳۴/الرحمن: ۴۴/الواقعة: ۹۳/الحاقة: ۳۵.

۸) أَمْ صَبْرًا مَا لَنَا مِنْ مَّجِيسٍ ﴿[إبراهيم: ۲۱] [فصلت: ۴۸/الشورى: ۳۵/ق: ۳۶/النساء: ۱۲۱.

۹) وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَمٌ وَعَحْرٌ ﴿[الأنعام: ۱۳۸] [الفرقان: ۲۲/الحجر: ۸۰/الفجر: ۵.

۱۰) (قَالُوا) نَفَقْتُ صَوَاعِ أَلْمَلِكِ وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ جَمَلٌ بَعِيرٌ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿[يوسف: ۷۲] طه: ۱۱۱/الحج: ۲/الطلاق: ۶/الانعام: ۱۴۶/الاعراف: ۱۷۶، ۱۸۹.

دی وینا د رسول علیه السلام کی ورته اشاره شوی ده، (الاحسان ان تعبدالله کانک تراه) ۱.

حق: دا کلمه څلور معناوي لري: الصدق: رشتيا، عدل او انصاف په حکم يا فيصله کې، يو ثابت څيز يو واجب او لازم کار، او حق د الله تعالی د نومونو څخه دی په معنا د واجب الوجود: يعنی وجود يی لازمی او ضروری ده. ۲

حاصب: تيزه هوا په دې معنی ځکه مسمی يا نومول شوی چي دا تيزه هوا وړي تيگي او شگي الوزوي. ۳

حلیة: حلی: گانه او زيورات. ۴

حرج: ضيق او مشقة: تنگی، مشقت او سختی. ۵

حول: دا کلمه دوه معناوي لري: کال، حيلة: قوت او توان، او حوَلًا: په

کسری د حاء په معنی د انتقال. ۶

حرث: ځمکه، مصدر دی، بيا په معنی د ځمکی فصل او باغونو سره هم

کارول کيږي. ۷

حس: بغير د الف نه په معنی د قتل، الله تعالی فرمائي: (اذ تحسونهم) آل

عمران: ۱۵۲. او احس د حس نه ده په معنی د شعور او پوهي. ۸

حرم: په دوو ضمو سره په معنی د حج لپاره د احرام کوونکو په معنی

دی. ۹

حقب: په دوو ضمو سره، احقاب يي جمع ده، يو مدت يو وخت د زمانی.

ويل کي چي اتيا کاله. ۱۰

حف: الشیء بالشیء: کله چي له ټولو اړخونو نه راگير شوی وي، لکه دا وینا د الله تعالی: (و

حففناهما بنخل) الکهف: ۳۲. (وترى الملائكة حافين) الزمر: ۷۵.

حل: بالمکان يحل په ضمی او کسری په معنی د نزول، و حل من احرامه

يحل په کسری فقط په معنی د خروج له احرامه. ۱۱

حطام: فئات: يو شى چي مات شي او وريزيږي. او حطام: د وچو وینو

ميدگی. ۱۲

۱) ﴿فَأَمَّا سَاكُوفٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ [البقرة: ۲۲۹]

۲) ﴿الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالَّذِينَ أُولُوا لَهُمْ حَقَّ بِلَاغَةٍ﴾ [البقرة: ۱۲۱] آل

عمران: ۱۰۲، ۱۸۱، ۱۱۲، ۸۶، ۲۱، النساء: ۱۵۵، الانعام: ۹۱، الاعراف: ۳۰، يونس: ۵۵.

۳) ﴿أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْنَا مَدِيدًا كَالْمُذَلِّجِ﴾ [الاسراء: ۶۸] العنكبوت: ۴۰، القمر: ۳۴، الملک: ۱۷.

۴) ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ أَبْتِغَاءَ جَلْدٍ﴾ [الرعد: ۱۷] النحل: ۱۴، فاطر: ۱۲، الزخرف: ۱۸.

۵) ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا فُتِنُوا إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْتَبَوْا وَقُوهُمْ﴾ وَأَيُّ دِينِكُمْ إِلَى آلِ مَرْافِقٍ وَأَمَّا سَخُوفٌ بِرُءُوسِكُمْ

وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى آلِ كَعْبِيِّنَ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ

الْحَاظِ أَوْ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْنَا حَرْجًا ﴿[المائدة: ۶] الاعراف: ۳، التوبة: ۹۱، الحج: ۷۸،

النور: ۶۱، الاحزاب: ۳۸، ۳۷، ۵۰.

۶) ﴿وَأَلْوَدُنَّ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلِيَّ﴾ [البقرة: ۲۳۳] الكهف: ۱۰۸، النساء: ۹۸، البقرة: ۲۴۰.

۷) ﴿بِسَاكُوفٍ حَرِثٌ لَكُمْ فَأَثُوا حَرَثَكُمْ﴾ [البقرة: ۲۲۳] آل

عمران: ۱۱۷، الشورى: ۲۰، الانعام: ۱۳۶، ۱۳۸، البقرة: ۲۰۵، ۷۱.

۸) ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُونَهُمْ بِأَذْنِ﴾ [آل عمران: ۱۵۲] مريم: ۹۸، آل عمران: ۵۲، النبىاء: ۱۲.

۹) ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْتُلُوا أَلْسِنَتَكُمْ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ﴾ [المائدة: ۹۵] المائدة: ۱، التوبة: ۵.

۱۰) ﴿لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ آلِ بَحْرِيٍّ أَوْ أَمْصِي حُفَيْمًا﴾ [الكهف: ۶۰] النبىاء: ۲۳.

۱۱) ﴿وَطَعَامَ الَّذِينَ أَثُوا أَلَّ كَتَبَ جَلَّ لَكُمْ﴾ [المائدة: ۵] الممتحنة: ۱۰، البلد: ۲.

۱۲) ﴿ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَلَهُ مُصَفَّرًا ثُمَّ يَجَّ عَلَهُ حُطْمًا﴾ [الزمر: ۲۱] الواقعة: ۶۵، الحديد: ۲۰.

در بيم مطلب: د خاء حرف

خلق: دا کلمه دوه معناوي لري: د خلقت او پيدايښت په معنا . او له همدې نه الخالق: د الله تعالی نوم دی. او همداسی الخلاق: مبالغه دی په خلقت کې ، او بله معنی یی خلق الرجل: کذب: دروغ یی وویل ، لکه دا وینا د الله تعالی: (و تخلقون) العنکبوت ۱۷. او اختلاق یعنی دروغ.^۱

خلاق: نصیب او برخه .^۲

خیر: ضد دشر او خلور معناوي لري: نیک اعمال، مال، اختیارول، او غوره والی د دوه څیزونو ترمنځ.^۳

خلا: دا کلمه دوه معناوي لري: من الخلوۃ: یواځی والی، او په معنی د ذهب: یعنی تللی او پخوا تېر شوی ، لکه دا وینا د الله تعالی: (امة قد خلت) البقرة: ۱۳۴.^۴

خطیئة: گناه او جمع یی خطایا او خطیيات راځی او فعل یی خطیئ- او اسم فاعل یی خاطیئ.

او هرڅه الخطأ: بغیر د قصد نه او فعل ور څخه اخطاء داځي.^۵

خاسنین: مطرودین: رتلی شوی لکه دا وینا د الله تعالی: (اخشثوا فیها ولا تکلمون) المؤمنون ۱۰۸.^۶

خلف: به فتحی د خاء او سکون د لام، دوه معناوي لری: وراء: وروسته یا شاته ځایناستی. او کله چې ښه ځای ناستی پریږدي هغه په فتحی دلام سره ده.^۷

خلاف: دا کلمه دوه معناوي لري: د مخالفت نه ده، او په معنی د بعد یا وروسته والی ، لکه دا وینا د الله تعالی: (بمقدم خلاف رسول الله) التوبة ۸۱.^۸

خول: أعطی: ور یی کړ.^۹

خولة: په ضمی د خاء په معنا د دوستی ، او خلیل هم له همدې نه ده اخیستل شوی او جمع یی اخلاء ده.^{۱۰}

خلال: دا کلمه دوه معناوي لري: وداد: محبت او دوستی ، لکه دا وینا د الله تعالی: (لا بیع فیہ ولا خلال) ابراهیم: ۳۱. او په معنی د بین: منح ، لکه دا وینا د

الله تعالی: (خلال الدیار) الاسراء، ۵ او (خلالکم) التوبة ۴۷.^{۱۱}

خر: یخر: پرمخي ولویده.^{۱۲}

۱) (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مِمَّا فِي أَلْرَّضِ جَمِيعًا) [البقرة: ۲۹] البقرة: ۲۲۸، ۱۶۴/آل عمران: ۱۹۱، ۱۹۰/النساء: ۱۱۹/المائدة: ۱۸/الانعام: ۱/الاعراف: ۵۴.

۲) رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي آلْ آخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ ﴿ [البقرة: ۲۰۰] البقرة: ۱۰۲/آل عمران: ۷۷/التوبة: ۶۹.

۳) فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ ﴿ [البقرة: ۱۸۴] البقرة: ۱۹۷، ۲۷۱، ۱۰۵، ۲۱۵، ۶۱، ۵۴.

۴) ﴿ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ ﴾ [البقرة: ۱۸۴] البقرة: ۱۸۴.

۵) [۱۸۴] عمران: ۱۴۴، ۱۳۷/المائدة: ۷۵/الاعراف: ۳۸/الرعد: ۶، ۳۰/المائدة: ۷۵/الاعراف: ۳۸۰/الرعد: ۳۰، ۶/الحجر: ۱۳.

۶) (وَمَنْ يَكُ سِبًّا خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا) [النساء: ۱۱۲] البقرة: ۲۵۴/النساء: ۸۱/يوسف: ۹۷/الشعراء: ۸۲/القصص: ۸/العلق: ۱۶.

۷) (فَخَلَفَ مِنْ بَيْعِ دِهِمٍ خَلْفًا وَرَثُوا أَلْ كِتَابَ) [الأعراف: ۱۶۹] مريم: ۵۹/يونس: ۹۲.

۸) (فَرِحَ أَلْ مُخَلَّفُونَ بِمَقِّعِهِمْ خَلْفًا) [التوبة: ۸۱] البقرة: ۸۰/آل عمران: ۹۴، ۱۹۴/المائدة: ۳۳.

۹) (ثُمَّ إِذَا حَوْلَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ نَسِيَ مَا كَانَ) [الزمر: ۸] الزمر: ۴۹/الانعام: ۹۴.

۱۰) (يَوْمَ لَا يَبِيغُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفْعَةٌ) [البقرة: ۲۵۴] النساء: ۱۲۵/الاسراء: ۷۳/الفرقان: ۲۸/الزخرف: ۶۷.

۱۱) (أَفَنْتَرَى أَلْ يَوْدَاقِي يَخْرُجُ مِنْ خِلَّةٍ) [الرؤم: ۴۸] التوبة: ۴۷/الاسراء: ۹۱/النمل: ۶۱/الكهف: ۳۳.

۱۲) ﴿ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ ﴾ [الحج: ۳۱] سبأ: ۱۴/الاعراف: ۱۴۳/النحل: ۲۶/ص: ۲۴/مريم: ۵۸/السجدة: ۱۵/يوسف: ۱۰۰.

خامدون: هالكون: هلاك شوی او اصل یی خمود النار نه ده: د اور گل کیدل.^۱

خطب: خبر او خطب: یو لوی او عظیم امر او کار- خطبة النساء: په کسری د خاء په معنی: بنخه په نکاح غوښتل، او خطبة الخطيب: په ضمی د خطیب یا امام خطبه او بیان.^۲

یخرصون: یکذبون، دروغ وایي، لکه دا وینا د الله تعالی: (یخرصون) الانعام ۱۱۶. او خرص په معنی د تقدیر او اندازی، ویل شوي: (یخرصون) له همدې معنا څخه اخیستل شوی، یعنی په ظن او گمان خبره کول بغیر د تحقیق او څیړني.^۳

خوآن: کثیر الخیانه، ډیر خیانت والا.^۴

مختال: من الخیلاء: خپل ځان لوی گڼل.^۵

مخمصة: من الخمص هو الجوع: ولیره.

أخذان: جمع د خدن په معنی د خلیل او دوست یا ملگري.

خراج وخرج: أجره او بدله، او عطية او بخشش.^۶

څلورم مطلب: د دال حرف

دین: دا کلمه پنځه معناوي لري: په معنا د ملت، عادت، جزاء حساب او قهر.^۷

دأب: دا کلمه دوه معناوي لري: عادت، مواظبت او مداومت په یو کار او په معنی د ملازمت او پرله پسې والي، لکه دا وینا د الله تعالی: (سبع سنين دأبا)، پرله پسې والي د زراعت او کښت من قولک: دأبت على الشيء: دمت عليه: کله چې مداومت او پر له پسې والي وکړی.^۸

أدنی: دوه معناوي لري: نژدې والي د (دنو) نه اخیستل شوی او په معنی د کم والي، له (دني) څخه اخیستل شوی په معنا د حقیر او بی ارزښته.^۹

دارالسلام: جنت.^{۱۰}

دوانر: صروف الدهر: مصیبتونه او ناخوالي د زماني. واحد یی دائرة ده، لکه دا وینا د الله تعالی: (دائر السوء) التوبة: ۹۸.^{۱۱}

۱) (حَتَّى جَعَلَ لَهُمْ حَصِيدًا حَمِيدِينَ) [الأنبياء: ۱۵] پيس: ۲۹.

۲) (وَلَا جُنَاحَ عَلَيَّكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ) [البقرة: ۲۳۵] طه: ۹۵/يوسف: ۵۱/الحجر: ۵۷/الذاريات: ۳۱/الفرقان: ۶۳/القصص: ۲۳/ص: ۲۰، ۲۳.

۳) (إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ) [الأنعام: ۱۱۶] يونس: ۶۶/الزخرف: ۲۰/الذاريات: ۱۰.

۴) (إِنَّ اللَّهَ يُدْفِعُ عَنِ الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُجِبُ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ) [الحج: ۳۸] النساء: ۱۰۷/التحریم: ۱۰/الانفال: ۷۱. ۱۸۵) (اللَّهُ لَا يُجِبُ كُلَّ مَخْرَجٍ فَخُورٍ) [لقمان: ۱۸] الحديد: ۲۳/النساء: ۳۶.

۶) (أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجَ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّزُقِينَ) [المؤمنون: ۷۲]

۷) (ان الذين عند الله الاسلام) [البقرة: ۱۳۲] التوبة: ۳۳/الفتح: ۲۸/الصف: ۹/البقرة: ۲۵۶، ۱۹۳، ۱۳۲/النساء: ۴۶/الاعراف: ۲۹/الانفال: ۳۹، ۷۲/التوبة: ۳۶.

۸) (كَذَٰبٍ ءَالٍ فِرْعَوْنَ وَآلِ الْأَيْمَانِ مِنْ قَبْلِهِمْ) [آل عمران: ۱۱] الانفال: ۵۴، ۵۲/هود: ۵۶، ۶/يوسف: ۴۷/النحل: ۶۱. ۹) (قَالَ أَسْأَلُكَ بِذُنُوبِ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ إِلَيَّ بِالَّذِي) [البقرة: ۶۱]

۹) [النساء: ۳/المائدة: ۱۰۸/الروم: ۳/الاحزاب: ۵۹، ۵۱/النجم: ۹/المجادلة: ۷/المزمل: ۲۰/البقرة: ۲۸۲.

۱۰) (وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ) [يونس: ۲۵] الانعام: ۱۲۷.

۱۱) (وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ عَلَيَّ هُمْ دَائِرَةُ السُّوءِ) [التوبة: ۹۸] المائدة: ۵۲/الفتح: ۶.

دابئة: هر هغه څه چې په ځمکه حرکت کوي، نو ټولو حیواناتو ته شاملیږي. (هر هغه څه چې حیات لري یا ژوندی وي).^۱

دعاء: دا کلمه پنځه معناوي لري: له الله تعالی نه غوښتنه، عبادت، لکه دا وینا د الله تعالی: (تدعون من دون الله) الانعام ۵۶، د تمنی یا هیلې په معنا، لکه دا وینا د الله تعالی: (و لهم ما يدعون) یس ۵۷.

نداء یا آواز کول، لکه دا وینا د الله تعالی: (وادعوا شهداءکم) البقرة ۲۳. یو څه ته رابلل، لکه دا وینا د الله تعالی: (ادع الی سبیل ربک) النحل: ۱۲۵.

دحور: لری کول، او له همدی نه المدحور المطرود: اخیستل شوی چې د رتل شوي په معنا دی.^۲

دع: په شد د عین، يدع: په معنی د دفع یا تیله کول په عرف او سختی سره، لکه دا وینا د الله تعالی: (یدع الیتیم) الماعون: ۲ او (یدعون الی نار جهنم دعا) الطور: ۱۳.

درا: دفع: منع او تیله کول، لکه دا وینا د الله تعالی: (ویدروون) الرعد: ۲۲.

مدارأ: من در المطر اذا صب: کله چې راوریري.^۳

داخرین: صاغرین: خوار او ذلیل.^۴

دکت: الأرض: دقت جبالها حن استوت مع الارض: کله چې غرونه سره ووهل شي او له ځمکې سره برابر کرل شي، لکه دا وینا د الله تعالی: (جعله دکاء) الاعراف: ۱۴۳. یعنی له ځمکې سره برابر.^۵

پنځم مطلب: د ذال حرف

ذکر: دا کلمه څلور معناوي لري: ضد د نسیان یا هیرولو، او ذکر په ژبی سره، او په معنی د قرآن، لکه دا وینا د الله تعالی: (نزلنا الذکر) الحجر: ۹. په معنی د شرف او عزت او مذکر د مفتعل پر وزن ده د ذکر نه.^۶

ذنوب: په ضمی د ذال جمع د ذنب په معنی د گناه او په فتحی په معنا د نصیب او برخي، لکه دا وینا د الله تعالی: (ذنوباً مثل ذنوب اصحابهم) الذاریات: ۵۹. یعنی: یوه حصه او برخه د عذاب نه، همداسی ذنوب په معنی د دلو یا سلواغي هم راځي.^۷

۱ ﴿ وَبَيَّنَّا فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ﴾ [البقرة: ۱۶۴] الانعام: ۳۸/هود: ۶۰، ۵۶/النحل: ۴۹، ۶۱/النور: ۴۵/النحل: ۸۲/العنكبوت: ۶۰/لقمان: ۱۰.

۲ ﴿ وَمَا دُعَاءُ آلِ كُوفِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴾ [الرعد: ۱۴] البقرة: ۱۷۱/ابراهيم: ۴۰/النور: ۶۳/غافر: ۵۰/فصلت: ۵۱، ۴۹/الاسراء: ۱۱/مريم: ۴۸/النور: ۶۳.

۳ ﴿ دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴾ [الصافات: ۹] الاعراف: ۱۸/الاسراء: ۳۹، ۱۸.

۴ ﴿ يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دُعَاءً ﴾ [الطور: ۱۳] الماعون: ۲/فصلت: ۳۱.

۵ ﴿ وَيَوْمَ يُرْوَأُ عَنْهَا آلُ عَذَابٍ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعٌ شَهِدَاتٍ ﴾ [النور: ۸] آل عمران: ۶۸/القصص: ۵۴/البقرة: ۷۲.

۶ ﴿ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيَّهِمْ مِدْرَارًا ﴾ [الأنعام: ۶] هود: ۵۲/نوح: ۱۱.

۷ ﴿ وَكُلُّ أُمَّةٍ لَدُنَّا دُخْرِينَ ﴾ [النمل: ۸۷] غافر: ۶۰/النحل: ۴۸/الصافات: ۱۸.

۸ ﴿ كَذَلِكِ إِذَا دُكَّتِ أَلْأَرْضُ دُكًّا دُكًّا ﴾ [الفجر: ۲۱] الحاقة: ۱۴، الكهف: ۹۸، الاعراف: ۱۴۳.

۹ ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ الْإِنْسَانِي طُنَّ أَنْ يُوقَعَ بِي نَكْمٍ أَلَّ عَدْوَةٌ أَلَّ بَغْضَاءٌ فِي أَلِّ حَمْرٍ وَأَلِّ مَيِّ سِرٍّ وَيَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ ﴾ [المائدة: ۹۱] الاعراف: ۶۳، ۶۹/يوسف: ۱۰۴.

۱۰ ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبٍ عِدَابَةٌ خَبِيرًا ﴾ [الاسراء: ۱۷] الفرقان: ۵۸/الذاریات: ۵۹/آل عمران: ۳۱، ۱۴۷، ۱۳۵، ۱۹۳، ۱۶، المائدة: ۴۹.

رجا: طمع، هيله، او كله كله په معنى د خوف او ويرى هم كارول كيږي لکه دا وينا د الله تعالى: (لا يرجون لقانا) يونس: ۱۰۷.

رجال: جمع درجل، سړى، او جمع دراجل: پياده، لکه دا وينا د الله تعالى: (ياأتون رجالاً) الحج ۲۷. او (بخيلک و رجلک) الاسراء: ۶۴.

رفت: دا کلمه دوه معناوي لري: په معنى د جماع: کوروالى، او هغه خبرى چى جماع يا کوروالى پورى اړه لري.^۲

رجز: عذاب. (والرجز فاهجر) المدثر: ۵. دلته اوښان يا بتان مراد دي، والرجس بالسین: نجاست، پليتي حقيقتاً وي که مجازاً، او كله كله په معنا د عذاب هم كارول كيږي.^۳

رهب: په معنا د خوف يا ويرى، لکه دا وينا د الله تعالى: (يرهبون) الاعراف: ۱۵۴.^۴

رؤوف: من الرأفة: درأفت نه په معنى د رحمت، فرق او توپير دا دى چى رأفة: په دفع او منع د مکروه دى. او رحمة: په معنى د دفع او منع د مکروه او فعل د جميل: بڼه کار کول، نو کلمه د رحمت عامه ده د رأفت نه.^۵

مرضاة: مفعلة من الرضا په وزن د مفعلة په معنا د رضا.^۶

راسيات: په معنى د ثابتيات: يعنى محکم او کلک په همدى معنى غرونو ته رواسى ويل شوي يعنى محکم او په همدى معنى (مرساها) الاعراف: ۱۸۷.^۷

رغدا: اى کثيراً يعنى ډير.^۸

ربوة: مکان مرتفع: اوچت ځاى.^۹

ربا: په لغت کى په معنى د زيادت، لکه دا وينا د الله تعالى: (و يربى الصدقت) البقرة: ۲۷۶ و ربت الارض.^{۱۰}

أرحام: جمع درحم، د مور په خپته کي د ماشوم استوگنځى، او قرابت يا خپلوى ته هم كارول كيږي.^{۱۱}

أرجنه: أخزه: وروسته يى کړه (ترجي) او (مرجون) هم له همدى کلمى نه ده، ارجاء همزى سره او بغير له همزى يرجى يا يرجى يرجون يا يرجون.^{۱۲}

۱ ﴿ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ لَكُمْ ﴾ [الكهف: ۱۱۰] العنكبوت: ۵/ الاحزاب: ۲۱/ الممتحنة: ۶/ البقرة: ۲۱۸/ النساء: ۱۵، ۱۱، ۷/ النور: ۶۰.

۲ ﴿ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ آلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لِقَاءَ رَبِّهِمْ فَلَا يَأْتِيَنَّ مِنَ الْمُطَفِّئِينَ وَلَا يَتَّخِذِ الْكُفْرَ هُجْرًا وَلَا يَتَّبِعِ الْآيَاتِ الْكُفْرَىٰ ﴾ [البقرة: ۱۹۷] البقرة: ۱۸۷.

۳ ﴿ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٍ ﴾ [سبأ: ۵] الانفال: ۱۱/ الجاثية: ۱۱/ البقرة: ۵۹/ الاعراف: ۱۶۲/ العنكبوت: ۳۴/ الاعراف: ۱۳۵، ۱۳۴/ المدثر: ۵.

۴ ﴿ وَيَدْعُوْنَا رَغْبًا وَرَهْبًا ﴾ [الأنبياء: ۹۰] القصص: ۲۲/ الاعراف: ۱۳۴/ الانفال: ۶۰/ البقرة: ۳۲/ المائدة: ۸۲/ النحل: ۵۱/ التوبة: ۳۴، ۳۱.

۵ ﴿ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴾ [البقرة: ۲۰۷] آل عمران: ۳۰/ التوبة: ۱۲۸، ۱۱۷/ النور: ۲۰/ الحشر: ۱۰.

۶ ﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْغَبٍ مِّنَ اللَّهِ ﴾ [البقرة: ۲۰۷] البقرة: ۲۶۵/ النساء: ۱۱۴/ الممتحنة: ۱/ التحريم: ۱.

۷ ﴿ وَجَفَانَ كَالْجَوَابِ وَقُدُورًا سِيتًا ﴾ [سبأ: ۱۳] الرعد: ۳/ الحجر: ۱۹/ النحل: ۱۵/ الأنبياء: ۳۱/ النمل: ۶۱/ لقمان: ۱۰/ فصلت: ۱۰/ ق: ۷/ المرسلات: ۲۷.

۸ ﴿ وَكَلَامًا مِّن رَّغْدًا حَيُّ شَيْءٍ مَّا ﴾ [البقرة: ۳۵] البقرة: ۵۸/ النحل: ۱۱۲.

۹ ﴿ آيَةٌ وَعَاوِي نُهُمَا إِلَى رَبِّ وَهِيَ ذَاتُ قَرَارٍ وَمَعِينٌ ﴾ [المؤمنون: ۵۰] البقرة: ۲۶۵/ الحج: ۵/ فصلت: ۳۹.

۱۰ ﴿ وَمَا آتَايْتُمْ مِّن رَّبٍّ لَّيْرٍ بَدَأَ فِي أُمَّةٍ ﴾ [الروم: ۳۹] الحج: ۵/ فصلت: ۳۰/ البقرة: ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۷۸/ آل عمران: ۱۳۰.

۱۱ ﴿ أَمَّا أَشْتَمَلْتُ عَلَىَّ أَرْحَامًا أَلَّ أَنْتَبِي نَنْ ﴾ [الأنعام: ۱۴۳] الأنعام: ۱۴۴/ البقرة: ۲۲۸/ آل عمران: ۶/ الانفال: ۷۵/ الرعد: ۸/ الحج: ۵.

۱۲ ﴿ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ ﴾ [الأعراف: ۱۱۱] الشعراء: ۳۶/ التوبة: ۱۰۶/ الاحزاب: ۵۱.

رأى: من روية العين: كله چي په معنى د ليدلو يعنى په سترگو ليدلو شي نو بيا په يو مفعول متعدي كيږي، و فى روية القلب: كله چي په معنى د زړه ليدل مراد وي يعنى په معنى د علم او پوهي بيا به متعدي وي دوه مفعولو ته.^۱

تربص: انتظر: په معنا د انتظار سره.^۲

رفات: فتات: ميډگي ته وايي لکه د ډوډي ميډگي.^۳

أرذل: العمر: الهرم: آخري عمر ته وايي.^۴

والارذلون: من الرذالة ذليل او خوار خلک.

رقى: من الرقية په فتحى د قاف په معنى د دم کولو، لکه دا ويناد الله تعالى: (وقيل من راق) القيامة: ۲۷.

او رقى فى السلم: په زينو کي اوچت شو، په کسرى د قاف په ماضى کي او په فتحى سره په مضارع کي يرقى يرقى.^۵

أرداكم: اهلككم: تاسو يي هلاک کړي.^۶

او(الردى) په معنى د هلاک، لکه دا ويناد الله تعالى: (لتردين) الصافات: ۵۶. او(تردى) الليل: ۱۱.

رجفة: زلزلة و شدة: سختى سره خوزول.^۷

۱) قَلَمًا حِنَّ عَلِيَّهِ أَلِيَّ لَ زَاء كَوَّ كَبَاءُ ﴿ [الأنعام: ۷۶] آل عمران: ۱۳/الانعام: ۷۸، ۷۷/الانفال: ۴۸/هود: ۷۰/يوسف: ۴۳، ۲۴، ۲۸/النحل: ۸۶.

۲) ﴿فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتْرَبِّصُونَ﴾ [التوبة: ۵۲] البقرة: ۲۲۶/التوبة: ۲۴/طه: ۱۳۵/المؤمنون: ۲۵/الحديد: ۱۴.

۳) ﴿وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظْمًا وَرُفَاتًا﴾ [الاسراء: ۴۹] الاسراء: ۹۸.

۴) ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلٍ أَلَّ عُمُرٍ﴾ [النحل: ۷۰] الحج: ۵/هود: ۳۷/الشعراء: ۱۱۱.

۵) ﴿وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ﴾ [القيامة: ۲۷] الاسراء: ۹۳، ص: ۱۰.

۶) ﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرَأَيْتُمْ كَيْفَ كَذَبَكُمُ﴾ [فصلت: ۲۳] الانعام: ۱۳۷/طه: ۱۶/الليل: ۷﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي الْوَادِعِ الْاَعْرَافِ﴾ [الأعراف: ۷۸] الاعراف: ۱۵۵، ۹۱/العنكبوت: ۳۷.

درېمېم مبحث له (ز - ض) پوري

لمړی مطلب: د ز ا حرف

زُبُر: په دوو ضمو سره په معنی د کتابونو، او زبور د داود - علیه السلام - کتاب و.^۱

زخرف: په معنی د زینت او ښکلا، او زخرف په معنا د طلا هم راځي.^۲
زکاة: دا کلمه په لغت کې په دوو معناگانو راځي، د زکات په معنی، او طهارت یا پاکي؛ ځکه چې زکات د گناهونو نه پاکوالی راولي. او عرب وايي: زکیت الرجل: د هغه صفت او ښيگنه مې بیان کړه، او زکا په تخفیف سره په معنی د پاک شو.^۳

زوج: دا کلمه درې معناوې لري: خاوند، ښځه او کله زوجه هم ورته وايي، دریمه په معنی د صنف او نوع لکه دا وینا د الله تعالی: (من کل زوج کریم) الشعراء: ۷، ۴.^۴

زل: دا کلمه دوه معناوې لري: زل القدم فی الموضع: قدم له خپل ځای نه وښویده- او فعل الزل؟^۵

زاغ: عن الشی زیغا: اوښته یا کور شو، او ازغه غیره: وراوه یا کور یې کړ.^۶

زلفی: قربی: نزدی والي، او ازلفت نزدی شو. او زلفا من الیل: د شپې وختونه.^۷

زعم: گمان یې وکړ، څوک ورسره موافق نه وو، عبدالله بن عباس فرمایي: (زعم کنایه ده د دروغونه)^۸

زعیم: ضامن: په معنی د ضامن او ذمه وار.^۹

یزجي: تسوق: په معنی د شړل او روانول.^{۱۰}

زلزلة الارض: د ځمکې خوزیدل، او د شدت یا سختی، او خوف په معنی هم کارول کیږي، لکه دا وینا د الله تعالی: (و زلزلاوا) الاحزاب: ۱۱.

۱ ﴿وَأَتَيْنَا نَا دَاوُدَ رَبُّورًا﴾ [النساء: ۱۶۳] الاسراء: ۵۵/آل عمران: ۱۸۴/النحل: ۴۴/الانبياء: ۱۰۵/الكهف: ۹۶/الشعراء: ۱۹۶/المؤمنون: ۵۳/القمر: ۵۲، ۴۳.
۲ ﴿يُوجِي بَعِضَهُمْ إِلَى بَعْضٍ رُخَّ رُفَّ أَلَقَوْرَل﴾ [الأنعام: ۱۱۲] الاسراء: ۹۳/يونس: ۲۴/الزخرف: ۳۵.
۳ ﴿الصَّلْوَةُ وَءَاتَى الْزُّكُوَّةَ وَالْمُؤْفُونَ﴾ [البقرة: ۱۷۷] البقرة: ۸۳، ۲۷۷، ۱۱۰، ۴۳/النساء: ۱۶۲، ۷۷/الكهف: ۸۱/مريم: ۱۳/الروم: ۳۹.
۴ ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَسْتَبِ دَال زَوْج مَكَان زَوْج﴾ [النساء: ۲۰] الحج: ۵/الشعراء: ۷/لقمان: ۱۰ ق: ۷/البقرة: ۲۳۰/الانبياء: ۹۰/الاحزاب: ۳۷/۷.
۵ ﴿وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْ مَنُكُمُ دَخَلُ أَيْ بِي نَكُمُ فَتَزَلْ قَدْمُ﴾ [النحل: ۹۴] البقرة: ۲۰۹/آل عمران: ۱۵۵/البقرة: ۳۶.
۶ ﴿فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاعَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾ [الصف: ۵] الاحزاب: ۱۰ ص: ۶۳/النجم: ۱۷.
۷ ﴿وَمَا أَمْؤُلُكُمُ وَلَا أَوْلَادُكُمُ بِأَتِي تَقْرُبُكُمُ عِنْدَنَا زُلْفَى﴾ [سبا: ۳۷] الزمر: ۴ ص: ۴۰، ۲۵.
۸ ﴿وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شَفَعَاءَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ﴾ [الأنعام: ۹۴] الاسراء: ۵۶، ۹۲/الكهف: ۵۲، ۴۸/سبأ: ۲۲/الجمعة: ۶.
۹ ﴿قَالُوا نَفِ فِذْ صَوَاعِ أَل مَلِكِ وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ جَمَلٌ بَعِيرٌ وَأَنَا بِه زَعِيم﴾ [يوسف: ۷۲] القلم: ۴۰.
۱۰ ﴿إِنْ زَلَّ زَلَّةً أَسَاعَةَ شِي عَظِيم﴾ [الحج: ۱] الزلزلة: ۱۰/الاحزاب: ۱۱/البقرة: ۲۱۴.

زجره: واحدة، په تولى كې پوكى كول. والزجره: سخته چيغه وازدجر: من الزجر په معنى د رتلو.^۱
دويم مطلب: د سين حرف

أسباط: جمع د سبط د يعقوب عليه السلام اولادونه- يعقوب عليه السلام دولس نارينه اولادونه در لودلو بل پسى تير شوى، أسباط په بين اسرائيلو كې لكه عربو كې قبائل.^۲

سبيل: هو الطريق: په معنا د لاري، جمع يې سبل ده ، او بيا په معنا د خير او شر لار هم كارول كيږي، او سبيل الله: په معنا د جهاد، او ابن السبيل: مسافر. وقيل: چاويلی چي په معنى د قريب يا خپل هم راځي.^۳

سوى: په شد سره په دوه معناوو ده: په معنى د څيزونو په منځ كې برابروالي او په معنا د اتقن او احسن: په بنكلي طريقي سره يو كار سرته رسول، لكه دا وينا د الله تعالى: (فسواك فعدلك) الانفطار ۷.^۴

سواء: په فتحي او همزي سره په معنا د څيزونو په منځ برابر والي ، او (سواء الجيم) الصافات: ۵۵.

منځ د جهنم: او (سواء الصراط) ص ۲۲. د لاري منځ.^۵
سوى: په كسري او ضمي به غير د همزي نه حرف د استثناء دى او كله كله د تسويه (برابروي) په معنى هم راځي.^۶

سفهاء: جمع د سفیه په معنى د احمق او غبی- لدی كبله هغه څوك چي خپل مال په ناروا كارونو كې مصرفوي هغه ته سفیه ويل كيږي ، او كفار او منافقينو ته سفهاء ويل كيږي.^۷

سلوى: يو ډول مرغه دى هغه چي بنی اسرائيلو ته د تيار خوراك په شكل نازيدله.^۸

سأل: دا كلمه دوه معناوي لري: د يو شى پوښتنه او غوښتنه ، او سال بغير د همزي نه: په تيرو دواړو معناوو سره، او د سيلاب په معنى هم راځي.^۹

سبحان: په معنى د پاڪ والي او سبحان الله: پاكي ده الله تعالى لره هر هغه څه نه چي الله تعالى سره نه بنيابي(د بنخي ، ځوى او شريكانو نه) او د حادث صفاتو او د ټولو عيوبو او نقصاناتونه.^{۱۰}

سار: يسير: په معنى د لاره ، شپه وي او كه ورځ.^{۱۱}

۱) (فَأَيُّهَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ) [الصافات: ۱۹] [النازعات: ۱۳] [القمر: ۹، ۴] [الصافات: ۲].

۲) (وَقَطَعَ لَهُمْ أَثَنَتَيَّ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَّمًا) [الأعراف: ۱۶۰] [البقرة: ۱۳۶، ۱۴۰] آل عمران: ۸۴/النساء: ۱۶۳.

۳) (الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) [البقرة: ۲۶۲] [البقرة: ۲۴۴، ۱۹۰، ۲۶۱، ۲۷۳، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۴۶].

۴) (يَوْمَ مِمَّا يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصُوا أَلْسُنَهُمْ وَكُنُوفَهُمْ) [النساء: ۴۲] [البقر: ۲۹، الكهف: ۳۷] [السجدة: ۹].

۵) (سَوَاءٌ عَلَيْنَا أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ) [البقرة: ۶] [البقرة: ۱۰۸، آل عمران: ۱۱۴، ۶۴/النساء: ۶- ۸۹، المائدة: ۷۷، ۶۰، ۱۲/الأعراف: ۱۹۳/الانفال: ۵۸].

۶) (لَا تَخْلِفْهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى) [طه: ۵۸].

۷) (أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ) [البقرة: ۱۳] [البقرة: ۱۴۲] [النساء: ۵].

۸) (وَأَنْزَلْنَا عَلَى كُفْرٍ أَلَمِّنْ وَالسَّلْوَى) [البقرة: ۵۷] [الأعراف: ۱۶۰/طه: ۸۰].

۹) (سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ) [المعارج: ۱] [الأنبياء: ۲۳] [القصص: ۷۸/سبأ: ۲۵] [الرحمن: ۳۰].

۱۰) (سَبَّحْنَهُ الَّذِي اسْرَى بِعَبْدِهِ لِي لَّا) [الإسراء: ۱] [الإسراء: ۱۰۸، ۹۳/المؤمنون: ۹۱] [القصص: ۶۸/يس: ۳۶] [الصافات: ۱۸۰، ۱۰۹/الزخرف: ۱۳، ۸۳].

۱۱) ﴿فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ﴾ [القصص: ۲۹] [الأنعام: ۱۱] [النحل: ۶۹] [العنكبوت: ۲۰] [الروم: ۴۲] [سبأ: ۱۸] [آل عمران: ۱۳۷] [النحل: ۳۶].

سرى: يسرى، د شپي لاره او همدارنگه أسرى په همزه سره.^۱
سخر: يسخر: په كسري سره په ماضى كي او په فتحي سره په مضارع كي: ملندى او مسخرى يي وگرې او سخر په شد سره د تسخير نه ده په معنا د برابر او چمتو.^۲

سخرىا: به ضمي د سين د السخرة نه: په معنا د سخت كارونه تحمل كول ، او په كسري په معنا د استهزاء او ملندى.^۳
سلطان: دا كلمه دوه معناوي لري: په معنى د برهان او دليل ، او په معنى د القوة: زور او واک ، لكه دا وينا د الله تعالى: (لا تنفذن الا سلطان الرحمن: ۳۳.^۴

سام: يسوم، په يوه كار يي مكلف كړ او پر لازم يي كړ، لكه دا وينا د الله تعالى: (يسومونكم سوء العذاب) البقرة: ۴۹ ، اصل يي د سوم السلعة فى البيع نه اخيستل شوى.^۵

سائم: يسام: زړه تنگى شو، لكه دا وينا د الله تعالى: (و هم لا يسمئون) فصلت ۳۸.^۶

سنة: يعنى عادت.^۷
سلف: الأمر: مخكى تير شوى او اسلفه الرجل: مخكى يي كړ ، لكه دا وينا د الله تعالى: (هنيئا بما أسلفتم) الحاقة: ۲۴.^۸

سراء: فعلاء وزن دى په معنى د خوشحالي.^۹
سارع: الى شىء: په تيزى سره ورغى.^{۱۰}
سوءة: عورة: شرمگاه والسوء: هغه څه چې سرى خفه كوي په فتحي او ضمي.^{۱۱}

السواى: فعلى وزن دى د السوء نه، او (سواء بهم) هود: ۷۷. معنى: د دوى په وجه خوابدى شو .

سنة: په فتحي سره په معنا د كال، لام د كلمى يي محذوفه ده او جمع يي سنون ده ، او كله كله په معنى د قحطي او وچ كالى هم راځي.^{۱۲}

سنة: په كسري د سين، د خوب لمړى مرحله ، او فاء د كلمي واو مخدوف دى ځكه چې د وسن كلمي نه ده.^{۱۳}

- ۱) (وَأَلَيْلَ إِذَا يَسْرُ) [الفجر: ۴] هود: ۸۱، الانفال: ۶۷/الحجر: ۶۵/الاسراء: ۱/الدخان: ۲۳/البقرة: ۸۵/طه: ۷۷/الشعراء: ۵۲.
- ۲) (فَيْسَخْرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ) [التوبة: ۷۹] النحل: ۱۴/الحج: ۶۵/لقمان: ۲۰/الزخرف: ۱۳/هود: ۳۸/الرعد: ۲/ابراهيم: ۳۲.
- ۳) (فَاتَّخَذُوا مِنْهُمْ سَخِرَ رِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ) [المؤمنون: ۱۱۰] ص: ۶۳/الزخرف: ۳۲.
- ۴) (إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سَلْطَنِ بِهَذَا) [يونس: ۶۸] الاعراف: ۷۱/يوسف: ۴۰/ابراهيم: ۲۲/الحجر: ۴۲/النحل: ۹۹/الاسراء: ۶۵/سباء: ۲۱/الصافات: ۳۰، ۱۳۶.
- ۵) (يَسْأَلُونَكَ سَاءَ آلِ عَذَابٍ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ) [البقرة: ۴۹] الاعراف: ۱۴۱، ۱۶۷/ابراهيم: ۶.
- ۶) (وَلَا تَسْأَلُوا أَنْ تَكُنْ ثَبُوهَ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا) [البقرة: ۲۸۲] فصلت: ۳۸، ۴۹.
- ۷) (يُودُّ أَخْذَهُمْ لَوْ يَعْمُرُ آلَ فِ سَنَةٍ) [البقرة: ۹۶] المائدة: ۲۶، الحج: ۴۷/العنكبوت: ۱۴/السجدة: ۵.
- ۸) (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَاتَّبَعَهَا) [البقرة: ۲۷۵] النساء: ۲۳، ۲۲/المائدة: ۹۵/الانفال: ۳۸/الزخرف: ۵۶/يونس: ۳۰/الحاقة: ۲۴.
- ۹) (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ) [آل عمران: ۱۳۴] الاعراف: ۹۵.
- ۱۰) (وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ) [آل عمران: ۱۳۳] آل عمران: ۱۷۶/المائدة: ۴۱، ۶۲، ۵۲/الانبياء: ۹۰/المؤمنون: ۶۱.
- ۱۱) (يُؤْرِي سَوْءَةً) [المائدة: ۳۱] الاعراف: ۲۷، ۲۶، ۲۲، ۲۰/طه: ۱۲۱.
- ۱۲) (لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سَنَةٌ آلِ أُولَئِينَ) [الحجر: ۱۳] الاسراء: ۷۷/الكهف: ۵۵.
- ۱۳) (لَا تَأْخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ) [البقرة: ۲۵۵]

سَلَك: يسلك دوه معناوي لري: أدخل: داخل يي کر، لکه دا وینا د الله تعالی: (اسلک یدک) القصص: ۳۶. ۱

بَل په معنی د سلوک الطریق: په لاری تلل او ببول، لکه دا وینا د الله (فسلکه ینایع) الزمر: ۲۱.

أَسْفَار: جمع د سَفَر په فتحیتنو، او جمع د سفر په معنی د کتاب. ۲

سَاح: یسیح ای سار: لاره، لکه دا وینا د الله تعالی، (فسیحو فی الارض) التوبة: ۲ او (السائحون الراكعون) التوبة: ۱۱۲.

سَوَّل: په شدد و او سره په معنی د زین: بسکلی یی کر، لکه دا وینا د الله تعالی: (سولت لكم انفسكم أمراً) يوسف: ۲۱۸.

سَرَابِيل: جمع د سربال په معنا د کمیس. ۴

سِبَا: د عربو یوه قبيله ده. ۵

سَمُوم: سخت گرم والی. ۶

سَلام: دری معناوی لری: التحية: نیکی هیلی وړاندې کول، السلامة: په معنی د سلامتیا، والقبول الحسن: بڼه او بسکلی خبره، لکه دا وینا د الله تعالی: (اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما) الفرقان: ۶۳. ۷

سَلام: اسم الله تعالی: د الله تعالی د نومونو څخه یو نوم دی، په معنا د سلامتیا د هر نقص او عیب څخه وقیل: چا ویلی چي معنا یی خپل بندگان د هلاکت او بربادی څخه ساتلي دي وقیل: او چا ویلی چي سلام والا دی په مؤمنانو په جنت کي.

سَلَم: په فتحیتنو: انقیاد او غاړه ایښودل و لاس وړکول او په معنی د بیع یا خرڅولو سره هم راخی. ۸

سَلَم: په فتحی د سین او سکون د لام: په معنی د سولي او اوربند. ۹

سَیَم: په کسری د سین او سکون د لام په معنا د اسلام، او په ضمی د سین او فتحی د لام مشدد سره په معنی د پورو یا د زینو. ۱۰

أَسَلَم: یسلم: دوه معناوی لري: په معنا د داخلیدل په اسلام کي، او یو عمل خالص الله تعالی ته گرځول، او بل په معنی د انقیاد یا غاړه ایښودل، لکه دا وینا د الله تعالی: (فلما اسلما) الصافات: ۱۰۲. ۱۱

سَعَى: یسعی، دري معناوي لري: سعی: عمل عملاً یو کاری یی وکر، لکه دا وینا د الله تعالی: (و أن لیس للانسان الا ما سعی) النجم: ۳۹ سعی: مشی: لاره، لکه دا وینا د الله تعالی: (فاسعوا الی ذکر الله و ذرو البیع) الجمعة: ۹، دریمه

۱) وَ سَلَّكَ لَكَ فِيهَا سُبُلًا { [طه: ۵۳] القصص: ۳۲/ الجن: ۱۷، ۲۷/ الحجر: ۱۲/ المومنون: ۲۷/ الزمر: ۲۱/ المدثر: ۴۲/ النحل: ۶۹/ الشعراء: ۲۶۰.

۲) كَمَثَلِ آلِ حَمَارٍ يَجْمَلُ أَسْفَارًا { [الجمعة: ۵۲]

۳) قَالَ بَلْ سَوَّلْتُمْ لَكُمْ أَنْفُسَكُمْ أَمْرًا { [يوسف: ۸۳] طه: ۶۹/ يوسف: ۱۸/ محمد: ۲۵.

۴) وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ آلَ حَرٍّ { [النحل: ۸۱] النحل: ۸۱/ ابراهيم: ۵۰.

۵) (لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِئِهِمْ آيَةٌ { [سبأ: ۲۲] النحل: ۲۲.

۶) وَ أَلَّا جَانٌّ خَلَقَ لَهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ { [الحجر: ۲۷] الواقعة: ۴۲/ الطور: ۲۷.

۷) قُلْ سَلَّمَ عَلَيَّ كَمَا سَلَّمَ عَلَيَّ { [الأنعام: ۵۴] الاعراف: ۴۶/ يونس: ۲۵، ۱۰/ هود: ۶۹/ الرعد: ۲۴/ ابراهيم: ۲۳/ النحل: ۳۲/ مريم: ۴۷/ القصص: ۵۵/ الاحزاب: ۴۴/ النساء: ۹۴/ المائدة: ۱۶/ الانعام: ۱۶/ الانعام: ۱۲/ الحشر: ۲۳.

۸) وَ أَلْفَوْا إِلَى كَمَا سَلَّمْتُمْ { [النساء: ۹۰] النساء: ۹۱/ النحل: ۸۷، ۲۸.

۹) فَلَا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ { [محمد: ۳۵].

۱۰) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَدِّخُوا فِي السِّلْمِ { [البقرة: ۲۰۸] الطور: ۳۸/ الانعام: ۳۵.

۱۱) بَلَى مَنْ أَسَمَّ وَ جَهَّ لِلَّهِ { [البقرة: ۱۱۲] آل عمرا: ۸۲، ۱۹/ النساء: ۱۲۵/ الانعام: ۱۴.

معنى سعى: چټك والى يې وكر په خپل تك كي، لكه دا وينا د الله تعالى: (رجل يسعى) يس: ۲۰.

سكن: يسكن، دوه معناوي لري: په معنى د سكون ضد د حركت. دوهمه معنایي من السكنى: د اوسيدو خاى سكينه: وقار: د انسان دروند والى طمأنينة: سكون او اطمینان.^۲

ساع: آسانه سكلو والا، هغه چي د سكلو په وخت كي په مری كي نه بندیری.^۳

سایغات: دروع واسعات: پراخه زغري.^۴

أساطير الأولین: پخوانی قصي او حکایتونه یا هغه څه چي پخوانیو ليکلي.^۵

مسیطر: مسلط: برلاسی، لكه دا وينا د الله تعالى: (أم هم المسيطرون)

الطور: ۳۷ الاریاب: مشران او رئیسان.^۶

سندس: او استبرق: د ورینمو جامي، قيل: چا فرق كړی دا چي سندس

نري ورینم او استبرق: دبل ورینم.^۷

سحقا: بعداً: لري والى، لكه دا وينا د الله تعالى: (مكان سحق الحج:

۳۱. ای بعيد: يعنى لري.^۸

سعير: جهنم: دوزخ، وسعرت: بل كړل شي.^۹

سبب: جمع يي اسباب، پنځه معناوي لري: په معنى د رسی، لكه وينا د الله

تعالى: (فلیمدد بسبب الی السفاء) الحج ۲۲. دویمه استعاره د په معنى د دوستی او

خپلوي، لكه دا وينا د الله تعالى: (و تقطعت بهم الأسباب) البقرة: ۱۶۶. بل په

معنى د طریق یا لاري لكه، دا وينا د الله تعالى: (فاتبع سببا) الكهف ۸۵. بل په

معنى د باب یا وړ لكه دا وينا د الله تعالى: أسباب السموات، غافر ۳۷. پنځمه

معنى سبب الأمر: موجه: واجبونكى علت يي.^{۱۰}

درېيم مطلب: د شين حرف

شعر: بالأمر يشعر: پوه شو، والشعور: هغه پوهه چي د حس له لاری

حاصل شي، لكه دا وينا د الله تعالى: (لايشعرون) البقرة ۱۲. ۱۱

شهد: يشهد، دوه معناوي لري: په يو څه باندي گواهی كول، او په معنى د

حاضریدو او په معنى د الله تعالى په لاره كي وژل كيدل.^{۱۲}

۱) وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي آلِ آرَضٍ ﴿البقرة: ۲۰۵﴾ [البقرة: ۱۱۴/الاسراء: ۱۹/الحج: ۵۱/الجمعة: ۹.

۲) ﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي آلِ لَيْلٍ وَالنَّهَارِ﴾ [الأنعام: ۱۳] [التوبة: ۱۰۳/البقرة: ۳۵/الأنعام: ۹۶/الاعراف: ۱۹/القصص: ۵۸.

۳) ﴿هَذَا عَذَابٌ فُرَاتٍ سَاءَ شَرَّائِهِ﴾ [فاطر: ۱۲] [النحل: ۶۶/ابراهيم: ۱۷.

۴) ﴿أَنْ أَعْمَلَ سَبْعِينَ وَفِيْرًا﴾ [سبأ: ۱۱]

۵) ﴿يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسْطِيرٌ﴾ [الأنعام: ۲۵] [الأنفال: ۳۱/النحل: ۲۴/المؤمنون: ۸۳/الفرقان: ۵/النحل: ۶۸/

الاحقاف: ۱۷/القلم: ۱۵/المطففين: ۱۳.

۶) ﴿لَسَّاتٍ عَلَىٰ هُمْ بِمَصِيَّةٍ طَرٍ﴾ [الغاشية: ۲۲]

۷) ﴿وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ﴾ [الكهف: ۳۱] [الدخان: ۵۳/الانسان: ۲۱.

۸) ﴿فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحِّقًا لَأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ [الملك: ۱۱] [الحج: ۳۱.

۹) ﴿إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾ [النساء: ۱۰] [النساء: ۵۵/الاسراء: ۹۷/الفرقان: ۱۱/

الاحزاب: ۶۴/الفتح: ۱۳/الانشقاق: ۱۲/الحج: ۴/لقمان: ۳۱/سبأ: ۱۲.

۱۰) ﴿وَرَأُوا آلَ عَذَابٍ وَنَقَطَعْتَهُمْ بِهْمُ آلَ آسَ بَابُ﴾ [البقرة:

۱۱) ﴿وَمَا عَلَّمَ نُهُ السَّبْعَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ﴾ [يس: ۶۹] [الانبياء: ۵/الطور: ۳۰/الحاقة: ۴۱/الصافات: ۳۶.

۱۲) ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ [البقرة: ۱۸۵] [البقرة: ۲۸۲/آل

عمران: ۹۸، ۱۸، النساء: ۶۶/المائدة: ۱۱۷/الانعام: ۱۵۰، ۱۹، فصلت: ۲۰/الزخرف: ۸۶.

شکراً: د دی کلمی معنا په حمد کې ذکر شوی.^۱
والشکور: د الله تعالی د نومونو نه یو نوم ده په معنی د جزاء او بدله ورکونکي ، دی خپلو بندگانو په کارونو باندې لویه بدله ورکونکي وقیل: چاویلی په معنی د بندگانو صفت او ستاینه کونکی.
شری: خرڅ یې کړ ، او کله کله په معنی د اخیستلو سره هم راځي.^۲
شقاق: د بېنمني او مخالفت ، لکه دا وینا د الله تعالی: (و من یشاقق الله) الانفال: ۱۳.^۳
شهاب: کوکب یا ستوري ، او کله کله د اور په شعلي یې هم اطلاق کېږي.^۴
شجر: هر هغه څه چې له ځمکې راتوکيږي ، (او شجر بینهم) النساء: ۶۵.
یعنی په خپلو منځو کې یې اختلاف وکړ.^۵
شنان: د بېنمني او شر ، او جائز دی فتحه د نون او هم سکون.^۶
شرع: الله تعالی امر او حکم کړی والشريعة والشريعة: په معنی د ملت ، شرعة الماء: د ځناوریا حیواناتو د اوبو د څکو ځای ، شعائر الله: د الله تعالی د دین غټی نښې- مفرد یې شعيرة یا شعارة ده.^۷
شرك: دا کلمه دوه معناوي لري: په معنا د شریکوالي او یوځایوالي ، او په معنا د نصیب یا حصی هم راځي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (أم لهم شرك فی السموات) الفاطر: ۴۰.^۸
شركاء: جمع د شریک ده.^۹
مشحون: ای مملوء: په معنی د ډک.^{۱۰}

څلورم مطلب: د صاد حرف

صراط: په لغت کې لارې ته وايي ، او بیا په قرآن کریم کې د دین لارې ته کارول کېږي . اصل یې په سین دی بیا په صاد بدل شوی ؛ ځکه چې وروسته ترې اطلاق حرف راغلی.
د صراط په کلمه کې درې لغات دي: په صاد، په سین او په منخ د ضاد او سین کې.^{۱۱}

-
- ۱ ﴿ أَعْمَلُوا ءَالَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ ۙ ﴾ [سبأ: ۱۳] البقرة: ۱۸۵، ۵۲، ۵۶، آل عمران: ۱۲۳، المائدة: ۸۹، ۶، الاعراف: ۱۰، الانفال: ۲۶، النحل: ۷۸، ۱۴.
۲ ﴿ وَلِبِئْسَ مَا شَرَوْا بِعَةِ أَنفُسِهِمْ ۗ ﴾ [البقرة: ۱۰۲] البقرة: ۴۱، ۷۹، المائدة: ۴۴، النحل: ۹۵، التوبة: ۹.
۳ ﴿ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۗ ﴾ [البقرة: ۱۳۷] البقرة: ۱۷۶، النساء: ۳۵، الحج: ۵۳، فصلت: ۵۲، هود: ۸۹، ص: ۲.
۴ ﴿ إِلَّا مَن أَسْرَقَ أَلْسَمَ ۗ فَأَتَىٰ بِعَةَ شِهَابٍ مُّبِينٍ ﴾ [الحجر: ۱۸] الصافات: ۱۰، النمل: ۷، الجن: ۹.
۵ ﴿ لَكُمْ مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴾ [النحل: ۱۰] طه: ۱۲۰، النور: ۳۳، لقمان: ۲۷، الصافات: ۱۴۶، ۶۲، ۶۲، الدخان: ۴۳، الواقعة: ۵۲.
۶ ﴿ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنٌ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ ۗ ﴾ [المائدة: ۲] المائدة: ۸.
۷ ﴿ شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا ۗ ﴾ [الشورى: ۱۳] المائدة: ۴۸، الاعراف: ۱۶۳، الشورى: ۲۱، الجاثية: ۱۸.
۸ ﴿ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعَجَبَكُمْ ۗ ﴾ [البقرة: ۲۲۱] آل عمران: ۶۴، النساء: ۱۱۶، ۷۲، ۴۸، المائدة: ۷۲، سبأ: ۲۲، فاطر: ۴۰، الاحقاف: ۴.
۹ ﴿ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِن ذَٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَآءُ فِي الْاٰثْمِ ۗ ﴾ [النساء: ۱۲] الانعام: ۹۴، ۱۳۹، ۱۰، الاعراف: ۱۹۰ / يونس: ۶۶، الرعد: ۳۳، ۱۶، الروم: ۲۸، سبأ: ۲۷.
۱۰ ﴿ وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي آلِ فُلَانٍ مِّنْ آلِ مَثَلِ خُونٍ ﴾ [يس: ۴۱] الصافات: ۱۴۰.
۱۱ ﴿ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمْتَّ عَلَيَّهِمْ ۗ غَيْرِ آلِ مَعْنُوبٍ عَلَيَّهِمْ ۗ ﴾ [الفاتحة: ۷] البقرة: ۲۱۳، ۱۴۲، آل عمران: ۱۰۱، ۵۱، المائدة: ۱۶، الانعام: ۱۲۶، ۸۷، ۱۹، ۱۶۱.

صلاة: صلاة کلمه چي د الله تعالى له طرفه وي په معنا د رحمت دی ، او کله چي د مخلوق له طرفه وي بيا دوه معناوی لری: په معنی د عاء او په معنی د معلوم افعالو (لمونخ).

صوم: أصل معنایی په لغت کي په معنا د مطلق امساک یا بندوالي بيا په شریعت کي: (له سهاره تر ماينامه) د د خوراک ، څښاک او جماع څخه بندوالي^۱.

صوم: په معنی د صمت یا چوپوالي هم راغلی ، لکه په دی وینا د الله تعالى: (انی نذرت للرحمن صوماً) مریم: ۲۶؛ ځکه چي دا چوپوالي دی د خبرو نه^۲.

صدقة: اطلاق یی هم په فرضي زکات او هم په نفلی کیری ، لکه دا وینا د الله تعالى: (ان المصدقین والمصدقات) الحديد: ۱۸، او (أءنک لمن المصدقین) په تخفیف د صاد په معنی د تصدیق ده، صافات ۵۲. صدقة: په ضمی د دال د بنخي مهر، لکه دا وینا د الله تعالى: (وأتوا النساء صدقتهن نحلة) النساء: ۴.

الصدق فی القول: یا ریښتیا په وینا کي ضد د کذب یا دروغو ، صدق یا ریښتیا په فعل یا کار کي صدق د نیت ده ، صدق یا ریښتیا په قصد کي ریښتیني عزم ته وايي^۳.

صعد: یصعد، ای ارتفاع : اوچت شو یا پوره وختو وأصعد په الف سره یصعد په ضمی: لری شو په تینسته کي ، لکه دا وینا د الله تعالى: (ذ تصعدون) آل عمران: ۱۵۳. صعيداً طيباً: پاکه خاوره ، والصعيد: د ځمکي مخ^۴.

صد: دا کلمه دوه معناوي لري: متعدي معنایي بل څوک يي منع کړ د يو څيز نه ، مصدر يي صد او مضارع يي په ضمي ، او په معنا د اعراض او مخ اړولو مصدر يي صدود دی .

صار: دا کلمه دوه معناوي لري: يوځای نه بل ځای ته گرځېدل ، لکه دا وینا د الله تعالى: (تصير الأمور) الشوری: ۵۳. او (المصير) الغافر: ۳. او بل په معنا د ضم یا نزدی کولو مضارع يي تصور دي ، لکه دا وینا د الله تعالى: (فصرهن اليک) البقرة: ۲۶۳.

صاعقة: دا کلمه دري معناوي لري : مرگ ، هر هغه مصیبت چي واقع شي ، او دريمه معنایي د سختي بریښنا او باران له امله چي يوه قطعه یا توکړه د اور راولویزي ، او جمع يي صواعق ده^۵.

أصر: علی الذنب یصر اصراراً: په گناه باندي دوام وکړ او توبه يي ونکړه^۸.

صواع: مکیال، د اوبو جام او پیماننه ، او سواع په سین سره د يو بت نوم دی^۹.

۱) (قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ) [الأنعام: ۱۶۲] البقرة: ۴۳، ۱۱۰، ۲۷۷، ۱۷۷، ۳/النور: ۵۸/التوبة: ۱۰۳.
۲) (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرٍ رِيًّا مِمَّا بَدَأَ مِنْهُ) [النساء: ۹۲] البقرة: ۱۸۴، ۱۸۷، ۱۹۶/مریم: ۲۶/النساء: ۹۲.
۳) (فَقَدِيَّةٌ مِمَّنْ صِيَامُوا أَوْ صَدَقَةٌ أَوْ سُلْكٌ) [البقرة: ۱۹۶] البقرة: ۲۷۶، ۲۶۴، ۲۷۱، ۲۶۳/النساء: ۱۰.
۴) (يُضِلُّهُ يَجْعَلُ عَلَيْهِ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ) [الأنعام: ۱۲۵] النساء: ۴۳/الكهف: ۴۰، ۸/فاطر: ۱۰.
۵) (فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ) [النساء: ۵۵] البقرة: ۲۱۷/غافر: ۳۷/النساء: ۱۶۷/المائدة: ۲/التوبة: ۹/الرعد: ۳۳/النحل: ۹۴، ۸۸/النمل: ۲۴.
۶) (فَكَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا) [الفرقان: ۱۵] ابراهيم: ۳۰/النساء: ۱۱۵، ۹۷/الفتح: ۶/البقرة: ۲۸۵/آل عمران: ۱۶۲، ۲۸، ۱۸/المائدة: ۱۸/الانفال: ۱۶/التوبة: ۷۳/الحج: ۴۸، ۷۲/النور: ۵۷.
۷) (فَأَخَذَتْ كُفُّهُنَّ الصَّعْقَةَ) [البقرة: ۵۵] النساء: ۱۵۳/فصلت: ۱۷، ۱۳/الذاريات: ۴۴.
۸) (وَأَسْرَغَ شَوْأَ تِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا) [نوح: ۷].
۹) (قَالُوا نَفِثَ صُوعٌ آلَ مَلِكٍ) [يوسف: ۷۲].

صائبين: هغه قوم چي د ملائڪو عبادت كوي او وايي چي ملائڪي د الله تعالى لوراني دي وقيل: چا ويلي چي هغه قوم دي چي كواكب يا ستوري مؤثر حقيقي گڻي په دي كي دوه لغاته دي: په همزي سره او بدون د همزي، من صبا الى الشىء: كله چي يو شى مايل يا كوگ شي.^۱

تصطلون: د تفتعلون په وزن ده، د صلا بالنار كله چي په اور خان گرم كړي، او طاء د تاء نه بدل واقع شوى.^۲

اصطفى: اى اختار: غوره يي كړ، او اصل يي د صفى نه دي غوره يي كړ.^۳

صغار: په فتحي د صاد په معنا د ذلت او خواري، لكه دا وينا د الله تعالى: (صغرون) النمل: ۳۷، او صغير وروكي ضد د كبير دى.^۴

صدف: عن الشى يصدف: يعنى اعراض يي وكړ مخ يي واراوه.^۵
صريح: مغيث: كمك كونكى، لكه دا وينا د الله تعالى: (ما انا بمصرخكم) ابراهيم: ۲۲.^۶

صلصال: وچه خټه، كله چي په اور پخه شي بيا فخار ورته ويل كيږي.^۷
صرح: په معنى د قصر، او همدارنگه اوچته ماڼي ته هم وايي.^۸

پنجم مطلب: د ضاد حرف

ضرب: دا كلمه څلور معناوي لري: په لاس وهل، امثال يا متلونه بيانول، او په معنى د سفر، لكه دا وينا د الله تعالى: (ضربتم فى الارض) النساء: ۱۰۱. يو څه لازمول، لكه دا وينا د الله تعالى: (و ضربت عليه الذلّة) آل عمران: ۱۱۲. يعنى ذلت يي پر نازل كړ (فضربنا على آذانهم) الكهف: ۱۱. مور پر هغوى خوب راوست او (افضرب عنكم الذكر) يعنى مور تاسو ته وعظ كول بند كړو؟^۹

ضاعف: الشىء: زيات يي كړ، شد هم پكي جائز ده، ضعف الشىء: په كسري د ضاد دوه برابره كول، چا ويلي: په مثل د هغه، به معنا د عذاب هم راخي، والضعف: په ضمي، او فتحه هم جائز ده.^{۱۰}

۱) (إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّٰلِحِينَ مِن ءَامَنٍ) [البقرة: ۶۲] المائدة: ۶۹/الحج: ۱۷.
۲) (إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لَأَهْلِيْٓٓةٍ إِنِّي ءَآئِسٌۢ ثَّ نَارًا سَآئِغِيْكُمْ مِّنْ هَآءَا بِخَبْرٍ أَوْ ءَاتِيْكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُوْنَ) [النمل: ۲۹].

۳) (قَالَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفٰهُ عَلَىٰكُمْ) [البقرة: ۲۴۷] البقرة: ۱۳۲/آل عمران: ۴۲، ۳۳/الحج: ۷۵/النمل: ۵۹/الصافات: ۱۵۳/الاعراف: ۱۴۴.

۴) (سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ) [الأنعام: ۱۲۴] التوبة: ۲۹/النمل: ۳۷/الاعراف: ۱۳/يوسف: ۳۲.
۵) (فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا) [الأنعام: ۱۵۷] الانعام: ۴۱، ۱۵۷.

۶) (وَإِنْ نَشَأْ نُفِثْهُمْ) [يس: ۴۳] فاطر: ۳۷/القصص: ۱۸/ابراهيم: ۲۲.
۷) (إِنِّي خَلَقْتُ بَشَرًا مِّن صَلْصَلٍ مِّنْ حَمَإٍ) [الحجر: ۲۸] الحجر: ۲۶، ۳۳/الرحمن: ۱۴.

۸) (قَالَ إِنَّهُ صَرَخٌ مُّرَدٍّ مِّن قَوَارِيرٍ) [النمل: ۴۴] القصص: ۳۸/غافر: ۳۶.
۹) (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي) [البقرة: ۲۴۵] البقرة: ۱۷، ۵۷.

۱۰) (أَضْعَفُ لَهٗٓ أَضْعَافًا كَثِيرَةً) [البقرة: ۲۴۵] الحديد: ۱۱/آل عمران: ۳۰، ۱۳۰/البقرة: ۲۶۵/الاحزاب: ۶۸/الاحزاب: ۳۰.

الضر: په فتحی د ضاد او ضمی په یوه معنا ده، او همدارنگه الضیر: په یاء سره، لکه دا وینا د الله تعالی: (لا یضرکم کیدهم) آل عمران: ۱۲. والضر: هغه څه چې انسان ته رسیږي مرض یا بیماری وي او یا نور څه.^۱

ضحی: اول یا شروع د ورځې، فعل یی اضحی ده. هر څه ضحی په کسری د حاء مضارع یی یضحی: معنی یی لمر ته ښکاره شو او گرم والی یی ورته ورسیده، لکه دا وینا د الله تعالی: (لا تظمؤ فیها و لاتضحی) طه: ۱۱۹.^۲

ضیف: میلمه یو وي، که دوه، او که ډله.^۳

ضیق: په کسری د ضاد مصدر دی، او په فتحی د ضاد او سکون د یاء: به تخفیف سره د ضیق مشدد نه لکه میّت او میّت.^۴

۱) مَرَّ كَانَ لَمْ يَدَّعْنَا إِلَىٰ ضُرٍّ مَسَّةً [یونس: ۱۲]

۲) [الانبیاء: ۸۴/المؤمنون: ۷۵/الروم: ۳۳/الزمر: ۸، ۴۹، المائدة: ۷۶/الانعام: ۱۷/ الاعراف: ۱۸۸/ یونس: ۱۲].

۳) [وَنَبِّئِهِمْ بِأَسْنَا ضُحَىٰ وَهُمْ يَلَّعُونَ] [الأعراف: ۹۸] طه: ۵۹/النازعات: ۴۶/الشمس: ۱/الضحی: ۱.

۴) [وَنَبِّئِهِمْ عَنِ ضَيِّفٍ إِبْرَاهِيمَ] [الحجر: ۵۱] هود: ۷۸/الحجر: ۶۸/القمر: ۳۷/الكهف: ۷۷/الذاريات: ۲۴.

۵) [وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ] [النحل: ۱۲۷/النمل: ۷۰/الانعام: ۱۲۵/التوبة: ۱۱۸/هود: ۷۷/الحجر: ۹۷/الفرقان: ۱۳/العنكبوت: ۳۳/التوبة: ۲۵].

څلورم مبحث له (ط - ك) پوري

لمری مطلب: د طاء حرف

طبع: ختم: مهر يې کړ ، او خاتم: الطابع مهر شوی.^۱

طول: په فتحی د طاء: دېروالی ، او غنی یا مال.^۲

طائر: دا کلمه دوه معناوي لري، من الطيران: الوتل ، او من الطيرة بد فالی.^۳

طوی: قيل چا ویلی د وادی نوم دی ، وقيل: معنایی مرتین: دوه ځله ، وادي يي دوه ځله پاکه کړه .^۴

طهارة: دا کلمه دوه معناوي لري : پاکی په اوبو سره ، لکه دا وینا د الله تعال: (جنباً فاطهروا) المائدة: ۶. الطهور په معنی مطهر. او بله معنا طهارة یا پاکی د قبايحو او رذایلو، بدیو نه ، لکه دا وینا د الله تعالی: (أناس يطهرون) الاعراف: ۸۲.^۵

طيب: دا کلمه دوه معناوي لري: لذیذ یا مزه والا ، او بل په معنی د حلال.^۶

طوفان: لوی سیلاب^۷

طاغوت: بتان او شیطانان مفرد هم رآخی او جمع هم ، په یو وینا کي طاغوت د نصار او مشر ته وایی.^۸

طبق: یو د بل د پاسه ، او (طبقاً عن طبق) الانشقاق: ۱۹. یو حال نه بل حال ته .^۹

طور: غر ، او هغه معین او معلوم غر ، (د طور غر) .^{۱۰}

طفق: یفعل کذا: شروع شو په کار یی پیل وکړ.^{۱۱}

طائفین: د طواف نه ده ، او (طائف من الشیطان) الاعراف: ۲۰۱. واره گناهونه ، او په یوه قرائت کی طیف راغلی.^{۱۲}

۱ ﴿ بَلِّغْ عَلَيَّ هَذَا بِكْفَرِهِمْ ﴾ [النساء: ۱۵۵] النحل: ۱۰۸/محمد: ۱۶/الاعراف: ۱۰۱/التوبة: ۸۷، ۹۳/يونس: ۷۴/الروم: ۵۹/ غافر: ۳۵/ المنافقون: ۳.

۲ ﴿ وَمَنْ لَمْ يَسْطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا ﴾ [النساء: ۲۵] التوبة: ۸۶/غافر: ۳.

۳ ﴿ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي أَرْضٍ وَلَا طَيْرٍ يَطِيرُ ﴾ [الأنعام: ۳۸] الاسراء: ۱۳/الاعراف: ۱۳۱/النمل: ۴۷ ص/يس: ۱۹.

۴ ﴿ إِنَّكَ بِأَلْوَادِ أَلْمُقَدَّسِ طُوًى ﴾ [طه: ۱۲] النازعات: ۱۶.

۵ ﴿ أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَأَلَّعَكِينَ ﴾ [البقرة: ۱۲۵] البقرة: ۲۳۲، ۲۲۲، ۲۵، المائدة: ۴۱/هود: ۷۸/الحج: ۲۶/الاحزاب: ۵۳/المدثر: ۴.

۶ ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي أَرْضِ حَلَلًا طَيِّبًا ﴾ [البقرة: ۱۶۸] النساء: ۴۳، ۳/آل عمران: ۳۸/المائدة: ۸۸، ۶۹، ۶/الانفال: ۶۹/التوبة: ۷۲/يونس: ۲۲.

۷ ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيَّ هُمُ الطُّوفَانَ وَأَلَّجْرَادًا ﴾ [الاعراف: ۱۳۳] العنكبوت: ۱۴.

۸ ﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ لَبَّأُوا هُمُ الطَّغُوتُ ﴾ [البقرة: ۲۵۷] النساء: ۵۰، ۷۶/النحل: ۳۶/الزمر: ۱۷/البقرة: ۲۵۶/النساء: ۵۱.

۹ ﴿ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴾ [الملك: ۳] نوح: ۱۵/الانشقاق: ۱۹.

۱۰ ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ ﴾ [البقرة: ۶۳] البقرة: ۹۳/النساء: ۱۵۴/مريم: ۵۲/طه: ۸۰/القصص: ۴۶، ۲۹/الطور: ۱.

۱۱ رودها علی فطفق مسحا بالسوق والاعناق، ص: ۳۳/الاعراف: ۲۲/طه: ۱۲۱.

۱۲ ﴿ أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا كِتَابًا طَائِفَتَيْنِ ﴾ [الأنعام: ۱۵۶] الحجرات: ۹/الاعراف: ۸۷/المزمل: ۲۰.

دويم مطلب: د ظاء حرف

ظهر: الأمر: بنكارة شو واطهر غيره: هغه بل چا بنكارة كړ ، او ظهير: په معنی د معین او ملاتړي.^۱

ظاهر: الرجل من امرأته و تظاهر، و تظهر. قال لها: (أنت علي كظهر أمي) ته ما باندی داسی یی لکه د مور شاه می.^۲

ظهر: البيت: د کور لوره خوا. ظهرته: په ور وختم ، لکه دا وینا د الله تعالی: (فما استطاعوا أن يظهره) الکهف ۹۷.

ظلم: په قرآن کریم کي په دریو معناوو راځی: په معنی د کفر، گناهونه ، په خلکو ظلم او زیاتی. په خلکو تیری کول.^۳

ظن: په دري معناوو راځی: التحقيق یا یقین ، غالب گمان او په معنی د تهمت.^۴

ظماً: عطش، تنده.^۵

ظلال: جمع د ظل، سیوری او ظلل په ضمی جمع د ظلة: هغه څه چي له پاسه نه وي- ظل بالنهار بمنزلة بات باللیل: یعنی د ورځي پاتي شو.^۶

درېیم مطلب: د عین حرف

عاذ: بالله يعوذ: یعنی په الله تعالی یی پناه وغوښته د دی لپاره چي منع کړی هغه څه ویره کيږي ، همداسی استعاذ او يستعید ويل کيږي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (عذت بربي) الدخان: ۲۰ او (معاذ الله) يوسف ۳۷.^۷

العالمين: جمع د عالم ده د متکلمینو په اند له الله تعالی پرته ټول موجودات. وقيل: چاویلی چی العالمين: انسانان، جنیات او ملائکه ته وايي ، او جمع یی جمع د عقلاء ده- قيل: چاویلی چی خاص انسانانو ته وایی لکه دا وینا د الله تعالی: (أتأتون الذکران من العالمين) الشعراء: ۱۶۵.^۸

يعمهمون: په خپله گمراهي کي حیرانه دي . والعمه: الحيرة: عمه: حیرانتیا.^۹

۱) (وَلَا تَقْرَبُوا	أَلْفَوْحِش	مَا	ظَهَرَ	مِنْ هَا)	[الأنعام: ۱۵۱]	
۲) (وَذَرُوا	ظَهَرَ	أَلِثِّم	وَبَاطِنُهُ)	[الأنعام: ۱۲۰]	
۳) (وَمَنْ يَفْعَلْ	ذَلِكَ	فَقَدْ	ظَلَمَ	نَفْسَهُ	[البقرة: ۲۳۱]	
۴) (يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ	أَلْحَقِّ	ظَنَّ	أَلْجُهْلِيَّةِ)	[النور: ۱۲]	
۵) (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ	ظَمًا	وَلَا نَصَبٌ)	[التوبة: ۱۲۰]	طه: ۱۱۹/النور: ۳۹.	
۶) (هُمُ	وَأَزْوَاجُهُمْ	فِي	ظَلَلٍ	عَلَى	أَلْأَرَائِكِ مُتَكُونٍ)	[يس: ۵۶]
۷) (قَالَ أَعُوذُ	بِاللَّهِ	أَنْ	أَكُونَ	مِنْ	أَلْجُهْلِينَ)	[البقرة: ۶۷]
۸) (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ	أَلْعَالَمِينَ)	[الفاحة: ۲]	[البقرة: ۲۵۱، ۴۷، ۱۳۱، ۱۲۲]	آل عمران: ۹۷، ۳۳/المائدة: ۱۵]	
۹) (وَيَمْدُهُمْ	فِي	طَعْنِهِمْ	يَعْمَهُونَ)		[البقرة: ۱۵]	

عدل: يعدل: عدل او انصاف يی وکړ، ضد جار: ظلم کول، عدل عن الحق عدولاً: له حق نه و اوښته او عدلت فلانا بفلان: دواړه می سره برابر کړل، لکه دا وینا د الله تعالی: (أعدل ذالک صیاما) المائدة: ۹۵.

عزیز: د الله تعالی نوم ده په معنا د غالب او عز: غلب: غالب شوم، لکه دا وینا د الله تعالی: (وعزنی فی الخطاب) ص: ۲۳، غلبه قوت او قدرت ته راگرځی، لکه دا وینا د الله تعالی: (فعزنا بثالث) یس: ۱۴. یعنی مور قوی او مضبوط کړ. قیل: چا ویلی په معنی د عديم المثل: مثال نه لري.

عفا: دا کلمه څلور معناوي لري: عفا عن الذنب: گناه یی وپینله. عفا: خپل حق نه تیر شو، لکه دا وینا د الله تعالی: (الا أن یعفون أو یعفو الذی) البقرة: ۲۳۷. عفا القوم: دیر شول، لکه دا وینا د الله تعالی: (حتى عفوا) الاعراف: ۹۵. څلورمه معنی: عفا المنزل، إذا درس کله چي بالکل له منځه لاړ شی.

عفو: دا کلمه درې معناوي لري: د گناه بښنه الاسقاط: خپل حق نه تیریدل، سهولت او آسانی بغير د تکلف نه، لکه دا وینا د الله تعالی: (ماذا ینفقون قل العفو) البقرة: ۲۱۹.

عين: په کسري د عين او سکون د ياء: جمع د عيناء غټو سترگو والا بڼه.

عنت: معنایي هلاکت او مشقت او تکلیف، لکه دا وینا د الله تعالی: (و لو شاء الله لأعنتکم) البقرة: ۲۲۰.

تاسو به یی په هلاکت کی اچولي وی، یا تاسو باندي به یی تنگی کړی وی، عنت په معنا د زنا هم راځی، لکه دا وینا د الله تعالی: (ذلک لمن خشی العنت منکم) النساء: ۲۵.

و أما عنت الوجوه: د دی قبیلې څخه نه ده دا ځکه چي لام کلمه یی په اصل کی (واو) ده، د عنا یعنو نه په معنی د خضع: عاجزه شول.

عاقب: دا کلمه دوه معناوي لري: عقوبت او سزا په گناه باندي، او د العقبی: نه په معنی د نتیجه او پایله لکه دا وینا د الله تعالی: (وان فاتکم شیء امن ازواجکم الی الکفار فعاقبتم) الممتحنة: ۱۱ تاسو ورسیدی پایلي ته چی غنیمت نیول دي.

عجبار: نخل د خرما یا د کجوری د ونی تنی، عجز الشیء: عاجزه شو او پاتي راغی، لکه دا وینا د الله تعالی: (وما هم بمعجزین) الزمر: ۵۱. (و ماکان الله لیعجزه من شیء) الفاطر: ۴۴.

هر څه کلمه د معجزین په الف سره معنایي: ندی مخکی کیدونکی.

۱) وَلَا يُؤْتِيهِ مِنْهَا شَقَّةً وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ ﴿ [البقرة: ۴۸] المائدة: ۱۲۳/ المائدة: ۱۰۶، ۹۵/ الانعام: ۱۱۵، ۷۰/ الطلاق: ۲/ الشوری: ۱۵.

۲) وَأَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿ [البقرة: ۲۶۰] البقرة: ۲۲۸، ۲۳۲، ۲۴۰، ۲۰۹/ آل عمران: ۴/ المائدة: ۹۵، ۳۸/ الانفال: ۶۷، ۶۳.

۳) فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ ﴿ [البقرة: ۱۷۸] البقرة: ۲۸۶/ آل عمران: ۱۵۵، ۱۵۲/ المائدة: ۱۰۱، ۹۵/ التوبة: ۴۳/ الشوری: ۴۰.

۴) (خُذْ أَلَّ عَفْوً وَأَمْرًا بِأَلِّ عَرْفٍ) ﴿ [الأعراف: ۱۹۹].

۵) (وَعِنْدَهُمْ قَصْرٌ أَلْفٍ عَيْنٍ) ﴿ [الصافات: ۴۸] الدخان: ۵۴/ الطور: ۲۰/ الواقعة: ۲۲/ الغاشية: ۱۲، ۵.

۶) لَا يَأْتِيَنَّكُمْ خَبَأًا وَدُوًّا مَا عَيْنُكُمْ ﴿ [آل عمران: ۱۱۸] التوبة: ۱۲۸/ طه: ۱۱۱/ النساء: ۲۵/ الحجرات: ۷/ البقرة: ۲۲.

۷) ﴿ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ﴾ [الحج: ۶۰] النحل: ۱۲۶/ الممتحنة: ۱۱.

۸) (تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ) ﴿ [القمر: ۲۰] الحاقة: ۷.

عال: يعيل عيلة، فقير او ناداره شو، لكه دا وينا د الله تعالى: (و وجدك عائلاً) الضحى: ۸. او عال يعول: معنایی د حق نه و اوینته، او همدارنگه عال، يعول: او لادونه یی زیات شول، ډیر مشهوره دا ده چي په دي معنی كي اعال په الف سره وویل شی.^۱

عرج: يعرج، په فتحی د را په ماضی كي او په ضمی سره په مضارع كي په معنا د پورته وخته، لكه دا وينا د الله تعالى: (المعارج) المعارج: ۳۱، او عرج په كسری سره په ماضی كي او په فتحی په مستقل كي: صار أعرج: گود شو.^۲

عتبی: معنایي رضا، لكه دا وينا د الله تعالى: (فما هم من المعتبين) فصلت: ۲۴ او (ولاهم يستعتبون) النحل: ۸۴.^۳

أعد: په الف سره تيار او چمتو یی كړ او عد: بغير د الف نه د عدد نه ده: ويې شميره.^۴

عرش: سرير الملك: د پادشاه تخت، لكه دا وينا د الله تعالى: (و رفع أوبیه على العرش) يوسف: ۱۰۰، او (أهكذا عرشك) النحل: ۴۲. او عرش د الله تعالى د آسمان د پاسه دی.^۵

تعرشون: تاسو جوړوی او (على عروشها) الحج: ۴۵. په چتونو باندي.

عورة: په اصل كي بر بندوالی د هغه څه چي بد گڼل كيږی، لدی امله ويل كيږی د انسان عورت، عورات: یعنی د بر بندلو وختونه لكه دا قول د الله تعالى: (بيوتنا عورة) الاحزاب: ۱۳. زمور كورونه خالي دي (د غلو د خطر سره مخ دی).^۶

عافر: دا كلمه دوه معناوي لري: شنډه بنځه، بله معنی یی اسم فاعل دی د عقر الحيوان نه په معنی ذبح كونکی.^۷

عبر: يعبر، دوه معناوي لري: د خوبونو تعبير، او معنی كول، لكه دا وينا د الله تعالى: (ان كنتم للرؤيائتعبرون) يوسف: ۴۳. بله معنایي په يو ځای تيريډل، لكه دا وينا د الله تعالى: (عابري سبيل) النساء: ۴۳.^۸

عمون: جمع د عم صفت دی په كسري د عين روندوالي په بصر يا سترگو كي يا په بصيرت كي (د زړه روندوالي).^۹

علا: يعلو: تكبر يا لويي، لكه دا وينا د الله تعالى: (قوماً عالين) المؤمنون: ۴۶. او (علا في الارض) القصص: ۴۱. العلى: د الله تعالى نوم دی، والمتعالى: اوچت. والاعلى: د علو نه اخیستل شوی په معنی د لويي او عظمت وقيل: چا ويلي په معنی د پاك او مقدس د هغه څه نه چي الله تعالى سره نه بنيایي.^{۱۰}

۱) وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي آلِ أَرْضٍ { [يونس: ۸۳] آل عمران: ۱۳۹/محمد: ۳۵/البقرة: ۲۵۵/طه: ۷۵/الحج: ۶۲/لقمان: ۳۰/سبأ: ۲۳/غافر: ۱۲/الشورى: ۴.

۲) ثُمَّ يَعْزُّجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ ٓ { [السجدة: ۵] سبأ: ۲/الحديد: ۴/المعارج: ۴، ۳/الحجر: ۱۴/النور: ۶۱/الزخرف: ۳۳/الفتح: ۱۷.

۳) وَإِنْ يَسْتَعْتَبُوا فَمَا هُمْ مِنْ آلِ الْمُعْتَبِينَ { [فصلت: ۲۴] الروم: ۵۷/الجاثية: ۳۵.

۴) إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا { [النساء: ۱۰۲] التوبة: ۸۹، الاحزاب: ۲۹، المجادلة: ۱۵/الطلاق: ۱۰۱/الانسان: ۳۱/البقرة: ۲۴/آل عمران: ۱۳۳، ۱۳۱.

۵) وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ { [النمل: ۲۳] الحاقة: ۱۷/هود: ۷/الاعراف: ۵۴/التوبة: ۱۲۹/يونس: ۳/الرعد: ۲/الاسراء: ۴۲.

۶) يَبُولُونَ إِنْ بُيُوتُنَا عَوْرَةٌ { [الاحزاب: ۱۳] النور: ۵۸، ۳۱.

۷) وَقَدْ بَلَغَنِي آلُ كِبَرٍ وَأَمْرَاتِي عَاقِرَةٌ { [آل عمران: ۴۰] مريم: ۸، ۵.

۸) إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ { [يوسف: ۴۳].

۹) إِنَّهُمْ ٓ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ { [الأعراف: ۶۴] النمل: ۶۶/البقرة: ۱۷۱، ۱۸، الانعام: ۱۰۴/فصلت: ۱۷، ۴۴/الرعد: ۱۶/النور: ۶۱/فاطر: ۱۹.

۱۰) إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي آلِ أَرْضٍ وَجَعَلَ أَهْلَهَا { [القصص: ۴] الاسراء: ۷/المؤمنون: ۹۱.

عزب: الشيء: غاب: ورك شو، لکه دا وینا د الله تعالى: (و ما يعزب عن ربك) یونس: ۶۱.

عصبة: هغه ډلي ته وايي چي د لسو نه تر څلوېښتو پوري وي.^۱

عقبة: مفرد د العلق نه دی، غوټه شوي وينه.^۲

عاصف: سخت تند باد او هوا.^۳

عصف: د فصل يا د وینو پاڼي.^۴

څلورم مطلب: د غین حرف

غشاة: غطاء، سرپوښ حقیقه وي او که مجازاً.^۵

غمام: هو السحاب: وریځي.^۶

غلف: جمع د اغلف، هر هغه څه چي په پرده کي وي، لکه دا وینا د الله

تعالی: (قلوبنا غلف) البقرة: ۸۸. یعنی زموږ ژرونه په پرده کي دي.^۷

غرفة: په ضمي د غین دوه معناوي لري: د اوسیدلو اوچته ځای، والغرفة

من الماء: یوه لپه اوبه په ضمی او فتخی سره د یو ځل لپاره.^۸

غادر: ترک: پریښود، لکه دا وینا د الله تعالی: (فلم تغادر) الکهف: ۴۷.^۹

غل: يغلل: من الغلول: په معنی د خیانت کول د غنیمت نه بغير د حق نه،

والغلل: الحقد: کینه.^{۱۰}

أغلال: جمع د غل په ضمی سره هغه چي په غاړه اچول کيږي، لکه دا

وینا د الله تعالی: (مغلولة) الاسراء: ۲۹.^{۱۱}

غلا: يغلو من الغلو، د حد نه تیری کول، لکه دا وینا د الله تعالی: (لا تغلو

فی دینکم) النساء: ۱۷۱، یعنی د حد نه تیری مه کوی.^{۱۲}

غائط: تیت او لاندی ځای، بیا وروسته د انسانی ضرورت رفع کولو ته

کارول کيږی.^{۱۳}

غشی: الأمر يغشى په کسري سره په ماضي کي او په فتحي په مضارع

کي معنایي پت یی کړ، حسا وي یعنی ښکاره او یا معنی وي، لکه دا وینا د الله

تعالی: (والليل إذا يغشى) الليل: ۱. ځکه چي شپه خپلي تیاري سره پتوي، په

همزي او شد سره هم نقل شوی، ویل کيږی: غشی او اغشی (و من فوقهم

غواش) الاعراف: ۴۱. یعنی پتوي دوي لره په عذاب کي یا ورته رسيږي، لکه دا

۱) وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ ﴿ [یونس: ۶۱] سبأ: ۳.

۲) نَمَّ خَلَقْنَا اللَّهُطَفَةَ عَلَقَةً ﴿ [المؤمنون: ۱۴] الحج: ۵/غافر: ۶۷/القيامة: ۳۸.

۳) جَاءَتْ هَارِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمْ آلٌ مَمَّوْجٌ ﴿ [یونس: ۲۲] ابراهي: ۱۸/المرسلان: ۲.

۴) وَآلٌ حَبُّ ذُو آلٍ عَصِيفٌ وَالزُّرِّيَّ حَانَ ﴿ [الرحمن: ۱۲] الفيل: ۵.

۵) حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةً ﴿ [البقرة: ۷] الجاثية: ۲۳/الانفال: ۱۱/آل

عمران: ۱۵۴/الاعراف: ۵۴/الرعد: ۳/الاحزاب: ۱۹/الدخان: ۱۱/النجم: ۱۶/الليل: ۱/النور: ۴۰.

۶) اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ آلِ عَمَامٍ ﴿ [البقرة: ۲۱۰] البقرة: ۵۷/الاعراف: ۱۶۰/الفرقان: ۲۳.

۷) وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلٌّ فَفُتُّوا ﴿ [البقرة: ۸۸] النساء: ۱۵۵.

۸) إِلَّا مَنْ أَغْرَفْنَا فِيهِ غُرْفَةً بِيَدِهِ ﴿ [البقرة: ۲۴۹] العنكبوت: ۵۸/الزمر: ۲۰/الفرقان: ۷۵/سبأ: ۳۷.

۹) لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً ﴿ [الكهف: ۴۹] ﴿ وَحَسْرَتُهُمْ فَلَمْ نُعَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿ [الكهف: ۴۷].

۱۰) وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ آلِ قَيْمَةَ ﴿ [آل عمران: ۳۰].

۱۱) إِنَّا جَعَلْنَا فِيهِ أَعْيُنًا لِّأَعْيُنِنَا ﴿ [يس: ۸] الرعد: ۵/سبأ: ۳۳/غافر: ۷۱/الانسان: ۴/الاعراف: ۱۵۷.

۱۲) قُلْ يَا هَلَلْ أَلِ كَتَبَ لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ ﴿ [المائدة: ۷۷].

۱۳) أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ آلِ غَائِطٍ ﴿ [النساء: ۴۳] المائدة: ۶.

ويناد الله تعالى: (غاشية من عذاب الله) يوسف ١٠٧. او غاشية: د قيامت ورخي ته هم وايي ، حكه چي قيامت په ټولو خلكو گيره احاطه اچوي.^١

غبر: دوه معناوي لري: ذهب: لار ، بقي: پاتي شو ، لكه دا ويناد الله تعالى: (عجوزا في الغابرين) الشعراء، ١٧١. معنایي په هلاك شوو كي يا په پاتي شوو په عذاب كي.^٢

غرور: په ضمي د غين په معنی د چل او فريب ، او په فتحي اسم فاعل دی مبالغه او مراد بي ابليس يا شيطان ده.^٣

غاض: الشیء، نقص: كم شو، لكه دا ويناد الله تعالى: (وغيض ابماء) هود: ٤٤. او (تغيض الأرحام) الرعد: ٨. او غاظ په ظاء سره يغيظ من الغيظ: په معنی د قهر او غصي.

غور: غاير من غارالماء: اذا ذهب: كله چي اوبه لاندي لاري شي.^٤
غرام: عذاب او مصيبت، لكه دا ويناد الله تعالى: (انا لمغرمون) الواقعة: ٦٦. والمغرم: د مال تاوان: لكه دا ويناد الله تعالى: (من مغرم متقلون) الطور: ٤٠.

پنځم مطلب: د فاء حرف

فرقان: فرق يا توپير كوونكي د حق او باطل په منځ كي ، لكه دا ويناد الله تعالى: (يجعل لكم فرقاناً) الأنفال: ٢٨. اي تفرقة: جدایي يا جداوالي؛ لدى امله قرآن كريم فرقان ونومول شو.^٦
فنة: د خلكو بله.^٧

فصال: ماشوم د شيديو نه بېلېدل.^٨

فضل: دوه معناوي لري، الاحسان: بښيگړه . تجارت كي گټه ، او داسي نور ، لكه دا وينا د الله تعالى: (يتبعون من فضل الله) المزمل: ٢٠.^٩
فسق: په اصل كي خروج (وتل)، كله په معنی د كفر، او كله هم په معنی د عصيان يا سرغروني راخي.^{١٠}

فتنة: دري معناوي لري: په معنی د كفر، اختبار آزمويڼه ، او تعذيب يا سزا وركول .^{١١}

١) (وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوَّجٌ كَالظُّلَلِ) [لقمان: ٣٢] طه: ٧٨/الأنفال: ١١.
٢) (فَأَنجَىٰ نَهْجَهُ وَأَهْلَهُ ۗ إِلَىٰ أُمِّ رَأْتَهُ كَانَتْ مِن آلِ غَيْرِينَ) [الأعراف: ٨٣]
٣) وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا [النساء: ١٢٠]
٤) (أَوْ يَصَّبِحَ مَأْوَاهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا) [الكهف: ٤١] التوبة: ٥٧، ٤٠/الملك: ٣٠.
٥) (إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا) [الفرقان: ٦٥] القلم: ٤٦/التوبة: ٩٨.
٦) (هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْقُرْآنَ) [البقرة: ١٨٥] البقرة: ٥٣/آل عمران: ٤/الأنفال: ٤١، ٢٩/الانبيا: ٤٨/الفرقان: ١.
٧) (غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةٌ يُدْخِلُونَ فِيهَا الْإِنسَانَ) [البقرة: ٢٤٩] آل عمران: ١٣/الأنفال: ٤٥، ١٦/الكهف: ١٩، ٤٣/القصص: ٨١/النساء: ٨٨.
٨) (فَإِنِ أَرَادَا فِصَالًا عَنِ تِرَاضٍ مِّن مَّاءٍ) [البقرة: ٢٣٣] لقمان: ١٤/الاحقاف: ١٥.
٩) (إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ) [البقرة: ٢٤٣] آل عمران: ١٥٢، ١٧٤/النساء: ١١٣، ٩٥.
١٠) (حَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي آلِ حَجَّجٍ) [البقرة: ١٩٧] البقرة: ٢٨٢/المائدة: ٣/الانعام: ١٢١، ١٤٥/الكهف: ٥٠/الحجرات: ٦/يونس: ٣٣/السجدة: ٢٠، ١٨.
١١) (وَقَتَّلُوا هُمَّ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) [البقرة: ١٩٣] البقرة: ١٠٢/المائدة: ٧١/الأنفال: ٣٩، ٢٨، ٢٥، ٢٥، ٧٣/يونس: ٨٥/الاسراء: ٦٠/الانبيا: ٣٥.

فاء: ای رجع : راوگرخید.^۱

فُک: په ضمی د فاء سفینه یا کشتی مفرد او جمع په گي برابر دي.^۲

فَلک: په دوه فتحو سره په معنی د قطب: هغه مرکزی نقطه چي ستوري په څرخيري.^۳

فزع: دا کلمه دوه معناوي لري: خوف یا ویره ، او بله اسراع چټکوالی یا تيزي ، لکه دا وينا د الله تعالی: (اذ فزعوا فلا فوت) سبأ: ۵۱.^۴

فرح: دا کلمه دوه معناوي لري: السرور: خوشحالی ، او په معنی د بطر یا تکبر.^۵

فاحشة و فحشاء: هغه د گناه کار چي يادونه يي بده گڼل کيږي.^۶

فرض: دوه معناوي لري: وجوب یا لزوم اوبله معنایی تقدير یا اندازه.^۷

فتح: دا کلمه دوه معناوي لري: فتح الأبواب: دروازي پرانیستل ، لکه دا وينا : فتح البلاد و شبهها: د بنارونو دروازي او د دی په څير ، او په معنا د حکم یا فیصلي ، لکه دا وينا د الله تعالی: (افتح بیننا و بین قومنا) الأعراف: ۸۹، او قاضی ته هم فاتح ویل کيږي ، او د الله تعالی د نومونو نه الفتح دی چا ویلی: چي معنی یی فیصله کونکی وقیل: او چا ویلی معنی یی: خالق الفتح و النصر ، الله تعالی ته چي فتاح ویل کيږی معنایي د فتحي او نصر پیدا کونکی ده.^۸

انفضوا: معنی یی تفرقوا: یعنی خواره واره شول.^۹

فطره: په لمړی ځل یي پیدا کړ ، لکه دا وينا د الله تعالی: (فاطر السموات والارض) الأنعام: ۱۰۱۴.

فطرة الله: د الله تعالی هغه خلقت چي خلک یی پري پیدا کړي دي.أفطر: په الف سره د سهار ږوډی یي وخوره.

فطور: شقوق چاودونه ، لکه دا وينا الله تعالی: (انفطرت) ای انشقت: کله چي چيري شي ، او (یتفطرن) مريم ۹۰.

فج: پراخه ، لويه لاره ، او جمع یي فجاج ده .^{۱۲}

۱) فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ [البقرة: ۲۲۶] الحجرات: ۹.

۲) وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي آلِ فُلِّكَ ﴿ [الأعراف: ۶۴] (كُلٌّ فِي فُلِّكَ يَسَّ بَحُونَ) [الأنبياء: ۳۳] یس: ۴۰/الأعراف: ۶۴/یونس: ۷۳، ۲۲/هود: ۳۸، ۳۷/ابراهيم: ۳۲/النحل: ۱۴/الاسراء: ۶۶.

۳) (كُلٌّ فِي فُلِّكَ يَسَّ بَحُونَ) [الأنبياء: ۳۳] یس: ۴۰.

۴) (وَهُمْ مِّنْ قَرَعٍ يَوْمَئِذٍ مَمِيذٌ مِّمَّنْ) [النمل: ۸۹] سبأ: ۲۳/۵۱/النمل: ۸۷ ص ۲۲/الانبياء: ۱۰۳.

۵) (فَرَحَ آلَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ) [التوبة: ۸۱] هود: ۱۰/القصص: ۷۶/الروم: ۴/آل عمران: ۱۷۰/الانعام: ۴۴.

۶) (قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتِي مِن آلِ ثَقَنَاتٍ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَخْرَجَ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَ لَيْلِي هَمَّ رَأَيْ آلِ عِيْنٍ) وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ) [آل عمران: ۱۳] النساء: ۱۵، ۱۹، ۲۵، ۲۲/الأعراف: ۸۰، ۲۸/الاسراء: ۳۲/الاحزاب: ۳۰/الطلاق: ۱.

۷) (فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ آلَ حَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ) [البقرة: ۱۹۷] القصص: ۸۵/الاحزاب: ۴۸/التحريم: ۲/البقرة: ۲۳۷، ۲۳۶، ۶۸/النساء: ۱۱.

۸) (أَتَّخَذْتُمْ لَهُمْ بَمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيَّكُمْ ل) [البقرة: ۷۶] النساء: ۱۴۱/الأعراف: ۴۰، ۸۹/الانبياء: ۹۶/الشعراء: ۱۱۸، سبأ: ۲۶.

۹) (وَإِذَا رَأَوْا تِجْرَةً أَوْ لَهْوًا أَنْفَضُوا إِلَيْهَا) [الجمعة: ۱۱] آل عمران: ۱۵۹/المنافقون: ۷.

۱۰) (لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا) [الأنعام: ۷۹] الروم: ۳۰/يوسف: ۱۰۱/ابراهيم: ۱۰/فاطر: ۱/الزمر: ۴۶/الشورى: ۱۱.

۱۱) (فَأَرَجَّ آلَ بَصَرَ هَلْ تَرَى مِن فُطُورٍ) [الملك: ۳] مريم: ۹۰/الشورى: ۵.

۱۲) (يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) [الحج: ۲۷] الانبياء: ۳۱/نوح: ۲۰.

فار: التنور: تنور راوختیده ، هر هغه څه چې په کې خوځښت او نارامي راشي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (وهی تفور) الملك: ۷. او لکه دا وینا د عربو چې وایی فارت القدر: کله چې دیگ راوختیری.^۱

فوج: د خلکو ډله او جمع یې أفواج ده.

فاکھین: لذت او خوند په میوي ، او د فکھة نه: په معنی د خوشحالي او لوبو سره.^۲

فواد: قلب یا زړه چې جمع یې أفئدة راځي.^۳

استغز: يستغز، ای استخف: سپک یې وگڼه.^۴

فقه: فهم او پوهه ، لکه دا وینا د الله تعالی: (لايفقهون) الاعراف: ۱۷۹. او (ما نفقه كثيراً) هود: ۹۱.^۵

في: د جر حرف ده په معنی د ظرفیت ، کله لپاره د تعلیل یا علت هم راځي ، کله په معنی د مع هم راځي او چا ویلي چې په معنا د علی هم راځي.^۶

الفاء: دری نوعی لري: عاطفة: د عطف لپاره ، رابطة: ربط یا تړل ما بعد یا وروستی د مخکې سره ، او ناصب د فعل لپاره په اضمار یا مقدروالي د آن ، او معنای ترتیب او تعقیب او سبب.

شپږم مطلب: د قاف حرف

قرآن: قرآن کریم مصدر یی قرأ: ای تلا تلاوت یی وکړ ، لکه دا وینا د الله تعالی: (ان علينا جمعه و قرآنه) القيامة: ۱۷.^۷

قوت: په پنځو معناوو راځي: عبادت ، طاعت ، په لمانځه کې ودریدل ، دعا ، سکوت یا چوپوالي.^۸

قضاء: په اووه معناوو راځي: حکم یا فیصله ، امر ، مخکنی پریکړه ، دیو کار کول ، یو کار سره ته رسول ، مرگ ، یوشی اعلانول ، لکه دا وینا د الله تعالی: (و قضينا اليه ذلك الأمر) الحجر: ۶۶.^۹

قدر: پنځه معناوي لري ، قدرت او توان ، په معنی د تقدیر ، مقدار او اندازه ، فیصله ، او په معنی د تنگی راوستل ، لکه دا وینا د الله تعالی: (فقدر عليه رزقه) الفجر: ۱۶. فعل یی په شد او تخفیف سره هم راځي. القدر: په فتحی د دال او سکون: فیصله ، او مقدار او اندازه ، او په فتحی سره فقط په معنی د قضاء او فیصله.^{۱۰}

۱) (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أُمَّرْنَا وَقَارَ اللَّتُّورُ) [هود: ۴۰] المومنون: ۲۷/الملك: ۷.

۲) (وَنَحْمِمْ كَانُوا فِيهَا فَكِهِينَ) [الدخان: ۲۷] الطور: ۲۲، ۱۸ ص ۵۱/يس: ۵۵.

۳) (وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَرَغًا) [القصص: ۱۰] هود: ۱۲۰/الفرقان: ۳۲/النجم: ۱۱/الاسراء: ۷۶، ۳۶.

۴) (فَأَرَادَ أَنْ يَنْفِرَ هُمْ مِنْ آلِ أَرَضٍ) [الاسراء: ۱۰۳] الاسراء: ۷۶.

۵) (قَالُوا يُشْعِي بَب مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ) [هود: ۹۱] النساء: ۷۸/الانعام: ۹۸، ۲۵، ۶۵/الاعراف: ۱۷۹/الانفال: ۶۵/التوبة: ۸۷، ۸۱، ۱۲۷.

۶) (إِلَّا خِزْيٌ فِي آلِ حَبِيَّةَ الدَّنِّ يَابًا) [البقرة: ۸۵] البقرة: ۱۱۴، ۱۵، ۱۷۷، ۲۶۲، ۲۴۷، ۱۷۴، ۲۴۰، ۱۱۶.

۷) (إِنْ فَرَّانَ آلَ فَجَّرَ كَانِ مَشَّ هُودًا) [الاسراء: ۷۸] [۷۸] ۹۴، ۶۱/البروج: ۲۱/الاسراء: ۷۸، يونس: ۹۴، ۶۱.

۸) (وَمَنْ يَقْنُتْ مِنكُنَّ اللَّهُ) [الأحزاب: ۳۱] البقرة: ۲۳۸، ۱۱۶/النساء: ۳۴، ۲۶/آل عمران: ۴۳/النحل: ۱۲۰/الروم: ۲۶/التحریم: ۵، ۱۲.

۹) (يَبْدِغُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قُضِيَ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) [البقرة: ۱۱۷] آل عمران: ۴۷/الانعام: ۲/يونس: ۴۷/يوسف: ۴۱/ابراهيم: ۲۲۰/مريم: ۳۹، ۳۵/القصص: ۲۹/الأحزاب: ۳۷.

۱۰) (ثُمَّ جِيَّتْ عَلَى قَدَرٍ يُمُوسَى طه: ۴۰) [القمر: ۱۲] الطلاق: ۷/المدثر: ۲۰، ۱۹/المرسلات: ۲۲/الاعلى: ۳/البقرة: ۲۵۹، ۱۰۹، ۱۴۸.

قام: دا کلمه دوه معناوي لري: من القيام د قيام نه په معنی د: په خپو دریدل ، او بل القيام بالأمر: یو کار سر ته رسول، لکه دا وینا د الله تعالی: (الرجال قوامون على النساء) النساء: ۳۴. ۱

قام الأمر: ښکاره شو، اعتدال او برابر شو، لکه دا وینا د الله تعالی: (الدين القيم) التوبة: ۳۶.

أقام: درى معناوي لري: أقام الرجل غيره من القيام. بل سرى يى په پښو ودر اوو- د تقويم په معنی نيغول ، لکه دا وینا د الله تعالی: (يريد أن ينقض فأقامه) الكهف: ۷۷. أقام فى الموضوع: استوگنه يى اختيار كره ، لکه دا وینا د الله تعالی: (مقيم) الحجر: ۷۶. ای دائم: د تل لپاره. ۲

قیوم: د الله تعالی د نومونو څخه دى، وزن يى فيعول د مبالغى لپاره راځي، د کارونو سر ته رسول: معنا يى تدبير کونكى د مخلوقاتو په دنيا او آخرت كي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (قائم على كل نفس) الرعد: ۳۳.

دوه معناوي لري: مصدر د قام دى ، بناء په مختلفو معناگانو ، او قيم بغير د الف نه: جمع د قيمت دى په معنی د نرخ. ۳

قرض: هغه مال چي ته يى بل چاته ورکوى په دى شرط چى بيابى تاته درکړى، فعل يى أقرض يقرض. ۴

أقسط: په ألف سره: قسطا : عدل او انصاف يى وکړ په حکم او فيصله كي، لکه دا وینا د الله تعالی: (يحب المقسطين) المائدة: ۴۲. او قسط: بغير د الف نه جار: ظلم يى وکړ، لکه دا وینا د الله تعالی: و (اما القاسطون فكانوا لجهنم حطباً) الجن: ۱۵. ۵

مقاليد: په دي كي دوه قوله دي: په معنا د خزائن يا خزاني ، او دويمه معنا يي مفاتيح: چابيانى يا كليانى. ۶

قدس: يقُدس: طهارت او پاکوالي وقيل: چا ويلې په معنی د تعظيم او لوى والى ، والقُدوس: د الله تعالی د نومونو څخه دى فعول په وزن دى، نزهت او پاکى هر هغه څه نه چي الله تعالی سره نه بنايي. ۷

قال: يقول من القول : په معنی د وينا ، او كله هم په معنا د ظن او گمان راځي ، او مصدر يى قول دى.

او قال: يقيل من القيلولة: قيلولة: د غرمى خوب ، لکه دا وینا د الله تعالی: (او هم قائلون) الاعراف: ۴. او(و احسن مقيلاً) الفرقان: ۲۴. ۸

ققى: تابعدارى يى وکړه يا ورپسى شو، أصل يى د القفانه ده په معنی د څټ ، يقال: اقفوته: كله چي ورپسى شى. وقفيته په شد سره: كله چي شاته يوشى ورپسى كړي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (وقفينا من بعده بالرسول) البقرة ۸۷. ۹

۱) وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَىٰ هِمِّ قَامُوا ۖ ﴿٢٠﴾ [البقرة: ۲۰] القرآنية: ۲۳۸/النساء: ۱۴۲، ۱۰۲/المائدة: ۶/المزمل: ۲/المدثر: ۲. ۲) وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ ﴿٢٠﴾ [البقرة: ۲۰]

۱۷۷/النساء: ۱۰۲/المائدة: ۱۲/التوبة: ۱۸/يونس: ۱۰۵/هود: ۱۱۴/طه: ۱۴/العنكبوت: ۴۵/الروم: ۳۰، ۳۳. ۳) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۖ أَلَّحِيَّ ۖ أَلَّحِيَّ ۖ أَلَّحِيَّ ۖ ﴿٢٥٥﴾ [البقرة: ۲۵۵] آل عمران: ۲/طه: ۱۱۱.

۴) مَن ذَا الَّذِي يُقِرُّهُ رِضًا ۖ اللَّهُ قَرِيبًا حَسْبًا ۖ ﴿٢٤٥﴾ [البقرة: ۲۴۵] المائدة: ۱۲/الحديد: ۱۸، ۱۱/التغابن: ۱۷/المزمل: ۲۰/الكهف: ۱۷. ۵) ذَلِكَمَّ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ ۖ ﴿٢٨٢﴾ [البقرة: ۲۸۲] الاحزاب: ۵/المائدة: ۴۲/الحجرات: ۹/الممتحنة: ۸/النساء: ۳/الجن: ۱۵، ۱۴.

۶) ذَلَّةٌ مَّقَالِيدُ السَّمَوَاتِ ۖ وَالْأَرْضِ ۖ ﴿٦٣﴾ [الزمر: ۶۳] الشورى: ۱۲. ۷) وَأَيَّدْتُهُ بِرُوحٍ ۖ ﴿٢١١﴾ [البقرة: ۲۱۱] النحل: ۱۰/النحل: ۱۰۲/طه: ۱۲/الحشر: ۲۳/الجمعة: ۱/النازعات: ۱۶/المائدة: ۲۱.

۸) إِذْ قَالَ ابْرَاهِيمُ رَبِّیْ أَلَّذِیْ یُحِیِّیْ وَیُمِیْتُ ۖ ﴿٢٥٨﴾ [البقرة: ۲۵۸] البقرة: ۲۴۷، ۲۵۹، ۳۹، ۳۳، ۱۳۱، ۱۳۳. ۹) وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ ۖ أَلْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا ۖ ﴿٨٧﴾ [البقرة: ۸۷] المائدة: ۴۶/الحديد: ۲۷.

قرن: د خلكو يوه ډله او جمع يې قرون ده.^۱
قواعد: البيت: د كور اساس يا بنسټ ، مفرد يى قاعده دى، والقواعد من النساء: مفرد يى قاعد ده: بودى بنخه چي د نكاح امېد نه لري.^۲
قربان: هر هغه څه چي انسان په هغه سره ځان الله تعالى ته ورنزدي كوي د بيحي له جملې يا غير د دې نه او همدارنگه قربان په معنى د قرابت يا خپلوي هم راځي.^۳
قلبي: يقلي، ابغض: بغض او دبنمنى، لكه دا وينا د الله تعالى: (وما قلبي)
 ۳. او (لعملكم من القالين) الشعراء: ۱۶۸.
اقترب: اكتسب: كسب يا طلب يى كړ ، نيكي وي او كه بدې.^۴
قصص: دوه معناوي لري: من الحديث: ويناوي ، او من قص الاثر: د پېنو نېني (پلونو) ته وايى ، لكه دا وينا د الله تعالى: (على آثارهما قصصاً) الكهف: ۱۱.
قررت: به عينا: د سترگو يخوالي ، قرر په كسرى سره په ماضى كي او په فتحى سره په مضارع كي.^۵
قسطاس: ميزان، تله.^۶
قصر: وقترة : غبار، دورې ، او د عبارت دى د مخ د تغييروالي نه ، او قنور من التقدير د بخل ژوند.^۷
قارعة: داهية : مصيبت ، او يو لوى كار.
قبس: شعله نار: د اور شعله او لمبه.^۸
قنط: د خير نه نا اميده شو.^۹
قرطاس: هغه ورقه چي په كي ليكل كيږي- جمع يى قراطيس ده.^{۱۰}

اووم مطلب: د كاف حرف

كافر: دا كلمه دوه معناوي لري : كفر وهو الحبود: انكار او په معنا د زرع يا كېنت ، لكه دا وينا د الله تعالى: (أعجب الكفار نباته) الحديد: ۲۰. اى الزراع: دهقانان او په معنى د تكفير الذنوب د گناهونو بېننه.^{۱۱}
كرة: رجعة : را گرځيدل.^{۱۲}

۱) وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّن قَرِينٍ هُمْ أَحْسَنُ ﴿ [مريم: ۷۴] ص: ۳/۳۶/الانعام: ۶/المؤمنون: ۳۱/الصافات: ۵۱/الزخرف: ۳۶.
 ۲) وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ ﴿ [البقرة: ۱۲۷] النحل: ۲۶/النور: ۶۰/النساء: ۹۵/التوبة: ۴۶، ۸۶.
 ۳) حَتَّى يَأْتِيَآ بُرْهَانَ تَأْكُلُهُ النَّارُ ﴿ [آل عمران: ۱۸۳] المائدة: ۲۷/الاحقاف: ۲۸.
 ۴) وَمَنْ يَتَرَفَّ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا ﴿ [الشورى: ۲۳] الانعام: ۱۳، ۱۲۰/التوبة: ۲۴.
 ۵) فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ ﴿ [القصص: ۲۵] الانعام: ۵۷/الاعراف: ۱۰۱/هود: ۱۲۰/يوسف: ۳/الكهف: ۱۳/طه: ۹۹/النمل: ۷۶.
 ۶) فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ﴿ [طه: ۴۰] الفرقان: ۷۴/القصص: ۹، ۱۳/السجدة: ۱۷/الاحزاب: ۵۱/ابراهيم: ۲۶/مريم: ۲۶/الحج: ۵/المؤمنون: ۱۳.
 ۷) وَرَنُؤُا بِآلِ قَيْسٍ طَّاسِ آلِ مُسْتَقِيمٍ ﴿ [الاسراء: ۳۵] الشعراء: ۱۸۲.
 ۸) وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهُهُمْ قَتَرٌ وَلَا ﴿ [يونس: ۲۶] الاسراء: ۱۰۰/القبرة: ۲۳۶/الفرقان: ۶۷. ﴿ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ ﴿ [الرعد: ۳۱] القارعة: ۳، ۲، ۱/الحاقة: ۴.
 ۹) لَعَلِّي آتِيكُمْ مِّنْ هَاهُنَّ بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ ﴿ [طه: ۱۰] النمل: ۷/الحديد: ۱۳.
 ۱۰) وَهُوَ الَّذِي يَنْزِلُ آلَ عَصَىٰ مِنْ بُرْهَانَ مِّنْ بُرْهَانَ مَا قَتَلُوا ﴿ [الشورى: ۲۸] احجر: ۵۶، ۵۵/فصلت: ۴۹/الروم: ۳۶/الزمر: ۵۳.
 ۱۱) وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَىٰ كَيْفٍ فِي قَرَّ طَّاسِ ﴿ [الأنعام: ۷] الانعام: ۹۱.
 ۱۲) وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهٖ ﴿ [البقرة: ۴۱] الفقرة: ۲۱۷/المائدة: ۱۰۲/الانعام: ۱۳۰/الاعراف: ۴۵، ۹۳، ۳۷، ۷۶/التغابن: ۲.
 ۱۳) وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كُنَّا كَرَّةً ﴿ [البقرة: ۱۶۷] الشعراء: ۱۰۲/الزمر: ۵۸/الاسراء: ۶/النازعات: ۱۲.

کبر: په کسری د باء، بوډا یکبر: په فتحی سره په مضارع کې- کبر الأمر: خبره لویه شوه، په ضمی د ماضي او مضارع دواړو کې^۱.

کُبر: په ضمی د کاف او فتحی د باء جمع د کبری: یعنی لوی، او کبار: په ضمی او شد سره: مبالغه ده په کبر کې. والكبر والتکبر، وکبر الشیء: په کسری د کاف او ضمی: لوی والی، والکبریاء: بادشاهی او لوی والی، والمتکبر: د الله تعالی د نومونو څخه ده په معنی د لویي او عظمت.

کفل: یکفل، ماشوم یی خپلی غیری ته رانزدې کړ، او (أکفلینها) ص: ۲۳. ما یی کافل او روزونکي وگرځوه^۲.

کفیل: نصیب او برخه^۳.

کلاله: هغه څوک چې مړ شي نه اولاد او نه پلار ولري^۴.

کاد: یو کار ته ورنزدې شو، ولي ویی نکړ، کله یی چی نفی کړی بیا اقتضاء یا غوښتنه د اثبات کوي^۵.

کرم: د کرم نه په معنی د حسب، شرف، عظمت لویي، او فضل، او کریم: د الله تعالی د نومونو څخه دی په معنی د احسان او نیکی کونکی^۶.

أکنة: أعطیة: پوښونه او اکنان جمع د کن. هغه څه چې له گرمي او یخني ساتل کوي^۷.

۱) {وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيَّكَ إِعْرَاضُهُمْ} [الأنعام: ۳۵] یونس: ۷۱/ غافر: ۵۶، ۳۵، الشوری: ۱۳/ الصف: ۳/ البقرة: ۲۱۹، ۲۱۷.
 ۲) {مَنْ يَشْفَعُ حَسَنَةً يُكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا} [النساء: ۸۵] آل عمران: ۴۴، ۳۷/ النحل: ۹۱/ طه: ۴۰/ الانبیاء: ۸۵ ص: ۴۸، ۲۳/ الحديد: ۲۸/ القصص: ۱۲.

۳) {وَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيَّكُمْ كَفِيلًا} [النحل: ۹۱].
 ۴) {وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً} [النساء: ۱۲] النساء: ۱۷۶. کلاله هغه د اړخ وارث هغه دی چې د نسب له ستون پرته وي لکه ورور او خور. ابن جزی رحمة الله علیه یی تفسیر کي ویلي:
 کلاله: د نسب د ستون پری کېلو ته ویل کېږي او هغه دا چې مری نه اولاد ولري او نه پلار.
 ۱- دا احتمال هم شته چې کلاله د هغه مري په معنا وي چې میراث تري ورل کېږي.
 ۲- یا د دغسي ډول مري د وارثانو په معنا وي.
 ۳- یا د خپلولوی په معنا وي.
 ۴- یا د مال په معنا وي.

(۱) که کلاله د دغسي مري په معنا وي، نو کلاله د (کان) خبر او د (یورث) جمله د (رجل) صفت دی. یعنی که کوم سړی چې میراث تري ورل کېږي کلاله (له اولاده او پلاره بی برخي) وي...
 یا د (یورث) جمله د (کان) خبر دی، (کلاله) په (یورث) کي له مستتر ضمیر څخه حال دی. یعنی که کوم سړی میراث تري (میراث تري ورل کېږي) په داسي حال کي چې کلاله (له اولاده او پلاره بی برخي) وي...
 یا (کان) تامه، د (یورث) جمله یی صفت دی او کلاله په (یورث) کي له مستتر ضمیر ه حال دی. یعنی که داسي شتون ولري چې میراث تري (میراث تري ورل کېږي) په داسي حال کي چې کلاله (له اولاده او پلاره بی برخي) وي...
 (۲) که کلاله د وارثانو په معنا وي، بیا نو دا لفظ (مؤول په صفت) مصدر دی حال واقع شوی. یعنی که له کوم سړي میراث ورل کېږي په داسي حال کي چې د اړخ وارث والا وي...
 (۳) که کلاله د خپلولوی په معنا وي بیا نو (مفعول له) دی. یعنی که له کوم سړي څخه د خپلولوی په وجه میراث ورل کېږي...
 (۴) که کلاله د مال په معنا وي، بیا د (یورث) دویم مفعول دی. یعنی کله له کوم سړي څخه د پاته شوی مال په میراث ورل کېږي...
 د دغو ذکر شویو وجوهاتو هره وجه پر دې بنا ده چې (کان) تامه وي او (یورث) یی د صفت په محل کي وي، یا (کان) ناقصه وي او (یورث) یی خبر وي.

۵) {مِنْهُنَّ مَا كَادَ يَرِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ} [التوبة: ۱۱۷] الاسراء: ۷۴، الفرقان: ۴۲/ الصافات: ۵۶/ طه: ۱۵/ القصص: ۱۰/ القرة: ۷۱/ الاسراء: ۷۳، ۷۶/ الجن: ۱۹.
 ۶) {لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ} [الأنفال: ۷۴] يوسف: ۳۱/ الحج: ۵۰/ النور: ۲۶/ الشعراء: ۵۸، ۷/ النمل: ۴۰، ۲۹/ لقمان: ۱۰.
 ۷) {وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ} [الأنعام: ۲۵] الاسراء: ۴۶/ الكهف: ۵۷/ فصلت: ۵/ الواقعة: ۲۳.

کهل: هغه چي ځواني يې پای ته رسيدلې وي .^۱
أكمام: الثمار والنخيل جمع د کم: هغه پوښ چي ميوه په کې وي مخکې له راوتلو نه يعنی د ځيږونه مخکې.^۲
أكب: الرجل على وجهه: سرچپه شو په مخ باندې پرمخې ، کبه غيره: بغير د الف نه: بل يې سرچپه کړ.^۳
كهف: غار .^۴
کید: د مخلوق او انسانانو له طرفه په معنا د حيلې ، چل ول ، او د الله تعالی له طرفه: مشیأت او اراده هغه چي په بنده نازلېږي او دی په نه پوهېږي.^۵
کسفا: په فتحی د سین جمع د کسفة: قطعہ یا یوه توکړه د یو شی نه ، په سکون سره هم په همدی معنا ده.^۶
کیتوا: ای اهلکوا: هلاک کړی شول او ذلیل کړی شول.^۷
أکمه: هغه چي له مور نه وړوند پیدا شوی وي.^۸
کان: دوه نوعي لري: تامة: په معنی د حضر، یا واقع یا پېښ شو، کان تامه فاعل ته رفع ورکوي. دویمه یې ناقصه: اسم ته رفع ورکوي او خبر ته نصب، خبر خپل مخبرعنه یا اسم ته ثابتوي په خپل وخت کې. او کله په معنا د دوام او استمرار سره هم راځی ، لکه دا د الله وینا تعالی: (و کان الله غفوراً رحیماً) النساء: ۶۹ او (و کان ربک قديراً) الفرقان ۵۴، او همداسی نور. په قرآن کې ډیر کارول شوی دی معنی یې ده: پدی صفت همیشه وو او همیشه به وي .
کان: معنا یې د تشبیه ده.^۹
کی: تعلیل یا علت لپاره کارول کېږي.^{۱۰}
کم: معنای ډیر چي کله خبري وي ، استفهامي یا پوښتنيزه هم راځی.^{۱۱}
کأین: په معنی د کم ، او د سیبویه په نزد کاف تشبیهی ده په ای باندې داخل شوي.^{۱۲}
کلا: حرف د ردع په معنی د منع دی قیل: چا ویلی: په معنی د نفی دی. یعنی خبره داسی نه ده لکه څنگه چي ته گمان کوی و قیل: چا ویلی: چی دا کلمه د شروع یا افتتاح ده په معنی د الا.^{۱۳}
الكاف: په معنا تشبیه او تعلیل هم راځي قیل: چا ویلی: چي زائده هم راځي.

۱) (وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي آلِ مَرْيَمَ ذَاتِ الْوَعْدِ إِذْ وَجَّهَ الْأَبْصَارَ إِلَى الْغَيْبِ) [آل عمران: ۴۶] المائدة: ۱۱۰.
 ۲) (وَمَا تَحْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْثَامِهَا) [فصلت: ۴۷] الرحمن: ۱۱.
 ۳) (أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ) [الملك: ۲۲] النمل: ۹۰.
 ۴) (إِذْ أَوْىٰ آلَ فِرْعَانَ إِلَىٰ آلِ كِهَانَ فَيَقْتُلُوهُ) [الكهف: ۱۰] الكهف: ۲۵، ۱۷، ۱۱، ۱۶، ۹.
 ۵) (إِنَّ كَيْدَ النَّاسِ لَشَدِيدٌ) ضَعِيفًا [النساء: ۷۶] الانفال: ۸ يوسف: ۵۲، ۵، ۷۶، طه: ۶۹/غافر: ۳۷، ۲۵/الاعراف: ۱۸۳/المرسلان: ۳۹.
 ۶) (أَوْ تَسْفِطُ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ) [الإسراء: ۹۲] الشعراء: ۱۸۷/الروم: ۴۸/سباء: ۹/الطور: ۴۴.
 ۷) (إِنَّ الَّذِينَ يُخَادُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُنُوتًا) [المجادلة: ۵] آل عمران: ۱۲۷.
 ۸) (وَأَبْرَأَىٰ آلَ أَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأَحْيَىٰ آلَ مَمُونَةَ) [آل عمران: ۴۹] المائدة: ۱۱۰.
 ۹) (أُولَئِكَ كَانُوا فِي قُلُوبِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا) [البقرة: ۱۷۰] البقرة: ۲۸۲، ۲۱۳، ۲۳۳، ۱۱۴، ۱۹۶، ۱۸۴، ۱۳۵، ۹۸، ۹۷.
 ۱۰) (نَسْتَحْكَ كَثِيرًا) [طه: ۳۳] طه: ۴۰/القصص: ۱۳/الحشر: ۷.
 ۱۱) (سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا كُنْتُمْ مِنَ الْغَيْبِ) [البقرة: ۲۱۱] البقرة: ۲۵۹، ۲۴۹/الانعام: ۶/الكهف: ۱۹/طه: ۱۲۸/المؤمنون: ۱۱۲/الشعراء: ۷/السجدة: ۲۶/يس: ۳۱.
 ۱۲) (وَكَايُنَ مِنْ نَبِيِّ قَتَلْنَا مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرًا) [آل عمران: ۱۱۶] يوسف: ۵، ۱۰/الحج: ۴۸، ۴۵/العنكبوت: ۶۰/محمد: ۱۳/الطلاق: ۸.
 ۱۳) (كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ) [مريم: ۷۹] مريم: ۸۲/المؤمنون: ۱۰۰/الشعراء: ۱۵، ۶۲.

پنځم مبحث له (ل - ی) پوري

لمری مطلب: د لام حرف

لَبَسَ: الأمر خلطه: خبره يي گډه وډه گډه ، په فتحی د باء په ماضی کي او کسری په مستقبل کي.^۱

ألباب: جمع د لب: عقلونه.^۲

لبث: فی المكان: اقامت یا استوگنه يي اختيار کړه.^۳

لمز، يلمز: د يو څيز عيب یا نیمگړتیا بيانول.^۴

لؤلؤ: جوهر، ملغره.^۵

لغو: الكلام، بيهوده او بيکاره خبري، والفحش: بی حيا خبري، ولغوا اليمين : هغه کلام چي ملزم نه وي.^۶

لها: يلهو په فتحی د هاء په ماضي کي او ضمه په مضارع کي : لوبي او

لهي عن الشيء په کسری د هاء په ماضي کي او په فتحی سره په مضارع کي:

په معنی د اعراض او مخ اړول او الهاه الشيء: کله چي سري مشغوله او

مصروفه کړي، لکه دا وينا د الله تعالی: (لا تلهکم أموالکم) المنافقون: ۹.^۷

لطيف: د الله تعالی نوم دی قيل: معنا يي رفيق: نرمی کوونکی. قيل: چا

ويلی: په پتو امورو یا کارونو پوه ته وايي.^۸

لدى و لدن: د عند په معنا ده.

ليت: معنا يي تمني، امید درلودل.^۹

لعل: د غوره کارونو امید ساتل او د بدو کارونو توقع ، د الله تعالی په حق

کي دا مشکل او ناممکنه ده. قيل: چایی توجیه داسی کړی: په قرآن کریم دا لفظ یا

کلمه د عربو د کلام یا خبرو په نهج او طریقی راغلی نظر سره مخاطب ته: یعنی

۱ ﴿لَيْسَ أَلْبَسَ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ ق﴾ [البقرة: ۱۷۷] ۱۹۸، ۲۷۲/آل عمران: ۱۶۷، ۱۸۲، ۱۲۸، ۷۶، ۶۶/النساء: ۱۷۶، ۱۲۳

۲ ﴿وَأَنْقُونَ يَاُولِي أَلَّالْبَابِ﴾ [البقرة: ۱۹۷] القره: ۲۶۹، ۱۷۹/آل عمران: ۱۹۰، ۷، المائدة: ۱۰۰/يوسف: ۱۱۱، الرعد/ابراهيم: ۵۲ ص: ۲۹

۳ ﴿فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ خَنِيذٍ﴾ [هود: ۶۹] البقرة: ۲۵۹/يونس: ۱۶/يوسف: ۴۲/العنكبوت: ۱۴/الصافات: ۱۴۴/الاسراء: ۵۲/الكهف: ۱۲.

۴ ﴿وَيَلَّ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لَمْزَةٍ﴾ [الهمزة: ۱] التوبة: ۷۹، ۵۹/الحجرات: ۱۱.

۵ ﴿غَلَّ مَانَ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لَوْلَوْ مَكَانُونَ﴾ [الطور: ۲۴] الحج: ۲۳/فاطر: ۳۳/الرحمن: ۲۲/الواقعة: ۲۳/الانسان: ۱۹.

۶ ﴿يَنْتَزِعُونَ فِيهَا كَأَسَا لَا لَعَوَّ فِيهَا وَلَا تَأْتِيهِمُ﴾ [الطور: ۲۳] مریم: ۶۲/الواقعة: ۲۵/النباء: ۳۵/المؤمنون: ۳/القصص: ۵۵/الغاشية: ۱۱/البقرة: ۲۲۵/المائدة: ۸۹/الفرقان: ۷۲.

۷ ﴿لَا تَلَّ هُمْزٌ أَمْ وُلُكُمُ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ﴾ [المنافقون: ۹] الحجر: ۳/الاعراف: ۵۱/الانبیاء: ۱۷/الجمعة: ۱۱/النور: ۳۷.

۸ ﴿رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ﴾ [يوسف: ۱۰۰] الحج: ۶۳/لقمان: ۱۶/الشورى: ۱۹.

۹ ﴿قِيلَ ادْخُلْ أَلَّجَنَّةَ قَالَ يَلِيَّتْ قَوْمِي يَعْلَمُونَ﴾ [يس: ۲۶] الزخرف: ۳۸/النساء: ۷۳/الانعام: ۲۷/الكهف: ۴۲/مریم: ۲۳/الدخان: ۲۳/الفرقان:

دا هغه څه دی چې له تاسونه یی توقع کیدی شی، او کله یی هم معنی د تعلیل هم راځي ، او یا هم د یو کار نزدی والی ته کارول کیری نو اشکال دفع شو.^۱
لولا : دوه معناوي لري: د تمنی په معنی ، امتناع: کف او منع والي د یو شی په وجه د امتناع د بل څیز نه.^۲

لما : دا کلمه هم دوه معناوي لري: نفی په دي صورت کی به جازمه وي ، او وجود او شتون د یو څیز لدی امله چې غیر یا بل څیز شتون لری.
 او لَمَّا په تخفیف سره لام د تاکید دی په ما داخل شوی. کوفیان وایی: په معنی د إلا به وي کله چې کلام موجب وی وروسته د نفی نه.^۳

لا : دري نوع لري : نافية، ناهیه او زانده.^۴
اللام : پنځه نوع ده، لام جر، لام کي، لام امر، لام تأکید په قسم او غیر قسم کي، پدی حالت کی به مفتوحه وي، بیا لام الجر دری معناوي لری: ملکیت، استحقاق او تعلیل.

او کله لپاره د تعدي هم راځي کله چې عامل ضعیف وي ، او کله هم په معنا د عند راځي- لکه دا وینا د الله تعالی: (أقم الصلاة لِدُلُوكَ الشَّمْسِ) الاسراء: ۷۸.

او لام کي: معنا یی تشبیه او تعلیل دی او کله په معنا د صیوروت گرځیدل او عاقبت او پایله هم راځي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (فالتقطه آل فرعون لیکون لهم عدواً) القصص ۸۸.
 او کله کله په معنی د أن مصدری سره هم راځي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (یرید الله لیبین لكم) النساء: ۲۶.

دویم مطلب: د میم حرف

مرض: جسدي یا بدنی مرض معلوم دی ، و مرض القلب: دزړه مرض: په ایمان کي شک، بغض او کینه دین سره.^۵
المن: شاتو ته ورته څیز دی، والسلوی: یو ډول مرغه دی، همدارنگه المن: العطیة: انعام یا جایزه.

المن: په معنا د قطع سره هم راځي ، لکه دا وینا د الله تعالی: (أجر غیر ممنون) فصلت ۸.

أمانی: جمع د امنية: هیله، امید، دري معناوي لري: هغه څه چې انسان یی هیله لري ، او په معنا د تلاوت او دریم په معنا د دروغو. په همدی ډول د تمنی هم دا دري معناوي دی.^۶

ملا : القوم، اشرافهم: د قوم غوره ډله، د عقل او فکر خاوندان.^۷

۱) وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿الأحزاب: ۶۳﴾ [الشوری: ۱۷/الطلاق: ۱/یوسف: ۴۶/طه: ۱۳۰، ۴۴، ۱۰/الانبیاء: ۱۱۱/المومنون: ۱۰۰/الشعراء: ۳].

۲) وَقَالَ الَّذِينَ لَا يِعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ﴿البقرة: ۱۱۸﴾ [النساء: ۷۷/المائدة: ۶۳/الانعام: ۳۷، ۸/الاعراف: ۲۰۳، ۴۳/الانفال: ۶۸/یونس: ۲۰/هود: ۱۲].

۳) أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا آلَ جَنَّةٍ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ ﴿البقرة: ۲۱۴﴾ [البقرة: ۲۵۰، ۱۰۱، ۸۹/آل عمران: ۱۴۳، ۱۴۲/الاعراف: ۱۳۴، ۱۵۴، ۱۵۰، ۱۴۹، ۱۴۳].

۴) لَا تَكُلْفُ نَفْسٌ إِلَّا بِوَسْعِهَا ﴿البقرة: ۲۳۳﴾ [البقرة: ۲۸۱، ۲۷۲، ۲۵۵، ۲۷۵، ۱۷۱/البقرة: ۳۵، ۲۸۲، ۱۸۱].

۵) فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ﴿البقرة: ۱۰﴾ [المائدة: ۵۲/الانفال: ۴۹/التوبة: ۱۲۵/الحج: ۵۳/النور: ۵۰/الأحزاب: ۱۲، ۶۰، ۳۲/محمد: ۲۹].

۶) وَأَنْزَلْنَا عَلَيَّكُمْ آلَ مَنٍّ وَأَلْسَلَّوِيَّ ﴿البقرة: ۵۷﴾ [الاعراف: ۱۶۰/طه: ۸۰].
 ۷) وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يِعْلَمُونَ أَلَّا مَنِيَّ إِلَّا مَنِيَّ ﴿البقرة: ۷۸﴾ [النساء: ۱۲۳، البقرة: ۱۱۱/الحديد: ۱۴].
 ۸) أَلَمْ تَرَ إِلَى آلِ مَلِكٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿البقرة: ۲۴۶﴾ [هود: ۳۸/الجن: ۸/الاعراف: ۱۰۹، ۱۰۳، ۸۸، ۷۵، ۶۶، ۶۰].

مثل: په فتحی د میم او ثاء څلور معناوي لري: مشابه د یو څیز ، بل نظیر یا مثل د یو څیز ، بل مثل په معنی د مثل. اصل یی د تشبیه نه ده، مثل الشیء: حال او صفت د یو څیز ، المثل: هغه کلام یا خبری چي مثل ګرځیدلی وي ، مثل الشیء: په کسری د میم مشابه د یو څیز.

مريّة: په معنی د شک ، لکه دا وینا د الله تعالی: (الممتريين) البقرة: ۱۴۷. شک کونکی ، او (فلا تمار) الکهف: ۲۲. د مرآه نه دی په معنی د جدال او جنجال،

أملی: لهم: مهلت یی ورکړ او زیات یی کړه.

مهاد: فراش: تغر

مَدَّ: یمد، ای املی: مهلت او وخت ، او کله کله په معنی د زاد او توبنی هم راحی، امدّ په الف سره د قلم رنگ.

مضغّة: یوه قطعه یا مری د غوښی.

املاق: فقر او غریبی .

مرد: فهو مارد، سر غرونه او گمراهی.

مكانة: په معنا د مکان یا خای ، په معنا د قدرت او عزت ، لکه دا وینا د الله تعالی: (مکین) یوسف: ۵۴.

مواخر: فواعل وزن دی د مخر نه ، يقال: ویل کیری: مخرت السفیة: کله چي روانه شي او اوبه شق کوي.^۱

مجید: هو الکرم والشرف: عزت، شرف او عظمت او لویي.

مقت: دم یا بغض او کینه د بدو کارونو په کولو.

معین: رواني، ډیری اوبه. ویل کیری معن الماء:

کله چي ډیری شي- وزن یی مفعول دی نو میم زائد دی.

مارج: گډوډ- او مارج د اور لمبه- د دی وینا نه مرج الشیء: کله چي ناآرامه شی چا ویلی:

الاختلاط: دوه نوعی دي: دوه ډوله اورونه کله چي یو خای شی ، مرج البحرین: دواړه یی پریښودل وقیل: چاویل دواړه یی سره یو خای کړ، چاویلی: یو په بل ته ور وه بیول.

مهل: په دی کی دوه قولونه دي: د تیلو آخری خیری ، اوسپنه کله چي ویلي کړی شي .

منون: دوه معناوي لری: مرگ، دوهمه معنایي دهر: زمانه یا وخت.

مس: دا کلمه دوه معناوي لري: لاس باندي یو څه لمس کول ، والجنون: لیونتوب.

مَن: څلور انواع لری: شرطیه، موصولة، استفهامیه یا پوښتنیزه څلورمه موصوفه.^۲

مأ: کله چي اسم وي شپږ نوع دی: شرطیه، موصولة، استفهامیه، موصوفه، صفت او تعجیبه. او کله چي حرف وي بیا پنځه نوع ده: نافیه- مصدریه- زائده- کافه- او مبهمه.^۳

مِن: شپږ نوع لری: ابتداء د غایي لپاره راحي، د جملی د غایه ، تبعیض لپاره، بیان د جنس لپاره ، تعلیل لپاره ، او زائده هم راحي.^۴

۱) (قُلْ يٰقَوْمِ اَعْمَلُوا عَلٰی مَكَانَتِكُمْ اِنِّیْ عَامِلٌ) [الأنعام: ۱۳۵] هود: ۹۳، ۱۲۱، ۹۳/یس: ۶۷/الزمر: ۳۹.

۲) (وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ) [البقرة: ۱۵۸] البقرة: ۱۳۸، ۲۷۵، ۲۲۹، ۲۱۱، ۲۱۱.

۳) (وَلَا يَجِدْ لَهُنَّ اَنْ يَكُ نَمًّا نَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِيْ اَرْضًا حَامِيَةً) [البقرة: ۲۲۸] البقرة: ۲۰۴، ۲۸۶، ۲۷۵، ۱۴۵، ۵۷، ۲۱۳.

۴) (فَاِنْ اَحْصِرْتُمْ فَمَا اَسْتَيْسِرْ مِنْ اَلْهَدْيِ) [البقرة: ۱۹۶] البقرة: ۲۰۴، ۱۲۰، ۱۴۷، ۱۲۵، ۱۲۶، ۲۳۱.

مهما: اسم شرط.^۱

درېم مطلب: د نون حرف

نظر: دوه معناوي لري: په معنی د لیدلو، او په معنی د انتظار کول کله چې په معنی د انتظار وی متعدی به وي بغير د حرف نه، او کله چې په معنی د په سترگو لیدل وي بيا به متعدی وی په الی سره، او کله چې د زړه لیدل وي بيا به متعدی وی په فی سره.^۲

أنظر: په الف: آخر، وروسته والي يي وکړ، مهلت يي ورکړ، لکه دا وينا د الله تعالی: (أنظرني) الأعراف: ۱۴. او (من المنظرین) الأعراف: ۱۵. او (فنظرة الى ميسرة) البقرة: ۲۸۰.^۳

نضرة: په ضاد په معنی د تازې والي، لکه دا وينا د الله تعالی: (وجوه يومئذ ناضرة) القيامة: ۲۲. نرم او تازه اما دا وينا د الله تعالی: (الى ربها ناظرة، القيامة ۲۳. د نظر نه ده معنی لیدونکي.^۴

نعمة: په فتحي د نون: نعمتونه، او په کسری په معنا د انعام او دالي.^۵
أنعام: اوبیان، غواګاني، پسونه پرته له نورو حیواناتو، تذکیر او تأنیث يي هم جایز دی: او نَعَم: هم ورته وايي، او نعم: کلمه د مدحي او صفت ده او جانز ده کسره د نون او فتحه او سکون د عين او کسره يي.^۶

نَعَم: په فتحي د عين او نون کلمه د تصدیق او تأکید ده مخکني کلام سره په نفی او اثبات کي، په خلاف د بلی: دا کلمه فقط د اثبات لپاره ده، او جانز ده په کلمی د نعم کي په فتحي د عين او کسری.

نذ: په معنی د مشابه، مماثل، ضد، جمع يي انداد ده.^۷
أنذر: د بدی پایلي خبر يي ورکړ مخکی له دی چې پېښه شي. لکه دا وينا د الله تعالی: نذیر، المائدة: ۱۹.

او (منذر) النازعات: ۴۵ (المنذرين) یونس: ۷۳. او کیف نذیر: څرنکه و زما ویرول دلتنه مصدر ده. لکه دا وينا د الله تعالی: (عذابی و نذر) القمر: ۶. النذر: بغير د الف نه، لکه دا وينا د الله تعالی: (نذُر) البقرة: ۲۷۰. او (وليوفوا نذورهم) الحج: ۲۹. نذر يا منبته:^۸

نکال: دا کلمه دوه معناوي لري: العقوبة: سزا والعبه: عبرت او پند.^۹

۱) (وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِيَنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسَّ حَرْنَا بِهَا فَمَا) [الأعراف: ۱۳۲]
۲) (وَإِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ) [التوبة: ۱۲۷] محمد: ۲۰/المدثر: ۲۱/آل عمران: ۷۷/النساء: ۵۰/المائدة: ۷۵/الانعام: ۶۵، ۴۶، ۲۴.

۳) (قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْ نِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ) [الحجر: ۳۶] ص: ۷۹/الأعراف: ۱۹۵، يونس: ۷۱/هود: ۵۵.
۴) (وَلَقَلْبُهُمْ نَضْرَةٌ وَسُرُورًا) [الإنسان: ۱۱] [المطففين: ۲۴/القيامة: ۲۲].

۵) (وَإِذْ كَرُّوا نَعَمَتَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كَمَا هُمْ) [البقرة: ۲۳۱] المائدة: ۷۰، ۱۱، ۲۰/الانفال: ۵۳/البقرة: ۲۱۱/آل عمران: ۱۰۳/ابراهيم: ۳۴، ۲۸.

۶) (وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَمَ وَحَرَّتْ جِجْرٌ) [الأنعام: ۱۳۸] النساء: ۱۱۹/المائدة: ۱/الانعام: ۱۴۲، ۳۹، ۸۰، ۶۶/الشعراء: ۱۳۳.

۷) (فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) [البقرة: ۲۲]، ابراهيم: ۳۰/سبأ: ۳۳/الزمر: ۸/فصلت: ۹.
۸) (أَنْ أَوْحَى نَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ) [يونس: ۲].

۹) [يس: ۶/الاحقاف: ۲۱/نوح: ۱/الانعام: ۵۱/ابراهيم: ۴۴/الشعراء: ۲۱۴/النحل: ۲/الكهف: ۵۶].
۹) (فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ آلِ أَجْرَةَ وَأَلَّ أَوْلَى ۲۵) [النازعات: ۲۵] البقرة: ۶۶ / المائدة: ۳۸ / النساء: ۸۴.

نجى: په شد د جيم سره دوه معناوى لري: د نجات نه ، سالم پاتي كيدل ، النجوة: اوچته خاى ، لكه دا وينا د الله تعالى: (ننجيك بيدنك) يونس: ۹۲. ببناء پر يوه وينا .^۱

نجوى: معنايى پټي خبري ، ناجي : پټي خبري كوونكى ، لكه دا وينا د الله تعالى: (و قربناه نجيا) مريم: ۵۲. قيل: چا ويلي: چي په معنا د يوه بله د خلكو ، لكه دا وينا د الله تعالى: (و اذ هم نجوى) الاسراء: ۴۷. او كله كله حمل كيږي په حذف د مضاف سره يعني و اذ هم اصحاب نجوى.^۲

نسيان: دوه معناوى لري: الذهول : له ياده وتل ، لكه دا وينا د الله تعالى: (ان نسينا او اخطانا) البقرة: ۲۸۶. ^۳ او په معنى د الترك: پريښودل ، لكه دا وينا د الله تعالى: (نسوا الله فنسيهم) التوبة: ۶۷.^۴

نسخ: دا كلمه دوه معناوى لري : الكتابة: ليكنه ، لكه دا وينا د الله تعالى: (نستنسخ ما كنتم تعملون) الجاثية ۲۹. والازالة: لري كول، لكه دا وينا د الله تعالى: (مانسخ من آية او ننسها) البقرة: ۱۰۶.^۵

نصر: په صاد په معنى د كمك او مرسته ، او په سين د بت نوم دى . (ويعوق و نسرا) نوح : ۲۳ او د يوه مرغه نوم هم دى.^۶

نشوز: په زا سره دوه معناوى لري : د بنخي او خاوند تر منخ شخړه او په معنا د اوچتيدو ، لكه دا وينا د الله تعالى: (انشزوا) المجادلة ۱۱. له خايه اوچت شى .^۷

نزل: په ضمي د نون او زا په معنى د رزق او روزى هغه چي ميلمه ته مخى ته ايښودل كيږي.^۸

نأى: بعد، لري شو ، لكه دا وينا د الله تعالى: (وينثون عنه) الانعام: ۲۶.^۹

نكص: شاته وگرخيد .^{۱۰}

نفر: نفورا عن الشيء او نفر ينفر په ضمي د مضارع نفرت او لري والى ، عرب وايى نفرت الداية: كله چي خاړوى و تبنتيږي او نفر ينفر نفيرا په كسرى د مضارع راغى ، جاتى او تيزى يى وكړه ، ويى مونده ، لكه دا وينا د الله تعالى: (انفروا فى سبيل الله) التوبة ۳۸.^{۱۱}

۱) كَذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا فَنَجَّى مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ (يوسف: ۱۱۰) [الشعراء: ۱۶۹ / القصص: ۲۱ / الاعراف: ۸۹ / يونس: ۸۶ / هود: ۹۴، ۶۶ / الاسراء: ۶۷ ، المومنون: ۲۸ .

۲) إِذْ يَسْتَمْعُونَ إِلَىٰ كَيْفَ وَإِذْ هُمْ نَجَوَىٰ (الإسراء: ۴۷) [المجادلة: ۱۰، ۷، ۱۲، ۸ / النساء: ۱۱۴ / طه: ۶۲ / الانبياء: ۳ / التوبة: ۷۸ .

۳) وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصْرِي أَخَذْنَا مِنْهُمُ مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ [المائدة: ۱۳] [الأنعام: ۴۴] / الأعراف: ۱۶۵ / التوبة: ۶۷ / الفرقان: ۱۸ / ص: ۲۶ / الحشر: ۱۹ .

۴) فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (الأنعام: ۴۴)

۵) فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلِيهِ قَبْلُ الشَّيْءِ يُلِيهِ قَبْلُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ عَيْنَهُ وَأَلَّهِ عَلَيْهِمْ حَكِيمٌ (الحج: ۵۲) [الأعراف: ۱۵۴]

۶) (أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ) [البقرة: ۲۱۴] [البقرة: ۱۰۷، ۱۲۰] / الأعراف: ۱۹۲ / الانبياء: ۴۳ / العنكبوت: ۱۰ / الروم: ۴۷ / الصف: ۱۳ / النصر: ۱ .

۷) (وَإِنْ أُمَّرَأَةٌ خَافَتْ مِن بَعْلِهَا نُشُورًا) [النساء: ۱۲۸] [البقرة: ۲۵۹] [النساء: ۳۴] / المجادلة: ۱۱ .

۸) (خَلِدِينَ فِيهَا نُنزِّلُ آيَاتٍ مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَأَنْزِلُهَا مِن فَوْاقِهِمْ) [آل عمران: ۱۹۸] [الكهف: ۱۰۲، ۱۰۷] / السجدة: ۱۹ / الصافات: ۶۲ / فصلت: ۳۲ .

۹) (وَإِذَا أُنزِلَتْ آيَاتُنَا عَلَىٰ آلِ إِنْشَرْنَا عَرَضًا وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ) [الإسراء: ۸۳] [فصلت: ۵۱] / الأنعام: ۲۶

۱۰) (فَلَمَّا تَرَأَتْ آلُ فِئْتَانٍ نَّكَصَ عَلَىٰ عَقَبَيْهِ) [الأنفال: ۴۸] [المؤمنون: ۶۶] .

۱۱) (فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ) [التوبة: ۱۲۲] [الجن: ۱] / الكهف: ۳۴ / الأحقاف: ۲۹

نبأ: په معنا د خبر او نبی په همزي او ترک د همزي له همدی نه مشتق یا اخیستل شوی دی. ^۱

قیل: چا ویلي: چي په ترک د همزي د النبوة نه مشتق دی په معنا د ارتفاع یا اوچت والي.

نطفة: یوه قطره اوبه ، لکه دا وینا د الله تعالی: (خلقکم من تراب ثم من نطفة) الغافر: ۶۷. یعنی مني نه. ^۲

أناب: الی الشیء: ورته را وگرځیده ، او ورته مایل شو ، لکه دا وینا د الله تعالی: (منیب) هود: ۷۵. ^۳

نَفَذَ: یفْذ: پوره شو ، او قطع شو. ^۴

نهر: په فتحی د هاء په معنا د وادي او سکون یی هم جائز ده او (وَأما السائل فلا تنهر) الضحی: ۱۰. په معنا د رتلو او زورنه ورکول. ^۵

منیر: د نور نه ده، روښنایي ، حسي وي او که معنوي. ^۶

نُصِبَ: په دوو ضمو او په ضمی د نون او سکون د صاد او په فتحی د نون او سکون د صاد: په یوي معنا ده ، په معنی د تیگی او هغه بت چي مشرکاتو به ورته ذبح یا حلاله کوله ، او جمع یی أنصاب ده. ^۷

نَصَبَ: په فتحی د نون او صاد: تعب ، ستړیا، او (مسنی الشیطان بنصب) ص: ۴۱، په معنی: د بلاء، مصیبت او شر. ^۸

نقم: الشیء ینقمه: بد یی وگڼه او عیب یی بیان کړ. ^۹

نضید: هغه څیزونه چي یو بل سره یو ځای درول شوي وي. ^{۱۰}

نکیر: په معنا د انکار ، ویل کیري: نکر الشیء وأنکره: بد یی وگڼه. ^{۱۱}

نسل: به معنا د أسرع: په تیزی سره لاړه ، لکه دا وینا د الله تعالی: (ینسلون) الانبیاء: ۹۶. د نسلان نه اخیستل شوی: په تیزی تگ کول او قدمونه لنډ اخیستل. ^{۱۲}

۱ ﴿وَأْتَلَّ عَلَيَّ هَمٌّ نَبَأُ أَبِي نَبِيٍّ عَادَمَ بِالْحَقِّ﴾ [المائدة: ۲۷] الأنعام: ۳۴، ۶۷، ۱۱۲ / آل عمران: ۴۶ / الأعراف: ۹۴، ۱۷۵ / التوبة: ۷۰ / يونس: ۷۱ إبراهيم: ۹.

۲ ﴿خَلَقَ آلَ إِبْرَاهِيمَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ﴾ [النحل: ۴] الكهف: ۳۷ / الحج: ۵ / المؤمنون: ۱۳ / الفاطر: ۱۱ / يس: ۷۷ / النجم: ۴۶ / القيامة: ۳۷ / الإنسان: ۲.

۳ ﴿وَاتَّبَعِ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ [لقمان: ۱۵] الرعد: ۲۷ / ص: ۲۴، ۳۴ / الزمر: ۱۷، ۵۴ / الممتحنة: ۴.

۴ ﴿يُجْعَلُ شَرُّ آلِ جِنٍّ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنْ أَسَّ تَطَعْتُمْ ثُمَّ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَآلِ أَرْضٍ فَأَنْفُذُوا﴾ [الرحمن: ۳۳].

۵ ﴿وَلَا تَنْ هَرَّ هُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾ [الإسراء: ۲۳].

۶ ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ [الحج: ۸] آل عمران: ۱۸۴ / الفرقان: ۶۱ / الأحزاب: ۴۶ / الفاطر: ۲۵ / لقمان: ۲۰.

۷ ﴿يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ آلِ أَجَدَّادِهِمْ سَرَّاعًا كَانَتْهُمْ إِلَى نُصْبِ يُوْفِضُونَ﴾ [المعارج: ۴۳] ص: ۴۱ / المائدة: ۹، ۳.

۸ ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ﴾ [التوبة: ۱۲۰] الحجر: ۴۸ / الفاطر: ۳۵ / الشرح: ۷.

۹ ﴿وَمَا تَنْقُمُ مَنَّا إِلَّا أَنْ أَمَانًا بِأَيْتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْ نَنَا﴾ [الأعراف: ۱۲۶] التوبة: ۷۴ / البروج: ۸.

۱۰ ﴿وَاللَّخْلَخْلُ لَئِنْ بَاسَفَتْ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾ [ق: ۱۰] هود: ۸۲ / الواقعة: ۲۹.

۱۱ ﴿ثُمَّ أَخَذْنَاهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ﴾ [الحج: ۴۴] صبا: ۴۵ / فاطر: ۲۶ / الشورى: ۴۷ / الملك: ۱۸.

۱۲ ﴿وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدْبٍ يَنْسَلُونَ﴾ [الأنبياء: ۹۶] يس: ۵۱.

و تولى: درې معناوې لري: شايي وړووله، اعراض يې وکړ: په بدن، يا په زړه، بله معنایې: والي شو، ولي يا دوست يې ونيوه، لکه دا وينا د الله تعالى: (و من يتولى الله ورسوله) المائدة: ۵۶^۱

وَلِي: ناصر: کومک کوونکی، الولي: د الله تعالى نوم دی: چا ويلي: معنا يې مرسته کوونکی، چا ويلي: تدبيروونکی د مخلقاتو د کارونو.^۲

مولى: دا کلمه اووه معناوې لري: لمړی معنایې مالک، پير لوی، مرسته کوونکی، خپلوي د عصبه و نه، تره، د تره خوې، او همدا سي نور، هر هغه څوک چې طاعت يې لازم وي، اوم په معنا د: تر ټولو غوره، لکه دا وينا د الله تعالى: (النار هي مولاكم) الحديد: ۱۵^۳

ولج: يلج: داخل شو، لکه دا وينا د الله تعالى: (ما يلج في الأرض) سبأ: ۲، و أولج: داخل يې کړ، لکه دا وينا د الله تعالى: (يولج الليل في النهار) الحج: ۶۱^۴

وهن: يهن: ضعيف او کمزوری شو، لکه دا وينا د الله تعالى: (وهن العظم) مریم: ۴، الوهن: الضعف: کمزوروالی، ورد الماء يرد: کله چې اوبو ته راشي، يا يې بل څوک راوړي، لکه دا وينا د الله تعالى: (فأرسلوا واردهم) يوسف: ۱۹ هغه څوک چې د نورو نه مخکي وي او خلکو باندې اوبه څکي.^۵

أوزعني: ما ته الهام راکړي، او توفيق راکړي^۶

يوزعون: يدفعون: دیکه کيږي.^۷

وليد: صبي: ماشوم، جمع يې ولدان ده^۸

وجل: يوجل وجلا: خاف: وويريده، لکه دا وينا د الله تعالى: (لا توجل الحجر): ۵۳^۹

أوجس: په خپل نفس کي يې د وېرې احساس وکړ، او پت يې کړ.^{۱۰}
واری: يوارې: پټوي يې، لکه دا وينا د الله تعالى: (يوارى سوءة أخيه) المائدة: ۳۱، او (ما وورى عنهما)

الأعراف: ۲۱ او (تواروا) پت شول.^{۱۱}

وطأ: يطأ: درې معناوې لري: بنځي سره جماع يا کوروالی کول، په يو څه باندې په پينو ختل، لکه دا وينا د الله تعالى: (و أرضا لم تطئوها) الأحزاب: ۲۷ بله معنایې هلاکول، لکه دا وينا د الله تعالى: (لم تعلموهم أن تطئوهم) الفتح: ۲۵.^{۱۲}

۱) (وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ) [المائدة: ۵۶] الفتح: ۱۷/الحديد: ۲۴/المتحنة: ۶/التوبة: ۷۴.

۲) (اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم) [البقرة: ۲۵۷] البقرة: ۱۰۷، ۱۲۰/آل عمران: ۶۸/الانعام: ۵۱، ۷۰/التوبة: ۷۴.

۳) (ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا) [محمد: ۱۱] الدخان: ۴۱/النساء: ۳۳/النحل: ۷۶/التحریم: ۴/البقرة: ۲۸۶/آل عمران: ۱۵۰/الانعام: ۶۲.

۴) (وَلَا يَدَّخُلُونَ آلَ جَثَّةَ حَتَّى يَلِجَ آلَ جَمَلٍ) [الأعراف: ۴۰] سبأ: ۲/الحديد: ۶، ۴/آل عمران: ۲۷/الحج: ۶۱/لقمان: ۲۹/فاطر: ۱۳/التوبة: ۱۶.

۵) (حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهِيَ عَلَى وَهِنَّ) [لقمان: ۱۴] العنكبوت: ۴۱/آل عمران: ۱۳۹، ۱۴۶/النساء: ۱۴/محمد: ۳۵.

۶) (حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهِيَ عَلَى وَهِنَّ) [لقمان: ۱۴] العنكبوت: ۱۹/الاحقاف: ۱۵.

۷) (وَوَحْشٍ لِّسْلَى مِمَّنْ جُؤدَةُ مِنَ آلِ جَنْ وَآلِ نَيْسٍ وَالطَّيْرُ فَهُمْ يُوزَعُونَ) [النمل: ۱۷] النمل: ۸۳/فصلت: ۱۹.

۸) (قَالَ أَلَمْ نُنزِّكْ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا) [الشعراء: ۱۸] البقرة: ۲۳۳.

۹) (إِنَّمَا آلُ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ) [الأنفال: ۲] الحجر: ۵۳، ۵۲/الحج: ۳۵/المؤمنون: ۶۰.

۱۰) (فَلَمَّا رَأَى أَيُّدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكَرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً) [هود: ۷۰] طه: ۶۷/الذاريات: ۲۸.

۱۱) (قَالَ يُؤْيِي لَيْتِي أَعْزَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا آلِ غُرَابٍ فَأُورِي سَوَاءَ أَخِي) [المائدة: ۳۱] المائدة: ۳۱/الأعراف: ۲۶ ص: ۲۳/النحل: ۵۹.

۱۲) (إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيَالًا) [المزمل: ۶] التوبة: ۳۷/۱۲۰/الأحزاب: ۲۷/الفتح: ۲۵.

وَقَر: په فتحې د واو : کونوالی یا د غوړو دروندوالی ، والوقر: په کسري د واو : په معنا د بار ، لکه دا وینا د الله تعالی: (فالحملت وقرأ) الذاریات: ۲ . ۱
ودق: هو المطر : باران . ۲
واصب: ای دائم : هرکله . ۳
وکیل: د یو کار ذمه وار ، چا ویلي : په معنی د کافي ، پوره . ۴
وَزَّر: په فتحینو په معنا د ملجأ: پناه خای . ۵
وزیر: مرستندوی ، په اصل کې د وزر نه ده په معنا د ثقل: دروندوالی ؛
 ځکه چې بادشاه نه وزیر بوج یا دروندوالی کموي . ۶
وسوس: الشیطان الی الانسان: شیطان انسان ته زره کې څه واچول ،
 وسواس: په معنا د شیطان . ۷
أوحى: یوحى وحياً : درې معناوي لري : هغه کلام چې د الله تعالی له
 طرفه انبیاوو ته استول کیږي ، بل په معنی د الهام ، لکه دا وینا د الله تعالی : (و
 أوحى ربك الى النحل) النحل: ۶۸ ، او دریمه معنا یې اشاره ، لکه دا وینا د الله
 تعالی : (فأوحى اليهم أن سبحوا) مريم: ۱۱ ، اشاره یې ورته وکړه . ۸
وعى: العلم يعى : علم یې یاد کړ ، لکه دا وینا د الله تعالی : (أذن واعية)
 الحاقه: ۱۲ ، و أوعى بالألف: یوعي : مال یې په لوبښي کې جمع کړ ، لکه دا وینا
 د الله تعالی : (و جمع فأوعى) المعارج: ۱۸ . ۹

شپږم مطلب: د یاء حرف

یمین: دا کلمه څلور معناوي لري : بنی لاس ، په معنا د قوت او زور ، په
 معنا د قسم ، عرب وایي: ایمن : یعنی بني طرف ته یې مخه کړه . ۱۰
یسیر: دا کلمه دوه معناوي لري : قلیل : لږ ، لکه دا وینا د الله تعالی : (کیل یسیر) یوسف: ۶۵ ، او په معنا د هین: آسانه ، لکه دا وینا د الله تعالی : (ذلك على الله يسير) الحج: ۷۰ ، والیسر: ضد العسر ، آسانی ضد یې سختي ده . ۱۱
ینس: ای انقطع رجاؤه : امید یې قطع شو ، لکه دا وینا د الله تعالی : (ولا تائسوا من روح الله) یوسف: ۸۵ ، او (انه لیئوس) هود : ۹ هرڅه دا وینا د الله

۱) وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِيهِ إِذْ أَنهَمُ وَقَرَّ (فصلت: ۴۴)
 ۲) ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدَّاقَ (النور: ۴۳) الروم: ۴۸ .
 ۳) دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ (الصافات: ۹) النحل: ۵۲ .
 ۴) دَخَلِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَأَعَبُّدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (الأنعام: ۱۰۲) هود: ۱۲ / يوسف: ۶۶ / القصص: ۲۸ / الزمر: ۶۲ / النساء: ۱۷، ۱۰۹، ۸۱ / النساء: ۱۳۲ .
 ۵) (كَلَّا لَا وَزَرَ) [القيامة: ۱۱] .
 ۶) وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِّنْ أَوْلِيَاءِي (طه: ۲۹) فاطر: ۱۸ / الزمر: ۷ / النجم: ۳۸ / الفرقان: ۳۵ / الأنعام: ۱۶۴ / الاسراء: ۱۵ .
 ۷) فَوَسَّوَسَ لَهَا الشَّيْطَانُ (الأعراف: ۲۰) طه: ۱۲۰ ، ق: ۱۶ / الناس: ۴، ۵ .
 ۸) (ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنْ آلِ حِكْمَةِ اللَّهِ) [الإسراء: ۳۹] الأنعام: ۹۳، ۱۴۵، ۱۰۶ / الكهف: ۲۷ / طه: ۴۸ / العنكبوت: ۴۵ / الزمر: ۶۵ .
 ۹) (وَأَلَّهَ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ) [الانشقاق: ۲۳] الحاقه: ۱۲ / يوسف: ۷۶ / المعارج: ۱۸ .
 ۱۰) (جَنَّاتٍ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ) (سبأ: ۱۵) طه: ۶۹ / الاحزاب: ۵۲، ۵ / النحل: ۴۸ / الاسراء: ۷۱ / الكهف: ۱۷، ۱۸ / طه: ۱۷ / العنكبوت: ۴۸ .
 ۱۱) (وَنَزَّادًا كَيْلًا بِعَبْرَةٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يُبَيِّرُ) [يوسف: ۶۵] الحج: ۷۰ / العنكبوت: ۱۹ / فاطر: ۱۱ ق: ۴۴ / الحديد: ۲۲ / التغابن: ۷ / المذثر: ۱۰ / النساء: ۱۶۹ .

تعالی: (أفلح يائس الذين ءامنوا) الرعد : ٣١ ، معنايي: ألم يعلم : آيانه پوهيري .^١

يم : هو البحر: معنايي سيند .^٢

ميسر: وپل کيږي قمار په نرد او شطرنج ، او غير د دي نه نورو سره ، دا اخیستل شوی د : يسر لي کذا: کله چي يوشی لازم شي ، واليسر : په فتحي د ياء او سين: هغه سړی چي د قمار کار کوي ، جمع يي ايسار راخي . د عربو قمار دا وو چي دوی لس غشي درلودل هر غشي خپله معلومه حصه او نصيب درلوده په هغه اوښه کي چي دوی به ذبح کوله بعضو غشو به هيڅ حصه نه درلوده ، دا مذبوحه اوښه به يي لس حصي کره بيا دا لس غشي به يي په يوه خلته کي واچول بيا به يي يو با انصافه او عادل سړی راوغوښته د هر سړی په نوم به يي غشي را بهر که کومه حصه به چي وه هغه حصه به ده شوه د چا به چي په غشي کي حصه نه وه هغو به د دي اوښي ټول تاوان ورکاوه .^٣

ينبوع : د اوبو چينه ، جمع يي ينابيع ده .^٤

١ ﴿ اَلَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ دِيْنِكُمْ ﴾ [المائدة: ٣] الطلاق: ٤/العنكبوت: ٢٣/المتحنة: ١٣/فصلت: ٤٩ .
٢ ﴿ فَاَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاصْرَقُوْهُمْ فِي الْيَمِّ ﴾ [الأعراف: ١٣٦] طه: ٩٧، ٧٨، ٧٩، ٣٩، القصص: ٤٠، ٧/الذاريات: ٤٠ .
٣ ﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ اَلْحَمِيْرِ وَالْحَمِيْرِ سَبْرًا ﴾ [البقرة: ٢١٩] المائدة: ٩١، ٩٠ .
٤ ﴿ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ اَلْأَرْضِ يَنْبُوعًا ﴾ [الإسراء: ٩٠] الزمر: ٢١ .

پایله

الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات والصلاة والسلام على رسوله الذي أرسله إلى الجن والناس و على آله و صحبه أجمعين و بعد:

د الله جل جلاله شكر اداء كوم چي ددی بحث د دوو مقدمو (علوم القرآن) او (فی تفسیر معانی اللغات) چي د التسهیل لعلوم التنزیل د علامه ابن جزی الکلبی د تفسیر دوه مهمی مقدمی دی د پوره کولو توفیق یی راکړ، دا ټول یواځی او یواځی د الله جل جلاله په خاص فضل او توفیق سره ، یقینا که د الله تعالی فضل نه وای ددی سرته رسول څه آسانه کار نه وو ددی بحث لومړی موضوع علوم القرآن وه ددی مقدمی ژباړل او څیړل وو سره له بیلگو راورلو او دویمه مقدمه هم په تفسیر معانی اللغات کي وه چي ژباړه او په قرآن کریم کي یی بیلگي راورل وو چي د الله جل جلاله په فضل سرته ورسید.

نتائج:

په دی بحث کي لاندی نتایجو یا بیلگو ته ورسیدم:

۱. ابن جزی کومه تگلاره چي ځانته ایښي وه په ډیر بنسکلی طریقی سره یی سرته رسولی او دا دی ده د علم او پوهی سرگندنه کوي .
۲. دده ځانگړتیا په دی دوه مقدمو کي ده چي د کتاب ارزښت یی نور هم لوړ کړی دی .
۳. ابن جزی سره له دی چي مالکي مذهب ده خو بیا هم خپل مذهب ته تعصب نه کوي بلکی په سره سینه مسائل څیړي .
۴. ابن جزی خپل ټول ژوند په تعلیم او تعلم ، په لوړو دیني وظائفو لکه وعظ او ارشاد ، امامت او خطابت ، تصنیف او تألیف ، او دا سي مینه یی د الله جل جلاله په لاره کي د شهادت سره بي کچه زیاته وه دا سعادت یی هم الله تعالی په نصیب کړ .
۵. ابن جزی خپل زامن د وړو کیني نه په اسلامی او علمي روحیه وروزل ، علماء کله چي د ده شاگردان ذکر کوی نو لومړی یی زامن په نوم لړ کي ذکر کوي .

وړاندیزونه:

۱. له علمي بنسټونو په ځانگړی توگه د اسلامي امارت نه مي غوښتنه دا ده چي په پښتو ژبه علمي لیکنو او په خاصه توگه د تفسیرونو ژباړي او تحقیق ته وده ورکړي؛ دا ځکه چي د نورو ژبو په پرتله په پښتو ژبه کی تفاسیر په نشت حساب دی .
 ۲. علامه ابن جزی – رحمه الله رحمة واسعة – له ډیرو لوړو شخصیاتو نه دی ، دده مؤلفات په اسلامي مکتبه کی یوه لویه ذخیره ده ، په ځانگړی ډول التسهیل لعلوم التنزیل ، د علمي بنسټونو نه مي دا غوښتنه ده چي دی تفسیر ته خاصه پاملرنه وکړی ، په بنسکلی توگه تحقیق توثیق او وژباړل شی تر څو گټه یی عامه شي .
 ۳. له هغه بنسټونو او علمي مراکزو نه چي په روزنیز اړخ کي کار کوی ، چي د ښي روزني په موخه هغه سی کار وکړي لکه چي ابن جزی رحمه الله کړی خپل زامن یی په ښه علمی او صالحی روحی وروزل .
- دا هغه اهم نتایج او وړاندیزونه وو چي په مختصره توگه مي بیان کړل ، الله جل جلاله مور ټولو ته د نیکو اعمالو توفیق ، او دا متواضع عمل د خپل رضا سبب وگرځوي .
- وصلی الله علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه وسلم و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین

د آيتونو لړليک

صفحه	سورت او دآيت شميره	آيتونه	شميره
56	[البقرة: ۲۱۱]	سَلِّ بِحَبْلِ إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ	۱
56	[النحل: ۱]	أَنِّي أَمُرُّ اللَّهَ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ	۲

57	[البقرة: 33]	فَسَجِدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٣﴾	٣
57	[طه: 96]	فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا	٤
57	[البقرة: 143]	فَمَنْ أَضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ	٥
57	[آل عمران: 172]	لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ	٦
57	[البقرة: 13]	قَالُوا أَنْزَلْنَا كَمَا نَنْزِلُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ	٧
57	[البقرة: 123]	قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا	٨
57	[البقرة: 133]	تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ	٩
58	[الأعراف: 107]	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ الَّتِي الْأُمِّيُّ	١٠
58	[آل عمران: 4]	هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ	١١
58	[النساء: 102]	وَلَمَّا تَطَايَفُوهُ أُخْرِي لَمْ يَصْلُوا فَلْيَصِلُوا مَعَكَ	١٢
58	[البقرة: 50]	فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ	١٣
58	[يونس: 23]	فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ	١٤
58	[الأحزاب: 53]	لَا أَنْ يُؤَدِّنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَنْظِرِينَ إِنَّهُ	١٥
58	[البقرة: 24]	وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ	١٦
58	[البقرة: 236]	أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّتِي كَفَرَتْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ	١٧
58	[الغاشية: 25]	إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ	١٨
59	[النور: 12]	وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ	١٩
59	[هود: 33]	قَالَ سَعَايَ إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِي مِنِ الْمَاءِ	٢٠
59	[الإسراء: 23]	فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٍ وَلَا تَنْهَاهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا	٢١
59	[الأعراف: 69]	فَأَذْكُرُوا آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ	٢٢
59	[الأعراف: 150]	وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا	٢٣
59	[الأحزاب: 21]	لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ	٢٤
59	[الأعراف: 93]	فَكَيْفَ ءَأَسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ	٢٥
59	[التوبة: 3]	﴿وَأَذِّنْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ﴾	٢٦
59	[البقرة: 251]	﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ﴾	٢٧
59	[البقرة: 286]	﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا﴾	٢٨
59	[الأعراف: 193]	﴿وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَلِيْتُونَ﴾	٢٩
59	[المائدة: 3]	﴿وَالْمُتَرَدِّبِيَّةُ وَالطَّيْحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ﴾	٣٠
60	{الحجر: 78}	﴿وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ﴾	٣١
60	{النحل: 80}	﴿وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأُوبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثْنَا وَمِئْتًا إِلَىٰ حِينٍ﴾	٣٢
60	[الفرقان: 53]	﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾	٣٣
60	[الكهف: 31]	﴿مُتَكَبِّرِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرْبَابِ﴾	٣٤
60	[الغاشية: 5]	﴿نُسْقَىٰ مِنْ عَيْنٍ عَائِيَةٍ﴾	٣٥
60	[البقرة: 285]	﴿ءَأَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مِنَ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَأَمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ﴾	٣٦
60	[الأعراف: 187]	﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَلُهَا﴾	٣٧

60	[البقرة: ٢٥٩]	﴿ قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾	٣٨
60	[البقرة: ١٤٨]	﴿ هُوَ مُوَلِّيَهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا ﴾	٣٩
60	[البقرة: ٢٨٦]	﴿ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ﴾	٤٠
60	[البقرة: ٢٣٢]	﴿ وَإِذَا طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ ﴾	٤١
٦٠	[البقرة: ١٧٣]	﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ ﴾	٤٢
61	[البقرة: ١٥٦]	﴿ الَّذِينَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴾	٤٣
61	[البقرة: ١٠٨]	﴿ أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سَأَلْ ﴾	٤٤
61	[الأعراف: ١١٥]	﴿ قَالُوا نَبُوءَاتٌ مِمَّا قَدْ نُلْقِيَ وَإِنَّمَا ﴾	٤٥
61	[الأنعام: ١٩]	﴿ قُلْ أَىُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ ﴾	٤٦
61	البقرة: ٢٥٧	﴿ اللَّهُ وَلَى الَّذِينَ آمَنُوا يَخْرِجُهُم مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ﴾	٤٧
61	[النازعات: ٢٤]	﴿ وَأَنْتُمْ أَشَدُّ حَلَقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَيْنَاهَا ﴾	٤٨
61	[الحشر: ٢٤]	﴿ هُوَ اللَّهُ الْخَلِيقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى: ﴾	٤٩
61	[البقرة: ٢٤٧]	﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا ﴾	٥٠
62	[الشورى: ٢٧]	﴿ * وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ ﴾	٥١
62	[آل عمران: ٤٧]	﴿ قَالَتْ رَبِّ أِنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ ﴾	٥٢
62	[التوبة: ٤٢]	﴿ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّكَّةُ ﴾	٥٣
62	[البقرة: ٤٩]	﴿ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴾	٥٤
62	[البقرة: ١٧٧]	﴿ * لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ ﴾	٥٥
62	[الفرقان: ٦٤]	﴿ وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴾	٥٦
62	[الأنعام: ٣١]	﴿ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَحْسِرْتُنَا ﴾	٥٧
62	[النساء: ٧٨]	﴿ أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ ﴾	٥٨
٦٢	[البقرة: ٩٧]	﴿ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ ﴾	٥٩
63	[البقرة: ٩٩]	﴿ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ﴾	٦٠
63	[البقرة: ٦٩]	﴿ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا ﴾	٦١
63	[آل عمران: ١١٨]	﴿ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ﴾	٦٢
63	[العنكبوت: ٢٠]	﴿ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ﴾	٦٣
63	[الكهف: ٦٤]	﴿ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَارْتَدَّ عَلَىٰ آثَارِهِمَا ﴾	٦٤
63	[إبراهيم: ٢٨]	﴿ * أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴾	٦٥
63	[آل عمران: ١٦٢]	﴿ أَقْمِنِ أَتَّبِعِ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ ﴾	٦٦
٦٣	[البقرة: ١٧٧]	﴿ * وَالصَّالِحِينَ فِي الْأَسَاءِ وَالصَّرَاءِ ﴾	٦٧
64	[الرحمن: ٢٠]	﴿ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴾	٦٨
64	[البقرة: ١١٧]	﴿ يَدْبِعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ ﴾	٦٩
64	[المدثر: ٢٢]	﴿ نُمُّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴾	٧٠
64	[البقرة: ١١٠]	﴿ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾	٧١
64	[البقرة: ١١٠]	﴿ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾	٧٢
64	[البقرة: ٢٥٠]	﴿ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ﴾	٧٣
64	[البروج: ١٢]	﴿ إِنَّ نَظَشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴾	٧٤
64	[البقرة: ٢٨٢]	﴿ وَلَيَتَّقِ اللَّهُ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْعًا ﴾	٧٥

64	[النساء: ١٢٨]	﴿وَإِن أَمْرُهُ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا﴾	٧٦
64	[الأنعام: ٤٤]	﴿حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا﴾	٧٧
64	[البقرة: ٢٥٨]	﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾	٧٨
64	[الأعراف: ٥٤]	﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ﴾	٧٩
٦٤	[البقرة: ١١٢]	﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾	٨٠
٦٤	[البقرة: ١١٦]	﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحٰنَهُ ۗ بَل لَّهُ ۗ	٨١
65	[النساء: ٨١]	﴿وَكُنِيَ بِاللَّهِ وَكِيْلًا﴾	٨٢
65	[البقرة: ١٥١]	﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُوْلًا مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ﴾	٨٣
65	[البقرة: ٢٣٧]	﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾	٨٤
65	[المائدة: ٣٩]	﴿فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ﴾	٨٥
65	[غافر: ٣٧]	﴿وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾	٨٦
65	[نوح: ٢٨]	﴿رَبِّ أَعْرِضْ لِي وَلَوْلَدَتِيٰ ۚ وَإِن دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا﴾	٨٧
65	[هود: ١١٦]	﴿وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ﴾	٨٨
65	[الأعراف: ٧٣]	﴿وَإِن تَمُودَ أَخَاهُمْ صٰلِحًا﴾	٨٩
65	[آل عمران: ١٥١]	﴿وَمَا أُوْنُهُمُ النَّارُ وَيَتَسَمَّوْنَ الظَّالِمِينَ﴾	٩٠
65	[الفرقان: ١٤]	﴿لَا تَدْعُوا النَّيُّومَ نُبُورًا وَحِدًا وَأَدْعُوا نُبُورًا كَثِيْرًا﴾	٩١
٦٥	[البقرة: ٢٥]	﴿كَلِمًا رَزَقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقًا قَالُوا﴾	٩٢
٦٥	[آل عمران: ١١٢]	﴿صُرِّبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلٰلَةُ أَيِّنَ مَا تُفْقَوْنَ إِلَّا﴾	٩٣
66	[الطارق: ٣]	﴿النَّجْمِ الثَّاقِبِ﴾	٩٤
66	[البقرة: ٢٦٢]	﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيْلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُثْبِتُونَ﴾	٩٥
67	[البقرة: ٢٢]	﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَشًّا﴾	٩٦
67	[البقرة: ٢٣٤]	﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجْلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾	٩٧
67	[هود: ٢٢]	﴿لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ﴾	٩٨
67	[النحل: ١٢١]	﴿شٰكِرًا لِأَنْعَمِهِ ۖ اجْتَبِنَهُ وَهَدِنَهُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيْمٍ﴾	٩٩
67	[البقرة: ١٩٧]	﴿فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾	١٠٠
67	[النحل: ٥٣]	﴿وَمَا بِكُمْ مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضَّرُّ فَأَلَيْهِ تَجْرَوْنَ﴾	١٠١
67	[الشورى: ٣٢]	﴿وَمِنْ ءَايَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾	١٠٢
67	[الأنعام: ١٢٤]	سبب الذن اجرموا صغار عندالله	١٠٣
67	[الأعراف: ١٨٤]	﴿أُولَٰئِكَ يَتفَكَّرُونَ مَا بِصٰلِحِهِمْ مِّن جُنَّةٍ﴾	١٠٤
67	[الجاثية: ٢٨]	﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جٰثِيَةً كُلَّ أُمَّةٍ﴾	١٠٥
67	[الكهف: ٨]	﴿وَإِنَّا لَجٰعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾	١٠٦
67	[الأعراف: ٧٨]	﴿فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جٰثِيِينَ﴾	١٠٧
67	[هود: ٥٩]	﴿وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيْدٍ﴾	١٠٨
68	[يس: ٥١]	﴿فَإِذَا هُمْ مِّنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ﴾	١٠٩
68	[البقرة: ١٩١]	﴿فَإِن قَتَلْتُمْ مَا قَتَلْتُمْ فَأَقْتُلْتُمْ كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكٰفِرِينَ﴾	١١٠

68	[الأنعام: ٦٠]	﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم﴾	١١١
68	[المائدة: ٦]	﴿وَأِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾	١١٢
68	[الحجر: ٩٨]	﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِنَ السَّاجِدِينَ﴾	١١٣
68	[البقرة: ٢٦٧]	﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عِنْدِي حَمِيدٌ﴾	١١٤
69	[البقرة: ٢٦٩]	﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾	١١٥
69	[البقرة: ٢٦٠]	﴿وَأَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾	١١٦
69	[البقرة: ٢٣٥]	﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ حَلِيمٌ﴾	١١٧
69	[المائدة: ٥]	﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾	١١٨
69	[البقرة: ١٣٥]	﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾	١١٩
69	[النساء: ٢٤]	﴿* وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَتَّبِعُوا بِأَمْرِكُمْ مُحْصِينَ﴾	١٢٠
69	[البقرة: ١٥٠]	﴿لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾	١٢١
69	[البقرة: ٥٨]	﴿وَأَدْخَلُوا الْأَنْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾	١٢٢
69	[البقرة: ١٣٣]	﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾	١٢٣
69	[النساء: ٣٤]	﴿حَفِظْتُ لَلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ﴾	١٢٤
69	[الأنعام: ١٠]	﴿فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ﴾	١٢٥
69	[آل عمران: ١٠٣]	﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾	١٢٦
69	[العنكبوت: ٤]	﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْفُتُونَا﴾	١٢٧
69	[البقرة: ٢١٢]	﴿وَاللَّهُ يَزُرُّكَ مِنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾	١٢٨
70	[النساء: ٨٦]	﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا﴾	١٢٩
70	[الأنفال: ٦٢]	﴿وَأَنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ﴾	١٣٠
70	[التوبة: ٤٠]	﴿إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ﴾	١٣١
70	[الإسراء: ٨]	﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾	١٣٢
70	[يونس: ٢٤]	﴿أَتُنهَى أَمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا﴾	١٣٣
70	[الأنعام: ٧٠]	﴿لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ﴾	١٣٤
70	[إبراهيم: ٢١]	﴿أَمْ صَبْرًا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ﴾	١٣٥
70	[الأنعام: ١٣٨]	﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَمٌ وَحَزَنٌ﴾	١٣٦
70	[يوسف: ٧٢]	﴿قَالُوا نَفَقْدُ ضَوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ هِجْلٌ بَعِيرٌ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾	١٣٧
70	[البقرة: ٢٢٩]	﴿فَأَمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيعٍ بِإِحْسَانٍ﴾	١٣٨
71	[البقرة: ١٢١]	﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾	١٣٩
71	[الإسراء: ٦٨]	﴿أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا﴾	١٤٠
71	[الرعد: ١٧]	﴿وَمَا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ﴾	١٤١
71	[المائدة: ٦]	﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْمِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾	١٤٢
71	[البقرة: ٢٣٣]	﴿* وَالْوَالِدَاتُ يُرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ﴾	١٤٣
71	[البقرة: ٢٢٣]	﴿نِسَاءُكُمْ حَزَنٌ لَكُمْ فَأَتُوا حَزَنَكُمْ﴾	١٤٤
71	[آل عمران: ١٥٢]	﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ﴾	١٤٥
71	[المائدة: ٩٥]	﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ﴾	١٤٦
71	[الكهف: ٦٠]	﴿لَا آتِرُحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا﴾	١٤٧
71	[المائدة: ٥]	﴿وَطَعَامَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ﴾	١٤٨

71	[الزمر: ٢١]	﴿ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَلًا ﴾	١٤٩
72	[البقرة: ٢٩]	﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ﴾	١٥٠
72	[البقرة: ٢٠٠]	﴿ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ ﴾	١٥١
72	[البقرة: ١٨٤]	﴿ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ﴾	١٥٢
72	[البقرة: ١٨٤]	﴿ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ﴾	١٥٣
72	[النساء: ١١٢]	﴿ وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ﴾	١٥٤
72	[البقرة: ٦٥]	﴿ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴾	١٥٥
72	[الأعراف: ١٦٩]	﴿ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ ﴾	١٥٦
72	[التوبة: ٨١]	﴿ فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ ﴾	١٥٧
72	[الزمر: ٨]	﴿ ثُمَّ إِذَا حَوْلَهُ نِعْمَةٌ مِّنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ ﴾	١٥٨
72	[البقرة: ٢٥٤]	﴿ يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفِيعَةٌ ﴾	١٥٩
72	[الروم: ٤٨]	﴿ أَفَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلْتِهِ ﴾	١٦٠
72	[الحج: ٣١]	﴿ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ ﴾	١٦١
72	[الأنبياء: ١٥]	﴿ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَدِيدِينَ ﴾	١٦٢
73	[البقرة: ٢٣٥]	﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ ﴾	١٦٣
73	[الأنعام: ١١٦]	﴿ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الْقَوْلَ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴾	١٦٤
73	[الحج: ٣٨]	﴿ إِنَّ اللَّهَ يُدْفِعُ عَنِ الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴾	١٦٥
73	[لقمان: ١٨]	﴿ اللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴾	١٦٦
73	[المؤمنون: ٧٢]	﴿ أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَقَرْأِ حَرْجَ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّزَاقِينَ ﴾	١٦٧
73	[البقرة: ١٣٢]	﴿ إِنْ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْإِسْلَامِ ﴾	١٦٨
73	[آل عمران: ١١]	﴿ كَذَّابٍ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ﴾	١٦٩
73	[البقرة: ٦١]	﴿ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي ﴾	١٧٠
73	[يونس: ٢٥]	﴿ وَاللَّهُ يَدْعُوهُ إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ ﴾	١٧١
73	[التوبة: ٩٨]	﴿ وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَابُّ عَلَيْهِمْ ذَايِرَةٌ أَلْسُوءٌ ﴾	١٧٢
73	[البقرة: ١٦٤]	﴿ وَتَبَتْ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ﴾	١٧٣
74	[الرعد: ١٤]	﴿ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴾	١٧٤
74	[الصافات: ٩]	﴿ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴾	١٧٥
74	[الطور: ١٣]	﴿ يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعَاً ﴾	١٧٦
74	[النور: ٨]	﴿ وَيَذَرُوا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَدَاتٍ ﴾	١٧٧
74	[الأنعام: ٦]	﴿ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا ﴾	١٧٨
74	[النمل: ٨٧]	﴿ وَكُلُّ أُنثَىٰ دَاخِرِينَ ﴾	١٧٩
74	[الفجر: ٢١]	﴿ كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴾	١٨٠
74	[المائدة: ٩١]	﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ ﴾	١٨١
74	[الإسراء: ١٧]	﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴾	١٨٢
74	[المائدة: ٣]	﴿ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصَبِ ﴾	١٨٣
75	[الأنعام: ١٣٦]	﴿ وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ ﴾	١٨٤
75	[البقرة: ٧١]	﴿ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ ﴾	١٨٥
75	[الإسراء: ١٠٧]	﴿ إِذَا يُثَلَّىٰ عَلَيْهِمْ يَجُرُونِ اللَّذَانَ سُجَدًا ﴾	١٨٦

75	[الفاتحة: ٢]	﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾	١٨٧
75	[البقرة: ٢]	﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾	١٨٨
75	[الأعراف: ١٥٠]	﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا﴾	١٨٩
75	[الحديد: ٢٧]	﴿فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا﴾	١٩٠
75	[يوسف: ٨٧]	﴿إِنَّهُ لَا يَأْتِسُّ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾	١٩١
75	[النور: ٤٣]	﴿ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَجْعَلُهُمُ رُكَاةً﴾	١٩٢
76	[الكهف: ١١٠]	﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ﴾	١٩٣
76	[البقرة: ١٩٧]	﴿فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ﴾	١٩٤
76	[سبأ: ٥]	﴿أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْحِ أَلِيمٍ﴾	١٩٥
76	[الأنبياء: ٩٠]	﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾	١٩٦
76	[البقرة: ٢٠٧]	﴿وَاللَّهُ زَعُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾	١٩٧
76	[البقرة: ٢٠٧]	﴿وَاللَّهُ زَعُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾	١٩٨
76	[البقرة: ٢٠٧]	﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَبْشِرُ نَفْسَهُ بِئْتِغَاءِ مَرْضَاتِ اللَّهِ﴾	١٩٩
76	[سبأ: ١٣]	﴿وَجَفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ أَسَيْتٍ﴾	٢٠٠
76	[البقرة: ٣٥]	﴿وَكُلًّا مِّمَّهَا رَعَدًا حَيْثُ شِئْنَا﴾	201
76	[المؤمنون: ٥٠]	﴿عَايَةَ وَءَاوَيْنَهُمَا إِلَىٰ رِبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾	202
76	[الروم: ٣٩]	﴿وَمَا آتَيْنَهُمْ مِّن رَّبِّا لِيَرْبُؤُوا فِي أَمْوَالٍ﴾	203
76	[الأنعام: ١٤٣]	﴿أَمَّا أَشْتَمَلْتُ عَلَيْهِ أَرْحَامَ الْأَنْثَيْنِ﴾	204
76	[الأعراف: ١١١]	﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ﴾	205
76	[الأنعام: ٧٦]	﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا﴾	206
77	[التوبة: ٥٢]	﴿فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُّتَرَبِّصُونَ﴾	207
77	[الأنعام: ٤٩]	﴿وقَالُوا أءِذَا كُنَّا عِظْمًا وَّرُقُقًا﴾	208
77	[النحل: ٧٠]	﴿وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمْرِ﴾	209
77	[القيامة: ٢٧]	﴿وَقِيلَ مَن رَّاقٍ﴾	210
77	[فصلت: ٢٣]	﴿وَذَلِكُمْ ظَلُمْتُمْ أَلْدِي ظَلَمْتُمْ يَرْبِكُمْ أَرْدَنْكُمْ﴾	211
77	[الأعراف: ٧٨]	﴿فَأَخَذْتَهُمُ الرَّجْفَةَ فَأَصْبَحُوا﴾	212
78	[النساء: ١٦٣]	﴿وَوَاتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا﴾	213
78	[الأنعام: ١١٢]	﴿يُوحَىٰ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ﴾	214
78	[البقرة: ١٧٧]	﴿الصَّلَاةِ وَآتَىٰ الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ﴾	215
78	[النساء: ٢٠]	﴿وَإِن أَرَدْتُمْ أَسْتَبْدَالَ زَوْجِ مَكَانِ زَوْجٍ﴾	216
78	[النحل: ٩٤]	﴿وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَالًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ﴾	217
78	[الصف: ٥]	﴿فَلَمَّا رَاغُوا أَرَاغَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ﴾	218
78	[سبأ: ٣٧]	﴿وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِندَنَا زُلْفَىٰ﴾	219
78	[الأنعام: ٩٤]	﴿وَمَا تَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَ كُفَّالَّذِينَ زَعَمْتُمْ﴾	220
78	[يوسف: ٧٢]	﴿قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعِ الْمَلِكِ وَلِمَن جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾	221
78	[الحج: ١]	﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾	222
78	[الصافات: ١٩]	﴿فَإِنَّمَا هِيَ زُجْرَةٌ وَاحِدَةٌ﴾	223
79	[الأعراف: ١٦٠]	﴿وَوَقَّعْتَهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِطًا أُمَّةً﴾	224

80	[البقرة: ٢٦٢]	﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾	225
79	[النساء: ٤٢]	﴿يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُوا الرِّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ﴾	226
79	[البقرة: ٦]	﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ﴾	227
79	[طه: ٥٨]	﴿لَا تُخْلِفُهُ، حُنَّ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوِيًّا﴾	228
79	[البقرة: ١٣]	﴿أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ﴾	229
79	[البقرة: ٥٧] الاعراف	﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ﴾	230
79	[المعارج: ١]	﴿سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ﴾	231
79	[الإسراء: ١]	﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾	232
79	[الفصص: ٢٩]	﴿* فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِيهِ﴾	233
79	[الفجر: ٤]	﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَنسَرِ﴾	234
80	[التوبة: ٧٩] النحل	﴿فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ﴾	235
80	[المؤمنون: ١١٠]	﴿فَاتَّخَذُوا لَهُمْ سَخِرًا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُم﴾	236
80	[يونس: ٤٨]	﴿إِن عِنْدَكُمْ مِّن سُلْطٰنٍ بِهٰذَا﴾	237
80	[البقرة: ٤٩]	﴿يَسْؤُمُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ﴾	238
80	[البقرة: ٢٨٢]	﴿وَلَا تَسْمُرُوا أَن تَكْتُمُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا﴾	239
80	[البقرة: ٩٦]	﴿يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾	240
80	[البقرة: ٢٧٥]	﴿فَمَن جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَىٰ﴾	241
80	[آل عمران: ١٣٤]	﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾	242
80	[آل عمران: ١٣٣]	﴿* وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ﴾	243
80	[المائدة: ٣١]	﴿يُؤَارَىٰ سُوءَهُ﴾	244
80	[الحجر: ١٣]	﴿لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ، وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ﴾	245
80	[البقرة: ٢٥٥]	﴿لَا تَأْخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾	246
81	[طه: ٥٣]	﴿وَسَلِّكَ لَكُم فِيهَا سُبُلًا﴾	247
81	[الجمعة: ٥]	﴿كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾	248
81	[يوسف: ٨٣]	﴿قَالَ بَل سَوَّلَتْ لَكُم أَنفُسُكُمْ أَمْرًا﴾	249
81	[النحل: ٨١]	﴿وَجَعَلَ لَكُم سَرَيبًا تَقِيكُمْ الْحَرَّ﴾	250
81	[سبأ: ١٥]	﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ ءَايَةٌ﴾	251
81	[الحجر: ٢٧]	﴿وَالْجَبَّارِ فَخَلَقْتَهُ مِن قَبْلِ مِّن نَّارِ السَّمُومِ﴾	252
81	[الأنعام: ٥٤]	﴿فَقُل سَلِّمْ عَلَيْكُمْ﴾	253
81	[النساء: ٩٠]	﴿وَالْقَوْمَ إِلَيْكُمْ أَلْسَلَّمَ﴾	254
81	[محمد: ٣٥]	﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ﴾	255
81	[البقرة: ٢٠٨]	﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَدْخُلُوا فِي السَّلَامِ﴾	256
81	[البقرة: ١١٢]	﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾	257
82	[البقرة: ٢٠٥]	﴿وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ﴾	258
82	[الأنعام: ١٣]	﴿* وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾	259
82	[فاطر: ١٢]	﴿هٰذَا عَذَابٌ فَرَاتٌ سَابِغٌ شَرَابُهُ﴾	260
82	[سبأ: ١١]	﴿إِن أَعْمَلَ سَبِغَتٍ وَقَدِرَ﴾	261
62	[الأنعام: ٢٥]	﴿يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن هٰذَا إِلَّا سُلْطٰنٌ﴾	262

82	[الغاشية: ٢٢]	﴿لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ﴾	263
82	[الكهف: ٣١]	﴿وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ﴾	264
82	[الملك: ١١]	﴿فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾	265
82	[النساء: ١٠]	﴿إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾	266
82	[البقرة: ١٦٦]	﴿وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾	267
82	[يس: ٦٩]	﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الْغَيْبَ وَمَا يَتَّبِعِي لَهُ﴾	268
83	[البقرة: ١٨٥]	﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾	269
	[سبا: ١٣]	﴿أَعْمَلُوا ءَالَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ﴾	270
83	[البقرة: ١٠٢]	﴿وَلَيْبَسَ مَا شَرَوْا بِهِءَ أَنفُسَهُمْ﴾	271
83	[البقرة: ١٣٧]	﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾	272
83	[الحجر: ١٨]	﴿إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ، شِهَابٌ مُّبِينٌ﴾	273
83	[النحل: ١٠]	﴿لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجْرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ﴾	274
83	[المائدة: ٢]	﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ﴾	275
83	[الشورى: ١٣]	﴿* شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا﴾	276
83	[البقرة: ٢٢١]	﴿وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ﴾	277
83	[النساء: ١٢]	﴿* فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثَّلَاثِ﴾	278
83	[يس: ٤١]	﴿وَأَيُّهُ لَّهُمْ أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ﴾	279
84	[الفاتحة: ٧]	صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾	280
83	[الأنعام: ١٦٢]	﴿قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ﴾	281
84	[النساء: ٩٢]	﴿فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ﴾	282
84	[البقرة: ١٩٦]	﴿فَفِيذِيَّةٍ مِّنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ﴾	283
84	[الأنعام: ١٢٥]	﴿يُضِلُّهُ، يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ﴾	284
84	[النساء: ٥٥]	﴿فَمِنْهُمْ مَّنْ ءَامَنَ بِهِ، وَمِنْهُمْ مَّنْ صَدَّ عَنْهُ﴾	285
84	[الفرقان: ١٥]	﴿فَكَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا﴾	286
84	[البقرة: ٥٥]	﴿فَأَخَذَتْكُمُ الصَّلْعَةُ﴾	287
85	[نوح: ٧]	﴿. وَاسْتَعْمَرُوا تَبَابُهُمْ وَأَصْرُوا﴾	288
85	[يوسف: ٧٢]	﴿قَالُوا تَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ﴾	289
85	[البقرة: ٦٢]	﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِغِينَ مَنِ ءَامَنَ﴾	290
85	[النمل: ٧]	﴿إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِيهِ ءِئِنَّ ءَانَسْتُ نَارًا سَآتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ ءَاتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾	291
85	[البقرة: ٢٤٧]	﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ﴾	292
85	[الأنعام: ١٢٤]	﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ﴾	293
85	[الأنعام: ١٥٧]	﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا﴾	294
85	[يس: ٤٣]	﴿وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيحَ لَهُمْ﴾	295
85	[الحجر: ٢٨]	﴿إِنِّي خَلِّئِي نَبْرًا مِّنْ صَلْصَلٍ مِّنْ حَمَإٍ﴾	296
85	[النمل: ٤٤]	﴿قَالَ إِنَّهُ صَرَخٌ مُّرَدٌّ مِّنْ قَوَارِيرٍ﴾	297
85	[البقرة: ٢٦]	﴿* إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَعِيزُ أَنْ يُضْرَبَ مِثْلًا﴾	298
86	[البقرة: ٢٤٥]	﴿. فَيُضْلِعُهُ، لَهُءَ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾	299

86	[يونس: ١٢]	﴿ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضَرٍّ مَّسَّةٍ ﴾	300
86	[الأعراف: ٩٨]	﴿ أَن يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضَعْفَىٰ وَهُمْ يُلْعَبُونَ ﴾	301
86	[الحجر: ٥١]	﴿ وَنَبِّئُهُمْ عَن صَيِّفِ إِبْرَاهِيمَ ﴾	302
86	[النحل: ١٢٧]	﴿ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴾	303
87	[النساء: ١٥٥]	﴿ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ ﴾	304
87	[النساء: ٢٥]	﴿ وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً ﴾	305
87	[الأنعام: ٣٨]	﴿ وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَيْرٍ يَطِيرُ ﴾	306
87	[طه: ١٢] [النازعات: ١٦]	﴿ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى ﴾	307
87	[البقرة: ١٢٥]	﴿ أَن ظَهَرَا بَيْنِي لِلظَّالِمِينَ وَالْعَٰكِفِينَ ﴾	308
87	[البقرة: ١٦٨]	﴿ يَتَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوًا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَلًا طَيِّبًا ﴾	309
87	[الأعراف: ١٣٣]	﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ ﴾	310
87	[البقرة: ٢٥٧]	﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاءُهُمُ الطَّاغُوتُ ﴾	311
87	[الملك: ٣]	﴿ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴾	312
87	[البقرة: ٦٣]	﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ﴾	313
87	[ص: ٣٣]	فطقق مسحا بالسوق والاعناق،	314
87	[الأنعام: ١٥٦]	﴿ أَن تَقُولُوا إِنَّمَا أُنزِلَ الْكِتَابُ عَلَىٰ طَائِفَتَيْنِ ﴾	315
88	[الأنعام: ١٥١]	﴿ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾	316
88	[الأنعام: ١٢٠]	﴿ وَذُرُّوا ظُلُمَةَ الْأُنثَىٰ وَمَا يَأْتِيهَا مِن بَيْنِ يَدَيْهَا ﴾	317
88	[البقرة: ٢٣١]	﴿ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ﴾	318
88	[آل عمران: ١٥٤]	﴿ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ ﴾	319
88	[التوبة: ١٢٠]	﴿ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ ﴾	320
88	[يس: ٥٦]	﴿ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظُلُلٍ عَلَى الْأَرْبَابِكِ مُتَكَبِّرُونَ ﴾	321
88	[البقرة: ٦٧]	﴿ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴾	322
88	[الفاتحة: ٢]	﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾	323
88	[البقرة: ١٥]	﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾	324
89	[البقرة: ٤٨]	﴿ وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَقَعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ ﴾	325
89	[البقرة: ٢٦٠]	﴿ وَأَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾	326
89	[البقرة: ١٧٨]	﴿ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ ﴾	327
89	[الأعراف: ١٩٩].	﴿ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ ﴾	328
89	[الصافات: ٤٨]	﴿ وَعِنْدَهُمْ قَصْرَتٌ الظَّرْفِ عَيْنٌ ﴾	329
89	[آل عمران: ١١٨]	﴿ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُؤًا مَا عَيْنَتْكُمْ ﴾	330
89	[الحج: ٦٠]	﴿ * ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ﴾	331
89	[القمر: ٢٠]	﴿ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴾	332
90	[يونس: ٨٣]	﴿ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ ﴾	333
90	[السجدة: ٥]	﴿ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ ﴾	334
90	[فصلت: ٢٤]	﴿ وَإِن يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ ﴾	335
90	[النساء: ١٠٢]	﴿ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِمًا ﴾	336
90	[النمل: ٢٣]	﴿ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴾	337

90	[الأحزاب: ١٣]	﴿ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ ﴾	338
90	[آل عمران: ٤٠]	﴿ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَأَمْرَانِي عَاقِرٌ ﴾	339
90	[يوسف: ٤٣]	﴿ إِنَّ كُنْتُمْ لِلرُّعْيَا تَعْبُرُونَ ﴾	340
90	[الأعراف: ٦٤]	﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴾	341
90	[القصاص: ٤]	﴿ إِنَّ فِي رِغْزِ عَالَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْ أَهْلَهَا ﴾	342
91	[يونس: ٦١]	﴿ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ ﴾	343
91	[المؤمنون: ١٤]	﴿ ثُمَّ خَلَقْنَا الطُّفْلَةَ عَلَقَةً ﴾	344
91	[يونس: ٢٢]	﴿ جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ ﴾	345
91	[الرحمن: ١٢]	﴿ وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴾	346
91	[البقرة: ٧]	﴿ حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةً ﴾	347
91	[البقرة: ٢١٠]	﴿ اللَّهُ فِي ظُلُمٍ مِّنَ الْعَمَامِ ﴾	348
91	[البقرة: ٨٨]	﴿ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ﴾	349
91	[البقرة: ٢٤٩]	﴿ إِلَّا مَنْ أَعْتَرَفَ عُرْفَةً بِيَدِهِ ﴾	350
91	[الكهف: ٤٩]	﴿ لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً ﴾	351
91	[الكهف: ٤٧]	﴿ وَحَسْرَتْنَهُمْ فَلَمَّ تُغَادِرُ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴾	352
91	[آل عمران: ١٦١] [الأعراف]	﴿ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾	353
91	[يس: ٨]	﴿ إِنَّا جَعَلْنَا فِيْ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا ﴾	354
91	[المائدة: ٧٧]	﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ ﴾	355
91	[النساء: ٤٣]	﴿ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْعَاطِطِ ﴾	356
92	[لقمان: ٣٢]	﴿ وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَّوْجٌ كَالظُّلَلِ ﴾	357
92	[الأعراف: ٨٣]	﴿ فَأُخْجِئَتْهُ وَأَهْلَهُ؛ إِلَّا أَمْرَأَتُهُ، كَانَتْ مِنَ الْغَافِرِينَ ﴾	358
92	[النساء: ١٢٠]	﴿ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴾	359
92	[الكهف: ٤١]	﴿ أَوْ يُصْبِحَ مَأْوَاهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴾	360
92	[الفرقان: ٦٥]	﴿ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴾	361
92	[البقرة: ١٨٥]	﴿ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ ﴾	362
92	[البقرة: ٢٤٩]	﴿ غَلَبَتْ فِيْئَةً كَثِيرَةً يَا ذنَّ اللَّهِ ﴾	363
92	[البقرة: ٢٣٣]	﴿ فَإِنِ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا ﴾	364
92	[الفرقان: ٦٥]	﴿ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴾	365
92	[البقرة: ١٨٥]	﴿ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ ﴾	366
92	[البقرة: ٢٤٩]	﴿ غَلَبَتْ فِيْئَةً كَثِيرَةً يَا ذنَّ اللَّهِ ﴾	367
92	[البقرة: ٢٣٣]	﴿ فَإِنِ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا ﴾	368
92	[البقرة: ٢٤٣]	﴿ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ ﴾	369
92	[البقرة: ١٩٧]	﴿ حَجَّ فَلَا رِقْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ ﴾	370
92	[البقرة: ١٩٣]	﴿ وَقَتِيلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونُ فِئْتَةً ﴾	371
92	[البقرة: ١٩٣]	﴿ وَقَتِيلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونُ فِئْتَةً ﴾	372
92	[البقرة: ٢٢٦]	﴿ فَإِنِ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾	373
93	[الأعراف: ٦٤]	﴿ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ ﴾	374
93	[الأنبياء: ٣٣]	﴿ كُلٌّ فِي فَلَكَ يُسْبَحُونَ ﴾	375

93	[النمل: ٨٩]	﴿ وَهُمْ مِّن فَرَعٍ يَوْمِيذٍ ءَامِنُونَ ﴾	376
93	[التوبة: ٨١]	﴿ فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ ﴾	377
93	[البقرة: ١٩٧]	﴿ فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ ﴾	378
93	[البقرة: ٧٦]	﴿ أَلْحَدِثُوهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لَ ﴾	379
93	[الجمعة: ١١]	﴿ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا ﴾	380
93	[الأنعام: ٧٩]	﴿ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا ﴾	381
93	[الملك: ٣]	﴿ فَأَرْجِعِ الْبَصَرَ هَل تَرَى مِن فُطُورٍ ﴾	382
93	[الحج: ٢٧]	﴿ يَا تَيْبِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴾	383
93	[هود: ٤٠]	﴿ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُورُ ﴾	384
94	[الدخان: ٢٧]	﴿ وَنِعْمَةَ كَانُوا فِيهَا فَكَيْهِنَ ﴾	385
94	[القصاص: ١٠]	﴿ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَرِغًا ﴾	386
94	[الإسراء: ١٠٣]	﴿ فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِرَهُم مِّنَ الْأَرْضِ ﴾	387
94	[هود: ٩١]	﴿ قَالُوا يَشْعِيبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ ﴾	388
94	[البقرة: ٨٥]	﴿ إِلَّا حِزْبٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴾	389
94	[الإسراء: ٧٨]	﴿ إِنَّ قُرْعَانَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴾	390
94	[الأحزاب: ٣١]	﴿ * وَمَن يَفْعَلْ مِثْلَ مَا نَعَىٰ لِّلَّهِ ﴾	391
94	[البقرة: ١١٧]	﴿ بِدِيْعِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴾	392
94	[طه: ٤٠]	﴿ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يٰمُوسَىٰ ﴾	393
94	[البقرة: ٢٠]	﴿ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُهُمْ ﴾	394
95	[البقرة: ١٧٧]	﴿ وَأَقَامِ الصَّلَاةَ وَآتِ الزَّكَاةَ ﴾	395
95	[البقرة: ٢٥٥]	﴿ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴾	396
95	[البقرة: ٢٤٥]	﴿ مَن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ﴾	397
95	[البقرة: ٢٨٢]	﴿ ذَٰلِكُمْ أَفْسَطَ عِنْدَ اللَّهِ ۖ ﴾	398
95	[الزمر: ٦٣]	﴿ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾	399
95	[البقرة: ٢٥٣]	﴿ وَيُؤْتِيهِم مِّن رُّوحِ الْقُدُسِ ﴾	400
95	[البقرة: ٢٥٨]	﴿ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ ﴾	401
95	[البقرة: ٨٧]	﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا ﴾	402
95	[مريم: ٧٤]	﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ ﴾	403
95	[البقرة: ١٢٧]	﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ ﴾	404
96	[آل عمران: ١٨٣]	﴿ حَتَّىٰ يَأْتِيََنَا بِقُرْبَانَ تَأْكُلُهُ النَّارُ ﴾	405
96	[الشورى: ٢٣]	﴿ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّرِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا ﴾	406
96	[القصاص: ٢٥]	﴿ فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ ﴾	407
96	[طه: ٤٠]	﴿ فَرجِعْنَكَ إِلَىٰ أَن يَكُ تَقَرَّرَ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ﴾	408
96	[الإسراء: ٣٥]	﴿ وَرَنُوبًا بِالْقَيْسِطِ الْمُسْتَقِيمِ ﴾	409
96	[يونس: ٢٦]	﴿ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ﴾	410
96	[طه: ١٠]	﴿ لَعَلِّي ءَاتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ ﴾	411
96	[الشورى: ٢٨]	﴿ وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْعَنَقَبَ مِن بَعْدِ مَا قَنَطُرُوا ﴾	412
96	[الأنعام: ٧]	﴿ وَوَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَابِينَ ﴾	413

96	[البقرة: ٤١]	﴿ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ ﴾	414
96	[البقرة: ١٦٧]	﴿ وَقَالَ الَّذِينَ أَتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةٌ ﴾	415
96	[الأنعام: ٣٥]	﴿ وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ ﴾	416
97	[النساء: ٨٥]	﴿ مَنْ يَشْفَعْ شَفَعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا ﴾	417
97	[النحل: ٩١]	﴿ وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا ﴾	418
97	[النساء: ١٢]	﴿ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَلَةً ﴾	419
97	[التوبة: ١١٧]	﴿ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ﴾	420
97	[الأنفال: ٧٤]	﴿ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾	421
97	[الأنعام: ٢٥]	﴿ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ ﴾	422
97	[آل عمران: ٤٦]	﴿ وَيَكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴾	423
97	[فصلت: ٤٧]	﴿ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِّنْ أَكْثَامِهَا ﴾	424
98	[الملك: ٢٢]	﴿ أَفَمَنْ يَمَسُّ مِكْيَافًا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ ﴾	425
98	[الكهف: ١٠]	﴿ إِذْ أَوْى الْفِتْيَةَ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا ﴾	426
98	[النساء: ٧٦]	﴿ إِنَّ كَيْدَ الْمُضِلِّينَ كَانَ ضَعِيفًا ﴾	427
98	[الاسراء: ٩٢]	﴿ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا رَعِمَتْ ﴾	428
98	[المجادلة: ٥]	﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُحَادِّثُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كَثُرُوا ﴾	429
98	[آل عمران: ٤٩]	﴿ وَأُبْرِيءُ الْأَكْثَمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخِي الْمَوْتَى ﴾	430
98	[البقرة: ١٧٠]	﴿ أَوْلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا ﴾	431
98	[طه: ٣٣]	﴿ نَسَبَحَكَ كَثِيرًا ﴾	432
98	[البقرة: ٢١١]	﴿ سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا ءَاتَيْنَاهُمْ مِّنْ آيَةٍ ﴾	433
98	[آل عمران: ١٤٦]	﴿ وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَتَلَ مَعَهُ رِيشُونَ كَثِيرٌ ﴾	434
98	[مريم: ٧٩]	﴿ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ ﴾	435
99	[البقرة: ١٧٧]	﴿ * لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ ق ﴾	436
99	[البقرة: ١٩٧]	﴿ وَأَتَّقُوا رَبَّ يَتَذَكَّرُ الْآلِيبِ ﴾	437
99	[هود: ٦٩]	﴿ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ خَنِينٍ ﴾	438
99	[الهمزة: ١]	﴿ وَنِيلَ لِكُلِّ هَمَزٍ لَمَزَةٌ ﴾	439
99	[الطور: ٢٤]	﴿ عَلِمَانًا لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُوْؤُؤُ مَكْنُونٌ ﴾	440
99	[الطور: ٢٣]	﴿ يَتَنَزَّعُونَ فِيهَا كَأَسَا لَا لَفُو فِيهَا وَلَا تَأْنِيمٌ ﴾	441
99	[المنافقون: ٩]	﴿ لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ ﴾	442
99	[يوسف: ١٠٠]	﴿ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ ﴾	443
99	[يس: ٢٦]	﴿ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴾	444
99	[الأحزاب: ٦٣]	﴿ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴾	445
99	[البقرة: ١١٨]	﴿ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ﴾	446
100	[البقرة: ٢١٤]	﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ ﴾	447
100	[البقرة: ٢٣٣]	﴿ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا ل ﴾	448
100	[البقرة: ١٠]	﴿ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ﴾	449
100	[البقرة: ٥٧]	﴿ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى ﴾	450
100	[البقرة: ٧٨]	﴿ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي ﴾	451

100	[البقرة: ٢٤٦]	﴿أَلَمْ تَر إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾	452
101	[الأنعام: ١٣٥]	﴿قُلْ يَتَقَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَاتِبِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ﴾	453
101	[البقرة: ١٥٨]	﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾	454
101	[البقرة: ٢٢٨]	﴿وَلَا يَجِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾	455
101	[البقرة: ١٩٦]	﴿فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾	456
101	[الأعراف: ١٣٢]	﴿وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِيَتَسَحَرْنَا بِهَا فَمَا﴾	457
102	[التوبة: ١٢٧]	﴿وَإِذَا مَا أَنْزَلْتَ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾	458
102	[الحجر: ٣٦]	﴿قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾	459
102	[الإنسان: ١١]	﴿وَلَقَلَّمَهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا﴾	460
102	[البقرة: ٢٣١]	﴿وَأذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾	461
102	[الأنعام: ١٣٨]	﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَمَ وَحَرَّتْ حِجْرٌ﴾	462
102	[البقرة: ٢٢]	﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾	463
102	[يونس: ٢]	﴿أَنْ أُوحِيَتْكَ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ﴾	464
102	[النازعات: ٢٥]	﴿فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ﴾	465
102	[يوسف: ١١٠]	﴿كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا فَنَبَّحُوا مِنَ نְسَاءِهِمْ وَلَا يُذِرُهُمْ﴾	466
103	[الأسراء: ٤٧]	﴿إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ﴾	467
103	[المائدة: ١٣]	﴿وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصْرُكَ إِنَّا أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ﴾	468
103	[الأنعام: ٤٤]	﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْتَهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾	469
103	[الحج: ٥٢]	﴿فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ ءَابَتِيهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾	470
103	[البقرة: ٢١٤]	﴿أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾	471
103	[النساء: ١٢٨]	﴿وَإِنْ أَمْرًا خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا﴾	472
103	[آل عمران: ١٩٨]	﴿خَلِيدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾	473
103	[آل عمران: ١٩٨]	﴿خَلِيدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾	474
103	[الأسراء: ٨٣]	﴿وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَسَا بِنِعْمَتِنَا﴾	475
103	[الأنفال: ٤٨]	﴿فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقَبَيْهِ﴾	476
103	[التوبة: ١٢٢]	﴿فَلَوْلَا نَفْرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ﴾	477
103	[المائدة: ٢٧]	﴿وَأَتَىٰ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ﴾	478
104	[النحل: ٤]	﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ﴾	479
104	[لقمان: ١٥]	﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنْابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾	480
104	[الرحمن: ٣٣]	﴿يَمْعَشَرِ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا﴾	481
104	[الأسراء: ٢٣]	﴿وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لِهَٰمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾	482
104	[الحج: ٨]	﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ﴾	483
104	[المعارج: ٤٣]	﴿يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ يُوفِضُونَ﴾	484
104	[التوبة: ١٢٠]	﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَلْمٌ وَلَا نَصَبٌ﴾	485
104	[الأعراف: ١٢٦]	﴿وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ ءَامَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا﴾	486
104	[ق: ١٠]	﴿وَالنَّحْلُ بَاسِقِدَتِ لَهَا طَلْعٌ نَّصِيدٌ﴾	487

104	[الحج: ٤٤]	﴿ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴾	488
104	[الأنبياء: ٩٦]	﴿ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴾	489
104	[البقرة: ١٢٠]	﴿ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى ﴾	490
105	[البقرة: ١٩٦]	﴿ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ عَقَابِ ﴾	491
105	[البقرة: ٦٢]	﴿ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا ﴾	492
105	[هود: ٦٠]	﴿ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعِدًا لِعَادِ قَوْمِ هُودٍ ﴾	493
105	[البقرة: ٨٧]	﴿ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ ﴾	494
105	[الحج: ٣١]	﴿ فَتَنَحَّطَفُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ ﴾	495
105	[الحشر: ٩]	﴿ يُجِبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ﴾	496
105	[المزمل: ١٠]	﴿ وَأَضْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَأُهْجِرْهُمْ هَجْرًا ﴾	497
105	[البقرة: ١٧٣]	﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا ﴾	498
105	[الحشر: ٢٣]	﴿ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ السَّلَامِ الْمُؤْمِنِ الْمُهَيَّبِ ﴾	499
105	[النحل: ٥٩]	﴿ - أَيْمِسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ﴾	500
105	[البقرة: ٩٠]	﴿ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴾	501
106	[البقرة: ٢٤]	﴿ فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ﴾	502
106	[البقرة: ١١٥]	﴿ فَأَيُّ تَمَنَّا تُؤَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ ﴾	503
106	[النساء: ٩٥]	﴿ وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسَيْنَ ﴾	504
106	[البقرة: ١٠٩]	﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ ﴾	505
106	[هود: ٩٠]	﴿ وَأَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴾	506
106	[البقرة: ١٤٣]	﴿ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾	507
106	[البقرة: ٢٥٥]	﴿ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ عَظِيمٌ ﴾	508
106	[البقرة: ١١٥]	﴿ فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَسِعَ عِلْمَهُ ﴾	509
106	[المائدة: ٥٦]	﴿ وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﴾	510
107	[البقرة: ٢٥٧]	﴿ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ ءَامَنُوا يُخْرِجُهُمْ ﴾	511
107	[محمد: ١١]	﴿ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾	512
107	[الأعراف: ٤٠]	﴿ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ ﴾	513
107	[لقمان: ١٤]	﴿ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ ﴾	514

د حديثونو لړليک

شميره	د راوى نوم	د حديث يوه برخه	صفحه
١.	عائشة	المأهر بالقرآن مع السفرة الكرام البررة	51
٢.	أبو أمامة الباهلي	أقرأوا القرآن فإنه يأتي يوم القيامة شفيعاً لأصحابه	51
٣.	أبو موسى الأشعري	مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن، مثل الأثرجة	52
٤.	ابن عباس	هذا باب من السماء فتح اليوم لم يفتح قط إلا اليوم	52

52	أَقْرَأُوا الْبَقْرَةَ؛ فَإِنَّ أَخَذَهَا بِرِكَةٍ وَتَرَكَهَا حَسْرَةً	أبو أمامة الباهلي	.٥
٥٣	لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ، إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْفُرُ مِنَ الْبَيْتِ الَّذِي تَقْرَأُ فِيهِ سُورَةَ الْبَقْرَةَ	أبو هريرة	.٦
٥٣	يَا أَبَا الْمُنْذِرِ، أَتَدْرِي أَيُّ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَعَكَ أَكْبَرُ؟	أبي بن كعب	.٧
٥٣	يُؤْتَى بِالْقُرْآنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَهْلِهِ الَّذِينَ كَانُوا يَعْمَلُونَ بِهِ تَقْدُمُهُ سُورَةُ الْبَقْرَةَ	النَّوَّاسُ بْنُ سَمْعَانَ	.٨
٥٤	مَنْ حَفِظَ عَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْكَهْفِ عُصِمَ مِنَ الدَّجَالِ	أبو الدرداء	.٩
٥٤	سُورَةُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ تَعْدِلُ ثَلَاثَ الْقُرْآنِ	أبو الدرداء	.١٠
٥٤	أَلَمْ تَرَ آيَاتِ أَنْزَلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ لَمْ تَرَ مِنْهَا قَطُّ	عقبة بن عامر	.١١
٤٠	السَّيِّحُ وَالسَّيِّحَةُ إِذَا رَزَيْنَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَيْتَةَ	زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ	.١٢
١٧	أَنْزَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعِينَ	عبد الله بن عباس	.١٣
٣٨	كَانَ فِيهَا أَنْزَلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَشْرَ رَضَعَاتٍ	عائشة	.١٤
١٧	أَوَّلُ مَا بَدَأَ بِهِ «رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرَّؤْيَا الصَّالِحَةَ	عائشة	.١٥
٣٣	لَيْلَةَ أُسْرِي بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَسْجِدِ الْكَعْبَةِ	أنس بن مالك	.١٦
٤٠	كُلُّ شَرِّطٍ خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ،	عبد الله بن عمر	.١٧
			.١٨

د اعلامو لړليک

شميره	نوم	صفحه
۱	أم المؤمنین حفصة بنت عمر (رضي الله عنه)	18
۲	حذيفة بن اليمان	19
۳	زيد بن ثابت (رضي الله عنه)	19
۴	عبدالله بن زبير بن العوام	19
۵	عبدالرحمن بن حارث	19
۶	سعيد بن العاص	19
۷	عبدالملك بن مروان	20
۸	يحيى بن يعمر	20
۹	عبدالله بن هارون	20
۱۰	يعقوب بن اسحاق بن زيد	27
۱۱	محمد بن عبدالرحمن	27
۱۲	حسن بصري	27
۱۳	ابن محيصن	27
۱۴	يحيى بن مبارك يزدي	27
۱۵	اعمش سليمان بن عمران	27
۱۶	ابو اسحاق اسماعيل بن اسحاق	27
۱۷	ابو الحسن علي بن محمد بن علي	27
۱۸	قاضي محمد بن عبدالله بن محمد	28
۱۹	محمد بن عبدالرحيم بن محمد	28
۲۰	محمد بن حسن بن محمد بن موسى	29
۲۱	أبي بن كعب بن قيس	36
۲۲	عبدالله بن عمر بن خطاب	36
۲۳	عبدالله بن عمرو بن العاص	36
۲۴	حسن بن أبي الحسين البصري	36
۲۵	سعيد بن جبير بن هشام	36
۲۶	علقمة بن قيس بن عبدالله	36
۲۷	عكرمة بن عبدالله بربري	37
۲۸	مجاهد بن جبر ابوالحجاج	37
۲۹	قتادة بن دعامة	37
۳۰	إسماعيل بن عبدالرحمن سدي	37
۳۱	ضحاك بن مزاحم	37
۳۲	أبو العالية زياد	37
۳۳	مفضل بن مهلهل	37
۳۴	عبالرزاق بن همام بن نافع	37
۳۵	عبد بن حميد بن نصر	37
۳۶	محمد بن إسماعيل البخاري	37
۳۷	علي بن أبي طلحة	37
۳۸	محمد بن جرير الطبري	37
۳۹	محمد بن حسن بن محمد	37
۴۰	ماوردي علي بن محمد بن حبيب	37
۴۱	عبدالله بن مسلم بن قتيبة	37
۴۲	إبراهيم بن سري	37
۴۳	حسن بن أحمد بن عبدالغفار	37
۴۴	أحمد بن محمد بن إسماعيل	37
۴۵	منذر بن سعيد	38
۴۶	مكي بن أبي طالب	38
۴۷	عثمان بن سعيد بن عثمان	38
۴۸	أبو العباس أحمد بن عمر	38
۴۹	ابن عطية	38
۵۰	أحمد بن إبراهيم بن زبير	38
۵۱	محمود بن عمر بن محمد	39
۵۲	محمد بن عمر فخرالدين ابن الخطيب	39

46	نافع بن عبدالرحمن	٥٣
46	عبدالله بن كثير أبو معبد	٥٤
46	عبدالله بن عامر أبو عمران	٥٥
46	أبو عمرو بن علاء بصري	٥٦
46	عاصم بن أبي النجود	٥٧
46	حمزة بن عمارة أبو الحسن	٥٨
46	علي بن حمزة نحوي	٥٩
46	يعقوب بن اسحاق بصري	٦٠
46	محمد بن عبدالرحمن ابن محيصن	٦١
46	هند بنت أبي أمية	٦٢

د مصادر و مراجعو ليكلر

القرآن الكريم

١. **الجامع الصغير وزيادته:** عبدالرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي ت: ٩١١ هـ الناشر بالشاملة: ١٤٣١ هـ .
٢. **طبقات الفقهاء:** أبو إسحاق إبراهيم بن علي الشيرازي، ت: ٤٧٦ هـ ، محقق: إحسان عباس ، ناشر: دار الرائد العربي بيروت- لبنان ، ط: ١٤٣١ هـ .
٣. **الاتقان في علوم القرآن:** عبدالرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي ت: ٩١١ هـ محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم الناشر: الهيئة المصرية العلمية للكتاب، ط: ١٣٧٦ هـ .
٤. **الإحاطة في أخبار غرناطة :** محمد بن عبدالله الشهير بلسان الدين ابن الخطيب ت: ٧٧٦ هـ ، الناشر دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٤٢٤ هـ .
٥. **الإحسان في تقريب ابن حبان:** علاء الدين علي بن بلبان الفارسي ، مؤسسة الرسالة - بيروت ، ط: ١٤١٤ هـ .
٦. **الإحسان في تقريب ابن حبان:** علاء الدين علي بن بلبان الفارسي ، مؤسسة الرسالة - بيروت ، ط: ١٤١٤ هـ .
٧. **أحكام القرآن للجصاص :** أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي ، ت: ٣٧٠ هـ محقق: عبدالسلام محمد ، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت ، ط: ١٤١٥ هـ .
٨. **أزهار الرياض في أخبار القاضي عياض:** شهاب الدين أحمد بن محمد المقري التلمساني ت: ١٠٤١ هـ ، محقق: مصطفى السقا ، الناشر: مطبعة لجنة التأليف والترجمة - القاهرة، ط: ١٣٥٨ هـ .
٩. **أساس البلاغة :** أبو القاسم محمود بن عمرو الزمخشري جار الله ، ت: ٥٣٨ هـ، محمد باسل، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت ، ط: ١٤١٩ هـ .
١٠. **الاستيعاب في معرفة الأصحاب:** يوسف بن عبدالله ابن عبدالبر ، ت: ٤٦٣ هـ، محقق: علي البجاري، الناشر: دار الجيل بيروت - لبنان ط: ١٤١٢ هـ .
١١. **اسد الغابة في معرفة الصحابة:** علي بن أبي الكرم عز الدين ابن الأثير ت: ٦٣٠ هـ ، محقق: علي محمد معوض ، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت ، ط: ١٤١٥ هـ .
١٢. **أصول السرخسي:** أبو بكر محمد بن أحمد السرخسي ت: ٤٨٣ هـ، محقق: أبو الوفا الأفغاني، الناشر: لجنة إحياء المعارف النعمانية، حيدرآباد-الهند .
١٣. **الأعلام :** خير الدين بن محمود بن محمد الزركلي الدمشقي ت: ١٣٩٦ هـ، الناشر: دار العلم للملايين ط: ٢٠٠٢ م: ٣ / (٣٠٣)
١٤. **أعلام المغرب والأندلس في القرن الثامن :** إسماعيل بن يوسف بت محمد المعروف بابن الأحمر، (ت: ٨٠٧) محقق: محمد رضوان مؤسسة الرسالة .
١٥. **البحر الرائق شرح كنز الدقائق:** زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري، ت: ٩٧٠ هـ .
١٦. **البحر المحيط لأبي حيان النحوي:** محمد بن يوسف بن علي أثير الدين الأندلسي ت: ٧٤٥ هـ، محقق: صدقي محمد جميل ، الناشر: دار الفكر بيروت ، ط: ١٤٢٠ هـ .
١٧. **البرهان في علوم القرآن:** بدر الدين محمد بن عبدالله الزركشي ت: ٧٩٤ هـ ، محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم ، الناشر: دار إحياء الكتب العربية عيسى الحلبي ، ط: ١٣٧٦ هـ .
١٨. **تاريخ الخلفاء:** عبدالرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي ت: ٩١١ هـ، الناشر مكتبة نزار مصطفى الباز ، محقق: حمدي الدمرداش، ط: ١٤٢٥ هـ .
١٩. **تحفة الأريب بما في القرآن من الغريب:** الشيخ محمد بن يوسف ، ت: أثير الدين ابى حيان الاندلسي ص: ٥٧٧٤٥ هـ ، الناشر: المكتبة الإسلامي ، ط: ١٤٠٣ هـ .
٢٠. **التسهيل لعلوم التنزيل :** محمد بن أحمد بن جزى الكلي الغرناطي ت: ٧٤١ هـ ، دار الضياء للنشر والتوزيع- الكويت ، ط: ١٤٣٤ هـ .
٢١. **تطبيق القواعد النحوية على النصوص القرآنية:** استاذ محسن حنيف ، وزارة الحج والأوقاف ، كابل .

٢٢. **التعريفات:** علي بن محمد بن علي الجرجاني ت: ٨١٦هـ محقق: جماعة من العلماء ، الناشر: دارالكتب العلمية بيروت - لبنان ، ط: ١٤٠٣هـ .
٢٣. **تفسير أبي السعود إرشاد العقل السليم:** أبو السعود العمادي محمد بن محمد الحنفي، الناشر: دار إحياء التراث العربي بيروت .
٢٤. **التفسير الكبير (مفاتيح الغيب)** أبو عبد الله محمد بن عمر فخر الدين الرازي ت: ٦٠٦هـ ، الناشر: دار إحياء التراث العربي بيروت ، ط: ١٤٢٠هـ .
٢٥. **التفسير المظهر:** محمد ثناء الله المظهري، محقق: غلام نبي التونسي، الناشر: مكتبة الرشيدية الباكستان، ط: ١٤١٢هـ .
٢٦. **تفسير القرآن العظيم:** أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقي ، ت: ٧٧٤هـ ، محقق: محمد حسين شمس الدين ، الناشر: دارالكتب العلمية - بيروت، ط: ١٤١٩هـ .
٢٧. **تقريب الوصول إلى علم الأصول:** أبو القاسم محمد بن أحمد بن جزي الكلبي الغرناطي المالكي ، ت: ٧٤١هـ ، محقق: محمد حسن محمد حسن ، دارالكتب العلمية بيروت - لبنان ، ط: ١٤٢٤هـ .
٢٨. **التكملة لكتاب الصلة:** ابن الأبار، محمد بن عبد الله بن أبي بكر القضاعي البلنسي (المتوفى: ٦٥٨هـ) المحقق: عبد السلام الهراس الناشر: دار الفكر للطباعة - لبنان ط: ١٣١٥هـ .
٢٩. **جامع السنن: ابن ماجه:** أبو عبد الله محمد بن يزيد ابن ماجه القزويني ت: ٢٠٩هـ ، محقق: محمد موسى هادي ، الناشر: دار الصديق للنشر - الجبيل ، السعودية ، ط: ١٤٣٥هـ .
٣٠. **الجامع لأحكام القرآن:** محمد بن أحمد أبو عبد الله القرطبي ، محقق: أحمد البردوني و إبراهيم ، الناشر: دارالكتب المصرية - القاهرة ، ط: ١٣٨٤هـ .
٣١. **الجرح والتعديل :** عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس الرازي ، ناشر: مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية ، حيدر آباد - الهند ، ط: ١٢٧١هـ .
٣٢. **حقائق التأويل:** أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود النسفي ت: ٧١٠هـ محقق: يوسف علي بدوي ، الناشر: دار الكلم الطيب بيروت، ط: ١٤١٩هـ .
٣٣. **حلية الأولياء و طبقات الأصفياء:** أبو نعيم أحمد بن عبد الله الأصفهاني ، ت: ٤٣٠هـ ، الناشر: مطبعة السعادة مصر ، ط: ١٣٩٤هـ .
٣٤. **درة الحجال في أسماء الرجال:** أحمد بن محمد أبو العباس المكناسي الشهير بابن القاضي ت: ١٠٢٥هـ ، محقق: د. محمد الأحمد، الناشر: دار التراث القاهرة ، ١٣٩١هـ .
٣٥. **الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة :** أحمد بن علي ابن حجر العسقلاني ت: ٨٥٢هـ الناشر: دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد الدكن الهند، ط: ١٣٩٢هـ .
٣٦. **الديباج المذهب في معرفة علماء المذهب:** إبراهيم بن علي بن محمد ابن فرحون (ت: ٧٩٩هـ) محقق: د. دكتور الأحمد، الناشر: دار التراث، القاهرة .
٣٧. **روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني:** محمود بن عبد الله شهاب الدين الألوسي ت: ١٢٧٠هـ ، محقق: علي عبدالباري عطية ، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت ط: ١٤١٥هـ .
٣٨. **سنن ابي داود:** سليمان بن الأشعث السجستاني ، ت: ٢٧٥هـ ، محمد محيي الدين عبدالحميد ، الناشر: المكتبة العصرية بيروت ، ط: ١٤٣١هـ .
٣٩. **سير أعلام النبلاء:** محمد بن أحمد بن عثمان شمس الدين الذهبي ت: ٧٤٨هـ ، محقق: شعيب الأرنؤوط ، الناشر مؤسسة الرسالة، ط: ١٤٠٥هـ .
٤٠. **شجرة النور الزكية في طبقات المالكية:** الشيخ محمد بن محمد بن عمر مخلوف ت: ١٣٦٠هـ محقق: عبدالمجيد خيالي، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت-لبنان .
٤١. **شرح التلويح على التوضيح:** سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني ت: ٧٩٢هـ ، الناشر مكتبة محمد علي صبيح بالأزهر-مصر، ط: ١٣٧٧هـ .
٤٢. **شرح الطحاوية:** صدر الدين محمد بن علاء الدين ابن أبي العز الحنفي، ت: ٧٩٢هـ محقق: أحمد شاكبر ، الناشر: وزارة الشؤون الإسلامية، ط: ١٤١٨هـ .
٤٣. **شرح تنقيح الفصول:** أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس القرافي ، ت: ٦٨٤هـ ، محقق: طه عبدالرؤوف سعد ، الناشر: شركة الطباعة الفنية المتحدة ، ط: ١٣٩٣هـ .
٤٤. **شرح مشكل الآثار:** أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة المصري المعروف بالطحاوي ت: ٣٢١هـ ، محقق: شعيب الأرنؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة ، ط: ١٤١٥هـ .
٤٥. **صحيح البخاري:** محمد بن إسماعيل البخاري ، محقق: جماعة من العلماء ، الناشر: مطبعة الأميرية بولاق-مصر، ط: ١٣١١هـ .
٤٦. **صحيح الترمذي والترهيب:** محمد ناصر الدين الألباني ، الناشر: مكتبة المعارف للنشر والتوزيع - الرياض ، ط: ١٤٢١هـ .

٤٧. **صحيح مسلم** : مسلم بن الحجاج أبو الحسين النيسابوري ت: ٢٦١ هـ محقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر مطبعة عيسى الحلبي القاهرة، ط: ١٤٣١ هـ .
٤٨. **طبقات القراء السبعة**: عبد الوهاب بن يوسف بن إبراهيم الشافعي : ت: ٧٨٧ هـ ، احمد محمد عزور، المكتبة العصرية - بيروت ، ط: ١٤٢٣ هـ .
٤٩. **طبقات المفسرين**: محمد بن علي بن أحمد شمس الدين الداودي المالكي، ت: ٩٤٥ هـ، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت ، ط: ١٤٣٣ هـ .
٥٠. **طبقات المفسرين**: محمد بن علي بن أحمد شمس الدين الداودي المالكي، ت: ٩٤٥ هـ الناشر: دار الكتب العلمية بيروت .
٥١. **عروس الأفراح في شرح تلخيص المفتاح**: أحمد بن علي بن عبد الكافي السبكي ، محقق: د. عبد الحميد هندواوي ، الناشر: المكتبة العصرية بيروت - لبنان .
٥٢. **غاية النهاية في طبقات القراء** : شمس الدين أبو الخير ابن الجزري ت: ٨٣٣ هـ الناشر: مكتبة ابن تيمية ، ط: ١٤٥١ هـ .
٥٣. **غاية النهاية في طبقات القراء** : شمس الدين محمد بن محمد بن يوسف ابن الجزري (ت: ٨٣٣) الناشر مكتبة ابن تيمية، ط: ١٣٥١ هـ .
٥٤. **فتح الباري بشرح صحيح البخاري** أحمد بن علي بن حجر العسقلاني ت: ٨٥٢ هـ، المكتبة السلفية مصر، ط: ١٣٨٠ هـ .
٥٥. **فتح القدير على الهداية**: كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام الحنفي ، ت: ٨٦١ هـ ط: الحلبي لطبعة بولاق .
٥٦. **فضائل القرآن**: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي ، ت: ٣٠٣ هـ ، محقق: د. فاروق حمادة، الناشر: دار إحياء العلوم ، بيروت، ط: ١٣١٤ هـ .
٥٧. **فضائل القرآن**: أبو عبيدة القاسم بن سلام البغدادي ت: ٢٢٤ هـ، محقق: مروان العطية، الناشر: دار ابن كثير دمشق ، ط: ١٤١٥ هـ .
٥٨. **فهرس الفهارس**: محمد عبد الحلي بن عبد الكبير الكتاني ت: ١٣٨٢ هـ، محقق: إحسان عباس الناشر: دار الغرب الإسلامي بيروت، ١٩٨٢ م .
٥٩. **فيض الباري على صحيح البخاري**: أنور شاه بن معظم شاه الكشميري الهندي ، ت: ١٣٥٣ هـ ، محقق: محمد بدر عالم ، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت ، ط: ١٤٢٦ هـ .
٦٠. **القراءات وأثرها في علوم العربية** : محمد محمد محمد سالم محيسن ت: ١٤٢٢ هـ ، مكتبة الكليات الأزهرية - القاهرة ، ط: ١٤٠٤ هـ .
٦١. **الكتيبة الكامنة في من لقيناه بالاندلس من شعراء المائة الثامنة**: محمد بن عبدالله الشهير بلسان الدين ابن الخطيب ت: ٧٧٦ هـ ، محقق: إحسان عباس، الناشر: دار الثقافة بيروت لبنان ، ط: ١٩٦٣ .
٦٢. **كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون**: مصطفى عبدالله المعروف بحاجي خليفة ، محقق: كمال الدين إحسان ، الناشر: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي ، ط: ١٤١٢ هـ .
٦٣. **كنز العمال**: علاء الدين علي بن حسام الدين الشهير بالمتقي الهندي ت: ٩٧٥ هـ ، محقق: بكرى حياتي ، الناشر: مؤسسة الرسالة ، ط: ١٤٠١ هـ .
٦٤. **مجمع الزوائد للهيثمي**: أحمد بن محمد بن إبراهيم أبو الفضل النيسابوري ت: ٥١٨ هـ محقق: محمد محيي الدين عبد الحميد ، الناشر: دار المعرفة بيروت ، ط: ١٤٣٣ هـ .
٦٥. **محاسن التأويل** : محمد جمال الدين القاسمي ت: ١٣٣٢ هـ ط: ١٤١٨ هـ .
٦٦. **المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز**: أبو محمد عبد الحق بن غالب ابن عطية الأندلسي ت: ٥٤٢ هـ ، محقق: عبدالسلام عبدالشافعي، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٤٢٢ هـ .
٦٧. **المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز**: عبدالحق بن غالب بن عبدالحمن ابن عطية الأندلسي، ت: ٥٤٢ هـ ، محقق: عبدالسلام عبدالشافعي محمد ، ناشر: دار الكتب العلمية بيروت ، ط: ١٤٢٢ هـ .
٦٨. **المحيط البرهاني في الفقه النعماني**: برهان الدين أبو المعالي محمود بن أحمد الحنفي ، محقق: عبد الكريم سامي الجندي، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت- لبنان ، ١٤٢٤ هـ .
٦٩. **المستدرک على الصحيحين**: أبو عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري ت: ٤٠٥ هـ الناشر: دار المنهاج القويم، سوريا ، ط: ١٤٢٩ هـ .
٧٠. **مسند أحمد**: بن حنبل: أحمد بن محمد بن محمد بن حنبل ت: ٢٤١ هـ محقق: أحمد محمد شاکر الناشر: دار الحديث القاهرة ط: ١٤١٦ هـ .
٧١. **المسند الصحيح**: محمد بن حبان بن أحمد أبو حاتم البستي ت: ٣٥٤ هـ، محقق: محمد علي ، الناشر: دار ابن حزم بيروت ، ط: ١٤٣٣ هـ .

٧٢. **المصنف:** أبو بكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني ، محقق: مركز البحوث و تقنية المعلومات، الناشر: دار التأصيل ، ط: ١٤٣٧ هـ .
٧٣. **معجم لغة الفقهاء:** محمد رواس قلجعي ، الناشر: دار النفائس للطباعة ، ط: ١٤٠٨ هـ .
٧٤. **معجم مقاييس اللغة:** احمد بن فارس بن وكريا القزويني الرازي ابو الحسن ت: (٣٩٥) محقق: عبدالسلام محمد هارون ، ط: دار الفكر كال ١٣٩٩ هـ .
٧٥. **معرفة القراء الكبار على الطبقات والأعصار:** شمس الدين محمد بن أحمد الذهبي ، ت: ٧٤٨ هـ، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت ، ط: ١٤١٧ هـ .
٧٦. **المغرب في حلى المغرب : أبو الحسن علي بن موسى بن سعيد المغربي الأندلسي (ت ٦٨٥ هـ) المحقق: د. شوقي ضيف الناشر: دار المعارف - القاهرة .**
٧٧. **مغني اللبيب من كتب الأعراب:** عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام ، ت: ٧٦١ هـ ، محقق: د. مازن المبارك ، محمد علي حمد الله ، الناشر: دار الفكر - دمشق ، ١٤٢٤ هـ .
٧٨. **المفردات في غريب القرآن: أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (ت ٥٠٢ هـ) المحقق: صفوان عدنان الداودي الناشر: دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت ، ط ١٤١٢ هـ .**
٧٩. **مقدمات في علم القراءات:** محمد أحمد مفلح القضاة ، الناشر: دار عمار- عمان ، ط: ١٤١٢ هـ .
٨٠. **مقدمه في اصول التفسير:** أحمد بن عبدالحليم بن عبدالسلام ابن تيمية الدمشقي ت: ٧٢٨ هـ، الناشر دار مكتبة الحياة بيروت-لبنان ، ١٩٨٠ م .
٨١. **الموطأ للإمام مالك:** مالك بن أنس ، ت: ١٧٩ هـ ، محقق: د.بشار عواد ، الناشر: مؤسسة الرسالة بيروت ، ط: ١٤١٢ هـ .
٨٢. **نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر:** أحمد بن علي بن حجر العسقلاني ، ت: ٨٥٢ هـ محقق: نورالدين عتر ، الناشر: مطبعة الصباح دمشق ، ط: ١٤٢١ هـ .
٨٣. **نشر البنود:** على مراقي السعود عبدالله بن إبراهيم الشنقيطي الناشر مكتبة فضالة بالمغرب
٨٤. **النشر في القراءات العشر:** شمس الدين أبو الخير ابن الجزري ، محقق: علي محمد الضياع ، الناشر: المطبعة التجارية الكبرى .
٨٥. **نفح الطيب من غصب الأندلس الرطيب وذكر برهان الدين بن الخطيب:** شهاب الدين أحمد بن محمد المقرئ التلمساني ت: ١٠٤١ هـ، محقق: إحسان عباس الناشر: دارالصادر بيروت-لبنان ، ط: ١٩٩٧ هـ .
٨٦. **نواسخ القرآن:** جمال الدين أبو الفرج عبدالرحمن بن علي بن الجوزي ، ت: ٥٩٧ هـ ، محقق: محمد أشرف علي ، الناشر: الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة ، ط: ١٤٣٢ هـ .
٨٧. **نيل الابتهاج بتطريز الديباج:** أحمد بابا بن أحمد بن الفقيه التنبكتي أبو العباس ت: ١٠٣٦ هـ ، الناشر: دارالكتاب طرابلس-ليبيا ، ط: ٢٠٠٠ م .
٨٨. **الوقف والابتداء في كتاب الله عزوجل:** أبو جعفر محمد بن سعدان ص: ١١٠ كي نقل كرى دي. النحوي المقرئ الضرير ، ت: ٢٣١ هـ ، محقق: أبو بشر محمد خليل ، الناشر: مركز جمعة الماجد للثقافة والتراث دبي ، ط: ١٤٢٣ هـ .
٨٩. **ومعالم أصول الفقه عند أهل السنة والجماعة:** لمحمد بن حسنين بن حسن الجيزاني الناشر: دار ابن الجوزي ط: ١٤٢٧ هـ
٩٠. **الهادي شرح طيبة النشر في القراءات العشر:** محمد محمد محمد سالم محيسن، ت: ١٤٢٢ هـ ، دار الجيل بيروت- لبنان ط: ١٤١٧ هـ .
٩١. **الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة ج ٥ ص ٢١٣** أحمد بن علي ابن حجر العسقلاني ت: ٨٥٢ هـ الناشر: دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد الدكن الهند، ط: ١٣٩٢ هـ .

Abstract

Translation and research of two cases of al-Tashil Uloom al-Tanzil

This discussion deals with the translation and investigation of the interpretation of Allamah Ibn Jazi al-Kalbi, the first of which is (Qur'anic Sciences) and the second is (Fi Tafsir Ma'ani Al-Lawaqaat) of (Al-Tahsil Al-Uloom Al-Tazil). About the author, his biography, strategy, academic services and works are mentioned in the Tafseer, and the author's strategy and examples of poems are mentioned in the commentary. In the first case, the sciences that have been described have been translated, and the places that involve suspension, investigation and research have been marked. The principles and rules mentioned by Ibn Jazi are an example for him. They are translated and compared to some related books such as (Maqays al-Laghh) by Ibn Faris and (Mufardat al-Qur'an) by Isfahani and others. The name and the number of the verse are mentioned.

This discussion or pamphlet consists of a preface, an introduction, an expectation and two chapters. The importance of the topic, the reasons for the selection, the research strategy and the region are described.

Salam University
Faculty of Sharia and law
Master Program in Tafseer & Hadith

Islamic Emarat of Afghanistan
Ministry of Higher Education
DM of Academic Affairs

Translation and research of Al-Tashil Uloom al-Tanzil cases

A master's thesis

Student: Mohammad Masood Azhari
Supervisor: Professor Mohammad Naem Jalili

Year: 1402 / 1445

Salam University
Faculty of Sharia and law
Master Program in Tafseer & Hadith

Islamic Emarat of Afghanistan
Ministry of Higher Education
DM of Academic Affairs

Translation and research of Al-Tashil Uloom al-Tanzil cases

A master's thesis

Student: Mohammad Masood Azhari
Supervisor: Professor Mohammad Naem Jalili

Year: 1402 / 1445